

ÂSÂR

Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi

Deprem ve Din

Özel Sayısı

Nisan 2026

ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi

e-ISSN: 2822-2172

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asar>

Deprem ve Din Özel Sayısı | Earthquake and Religion Special Issue

Nisan 2026 | April 2026

Yayıncı / Publisher

Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Erzincan, Türkiye
Erzincan Binalı Yıldırım University, Faculty of
Theology, Erzincan, Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

<https://orcid.org/0000-0002-8464-203X>
iaktepe@erzincan.edu.tr

Baş Editör / Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Erzincan, Türkiye
Erzincan Binalı Yıldırım University, Faculty of
Theology, Erzincan, Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>
<https://orcid.org/0000-0002-6609-6629>
recep.erkmen@erzincan.edu.tr

Editör / Editor

Öğr. Gör. İsmail Hakkı SEZGİN
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Erzincan,
Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>
<https://orcid.org/0000-0002-0541-0661>
ismail.sezgin@erzincan.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Erzincan, Türkiye
Erzincan Binalı Yıldırım University, Faculty of
Theology, Erzincan, Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>
<https://orcid.org/0000-0002-6609-6629>
recep.erkmen@erzincan.edu.tr

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İlahiyat Fakültesi Dekanlığı Yalnızbağ Yerleşkesi (2.
Bina Doğu B Blok) Erzincan, Türkiye
Telefon / Phone: +90 0446-225 19 30 / 40411
Fax : +90 0446-225 19 31
E-posta: ilahiyyatdergi@erzincan.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asar>
<http://asardergisi.org>

Sosyal Medya / Social Media

<https://youtube.com/@asardergisi?si=iMEVs-HTB88NGyfl>

Tasarım / Design

Öğr. Gör. İsmail Hakkı SEZGİN
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Erzincan,
Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>
<https://orcid.org/0000-0002-0541-0661>
ismail.sezgin@erzincan.edu.tr

E-Yayın / Electronic Publication

30 Nisan / April 2026
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asar>

Yönetim Yeri / Executive Office

Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Kampüsü,
Yalnızbağ Yerleşkesi (2. Bina Doğu B Blok), Erzincan,
Türkiye
Telefon / Phone: +90 0446-225 19 30 / 40411
ilahiyyatdergi@erzincan.edu.tr

Yayın Türü / Publication Type

Yaygın süreli / Periodical

Dizinlenme Bilgileri / Indexing

Dizin	Kabul Tarihi
ERIHPLUS	31.03.2025
Arşiv	Link
İSAM	Tıklayınız
BASE	Tıklayınız
APERTA	Tıklayınız
Google Akademi	Tıklayınız

*Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.*

Ekim ayında, yılda bir sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scientific, international, peer-reviewed and open access journal published once a year in October.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ
Gümüşhane Üniversitesi
<https://ror.org/00r9t7n55>
<https://orcid.org/0000-0002-2135-5439>
kuzudisliali@hotmail.com

Prof. Dr. Halil ALDEMİR
Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<https://ror.org/048b6qs33>
<http://orcid.org/0000-0002-1311-7318>
aldemirhalil@gmail.com

Prof. Dr. Abdullah DURMUŞ
Marmara Üniversitesi
<https://ror.org/02kswqa67>
<https://orcid.org/0000-0001-9271-0963>
durmusabdullah@yahoo.com

Doç. Dr. Fatma BAYNAL
Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
<https://ror.org/01x18ax09>
<https://orcid.org/0000-0002-6705-4340>
atma.baynal@yalova.edu.tr

Dr. Öğr. Gör. Adem ÇETİN
Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
<https://ror.org/01wntqw50>
<https://orcid.org/0000-0001-9705-9823>
ademcetin06@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mustafa ERKAL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
<https://ror.org/04f81fm77>
<https://orcid.org/0000-0003-1636-2463>
mferkal40@gmail.com

Prof. Dr. Hüseyin AKGÜN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-5335-9901>
huseyinakgun@hotmail.com

Doç. Dr. Turgut AKYÜZ
Gümüşhane Üniversitesi
<https://ror.org/00r9t7n55>
<https://orcid.org/0000-0002-1763-6289>
turgutmantiki@gmail.com

Doç. Zeynep Nermin AKSAKAL
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0002-5124-1969>
znaksakal@erzincan.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Zeki GÖKSU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0003-0875-2226>
zeki.goksu@erzincan.edu.tr

Doç. Dr. Üyesi Ramazan ÖNAL
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-2752-8628>
ronal@erzincan.edu.tr

Doç. Osman KARAĞAÇ
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-4942-3835>
osman.karaagac@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-6609-6629>
recep.erkmen@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜNER
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-8333-963X>
salih.guner@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ALTUNDAL ERKMEN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-0470-4465>
hatice.altundal@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mansur YAYLA
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-6888-6184>
myayla@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ebru ADIYAMAN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-6782-6075>
ebrukarakasadiyaman@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Davut ÇOŞTU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-6139-8567>
mehmet.costu@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nihat FIRAT
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0003-4244-0795>
nihat.firat@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Duygu METE DOĞAN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-6261-5428>
duygumete24@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan DEMİR
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Sönmez KUTLU
Ankara Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-2257-5329>
skutlu@divinity.ankara.edu.tr

Prof. Dr. Kemal YILDIZ
Marmara Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0003-4824-922X>
kemal.yildiz@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Emin ÇELEBİ
İnönü Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-8548-3811>
emin.celebi@inonu.edu.tr

Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ
Kocaeli Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-5204-5564>
kadir.gombeyaz@kocaeli.edu.tr

Prof. Dr. Rabiye ÇETİN
Ankara Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-4706-0022>
rcetin@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Yıldız KIZILABDULLAH
Ankara Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-8625-7987>
ykizilabdullah@gmail.com

Prof. Dr. Nizamettin PARLAK
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-1664-3639>
nizamparlak@yahoo.com

Prof. Dr. Halil BALTACI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-6163-8938>
hbaltaci@erzincan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0391-9824>
erdogan.demir@erzincan.edu.tr

Öğr. Gör. İsmail Hakkı SEZGİN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan,
Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>
<https://orcid.org/0000-0002-0541-0661>
ismail.sezgin@erzincan.edu.tr

Prof. Dr. Ali ÇETİN
Kırıkkale Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-8621-7221>
acetin@cumhuriyet.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa ALICI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-8070-8425>
malici@erzincan.edu.tr

Doç. Dr. Tuba ERKOC BAYDAR
İbn Haldun Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-3748-8033>
tuba.baydar@ihu.edu.tr

Doç. Dr. Fatma BAYNAL
Yalova Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-6705-4340>
fatmayogurtcu@gmail.com

Doç. Dr. Şahin KIZILABDULLAH
Ankara Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-6848-0755>
skizilabdullah@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Metin GÜVEN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-2188-1375>
metin.guven@kilis.edu.tr

Alan Editörleri / Section Editors

Temel İslam Bilimleri / Basic Islamic Sciences

Doç. Zeynep Nermin AKSAKAL
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-5124-1969>
znaksakal@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜNER
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-8333-963X>
salih.guner@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ebru ADIYAMAN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-6782-6075>
ebrukarakasadiyaman@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Mansur YAYLA
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-6888-6184>
myayla@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan DEMİR
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0003-0391-9824>
erdogan.demir@erzincan.edu.tr

Arş. Gör. Sara AKDAĞ OKUMUŞ
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-5675-5144>
sara.akdag@erzincan.edu.tr

Felsefe ve Din Bilimleri / Philosophy and Religious Studies

Doç. Dr. İbrahim AKSU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-7172-4204>
aksuibrahim34@gmail.com

Doç. Dr. Turgut AKYÜZ
Gümüşhane Üniversitesi
<https://ror.org/00r9t7n55>
<https://orcid.org/0000-0002-1763-6289>
turgutmantiki@gmail.com

Doç. Dr. Mehmet Zeki GÖKSU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0003-0875-2226>
zeki.goksu@erzincan.edu.tr

Doç. Dr. Osman KARAAĞAÇ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-4942-3835>
osman.karaagac@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ALTUNDAL ERKMEN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-0470-4465>
hatice.altundal@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Davut ÇOŞTU
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0001-6139-8567>
mehmet.costu@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Duygu METE DOĞAN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-6261-5428>
duygumete24@gmail.com

Arş. Gör. Kübra BULUT
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-4018-9579>
kubra.bulut@erzincan.edu.tr

Arş. Gör. Feyza ÜNALAN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-9987-0561>
feyzaeunalan@gmail.com

İslam Tarihi ve Sanatları / Islamic History and Arts

Doç. Murat VANLI
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-6516-9937>
murat.vanli@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nihat FIRAT
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0003-4244-0795>
nihat.firat@erzincan.edu.tr

Doç. Dr. Üyesi Ramazan ÖNAL
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-2752-8628>
ronal@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Gör. Adem ÇETİN
Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
<https://ror.org/01wntqw50>
<https://orcid.org/0000-0001-9705-9823>
ademcetin06@hotmail.com

Yazım Editörleri / Writing Editors

Arş. Gör. Kübra BULUT
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-4018-9579>
kubra.bulut@erzincan.edu.tr

Yüksek Lisans Elif Özge NALDEMİR
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0009-0007-7202-7359>
naldemirelif1624@hotmail.com

Doktora Ayşe BOZTAŞ
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-3797-2095>
ayseboztas11@gmail.com

Yüksek Lisans Ebubekir Aslan
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
0009-0001-4577-2157
ebubekrr.25@gmail.com

Yüksek Lisans Ayşenur ÇELİKKOL
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0009-0009-0934-8584>
aysenurcelikkol2424@gmail.com

Yüksek Lisans Melike ÇELİKKOL
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0009-0004-0600-3381>
m.celikkol2498@gmail.com

Yüksek Lisan Aleyna KARAHAN
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0009-0008-0100-6531>
karahanaleyna73@gmail.com

Yüksek Lisans Hüsnâ BAYATA
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0009-0009-9608-1266>
husnabayata@gmail.com

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ALTUNDAL ERKMEN
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi
<https://orcid.org/0000-0002-0470-4465>
hatice.altundal@erzincan.edu.tr

Mizanpaj-Dizgi / Typesetting

Öğr. Gör. İsmail Hakkı SEZGİN
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>
<https://orcid.org/0000-0002-0541-0661>
ismail.sezgin@erzincan.edu.tr

Yüksek Lisans Reyhan Fidan
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>
<https://orcid.org/0009-0007-8888-9914>
reyhanfidan2461@gmail.com

Lisans Melike KÜÇÜK
Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Erzincan, Türkiye
<https://ror.org/02h1e8605>
<https://orcid.org/0009-0000-1386-8085>
melike.kucuk@ogr.ebyu.edu.tr

ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi, ilahiyat ve ilgili sosyal bilimler alanında yayımlanan uluslararası hakemli bir e-dergidir. Din, felsefe, tarih, kültür, sanat ve bilim gibi geniş bir yelpazede, Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde hazırlanmış özgün araştırma makalelerini, çevirileri ve değerlendirmeleri yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel bilgiye katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Dergi, makale başvuru, değerlendirme veya yayımlanma sürecinde yazarlardan herhangi bir ücret talep etmemektedir. Gönderilen çalışmalar, çift taraflı kör hakemlik ilkesi uyarınca alanında uzman en az iki hakem tarafından titizlikle değerlendirilir. Yayımlanan tüm makaleler, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında okuyucuların açık erişimine sunulmaktadır.

ÂSÂR Academic Journal of Religious Studies is an international, peer-reviewed e-journal published in the field of theology and related social sciences. It aims to contribute to scientific knowledge at national and international levels by publishing original research articles, translations, and reviews in Turkish, English, and Arabic across a wide spectrum of fields, including religion, philosophy, history, culture, art, and science. The journal does not charge any fees from authors during the article submission, evaluation, or publication process. Submitted manuscripts are rigorously evaluated by at least two expert referees under the double-blind peer-review principle. All published articles are made available to readers through open access under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Baş Editör'den

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde 2021 yılında yayın hayatına başlayan ve ilk özel sayısını “Deprem ve Din” temasıyla yayımlayan *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, İslam ilim geleneğini çağdaş akademik standartlar ışığında yeniden değerlendirmeyi; din araştırmaları alanında metodolojik çeşitliliği, disiplinler arası etkileşimi ve analitik derinliği teşvik etmeyi hedefleyen hakemli ve uluslararası nitelikte bir bilimsel yayındır. ERIH PLUS başta olmak üzere çeşitli uluslararası ve ulusal dizinlerde taranan dergi, klasik miras ile güncel akademik yaklaşımlar arasında eleştirel ve yapıcı bir köprü kurmayı amaçlamakta; Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri ile İslam Tarihi ve Sanatları gibi alanlarda üretilen özgün çalışmaları bilim dünyasına kazandırmaktadır. Bu yönüyle *ÂSÂR*, yalnızca mevcut literatüre katkı sunan bir yayın organı olmanın ötesinde, dinî düşüncenin tarihsel birikimini, yaşanmış tecrübelerini ve bu tecrübeler karşısında geliştirilen bireysel ve toplumsal tepkileri, “Deprem ve Din” gibi özel sayı temaları aracılığıyla günümüz meseleleriyle ilişkilendirerek yeniden yorumlamayı önceleyen; süreklilik arz eden, nitelikli ve özgün akademik üretimi destekleyen bir platform olma yönündeki kararlı ve istikrarlı eğilimini sürdürmektedir.

Bu özel sayımızda, ön inceleme ve çift kör hakem değerlendirme süreçlerini başarıyla tamamlayan on bir araştırma makalesi, bir derleme çalışma ve bir araştırma notu yer almaktadır. Çalışmalar, deprem olgusunu din, tarih, edebiyat, eğitim ve psikoloji gibi farklı disiplinlerin kesişiminde ele alarak, afetlerin yalnızca fiziksel değil; aynı zamanda bilişsel, teolojik, kültürel ve toplumsal boyutlarını da görünür kılmayı amaçlamaktadır. Sayının ilk makalesi, depremlerin dinî geleneklerdeki yorumlarını kognitif dinler tarihi perspektifiyle inceleyerek, bu tür anlamlandırmaların insan zihninin evrimsel bilişsel eğilimleriyle ilişkisini mukayeseli bir analizle ortaya koymakta; bununla birlikte söz konusu bilişsel eğilimlerin, öznel düzeyde dahi olsa, metafizik çağrışımlar üretmeye devam ettiğini tespit etmektedir. İkinci makale, Gökmenzâde'nin *İşâret-nümâ* adlı risalesini deprem ve din ekseninde ele alarak, eserde yer alan dinî, tasavvufî ve edebî mesajları bütüncül bir şekilde değerlendirmektedir. Üçüncü makale, Endülüs'te meydana gelen doğal afetleri kronolojik olarak inceleyerek, bu hadiselerin tarihsel ve toplumsal süreçlerin anlaşılmasındaki belirleyici rolüne dikkat çekmekte; ayrıca özelde depremlerin, genelde ise afetlerin tarih yazımında dikkate alınması gereken temel bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Dördüncü makale, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında fıkıh dersi öğretim programını deprem ve travma bağlamında analiz ederek, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile değerler eğitiminin psikolojik

dayanıklılığa katkısını tartışmakta; dinî değerlerin afetler karşısında başa çıkma süreçlerindeki rolünü pedagojik düzlemde ele almaktadır. Beşinci makale, Kur'an'daki helak anlatıları ile deprem ve doğal afetler arasındaki ilişkiyi klasik ve modern tefsir yaklaşımları çerçevesinde inceleyerek, bu olayların çok katmanlı anlam dünyasını ortaya koymakta; ayrıca doğal afetlerin yorumlanmasında bilimsel ve teolojik sınırların korunması gerektiğine ve meselenin ahlaki bilinç oluşturmadaki rolüne dikkat çekmektedir. Altıncı makale, Erzincan depremlerine dair Müslüman ve gayrimüslim kaynakları karşılaştırmalı olarak analiz ederek, depremlerin tarihsel metinlerde nasıl dinî ve ahlâkî anlamlarla yorumlandığını ortaya koymakta ve bu iki gelenek arasındaki paralellikleri belirginleştirmektedir. Yedinci makale, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde doğal afet bilincinin yerini inceleyerek, mevcut program ve ders kitaplarında bu konunun görünürlüğünü değerlendirmekte ve geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır; bu çerçevede DKAB derslerinin, başta deprem olmak üzere doğal afetler konusunda bilinçli bireylerin yetişmesine katkı sunabileceğini ortaya koymaktadır. Sekizinci makale, deprem olgusunu kötülük problemi bağlamında ele alarak, doğal süreçler ile ilahî adalet, kudret ve merhamet arasındaki ilişkiyi teodise tartışmaları çerçevesinde analiz etmekte ve deprem olgusu üzerinden din felsefesi açısından evrenin ve ilahî fiillerin mükemmelliği meselesini de tartışmaktadır. Dokuzuncu makale, zelzele temasının Dîvân şiirindeki tezahürünü geniş bir metin taramasıyla inceleyerek, depremin edebî ve estetik bir imge olarak nasıl işlendiğini ortaya koymaktadır. Onuncu makale, Kur'an'da deprem olgusunu kavramsal ve tematik düzlemde ele alarak, bu olayların imtihan, uyarı ve sorumluluk bilinciyle ilişkisini bütüncül bir perspektifle değerlendirmektedir. On birinci makale ise, 6 Şubat depremleri bağlamında afet bilincinin inşasında tedbir ve tevekkül dengesini merkeze alan bütüncül bir din eğitimi modeli önermektedir. Sayıda ayrıca yer alan derleme çalışma, deprem sonrası travma süreçlerinde dinî başa çıkma mekanizmalarını psiko-sosyolojik açıdan ele alarak, bu mekanizmaların çok boyutlu etkilerini eleştirel bir çerçevede değerlendirmektedir. Araştırma notu ise, Stoacı düşüncenin afetler karşısında erdem anlayışını nasıl temellendirdiğini tartışarak, afetlerin bireysel ve toplumsal erdemlerin görünür hâle geldiği bir zemin sunabileceğine dair ileri araştırma teklifi sunmaktadır. Bu yönüyle özel sayı, deprem olgusunu yalnızca bir doğa olayı olarak değil, insanın anlam arayışı, inanç dünyası ve toplumsal tecrübesiyle iç içe geçen çok katmanlı bir fenomen olarak ele alan disiplinler arası bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Deprem ve Din başlıklı özel sayımızın yayıma hazırlanma sürecinde katkı sunan tüm editör, hakem ve yazar kadrosuna teşekkür ederiz. Dergimizin mutfağında bizimle birlikte yetişen Ayşe Boztaş, Ayşenur Çelikkol, Melike Çelikkol, Ebubekir

Aslan, Hüsna Bayata, Aleyna Karahan, Elif Özge Naldemir, Reyhan Fidan ve Melike Küçük başta olmak üzere emeği geçen tüm öğrencilerimize minnettarız. Alan editörlerimize ve hakemlerimize, bilimsel değerlendirme süreçlerinin her aşamasında gösterdikleri titizlik ve derginin akademik niteliğinin sürdürülebilirliğine yönelik gayretleri dolayısıyla müteşekkirimiz. Ayrıca, DergiPark sürecine adaptasyon bağlamında, henüz genç sayılabilecek dergimizin tüm aşamalarında benimle sorumluluğu paylaşan hocamız İsmail Hakkı Sezgin'e ve derginin kuruluşundan itibaren kurumsal desteğini sürdüren dekanımız Prof. Dr. İsak Emin Aktepe'ye teşekkür ederiz. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, disiplinler arası araştırmalara açık duruşunu koruyarak, İslam ilim geleneğini çağdaş akademik bağlamda ele alan özgün ve nitelikli çalışmalara ev sahipliği yapmaya devam ederken, "Deprem ve Din" gibi özel sayılar aracılığıyla toplumsal hafızanın akademik düzeyde bir yandan kayıt altına alınmasını, diğer yandan analiz ve sentezlerle yeniden topluma kazandırılmasını hedeflemektedir. Bu minvalde *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Türk akademisine "Deprem ve Din" başlığı altında mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamakta; meselenin farklı perspektiflerden anlaşılmasına zemin hazırlayarak okurlarını disiplinler arası bir düşünme ve değerlendirme ufkuna davet etmektedir.

ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi Baş Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKMEN

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Deprem Metafiziği: Afetleri Yorumlama Biçimlerine Mukayeseli Bir Yaklaşım

The Metaphysics of Earthquakes: A Comparative Approach to Forms of Interpreting Disasters

İsmail Fakirullahoğlu – Mustafa Alıcı _____ 1-21

Gökmenzâde'nin İşâret-nümâ Adlı Deprem Risalesindeki Dinî-Tasavvufî Mesajlar

Religious Mystical Messages in Gökmenzâde's Earthquake Tract Titled İşâret-nümâ

Salih Yılmaz _____ 21-45

Endülü's'te Meydana Gelen Doğal Afetler ve Depremler

Natural Disasters and Earthquakes In Andalusia

Nizamettin Parlak _____ 46-68

Deprem ve Travma Bağlamında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fıkıh Dersi Öğretim Programında Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerileri ve Değerler

Social-Emotional Learning Skills and Values in the Century of Türkiye Education Model Fiqh Curriculum in the Context of Earthquake and Trauma

Muzaffer Üzümcü _____ 69-98

Kur'ân'da Deprem ve Doğal Afetlerin İlâhî Fiil Bağlamında İncelenmesi

The Relationship Between Destruction Narratives in the Qur'an and Earthquakes and Natural Disasters

Ekrem Bayat _____ 99-120

Erzincan Depremleri ve Dinî Anlamlandırma: Müslüman ve Gayrimüslim Kaynaklarda Nakil ve Yorum

Erzincan Earthquakes and Religious Meaning-Making: Transmission and Interpretation in Muslim and Non-Muslim Sources

Nihat Fırat _____ 121-153

Doğal Afet Bilinci ve Din Eğitimi İlişkisi Bağlamında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Religious Culture and Moral Knowledge Courses in the Context of the Relationship Between Natural Disaster Awareness and Religious Education

Selim Demiryürek - Mustafa Mücahit _____ 154-188

Deprem Aktivitesi ve Kötülük Problemi: Doğal Süreçler Bağlamında Teodise Tartışması

Seismic Activity and the Problem of Evil: The Discussion of Theodicy in the Context of Natural Processes

Osman Karaağaç _____ 189-203

Şiirde Zelzele: Deprem Dîvân Şiirinde Tezahürü

Earthquakes in Poetry: The Manifestation of Earthquakes in Dîvân Poetry

Murat Vanlı _____ 204-233

Kur'ân'da Deprem Olgusu

The Phenomenon of Earthquake in the Quran

Yusuf Kılınç _____ 234-256

Afet Bilincinin İnşasında Tedbir ve Tevekkül Bütünlüğü: 6 Şubat Depremleri ve Bütüncül Din Eğitimi Modeli

The Unity of Precaution and Tawakkul in Building Disaster Awareness: The February 6 Earthquakes and a Holistic Religious Education Model

Mustafa Cabir Altıntaş _____ 257-290

Derleme/Review**Deprem Sonrası Travma ve Dini Başa Çıkma Mekanizmaları: Psiko-sosyolojik Bir Derleme**

Post-Earthquake Trauma and Religious Coping Mechanisms: A Psycho-sociological Review

Fikret Gülaçtı _____ 291-311

Araştırma Notu/Research Note**Stoacılığın Afet-Erdem İlişkisine Yaklaşımı Üzerine Birkaç Not**

Some Notes on the Stoic Approach to the Disaster-Virtue Relationship

İbrahim Aksu _____ 312-323

Deprem Hermenötiği: Kognitif Yaklaşım Çerçevesinde Mukayeseli Bir Analiz

İsmail Fakirullahoğlu

[0009-0004-2307-7147](https://orcid.org/0009-0004-2307-7147)

Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Diyarbakır, Türkiye

<https://ror.org/0257dtg16>

isfa5656@gmail.com

Mustafa Alıcı

[0000-0002-8070-8425](https://orcid.org/0000-0002-8070-8425)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

malici@erzincan.edu.tr

Öz

Bu makale, depremleri dinî gelenekler içerisinde bir doğaya yönelik bilişselliği biçimi olarak ele almakta ve konuyu kognitif dinler tarihi yaklaşımı çerçevesinde incelemektedir. Depremler, jeolojik açıdan tektonik levha hareketleriyle açıklanan fiziksel olaylar olmakla birlikte, insanlık tarihi boyunca farklı kültür ve inanç sistemlerinde ilahi irade, kozmik düzenin bozulması ya da doğaüstü müdahale gibi metafizik anlamlarla yorumlanmıştır. Çabamız, bu tür yorumların yalnızca teolojik ya da kültürel kabullerden değil, insan zihninin evrimsel olarak şekillenmiş bilişsel eğilimlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Makalemizde ayrıca mukayeseli dinler tarihi perspektifiyle kadim Mezopotamya, Antik Yunan, kadim Çin kültürü, Yahudilik, Hristiyan, İslam, İskandinav ve Japon inanç geleneklerindeki deprem anlatıları değerlendirilmiştir. Bu anlatılar, sırasıyla hiperaktif ajan algılama sistemi, nedensel atıf, minimal karşıt-sezgisel kavramlar ve bilişsel yük azaltımı gibi kognitif kuramlar ışığında değerlendirilmiştir. Bulgular, ani ve yıkıcı doğa olaylarının, insan zihninde fail ve anlam arayışını tetiklediğini; bu sürecin dini ve mitolojik anlatılar aracılığıyla kültürel hafızada kurumsallaştığını göstermektedir.

Makale ayrıca modern seküler toplumlarda bile depremlerin metafizik çağrışımlar üretmeye devam ettiğini ortaya koyarak, afetlere yönelik anlam üretme eğiliminin tarihsel ve evrensel bilişsel temellerini tartışmaktadır. Sonuç olarak çalışma, dinlerde deprem algısının, bilişsel mekanizmalar ile kültürel-dini bağlamların etkileşimi sonucu şekillenen kalıcı bir insanî fenomen olduğunu savunmaktadır.

Neticede çağdaş dönemde metafiziği de kapsayan sekülerleşme girişimlerine bağlı olarak dinî düşüncenin kamusal alandan büyük ölçüde çekilmesi hedeflenmiş olsa da doğal afetler, özellikle depremler, insan zihninde sığınma, kutsalı tecrübe etme, yakarış ve acizyet mekanizmaları çalıştırma gibi öznel metafizik aygıtları üretmeye devam etmektedir. Bu yöndeki sui generis beşerî durumlar, çoğu kez insanın bilişsel yapısının ve kültürel hafızasının derin kodlarıyla doğru orantılı bir şekilde değişkenlik arz edebilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi; Kognitif Yaklaşım; Deprem; Doğal Afetler; Mitoloji; Metafizik

Öne Çıkanlar

- Depremler, çalışmada yalnızca jeolojik ve fiziksel olaylar olarak değil, dinî ve metafizik anlam üretiminin bilişsel bir nesnesiolarak ele alınmıştır.
- Makale, dinî geleneklerde depremlere yüklenen anlamların rastlantısal veya yalnızca kültüreldeğil, insan zihnininbilişsel mekanizmalarına dayandığını ileri sürmektedir.
- Mezopotamya, Antik Yunan, Çin, Yahudi-Hıristiyan, İslam, İskandinav, Japon ve yerli inanç geleneklerindeki deprem anlatıları mukayeseli biçimde incelenmiştir.
- Depremlerin, insan zihninde ajan atfıve hiperaktif ajan algılama sistemi mekanizmalarını güçlü biçimde tetiklediği gösterilmiştir.
- Doğal afetlerin, bireylerin ve toplumların belirsizlik, kontrol kaybı ve varoluşsal tehdit deneyimlerine karşı geliştirdikleri anlamlandırma stratejilerinin merkezinde yer aldığı ortaya konmuştur.

Atıf Bilgisi

Fakirullahoğlu, İsmail-Alıcı, Mustafa. “Deprem Hermenötiği: Kognitif Yaklaşım Çerçevesinde Mukayeseli Bir Analiz”. ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 1-21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19551329>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	13 Ocak 2026
Kabul Tarihi	26 Ocak 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem-İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1) Veri Toplanması (CRediT 2) Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim 11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 15 Karasal Yaşam
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.0

The Hermeneutics of Earthquakes: A Comparative Analysis within the Framework of the Cognitive Approach

İsmail Fakirullahoğlu

[0009-0004-2307-7147](https://orcid.org/0009-0004-2307-7147)

Dicle University, Graduate School of Social Sciences, PhD Student, Department of Basic Islamic Sciences,
Diyarbakir, Türkiye

<https://ror.org/0257dtg16>

isfa5656@gmail.com

Mustafa Alici

[0000-0002-8070-8425](https://orcid.org/0000-0002-8070-8425)

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of History of Religions, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

malici@erzincan.edu.tr

Abstract

This article examines earthquakes as a form of cognitively structured engagement with nature within religious traditions and analyzes the subject through the framework of the cognitive history of religions. Although earthquakes are physical phenomena explained geologically by tectonic plate movements, throughout human history they have been interpreted across diverse cultures and belief systems through metaphysical lenses such as divine will, disruption of cosmic order, or supernatural intervention. This study argues that such interpretations arise not solely from theological doctrines or cultural assumptions, but from evolutionarily shaped cognitive predispositions of the human mind.

Employing a comparative history of religions perspective, the article analyzes earthquake narratives from ancient Mesopotamia, Ancient Greece, early Chinese culture, Judaism, Christianity, Islam, Norse traditions, and Japanese belief systems. These narratives are examined in light of key cognitive theories, including the hyperactive agency detection device (HADD), causal attribution, minimally counterintuitive concepts, and cognitive load reduction. The findings indicate that sudden and destructive natural events activate a human tendency to seek agency and meaning, a process that becomes institutionalized within cultural memory through religious and mythological narratives.

The article further demonstrates that even in modern secular societies, earthquakes continue to generate metaphysical associations, thereby highlighting the historical and universal cognitive foundations of meaning-making in response to disasters. In conclusion, the study contends that perceptions of earthquakes in religious traditions constitute a persistent human phenomenon shaped by the interaction between cognitive mechanisms and cultural-religious contexts.

Ultimately, although contemporary secularization efforts—often encompassing attempts to marginalize metaphysical thought—have sought to remove religious reasoning from the public sphere to a large extent, natural disasters, particularly earthquakes, continue to activate subjective metaphysical mechanisms within the human mind, such as seeking refuge, experiencing the sacred, supplication, and heightened awareness of human vulnerability. These sui generis human conditions frequently vary in direct proportion to the deep cognitive structures and cultural memory that underlie human thought.

Keywords

History of Religions; Cognitive Approach; Earthquake; Natural Disasters; Mythology; Metaphysics.

Highlights

- Earthquakes are examined not only as geological and physical phenomena, but also as cognitive objects of religious and metaphysical meaning-making.
- The article argues that the meanings attributed to earthquakes in religious traditions are neither random nor purely cultural, but are grounded in underlying cognitive mechanisms of the human mind.
- Earthquake narratives from Mesopotamian, Ancient Greek, Chinese, Jewish-Christian, Islamic, Ancient Scandinavian, Shinto, and Indigenous belief traditions are analyzed within a comparative framework.
- The study demonstrates that earthquakes strongly activate agency attribution processes, particularly the Hyperactive Agency Detection Device (HADD), in human cognition.
- Natural disasters are shown to occupy a central role in the meaning-making strategies developed by individuals and societies in response to uncertainty, loss of control, and existential threat.

Citation

Fakirullahoğlu, İsmail-Alıcı, Mustafa. “*The Hermeneutics of Earthquakes: A Comparative Analysis within the Framework of the Cognitive Approach*”. ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies Earthquake and Religion Special Issue (April 2026), 1-21.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19551329>

Article Information

<i>Date of submission</i>	13 January 2026	
<i>Date of acceptance</i>	26 January 2026	
<i>Date of publication</i>	30 April 2026	
<i>Reviewers</i>	Two Internal-Two External	
<i>Review</i>	Double-blind	
<i>AI Ethics Statement</i>	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.	
<i>Ethical Statement</i>	This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientificethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.	
<i>Plagiarism checks</i>	Yes- intihal.net	
<i>Ethics committee</i>	Not subject to ethical clearance.	
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest	
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.	
<i>Complaints</i>	asardergisiebyu@gmail.com	
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
	Writing – Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
<i>S. Development Goals</i>	4 Quality Education	
	11 Sustainable Cities and Communities	
	15 Life on Land	
<i>Dizinler</i>	ERIH PLUS (31.03.2025)	
<i>Lisance</i>	CC BY-NC 4.0	

Giriş

Depremler, çağdaş jeoloji bilimine göre olağan bir olay olarak fiziksel açıdan litosferik levhaların hareketleri ile yakından bağlantılı temel tektonik süreçtir. Levha tektoniği kuramı, Dünya'nın kırılğan dış kabuğunun (litosfer) büyük plakalar hâlinde olduğunu ve bu plakaların mantodaki konveksiyonel akımların etkisiyle sürekli hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu levhalar birbirine yaklaştıkça ya da sürtünme nedeniyle gerilim birikir; birikmiş stres kayaların kırılmasıyla ani bir şekilde açığa çıkarak deprem sismik dalgalarını üretir. Bu süreç, levhaların karşılaşması ve birbirlerine uyguladığı gerilimin artmasıyla tetiklenir.¹ Bununla birlikte insanlığın erken dini kültürlerinden çağdaş Seküler devirlere kadar farklı dönemlerde dindarlar, dinlerin ana mesajlarıyla bağlantılı olarak insanlar, depremleri çoğu zaman üçlü bir saç ayağıyla, en iyimser anlamda “doğrudan kendini hissettiren ilahi kadere veya o kaderin müsebbibi metafizik iradeye”, en kötümser anlamda “kozmetik düzenin tam kaotik durumuna” veya nötr anlamıyla “doğüstü güçlerin tezahür edici anlık müdahalelerine” bağlayabilmektedirler.² Bu durum, doğa olaylarının salt bilimsel açıklamalarla yetinilmeksizin metafiziksel bir yorum çerçevesinde anlaşıldığını göstermektedir.

Çağdaş kognitif dinler tarihi yaklaşımı, dindar insanların doğa olaylarına yükledikleri anlamların rastlantısal olmadığını; aksine belirli bilişsel mekanizmalar aracılığıyla yapıldığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre ani, yıkıcı, öngörülemez hatta bazen kontrol edilemez nitelikler taşıyan depremler gibi afetler, insan zihninde özellikle olağanüstü olaylara kesin fail bulma yani “ajan atfetme eğilimini” harekete geçirmekte ve bu durum görünmeyen, niyet sahibi varlıklara ilişkin inançların oluşumunu ya da güçlenmesini kolaylaştırmaktadır.³ Depremin kontrol edilemez doğası karşısında bireyler, yaşanan yıkımı anlamlandırmak amacıyla metafizik açıklama çerçevelerine yönelmekte; bu süreçte bilişsel eğilimler kültürel ve dinsel anlatılarla bütünleşerek kolektif inanç sistemlerini beslemektedir.⁴

¹ Stephen Marshak, *Earth: Portrait of a Planet* (New York: W. W. Norton & Company, 2019), 395–402.

² Sandro Galea – Fran H. Norris – Susan D. Resnick, “Psychological Consequences of Disaster” *Journal of Nervous and Mental Disease* 193/4 (2005), 217–228; Jean Bottéro, *Religion in Ancient Mesopotamia*, trans. Teresa Lavender Fagan (Chicago: University of Chicago Press, 2001), 56–58.

³ Pascal Boyer, *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought* (New York: Basic Books, 2001), 121–123.

⁴ Justin L. Barrett, *Why Would Anyone Believe in God?* (Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2004), 31–54; Boyer, *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*, 144–170.

Bu makale, depremin metafiziksel yorumlarını kognitif dinler tarihi perspektifinden ele alarak, afet algısının bilişsel eğilimler ile kültürel bağlamların etkileşimi sonucunda nasıl biçimlendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken depremin çeşitli kültürlerdeki dini-mitolojik tasvirleri ele alınacak, ardından kognitif bilimlerin sunduğu açıklamalar doğrultusunda doğal afetlerin anlamlandırılma biçimleri analiz edilecektir. Son olarak modern dönemde sekülerleşmeye rağmen depremin hâlâ metafiziksel çağrışımlar üretmesi incelenecek, insan zihninin bu eğiliminin evrensel ve tarihsel boyutları bilişsel açıdan değerlendirilecektir.

1. Doğal Felaketten İlahi Cezaya Dönüşümleriyle Kognitif Bir Anlam Haritası: Erken Kültürlerden Gelişmiş İlahi Dinlere İnançlararası Deprem Metafiziği

İnsanlık ile ona ait inançlar, tarih boyunca işlevsellik ile anlam ilişkisi açısından daima karşılıklı ilişki içinde olmuştur.⁵ Mukayeseli inanç tarihi perspektifinden bakıldığında, depremler yalnızca fiziksel ve jeolojik olaylar olarak değil, aynı zamanda metafizik anlamlar yüklenen olgular olarak değerlendirilmiştir. Özellikle daha gelişmiş geleneksel toplumlarda bu tür doğal afetler, “ilahın veya kudretli iradesinin bir tezahürü (kratofani)”, metafiziğin kontrolündeki kozmik düzenin bozulmasına işaret eden “sembolik anlamları yüklenmiş kaotik göstergeler” ya da doğa üzerinde etkili olduğuna inanılan “doğüstü güçlerin odak müdahaleleri” şeklinde yorumlanmıştır. Bunun yanında okur-yazar olmayan pek çok erken kültürde ise deprem gibi felaketler, “tanrısal gazabın somut ifadesi” veya “evrensel düzenin bariz dengesinin maruz bir şekilde sarsılması” olarak algılanmış; bu gibi bilişsel yüklü anlayışlar, dini mitler ve kozmolojik tasavvurlar aracılığıyla veya onların desteğiyle metafizik açıdan anlamlandırılmış ve ritüeller yoluyla sembolik açıdan tekrarlanarak yorumlanmıştır.⁶ Daha somut örneklerle anlatırsak; kadim politeist Mezopotamya uygarlıklarında- özellikle Sümer ve Akad toplumlarında- depremler, tanrıların öfkesiyle ilişkilendirilmiştir.⁷ Bu inançlara göre Enlil ve Ea gibi baş tanrılar, yer sarsıntılarını insanların ahlaki karakterdeki kutsal düzeni bozmasına bir tepki olarak

⁵ Duygu Mete, “Religio: Klasikten Postmodern Döneme Din Bilimlerinde Dinin Kökeni, İşlevi ve Anlamı Sorunu”, 4. Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler içinde Yenilikçi Yaklaşımlar Uluslararası Sempozyumu (2019), 47-59.

⁶ Mircea Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, trans. Willard R. Trask (New York: Harcourt, 1959), 116-118.

⁷ Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002), 72-75; Thorkild Jacobsen, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion* (New Haven: Yale University Press), 1976, 135-138.

göndermişlerdir.⁸ Antik Yunan dini düşüncesinde depremler, denizler tanrısı Poseidon ile doğrudan ilişkilendirilmiş ve bu bağlamda Poseidon, “Yer Sarsıcı” anlamına gelen Enosikthos sıfatıyla anılmıştır. Bu niteleme, Yunan kozmolojik tasavvurunda depremlerin rastlantısal doğa olayları olarak değil, tanrısal iradenin doğrudan bir tezahürü olarak algılandığını göstermektedir. Poseidon’un yeryüzü üzerindeki bu kudreti, mitolojik anlatılarda simgesel unsurlarla pekiştirilmiş; özellikle üç dişli asasını (trident) yere vurması, yer sarsıntılarının nedeni olarak tasvir edilmiştir. Bu anlatılar, Antik Yunan’da doğal afetlerin tanrısal müdahale ve kozmik düzenle ilişkilendirilerek anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır.⁹ Bunun yanında Kuzey Avrupa’da -özellikle erken dönem İskandinav mitolojisinde- depremler, güzellik ve ışık tanrısı *Baldr*’ın öldürülmesinin ardından tanrılar tarafından suçlu bulunan hilekâr ve ayartıcı ilah *Loki*’nin çektiği fiziksel ve kozmik acıların yeryüzüne yansması olarak açıklanmıştır. Bu mitolojik anlatılara göre cezalandırılan *Loki*, hapsolunduğu bir mağarada zincire vurulmuş; üzerine yerleştirilen zehirli bir yılanın sürekli damlayan ölümcül zehri, *Loki*’nin şiddetli acılarla kıvranmasına neden olmuştur. *Loki*’nin bu sancılı hareketleri arttıkça yeryüzünün sarsıldığına inanılmıştır. Böylece bu kültürde fiziksel deprem, metafizik açıdan kozmik düzeni bozan özellikle ahlaki bir suçun ardından gelen ilahi cezalandırmanın doğal dünyadaki tezahürü olarak anlamlandırılmıştır.¹⁰ Bu mitsel anlatı, doğa olaylarının antropomorfik bir faille ilişkilendirilmesi yoluyla, beklenmedik ve yıkıcı olayların bilişsel olarak daha anlaşılır hâle getirilmesini sağlayan tipik bir mitolojik örnek sunmaktadır.

Kadim Çin düşüncesinde doğa olayları, yalnızca fiziksel süreçler olarak değil, evrenin kutsal düzeniyle doğrudan ilişkili işaretler olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Taoist ve Konfüçyüsçü kozmolojide “Gök (Tian)” ile “Yer” arasındaki uyum, evrensel düzenin ve toplumsal istikrarın temel koşulu olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda depremler gibi yıkıcı doğal afetler, Tao olarak adlandırılan kozmik uyumun bozulduğuna işaret eden kutsal ikazlar şeklinde yorumlanmıştır. Sosyal uyumu da sağlayan kadim Tao öğretisine göre insanlar ile kozmik düzen arasında metafizik

⁸ Jean Bottéro, *Religion in Ancient Mesopotamia*, trans. Teresa Lavender Fagan (Chicago: University of Chicago Press, 2001), 74-77.

⁹ Hesiodos, *Theogonia*, çev. Azra Erhat – Sabahattin Eyüboğlu (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 83-84; Robert Parker, *Polytheism and Society at Athens* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 103; Walter Burkert, *Greek Religion: Archaic and Classical* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985), 149-151.

¹⁰ Snorri Sturluson, *Prose Edda*, trans. Jesse L. Byock (London: Penguin Classics, 2005), 49-52.

temelli ahlaki bir bağ bulunduğuna inanılmış; bu bağlamda doğada meydana gelen olağanüstü sarsıntılar, bu ahlaki dengenin zedelendiğini gösteren “sembolik olaylar” olarak algılanmıştır.¹¹ Özellikle Han Hanedanlığı (MÖ 206 – MS 220) döneminde bu kozmolojik anlayış, açık biçimde siyasal meşruiyet teorisine dönüşmüştür. “Göğün Buyruğu” veya “Göğün Yetkisi” (Tien-ming) doktrini doğrultusunda hükümdar, ancak adaletli ve erdemli davrandığı sürece “Göğün yeryüzündeki temsilcisi” sayılmıştır. Ancak depremler, seller ve kıtlıklar gibi büyük afetler, hükümdarın bu ilahi meşruiyeti kaybettiğinin göstergesi olarak yorumlanmış ve hanedan değişimlerini meşrulaştıran dinsel-simgesel gerekçeler arasında yer almaya başlamıştır. Böylece doğal afetler, yalnızca kozmik dengenin değil, aynı zamanda siyasal ve ahlaki düzenin de çöktüğünü ilan eden kutsal göstergeler hâline gelmiştir.¹² Bu anlayış, dinî kozmoloji ile siyasi otorite arasında güçlü ve süreklilik arz eden bir ilişki kurması bakımından dinler tarihi açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.¹³ Yahudi kutsal kitap külliyatında ise deprem motifleri, Yahve’nin kudretinin, gazabının ve ilahi hükmünün tezahürü olarak defalarca karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içinde peygamber Yerehya’nın “dağlar titredi ve tüm tepeler hareket etti” ifadesi (Yerehya 10/10) gibi metafizik anlamlar yüklenmiş betimlemeler, daha büyük bir felaket olarak kıyamet tasvirlerinde ilahi müdahalenin sarsıcı gücünü de vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır (mesela Mezmurlar, 18/7).¹⁴ Bu eskatolojik dil, depremi sadece jeolojik bir olgu değil, aynı zamanda “halkın metafiziğin gözündeki normal üstü bir şekilde ifsat olmuş davranışlarına karşılık “Tanrı’nın olağan tepkisi” olarak okunmaktadır. Bunun yanında Amos 1:1’de bildirilen büyük sarsıntı –ki Yahudi tarihinde Amos depremi olarak bilinmektedir– motifinin sonraki peygamberlerce de “Yahvin o günlerdeki müdahalesi” olarak eskatolojiye vurgulu olarak telakki edilmesi, klasik deprem anlatılarının tarihî olaylarla kutsal hikâyelemeyi birleştiren bir bağlama sahip olduğunu göstermektedir. Orta Çağ Yahudi kaynaklarında ayrıca, Amosa atfedilen bu deprem, halkın günahkârlığına ve Tanrı’nın adalet arzusuna bir işaret olarak sürekli yorumlanmıştır. Bu metafizik/ tematik okumalar, “Tanrı’nın gazabında yeryüzünün sarsılması”

¹¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003), c. 1, 54–57.

¹² Anne Cheng, *Çin Düşünce Tarihi*, çev. Meral Begüm Şahin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 89–94.

¹³ Mark Edward Lewis, *The Early Chinese Empires: Qin and Han* (Cambridge: Harvard University Press, 2007), 147–149.

¹⁴ https://www.ccarnet.org/responsa-topics/phenomenon-and-human-experience-of-in-jewish-legal-literature/?utm_source=chatgpt.com (11.11.2025).

imgelerini Yahudi kutsal metinlerinden çıkarmakta ve depremi son tahlilde Tanrı'nın yaratma kudretini (teofani) gösteren doğal bir fenomen olarak sunmaktadır.

Rabinik Yahudi geleneğinin tarihsel teolojik ruhban yorum külliyatında, depremler ilahi iradenin dünyadaki tezahürlerinden biri olarak algılanmıştır. Bavli (Talmud) ruhban yorumlarında, depremle karşılaşan kimsenin “Âlemi kudreti ve gücüyle dolduran O'na kutsama olsun” diye dua etmesi gerektiği belirtilir ki bu, “fiziksel dünyanın kontrolünün doğrudan metafiziksel aleme ait olduğunu ifade etmektedir (Berakhot 54a).¹⁵ Benzer şekilde Berakhot 59a-b'de geçen mitsel bir anlatıda ruhbanlardan Rabbi Ketina'nın bir depremi Tanrı'nın çocuklarını anımsamasıyla ilişkilendiren sözleri titizlikle aktarılmaktadır.¹⁶ Burada Talmud bunun mecazi bir anlatım olduğunu vurgulamasına rağmen aslında metin depremi Tanrı ile insanlık ilişkisi (teofani) bağlamında yorumlamak niyetindedir. Sonraki dönemlerde mesela Rav De Rossi (1511- 1578) gibi Orta Çağ Yahudi filozofları deprem fenomenini doğa ile ilahi müdahale arasındaki yakın diyalog çerçevesinde tartışmakta; bazı depremlerin doğal, bazılarının ise ilahi irade ile açıklanabileceğini söylerler ve her iki durumda da depremin insanlara tövbe ve özdenetim için bir uyarı olması gerektiğini belirtirler.¹⁷

Dahası çağdaş Yahudi bilimadamları bu gibi felaketle ilgili metinleri tarihsel ve teolojik çerçevede değerlendirmiştir. Modern akademik çalışmalarda Amos depremi gibi olayların arkeolojik ve metinsel delillerle eşleştirilmesi, Eski Ahit metinlerindeki deprem motiflerinin toplumsal travma, peygamberlik mesajı ve dinsel anımsama sistemleriyle ilişkisini ortaya koyar (örn. Amos'un jeolojik bağlamı ve Zekeriya'nın atıfları). Ayrıca geleneksel yorumlarda depremler; toplumsal ahlaksızlık, ritüel ihmal veya ulusal tövbe eksikliğiyle yakından ilişkilendirilmekte böylece deprem sadece fiziksel bir sarsıntı değil, toplumun ibadet hayatına ve Tanrı'ya olan bağlılığına dair derin bir teolojik mesaj olarak sunulmaktadır.¹⁸

Hristiyanlık, Yahudi geleneğiyle ortak ilahi kökene sahip bir inanç sistemi olarak özellikle Yeni Ahit anlatılarında (mesela Luka, 21/11) depremleri İsa Mesih'in çarmıha gerilmesi, dirilişi ve gelecekte kurulacak Tanrı Krallığı bağlamında teolojik bir anlam çerçevesinde ele almaktadır. Yeni Ahit ayrıca İsa'nın ölümü ve dirilişi

¹⁵ https://ohr.edu/5248?utm_source (10.11.2025).

¹⁶ https://steinsaltz.org/daf/berakhot59/?utm_source (10.11.2025).

¹⁷ https://www.torahmusings.com/2019/04/gods-role-in-earthquakes/?utm_source (10.11.2025).

¹⁸ https://mishpacha.com/earthquakes-gog-umagog-and-geulah/?utm_source (20.11.2025).

sırasında ortaya çıkan olağanüstü olaylarla ilişkilendirilmiş (Mesela Matta, 27/51, 54; Matta, 28/2) bu hadiseler kimi yorumlarda fiziksel bir sarsıntıdan ziyade meleklerin görünmesi, ilahi kudretin tecellisi ve insanların korku içinde yere yığılması gibi mecazi ve sembolik anlamlar üzerinden değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Tanrı'nın mutlak iradesini vurgulayan Hristiyan geleneğinde depremler, ahir zamanda yeniden gelecek olan Mesih'in hükümrانlığının habercisi olan büyük alametler arasında sayılmış; ilahi düzenin tesis edileceği ve ahlâkî yozlaşmanın sona ereceği bir dönemin işareti olarak yorumlanmıştır. Orta Çağ Hristiyan düşüncesinde ise depremler çoğunlukla toplumsal günahkârlığa, ahlâkî çözülmeye ve cinsel sapkınlıklara karşı Tanrısal bir ceza şeklinde algılanmış; Urfalı Mateos gibi Hristiyan tarihçiler, Antakya ve çevresinde meydana gelen depremleri yaygın zina ve toplumsal azgınlıkla ilişkilendirmiştir. Her ne kadar 1755 Lizbon Depremi sonrasında bu tür ilahi ceza yorumları ciddi biçimde sorgulanmaya başlanmış olsa da özellikle dindar ve kırsal topluluklarda depremlerin ahlâkî ve teolojik anlamlarla açıklanması anlayışı uzun süre varlığını sürdürmüştür.¹⁹

İlahi dinlerin sonuncusu İslam düşüncesinde depremler ve doğal afetler, çağdaş sismolojiyle çelişmeyen biçimde doğal süreçlerin sonucu olarak kabul edilmekte; Allah'ın kudretinin fiziki alemdeki tecellisi, insanlara bir ikaz ve tövbe çağrısı görülürken aynı zamanda daha ağır bir metafizik atmosferle bu gibi doğal büyük hadiseler, dünyanın faniliğini izhar ederken yaklaşmakta olan kıyametin kozmik ve yerel boyutlarını “hatırlatıcı ve beşeri olgunlaştırıcı işaretler” olarak değerlendirilmektedir. Kur'ân anlatısında toplumsal felaketler, (mesela et-Tevbe 9/126) diğer dini inançlardan farklı olarak “*İnkârcı kavimlere karşı keyfi bir ilahi ceza yahut yok etme aracı olmaktan ziyade, peygamberlerin uyarılarına rağmen tevhit karşılığı tutumlarını sürdüren toplumların ahlâkî meydan okumalarına karşılık gelen tarihsel sonuçlar*” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yine bu bağlamda depremler, kıyametin kâfirler tarafından inkâr edilmesine rağmen onun yerel tezahürleriyle yüzleşmesini sağlayan gerçeklikler olarak anlam kazanır. İslam irfan geleneği ise bu tür musibetlerin, insanın zihinsel ve ahlâkî yorumları doğrultusunda ilahi adaletin tecellisi veya ibret vesilesi olarak algılanabileceğinin farkındadır. Kur'ân'da inkârcıların her yıl çeşitli belalarla deneneceğini bildiren ayetler (mesela Araf, 7/94-95; En'am, 6/42-43) özellikle deprem gibi felaketlerin müminler üzerindeki uyarıcı

¹⁹ Mustafa Göregen, “Dinlerde Doğal Felaketler Olarak Deprem Algısı”, *İlahiyat* 13 (Aralık 2024), 181.

etkisini güçlendirmektedir.²⁰ Halife olarak yaratılan insan, biyo-kognitif ve epistemik donanımı sayesinde tabiat olaylarını anlamlandırma, onlara karşı tedbir alma ve yeryüzünü yeniden inşa etme sorumluluğuna sahiptir. Müslüman birey ise sünnetullah çerçevesinde işleyen ilahi düzeni kavrayarak, doğal afetleri Tanrı'nın korkutucu bir tehdidi değil, kulluk bilincini derinleştiren ve toplumsal yenilenmeyi mümkün kılan imtihanlar olarak değerlendirir (mesela, Bakara, 2/30; Ahzab, 33/72).²¹

Modern seküler düşüncede özellikle Aydınlanma sonrası, depremlerin bilimsel açıklamaları (fay hatları, tektonik plakalar) ön plana çıkmışsa da metafizik ve dini anlam arayışları tamamen ortadan kalkmamıştır.²² Özellikle 20. yüzyılda yaşanan büyük depremler sonrası, birçok birey ve topluluk, olayları ilahi irade ve kader bağlamında değerlendirmeye devam etmiştir.²³ Bu durum, doğa olaylarına karşı insan bilişselliğinin metafiziksel anlam üretme eğiliminin evrenselliğini göstermektedir.²⁴

2. Dinler Tarihinde Dindarların Doğa Olaylarına Yükllediği Bilinç Anlamları ve Kognitif Mekanizmalarla Temel İlişkisi

İnsan zihni, çevresindeki karmaşık doğa olaylarını anlamlandırmak için evrimsel süreçler içinde özgün bilişsel stratejiler geliştirmiştir.²⁵ Çağdaş kognitif dinler tarihi yaklaşımı, bu stratejilerin dinî inançların ve ritüellerin kökeninde nasıl etkili olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Özellikle doğa olaylarının (deprem, yıldırım, sel gibi) insanlar tarafından doğrudan doğaüstü güçlere atfedilmesi, belirli bilişsel mekanizmaların bir sonucu olarak değerlendirilir.²⁶

Klasik psikoloji bağlamında Heider tarafından geliştirilen nedensel atıf teorisine göre insanlar, belirsiz ve tehditkâr olaylara açıklama arama eğilimindedir.²⁷ Bu anlamda depremler gibi kontrol edilemeyen olaylar, zihinsel olarak doğaüstü varlıkların müdahalesine atfedilerek açıklanmaktaydı.

²⁰ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dârulhyâi't-Türâsi'l-ʿArabî, 1420/1999), c. XVI, 102-104.

²¹ Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, çev. Nabi Avcı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 65-78.

²² Charles Lyell, *Principles of Geology* (London: John Murray, 1830), 212-215.

²³ Susanna Hoffman, "The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective", *Anthropological Quarterly* 73/3 (2000): 124-126.

²⁴ Justin L. Barrett, *Cognitive Science, Religion, and Theology: From Human Minds to Divine Minds* (West Conshohocken: Templeton Press, 2011), 58-60.

²⁵ Harvey Whitehouse, *Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission* (Walnut Creek: Alta Mira Press, 2004), 45-47.

²⁶ Robert N. McCauley-E. Thomas Lawson, *Bringing Ritual to Mind: Psychological Foundations of Cultural Forms* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 68-70.

²⁷ Fritz Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations* (New York: Wiley, 1958), 82.

Çağdaş bilişsel yaklaşımda Dan Sperber ve Hirschfeld, doğal afetlerin zihinsel temsilde kültürel şemaların önemli rol oynadığını savunmuştur.²⁸ Depremler, itolojik anlatılar yoluyla kolay hatırlanabilir ve kültürel hafızaya işlenebilir hale gelir. Kognitif yaklaşıma göre insan beyni, çevresindeki beklenmedik ve tehlikeli olayları, bilinçli bir ajanın (failin) ürünü olarak algılamaya meyillidir.²⁹ Dolayısıyla deprem gibi ani ve açıklanamayan doğa olaylarında, bireyler görünmeyen fakat niyetli bir güç olduğunu varsayarak bu olayları ilahi iradeye bağlama eğilimi gösterirler. Din bilimcisi Justin Barrett bir adım daha öne çıkarak doğa olaylarının “ajan” kavramı çerçevesinde anlaşılmasının insan beyninin gelişmiş bir avantajı olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, insan için çevrede bir fail varsaymak hayatta kalma şansını artırmış; bu mekanizma daha sonra dinî inanç sistemlerinin oluşumunda temel bir rol oynamıştır.³⁰ Benzer şekilde din bilimcisi Pascal Boyer, doğa olaylarına yüklenen anlamların, insan zihninin “minimal olarak karşıt sezgisel alana” ait kutsal ve metafizik kavramları tercih etmesiyle daha fazla şekillendiğini ifade etmektedir.³¹ Bu din bilimcilerine göre depremler, sadece jeolojik hareketler değil; aynı zamanda insanın kavrayışında kozmik düzenin veya ilahi bir ajanın müdahalesi olarak konumlanır.

Çağdaş din antropoloğu Stewart Guthrie ise kognitif alana antopormorfik motifler ilave etmektedir; Guthrie, doğa olaylarının insan benzer felsefeyle mesela gök yüzündeki bulutlar "insan yüzü" gibi yorumlandığını belirtir. Ona göre, insanlar yıldırım, deprem, kasırga gibi olaylara kişilik ve niyet atfederek anlam üretirler; böylece çevrelerindeki tehlikeleri daha hızlı kavrayabilirler.³² Bu yaklaşım, özellikle erken kültürlerde doğaüstü güçlerin doğa olaylarıyla doğrudan ilişkilendirilmesinin bilişsel temellerini açıklamaktadır.

Neticede çağdaş kognitif yaklaşımları insanların afetler sonrası anlam üretme süreçlerinin hâlâ bilişsel reflekslerle şekillendiğini öne çıkarmaktadırlar. Buna göre büyük depremleri tecrübe ettikten sonra topluluklar, doğal olayları tesadüfi

²⁸ Dan Sperber- Lawrence A. Hirschfeld, "The Cognitive Foundations of Cultural Stability and Diversity", *Trends in Cognitive Sciences*, 8/1 (2004), 40-46.

²⁹ Scott Atran, *In Gods We Trust: The Evolutionary Landscape of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 88-90.

³⁰ Justin L. Barrett, *Why Would Anyone Believe in God?* (Lanham: AltaMira Press, 2004), 50-52.

³¹ Pascal Boyer, *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought* (New York: Basic Books, 2001), 145-148.

³² Stewart E. Guthrie, *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 56-58.

olmaktan çıkarıp kader, ilahi mesaj veya kozmik düzenle ilişkilendirerek psikolojik bir anlam dengesi kurmaya çalışırlar.³³ Bu süreçte insan fizyolojisine uygun bir şekilde *kognitif yük azaltımı* mekanizması denen bir zihinsel süreç devreye girerek daha karmaşık hatta korkutucu olaylar rasyonel/zihinsel açıdan daha anlaşılabilir ve yorumlanabilir ve sıradanlaştırılabilir bir nedensellik şemasına oturtulmaktadır.³⁴ Böylece doğa olaylarının dini ve metafiziksel anlamlarla donatılması, yalnızca kültürel bir inşa değil; aynı zamanda insan zihninin evrimsel ve bilişsel yapılarına dayanan derin bir eğilimdir. Bu doğrultuda kognitif dinler tarihi yaklaşımı, dindar insanlardaki bu tür zihinsel süreçlerin hem somut verilerle tarihsel hem de güncel davranışlarla kültürel çeşitliliğini sistematik olarak rasyonel boyutlarıyla açıklama imkanlarına sahiptir.

3. Mitos Naturam veya Doğa Mitosu: Kognitif Açıdan Dinlerdeki Deprem Anlatıları

Kadim dünyada, Tanrısal alemle yakınlaşmaya ve iletişim kurmaya yardımcı olan mitoslar, metafizik alemle iletişim aracı olmaları sebebiyle sıradan insanların kendi dünyalarının sınırlarını, yerini ve kendi fiillerini kontrol ettiğine inandıkları metafizik güçlerle diyalojik ve interaktif konuşmalarını da içermektedir.³⁵

Kognitif din bilimi, hem afetlerin insan zihni tarafından nasıl algılandığı ve işlendiği konusunda çeşitli açıklamalar sunarken hem de dini-mitolojik tasvirlerin neden evrensel bir din fenomeni olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Mesela kognitif uyumsuzluk teorisine göre, insanlar beklenmedik ve yıkıcı olaylarla yüzleştiklerinde psikolojik uyumsuzluk yaşar.³⁶ Dinlerdeki mitolojik açıklamalar, bu uyumsuzluğu azaltarak bireyin dünya görüşünü korumasına yardımcı olur.

Kognitif yaklaşıma göre mitolojik anlatılarda doğal afetlerin ahlaki ihlallerle ilişkilendirilmesi, insan zihninin nedensellik ve fail arayışına yönelik bilişsel eğilimleriyle açıklanabilir. Söz gelişi yukarıda anlattığımız İskandinav mitolojisindeki Loki anlatısı aslında doğa olaylarının en sade dille antropomorfik ve niyet atfedilen varlıklar aracılığıyla anlamlandırılmasının tipolojik bir modeli olarak

³³ Tanya M. Luhrmann, *When God Talks Back: Understanding the American Evangelical Relationship with God* (New York: Vintage Books, 2012), 221-223.

³⁴ Ara Norenzayan, *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict* (Princeton: Princeton University Press, 2013), 113-115.

³⁵ Duygu Mete, "Eskilerin Masalları: Klasik ve Modern Mitolojiden Postmodern Anlatıya Din Bilimlerinde Mitoloji", *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 8/21 (2020), 77.

³⁶ Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford: Stanford University Press, 1957), 3.

değerlendirilebilir.³⁷ Zira doğal afetler, insanlık tarihi boyunca sadece fiziksel yıkıma değil, aynı zamanda kültürel, dini ve mitolojik anlatıların şekillenmesine de sebep olmuştur. Bu bağlamda deprem gibi ani ve büyük ölçekli yıkımlara yol açan doğal felaket olayları, çeşitli toplumlar tarafından “doğaüstü güçlerin müdahalesi” şeklinde anlamlandırılmıştır.

Japon Şinto mitolojisinde *Namazu* adlı dev bir yayın balığının yeraltında yaşadığına ve hareket ettiğinde büyük depremlere yol açtığına inanılmaktaydı.³⁸ *Namazu*'nun kontrolü, tanrı Kashima'ya verilmiştir; ancak tanrı gaflet gösterdiğinde balık kıpırdanıp ve yer sarsılırken İskandinav mitolojisindeki *Loki*'nin zehrin etkisiyle kıvrınması sonucu meydana gelen depremlerin insanları da kıvrandırması, sarsması ve acılara sevketmesi bilişsel mitos yönlerine işaret edecektir.³⁹ Benzer zihinsel faaliyet bazı Kuzey Amerika yerlilerinin (Algonquin topluluğunun) inançlarında mevcuttur ve burada Dünya'yı taşıyan büyük bir kaplumbağa veya ejderhanın hareketleri insanları panikleten depremlere neden olmaktadır.⁴⁰ Netice olarak farklı inanç ve kültürlerdeki depreme ilişkin dini ve mitolojik tasvirlerin ortak yönü, bilinmezlik ve korku karşısında bir düzen ve anlam yaratma çabasıdır. Kognitif bilimlerin sunduğu açıklamalar bu fenomeni destekler: Afetler, insan zihninde hem tehdit hem de açıklama gerektiren olaylar olarak kodlanır. Bu nedenle diyebiliriz ki bilişsel açıdan *Poseidon*'un elindeki dişli mızrağı, *Namazu*'nun istemsiz hareketleri veya *Loki*'nin acıyla kıvrınması gibi anlatılar, insanoğlunun doğal afetlerin rastgele ve kaotik doğasına karşı bir nedensellik duygusu geliştirmesinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle özellikle bilişsel açıdan belirleyici olan sembolik yönleri olan tematik temsiller (dev yılan veya yayın balığı gibi) insan belleğinde kalıcılığı artırmakta ve mitolojik anlatımda kültürel aktarımı kolaylaştırmaktadır.

Böylece, mitolojik yorumlayıcı açıklamalar, yalnızca sosyal veya zihinsel bir ihtiyaçtan değil aynı zamanda kolektif açıdan “kognitif kültür” diyebileceğimiz bir bilgi birikimini birtakım süreçlere bağlı olarak oluşturabilmektedirler.

³⁷ Stewart Guthrie, *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 89-94.

³⁸ Michael Ashkenazi, *Handbook of Japanese Mythology* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2003), 56.

³⁹ John Lindow, *Norse Mythology: A Guide to Gods, Heroes, Rituals, and Beliefs* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 210.

⁴⁰ Barbara Alice Mann, *Native American Perspectives on the Earth* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2006), 88.

4. Metafizik Neden- Sonuçlardan Fiziksel Empatik-Rehabilitasyona Afetlerin Kognitif Oluşum Süreçleri

Dinî gelenekler, kendi dindarının zihin dünyasında afetleri yalnızca fiziksel olaylar olarak değil, aynı zamanda metafizik anlamlar taşıyan hadiseler olarak izhar etmeye meyillidir. Bu anlamda afetlerin insan bilincindeki algılanma süreçleri, sırasıyla insan zihninin doğasıyla, bu doğanın ürettiği sosyal yapılarla ve son olarak anlatıların kültürel hafızayla korunup aktarılmasıyla sağlanmaktadır.

Bilişsel yaklaşım, insanların metafizik açıdan büyük felaketleri neden-sonuç bağlamında çevrelerindeki olayları *kolektif ve bir bütün olarak* anlamak istemektedirler. Ortak algılama, benzer anlamlandırma ve birbirlerini tamamlayıcı karakterde yorumlama, aktarma, empati kurma, yaraları sarma ve olay mahallini felaket öncesi ilk haliyle yeniden kurgusal açıdan inşa etme ve kognitif rehabilitasyon süreçlerine odaklanmaktadır. Dinlerde afet algısı da bu bağlamda zihinsel şemalar, kavramsal çerçeveler ve kutsal anlatılar yoluyla şekillenmiştir.

Bu yönde *ilk adım olarak* insan zihni, özellikle olağanüstü olayları (deprem, tufan, salgın gibi) açıklamak için “metafizik neden-sonuç” bağlantıları kurmaktadır. Dini metinlerde afetlerin genellikle bir “ilahi irade” veya “ilahi ikaz” şeklinde yorumlanması bu bilişsel mekanizmanın bir sonucudur. Söz gelişi Kur'an'da Nuh Tufanı, aslında sadece büyük bir doğa olayı değil aynı zamanda inanmayanlar için ilahi bir cezalandırma ve müminler için ise “toplu olarak ve tamamen gerçekleşen” bir kurtuluş anlatısıdır (Hud, 11/36-48). Genel bilişsel yaklaşıma göre insanlar özellikle tehdit algısı içeren olaylarda “niyete bağlı gelişen ajan kavramına” odaklanarak yön belirlerler; yani görünmez bir fail veya güç ararlar. Dinî açıklamalar da afetleri ilahi fail ile ilişkilendirerek bu bilişsel ihtiyacı karşılar.

İkinci adım olarak dini afetlerle ilgili mitsel anlatılar, sadece bireysel zihinsel süreçlerde değil, aynı zamanda “kültürel hafıza” ve “kolektif toplumsal yapılar” içinde de derinlemesine kök salmaktadır.

Bu süreçte bilhassa dindarların depremlerden sonra özel büyük travmatik olaylara dair kendi aralarındaki paylaşılmış anlatıları, felaketin ilk anlarına dair abartılı yeni hafıza silsilelerinin oluşturulup gittikçe daha fazla geliştirilerek anlatımı, travmatik sahnelerin canlandırılması sonrası özellikle negatif yönde zihinsel çöküntüler, pozitif yönde kahramanlık hikayelerinin yaratımı ve sonunda yaşananları yeniden kurgulayarak, yeniden tecrübe etmeler ve yeni anlam kalıplarına dökerek yorumlamalarla konunun “epizodik deprem detaylarına”

dönüştürülmesi görülebilmektedir. Bu kognitif durumun, epizodik kalıplara dökülen çok yönlü etkilerinin olması, özgün yeni figür, mekân ve terimlerle farklı tabirlerle ifade edilebilmesi, anlama odaklı unsurlara önem vererek ilerlemesi daha fazla önem arz edecektir.⁴¹

Her kültür, kendilerince afetleri anlatan mitolojilere, onları yorumlayabilen kutsal metinlere, bu yönde felaketlerle yüzleşen dindarlarına yapmasını emrettiği özgün ritüeller ve bütün bunların sonuç oluşan mikro tarihsel tecrübelerden oluşan ortak anılara sahip olmuştur. Bu üretilen ve sürekli aktarılan anlatılar, afetlerin yalnızca fiziksel boyutunu değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, ahlaki reformu ve ilahi iradeye boyun eğmeyi teşvik eden değer sistemlerini de beraberinde getirmiştir. Örneğin, Japon Şinto geleneğinde depremler, sadece yer kabuğundaki fiziksel hareketler değil, doğadaki kutsal varlıkların (kami) rahatsızlığı olarak görülür. Bu anlayış, kültürel olarak doğayla uyumu ve afet sonrası ritüel temizlik uygulamalarını destekler.

Yine aktarılanlar kültürel hafıza bağlamında toplumda ümmetinde de afetler, özellikle sabır, tevekkül ve toplum içi yardımlaşma gibi yorumlayıcı bilinç aktarımını artıran sosyal kodlarla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bu yönde ortaya çıkan doğal afetler, bir tür “ilahi imtihanlar” olarak görülmüş ve bu imtihan bilinci müminlerin ortak geliştirdiği kültürel boyutları yüksek davranışları (söz gelişi sadaka, dayanışma, dua gibi) mükemmel bir şekilde meydana getirmiştir.

Aslında dine karşı kayıtsız, agnostik ve neo-deist algıların yüksek olduğu çağımız⁴² aynı zamanda kognitif açıdan post-seküler çağ olarak isimlendirilmekte ve “şok ve empatinin” alabildiğine aynı ölçüde örtüşebildiği aykırı zamanlar olarak öne çıkmaktadır. “Şok”, felaketlere karşı beşer tarafından kısa süreli yaşanan yanıtları oluştururken sosyal empatiyi kolaylaştırıcı bir şekilde insanları acil yardım çabalarına teşvik edici mekanizmaları devreye sokmakta, insani ihtiyaçlardaki kopuklukları giderici, yeniden inşa edici, maddi sponsorluk sağlayıcı ve kusursuz olmasa da motive edici olarak işlev görmektedir. Buradaki en büyük bireysel kognitif faaliyet “empatinin” felaket yaşayan diğer kişiyle aynileşmesi sonucu “o felaketi yaşayan ben olabilirdim” hissinin uyanmasıdır. Bu kognitif empatinin en somut ve olumlu yansımaları, afet bölgesine yönelik her türlü önyargının paranteze alınması

⁴¹ Göregen, “Dinlerde Doğal Felaketler Olarak Deprem Algısı”, 183.

⁴² Duygu Mete, “Din Bilimcisi Ne kadar Agnostiktir?: Çağdaş Din Bilimlerinde Agnostizm Sorunu”, *Kesit Akademik Dergisi* 14 (2018), 397-400.

veya kökten silinmesi, afet bölgesine el uzatıcı, fedakarane ani ve hızlı yardım seferleri, afetzede insanlara karşılıksız özverili tavırlar gösterme, acılarını hafifletici veya unutturucu ortak dil inşası ve sonunda özdeş insana bürünerek benzer mekân sakini olabilmeyi aktarabilmektir.⁴³

Sonuç

Çağdaş toplumlarda büyük afetler olarak depremlerin metafizik çağrışımlar üretmesi, tarih boyunca insan zihninin biyo-fizyolojik, sosyo-kültürel ve etno-tarihsel bilişsel eğilimleriyle doğrudan ilişkilidir. Günümüzde sekülerleşme, kurumsal dinî yapıları zayıflatmış olabilir; ancak metafizik aygıtlarıyla ayakta kalabilen insanın, afetlerin aşkın anlamları olduğuna dair derin sezgileri ve sağlam inançları hala varlığını korumaya devam etmektedir. Bu kognitif durum, insan varoluşunun değişmeyen bir bilişsel yönünü açığa çıkarır. Bu bakımdan inançlararası afet metafiziği, hem bireysel zihinsel (bilişsel) süreçlerin hem de kolektif kültürel yapıların etkileşimiyle oluşmuş geniş yelpazesi olan içeriği bakımından zengin bir alanlar kümesini oluşturabilmektedir. Metafiziği destekleyici bir karakterdeki beşerî kognitif yönler, afetler anlam arayışlarında öncelikle ilahi iz, fail ve etki bulma eylemlerine girişmekte yorumlama ve üstesinden gelirken ise kültürel boyutlarla toplumların hafızasındaki ritüeller, rehabilite edici yüksek kahramanlık mitleri ve ulvi değerlerdeki ahlaki normlar biçimlendirici aygıtlara dönüşmektedir.

Modern çağda sekülerleşmeye bağlı olarak dinî düşüncenin kamusal alandan büyük ölçüde çekilmesi hedeflenmiş olsa da, doğal afetler, özellikle depremler, insan zihninde sığınma, kutsalı tecrübe etme, yakarış ve acizyet mekanizmaları çalıştırma gibi öznel metafizik aygıtları üretmeye devam etmektedir. Bu sui generis beşeri durum, insanın bilişsel yapısının ve kültürel hafızasının derin kodlarıyla doğru orantılı bir şekilde değişkenlik arz edebilmektedir.

Deprem gibi büyük ölçekli doğal afetler, bireyin kontrol alanının tamamen dışındaki bir gücün etkisini deneyimlemesine yol açabilmektedir. Hem dindar hem de yüksek teknolojiye post-seküler toplumlarda, bu tür olaylar karşısında doğal bir kognitif reaksiyon olarak "anlama, yorumlama ve anlam verme gibi metafizik arayışlar" hemen devreye girmektedir. Zihinsel bir savunma mekanizması olarak insanlar, rastlantısal görünen bu olayları aşkın bir anlam çerçevesine oturtma eğilimi gösterirler. Bu fenomen, psikolojik literatürde "ajan algısı" teorisi ile açıklanır: İnsan

⁴³ Göregen, "Dinlerde Doğal Felaketler Olarak Deprem Algısı", 182-185.

zihni, belirsiz ve tehdit edici durumlarda görünmez bir niyet sahibi varlık (tanrı, doğa ruhu, kader vb.) tasavvur etme eğilimindedir. Deprem gibi yıkıcı afetlerde bu eğilim güçlenir; modern seküler birey bile bilinçdışı düzeyde metafiziksel açıklamalara açık hâle gelir.

Neticede kognitif yaklaşıma bağlı yapılan değerlendirilmelerde dini inançların düşük olduğu kesimlerde bile “doğanın öfkesinden” veya “daha yüksek bir düzenin işaretlerinden” söz edildiği anlaşılabilmektedir. İnsan metafizik karakterini asla kaybetmeden hangi çağda yaşarsa yaşasın kognitif açıdan kendisine yüklenen fabrika ayarlarına ve genetik kodlarına sahip olmayı sürdürebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle söylersek; insanlığın inanç tarihi boyunca, depremler gibi büyük afetler veya felaketler, “daha büyük belirsiz olayların habercisi olan ilahi ikaz”, “gelecekteki büyük cezanın önemli bir parçası”, “daha büyük bir aklanmanın ip uçlarını veren bir arınma” veya “aşkın metafizik olayların başlangıcının habercisi” kabul edilip Hermenötik açıdan izah edilmesi muğlak bırakılan metafizik yorumlarla açıklanırken aslında zihinsel bir süreçler dizisine muhtaç olan anlamlandırılması ise çoğunlukla daha üstünkozmik bağlamlarla ilişkilendirilmiştir.

Kaynakça | References

- Ashkenazi, Michael. *Handbook of Japanese Mythology*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2003.
- Atran, Scott. In *Gods We Trust: The Evolutionary Landscape of Religion* Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Baffelli Erica, Ian Reader. “*Japanese Religious Responses to Disasters.*” *Journal of Religion in Japan* 2012, 1(1): 5-30.
- Barrett, Justin L. *Why Would Anyone Believe in God?*. Lanham: AltaMira Press, 2004.
- Berger, Peter L. *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: AnchorBooks, 1990.
- Bottéro, Jean. *Religion in Ancient Mesopotamia*.trans. Teresa Lavender Fagan. Chicago: University of Chicago Press, 2001.
- Boyer, Pascal. *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York: Basic Books, 2001.
- Burkert, Walter. *Greek Religion: Archaic and Classical*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985,
- Cheng, Anne. *Çin Düşünce Tarihi*. çev. Meral Begüm Şahin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003, c. I-III.

- Eliade, Mircea. *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. trans. Willard R. Trask. New York: Harcourt, 1959.
- Frankl, Viktor E. *Man's Search for Meaning*. Boston: Beacon Press, 2006.
- Festinger, Leon. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press, 1957.
- Galea, Sandro – Fran H. Norris – Susan D. Resnick. “Psychological Consequences of Disaster”. *Journal of Nervous and Mental Disease*. 193/4 (2005), 217–228.
- Göregen, Mustafa. “Dinlerde Doğal Felaketler Olarak Deprem Algısı”. *İlahiyat* 13 (Aralık2024), 175-186.
- Guthrie, Stewart. *Faces in the Clouds: A New Theory of Religion*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Heider, Fritz. *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley, 1958.
- Hesiodos. *Theogonia*. çev. Azra Erhat – Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Jacobsen, Thorkild. *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*. New Haven: Yale University Press, 1976.
- Johnson, Sarah İles. *Ancient Greek Divination*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2008.
- Kramer, Samuel Noah. *Sümer Mitolojisi*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2002.
- Lewis, Mark Edward. *Early Chinese Empires: Qin and Han*. Cambridge: Harvard University Press, 2007
- Lyell, Charles. *Principles of Geology*. London: John Murray, 1830.
- Luhrmann, Tanya M. *When God Talks Back: Understanding the American Evangelical Relationship with God*. New York: Vintage Books, 2012.
- Marshak, Stephen. *Earth: Portrait of a Planet*. New York: W. W. Norton & Company, 2019.
- McCauley, Robert N. E. *Thomas Lawson*. Bringing Ritual to Mind: Psychological Foundations of Cultural Forms. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Mete, Duygu. “Din Bilimcisi Ne kadar Agnostiktir?: Çağdaş Din Bilimlerinde Agnostizm Sorunu”. *Kesit Akademik Dergisi*. 14 (2018), 396-409.
- Mete, Duygu. “Eskilerin Masalları: Klasik ve Modern Mitolojiden Postmodern Anlatıya Din Bilimlerinde Mitoloji”, *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 8/21 (2020), 75-93.
- Mete, Duygu. “Religio: Klasikten Postmodern Döneme Din Bilimlerinde Dinin Kökeni, İşlevi ve Anlamı Sorunu”. 4. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler içinde Yenilikçi Yaklaşımlar Uluslararası Sempozyumu. (2019), 47-59.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İnsan ve Tabiat*. çev. Nabi Avcı İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Norenzayan, Ara Norenzayan. *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict*. Princeton: Princeton University Press, 2013.
- Parker, Robert. *Polytheism and Society at Athens*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Oliver-Smith, Anthony, Susanna M. Hoffman. *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*. London: Routledge, 2019.

Er- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999), c. XVI.

Sperber, Dan- Lawrence A. Hirschfeld. "The Cognitive Foundations of Cultural Stability and Diversity". *Trends in Cognitive Sciences*. 8/1 (2004), 40-46.

Sturluson, Snorri. *Prose Edda*, trans. Jesse L. Byock, London: Penguin Classics, 2005.

Taylor, Charles. *A Secular Age*. Cambridge: Harvard University Press, 2007.

Whitehouse, Harvey. *Modes of Religiosity: A Cognitive Theory of Religious Transmission*. Walnut Creek: Alta Mira Press, 2004.

İnternet Kaynakları

https://ohr.edu/5248?utm_source (10.11.2025)

https://steinsaltz.org/daf/berakhot59/?utm_source (10.11.2025)

https://www.torahmusings.com/2019/04/gods-role-in-earthquakes/?utm_source (10.11.2025)

https://www.ccarnet.org/responsa-topics/phenomenon-and-human-experience-of-in-jewish-legal-literature/?utm_source=chatgpt.com (11.11.2025)

https://mishpacha.com/earthquakes-gog-umagog-and-geulah/?utm_source (20.11.2025)

Gökmenzâde'nin İşâret-nümâ Adlı Deprem Risalesindeki Dinî-Tasavvufî Mesajlar

Salih Yılmaz

0000-0001-6639-686X

Yalova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye

<https://ror.org/01x18ax09>

salih.yilmaz@yalova.edu.tr

Öz

1794 yılında Bursa'da doğan ve Gökmenzâde adıyla bilinen mutasavvıf şair Hacı Hüseyin Rif'at Efendi'nin *İşâret-nümâ* adlı deprem risalesi, Türk tarihinde deprem hakkında bilimsel veriler içeren ilk önemli eser olarak bilinmektedir. Dolayısıyla Gökmenzâde sismoloji biliminin öncülerinden kabul edilir. 1855 yılında Bursa'da meydana gelen iki yıkıcı deprem hakkında - zarar gören yerleşim yerleri, yıkılan binalar, ölü sayıları gibi hususlar belirtilerek- ayrıntılı bilgiler içeren *İşâret-nümâ* adlı eserde, 1828 yılında Balkanlarda, 1838'de Azerbaycan'da, 1839'da Kastamonu'nun güneyinde ve Çorum civarında yaşanan büyük depremler hakkında da önemli bilgilere yer verilmiştir. *İşâret-nümâ*'nın deprem bilimi ve deprem tarihi bakımından önemli veriler içermesinin yanında, Gökmenzâde'nin depremin sebepleri ile ilgili hikmetli sözleri ve şiirlerinde verdiği dinî-tasavvufî mesajlar da oldukça dikkat çekicidir. Eserin adından da anlaşılacağı üzere Gökmenzâde, depremi Allah'ın insanlara gösterdiği bir işaret olarak görmektedir. Yani Allah, deprem ile gaflete düşen insanları gafletten uyandırmak için güç ve kudretini göstermiştir. Dolayısıyla eserde depreme, manevî yönüyle ilâhî bir imtihan, kulluk bilincini uyandırma vesilesi ve ilâhî bir mesaj olarak da bakılmıştır. Yazara göre insanlar depremden gerekli dersleri çıkarıp kendilerini düzeltmezlerse depremler olmaya devam edecektir. Eserin deprem bilimi açısından önemi ve eserdeki dinî mesajlar, bazı çalışmalarda kısmen ele alınmışsa da eserdeki dinî-tasavvufî mesajlar bir bütün olarak değerlendirilmemiştir. Bu çalışmada, deprem bilimi açısından önemli veriler içeren *İşâret-nümâ* adlı eserin "deprem ve din" ekseninde verilen dinî mesajlar açısından bütün olarak ele alınıp incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Hacı Hüseyin Rif'at Efendi'nin hayatına, eserlerine, *İşâret-nümâ* adlı eserinin içeriğine; eser hakkında yapılan çalışmalara, eserin depremin maddi yönüne dair verdiği bilgilere ve müellifin ayrıntılı olarak dinî-tasavvufî mesajlarına değinilmiştir. *İşâret-nümâ*'da yer alan ancak daha önceden neşredilmemiş şiirler de bu çalışmayla neşredilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk İslam Edebiyatı; Gökmenzâde; İşâret-nümâ; Deprem; Din

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma, deprem ve din ilişkisini Gökmenzâde'nin *İşâret-nümâ* adlı deprem risalesinde verilen dinî-tasavvufî mesajlar üzerinden incelemektedir.
- *İşâret-nümâ*'da deprem, sismolojik bir olgu olmasının dışında Allah'ın mutlak güç ve kudretini gösterme vesilesi ve ilâhî bir mesaj olarak da algılanmıştır.
- Deprem, dinî açıdan kulluk bilincini uyandırma vesilesi olarak görülmüştür.
- Deprem, şaire ilham veren konulardan biridir.

Atıf Bilgisi

Yılmaz, Salih. “Gökmenzâde'nin İşâret-nümâ Adlı Deprem Risalesindeki Dinî-Tasavvufî Mesajlar”. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 22-45. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19812265>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	26 Ocak 2026
Kabul Tarihi	22 Mart 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem-İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	16 Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.

Religious Mystical Messages in Gökmenzâde's Earthquake Tract Titled *Îşâret-nümâ*

Salih Yılmaz

[0000-0001-6639-686X](https://orcid.org/0000-0001-6639-686X)

Yalova University, Faculty of Theology, Department of xxx, City, Türkiye

<https://ror.org/01x18ax09>

salih.yilmaz@yalova.edu.tr

Abstract

Born in Bursa in 1794 and known as Gökmenzâde, the Sufi poet Hacı Hüseyin Rif'at Efendi's tract on earthquakes, titled *Îşâret-nümâ* is recognized as the first significant work in Turkish history to contain scientific data on earthquakes. Therefore, Gökmenzâde is considered one of the pioneers of seismology. The treatise *Îşâret-nümâ* provides detailed information about two devastating earthquakes that occurred in Bursa in 1855, including the affected settlements, destroyed buildings, and death tolls. It also provides important information about the major earthquakes that occurred in the Balkans in 1828, in Azerbaijan in 1838, in 1839 in the south of Kastamonu and around Çorum. In addition to containing important data on earthquake science and earthquake history, Gökmenzâde's wise words on the causes of earthquakes and the religious-mystical messages in his poems are also quite noteworthy. As the title of the work suggests, Gökmenzâde views earthquakes as a sign from God to humanity. Well, Allah has demonstrated His perfect power and might to awaken people from their heedlessness through earthquakes. Consequently, the work also views earthquakes as a divine test in a spiritual sense, a means of awakening the consciousness of servitude, and a divine message. If people do not learn the necessary lessons from earthquakes and correct themselves, earthquakes will continue to occur. Although the importance of the work in terms of earthquake science and the religious messages in the work have been partially addressed in some studies, the religious-mystical messages in the work have not been evaluated as a whole. This study aims to comprehensively examine the work *Îşâret-nümâ*, which contains important data from the perspective of earthquake science, in terms of the religious messages it conveys on the axis of "earthquakes and religion." The study touches upon the life of Hacı Hüseyin Rif'at Efendi, his works, the content of the work titled *Îşâret-nümâ*, studies conducted on the work, the information it provides on the material aspects of earthquakes, and its religious-mystical messages in detail. Poems included in *Îşâret-nümâ* but not previously published are also published in this study.

Keywords

Turkish Islamic Literature; Gökmenzâde; *Îşâret-nüma*; Earthquake; Religion

Highlights

- This study examines the relationship between earthquakes and religion through the religious-mystical messages presented in Gökmenzâde's tract on earthquakes, titled *İşâret-nümâ*.
- Earthquakes have been perceived not only as a seismological phenomenon but also as a means of demonstrating God's absolute power and might and as a divine message.
- Earthquakes have been seen as a means of awakening religious consciousness.
- Earthquakes are one of the subjects that inspire poets.

Citation

Yılmaz, Salih. "Religious Mystical Messages in Gökmenzâde's Earthquake Tract Titled *İşâret-nümâ*". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies*, Earthquake and Religion Special Issue (April 2026), 22-45. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19812265>

Article Information

Date of submission	26 January 2026
Date of acceptance	22 March 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
Ethical Statement	This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientificethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebbyu@gmail.com
S. Development Goals	6 Peace, Justice and Strong Institutions
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisance	CC BY-NC 4.0

Giriş

Biyografik kaynaklarda, Hacı Hüseyin Rifat Gökmenzâde hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu bilgilere göre o, 1209 (m. 1794) tarihinde Bursa’da doğmuş, ilim ehli ve şair bir şahsiyettir. Hat sanatıyla da meşgul olmuştur.¹ İyi bir tahsil görmüş, Arapça, Farsça ve hendese (geometri) öğrenmiştir.² Tahsilinden sonra mektep hocalığı yapmış, talebelerine Kur’ân-ı Kerîm ve sülûs hattı dersleri vermiştir. Mürettep bir divan oluşturacak kadar şiir yazmıştır. Ancak bu şiirler ölçülü manzumeler kabilinden olsa da edebî yönden başarılı bulunmamıştır.³ Şiirlerinde bazen “Rif’at”, bazen de “Gökmenzâde” mahlasını kullanmıştır. Gökmenzâde’nin şiirlerinde kullandığı “fakr”, “uzlet” gibi tasavvufi kavramlar onun sûfî bir şair olduğunu düşündürmektedir:

“Safâ-yı **fakr**ı bilmez ol ki kesb-i servet etmiştir
Mezellet zevk olur ol mürde terk-i **uzlet** etmiştir”⁴

Kâmil Kepecioğlu’nun (ö. 1952) *Bursa Kütüğü*’nde Gökmenzâde’nin Kadiriye, Sa’diyye, Rufaî, Halvetî ve Nakşibendî tarikatlarının halifelerinden olduğuna dair verdiği bilgi bu düşünceyi desteklemektedir.⁵

Sûfî şairlerin genel olarak şiiri, tasavvufi düşüncüyü aktarma aracı olarak görmelerinden ve onlar için sözü nasıl söylediklerinden ziyade ne söyledikleri önemli olduğundan⁶ şiirlerinin edebî yönden güçlü olmaması anlaşılabilir bir durumdur. Biyografik kaynaklarda Gökmenzâde’nin mürettep bir divanı olduğu bilgisine yer verilse de bu divan mevcut değildir. Onun şiir örnekleri bu kaynaklarda örnekleri verilen birkaç şiir,⁷ *İşâret-nümâ*’da yer alan altı gazel, birer beyitlik iki tarih ve bir tuyuğ ile sınırlıdır.

Gökmenzâde, sismoloji ve astronomi ilimleriyle de meşgul olmuş ve bu alanlarda risaleler yazmıştır. Bu risalelerden *İşâret-nümâ* sismoloji, *Hülâsatü’l-İrtifâ* yükseklik

¹ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. Mustafa Tatcı-Cemâl Kurnaz (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000), 2/192, 193; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu’l-A’lâm*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1889), 3/2290.

² Doğan Yavaş, “İşâretnümâ”, *Bursa Günlüğü* 20 (Nisan-Mayıs-Haziran 2023), 13.

³ Fatîn Dâvud, *Hâtîmetü’l-Eş’âr*, nşr. Ömer Çiftçi (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 198.

⁴ Fatîn, *Hâtîmetü’l-Eş’âr*, 198.

⁵ Yavaş, “İşâretnümâ”, 13.

⁶ Salih Yılmaz, “Anadolu sahasındaki bazı mutasavvıf şairlerin vezne bakışı ve şiirlerindeki vezin problemleri”, *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 25 (Aralık 2021), 622.

⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/193; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu’l-A’lâm*, 3/2290; Fatîn, *Hâtîmetü’l-Eş’âr*, 198, 199.

ilmi, *Risâle-i Küre*⁸ ise güneşin konumuna göre namaz vakitlerinin oluşması ile ilgilidir. Bu eserlerinden dolayı Gökmenzâde bilim tarihimizde bilhassa sismoloji alanında öncü bir ilim adamı olarak anılmıştır.⁹ Mehmet Tâhir'e göre 1860 yılında,¹⁰ Kepecioğlu'na göre ise 1868 yılında Bursa'da vefat etmiştir.

İşâret-nümâ, şüphesiz Gökmenzâde'nin en dikkat çekici eseridir. Eserin bilinen tek nüshası vardır. Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda kayıtlı¹¹ bu nüsha, bizzat müellifi tarafından tertip edilmiştir. Bu nüshanın mikrofilm, Süleymaniye Kütüphanesinde ayrıca kayıtlıdır.¹² 48 varaktan oluşan risale, Orhan Bilgin tarafından bazı kısımları eksik olarak Latinize edilmiş ve yayımlanmıştır.¹³

İşâret-nümâ, sismoloji¹⁴, deprem tarihi¹⁵, edebiyat¹⁶ gibi farklı alanlardaki çalışmaların konusu olmuş çok yönlü bir eserdir. Gökmenzâde, eserin muhtevasını risalenin ilk sayfasına yazdığı 1236 (m. 1820) – 1276 (m. 1860) yılları arasında meydana gelen depremler yazıldı ve bazı latifeler eklendi.” anlamına gelen ifadelerle özetler¹⁷ ve eserine besmele ile başlar.

Eserin pendname muhtevasındaki ilk bölümünde besmele ve hamdeleden sonra başta Hz. Peygamber'e olmak üzere tüm peygamberlere, sahabeye, evliyaya hürmet sunulmuş ve Hz. Peygamber'den şefaât talebinde bulunulmuştur. On beyitlik gazel formundaki bu manzume sonrasında, Allah'ın kudretini göstererek on sekiz bin âlemi yaratması, rahmetinin gazabından önce gelmesi, dilerse lütuf ve yardım, dilerse gazap edeceği, geçmiş ümmetlerin bir kısmını helak ettiği konularından

⁸ Gökmenzâde Hacı Hüseyin Rifat Efendi, *Risâle-i Küre* (Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 608549).

⁹ Dursun Ali Tökel, “Divan Şairi Der ki: Depremi Biz de Yaşadık”, *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 16 (2023), 142.

¹⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/192; Mehmet Arslan, “Rif'at, Hacı Hüseyin Rif'at Efendi, Gökmen-zâde” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 18 Ocak 2026).

¹¹ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728).

¹² Gökmenzâde, *İşâretnümâ*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 654898).

¹³ Orhan Bilgin, “Gökmenzâde'nin İşâret-nümâ Adlı Deprem Risalesi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 2 (2010), 1-32.

¹⁴ Ferhat Özçep, vd, “Bilim Tarihi Yaklaşımıyla Osmanlı İmparatorluğunda Sismoloji Çalışmaları”, *Jeofizik Bülteni* 37 (2000), 86-90.

¹⁵ Neslihan Özyayın, *Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 4.

¹⁶ Tökel, “Divan Şairi Der ki: Depremi Biz de Yaşadık”, 142-145.

¹⁷ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 1a.

bahsedilmiştir. Ayrıca Muhammed ümmetinin gaflet sebebiyle Allah'ın gazabına uğramamak için yapması gerekenler zikredilmiştir.¹⁸

Eserin bundan sonraki bölümü büyük oranda 1820-1860 yılları arasında geniş bir coğrafyada meydana gelen depremlerle ilgilidir. Bu bölümde 1820'de Cezayir'de, 1821'de Halep ve Antakya civarında, 1828'de Rumeli'de, 1838'de İran'da, 1839'da Tosya, İskilip ve Osmancık'ta, 1853'te Arnavutluk'un Câm kazasında, 1854'te Bursa'da, 1857'de Lefke'de meydana gelen depremlerde, ne kadar yıkım ve ölüm olduğu, artçı sarsıntıların ne kadar devam ettiği, deprem sonrasında insanların nasıl barındığı, yer kabuğunda hangi değişikliklerin olduğu gibi önemli bilgiler verilmiştir.¹⁹

Gökmenzâde, 40 yıllık bir dönemde, yukarıda zikredilen coğrafyalarda meydana gelen depremler hakkında muhtemelen başka kaynaklardan edindiği sınırlı bilgileri aktarmıştır. Onun bizzat yaşadığı Bursa depremleri hakkında aktardıkları ise oldukça ayrıntılıdır. Bursa depremleri artçılarıyla beraber saatine, dakikasına kadar belirtilmiş, Bursa çevresinin mahalle ve köylere varıncaya kadar bu depremlerden ne kadar etkilendiği ayrıntılı olarak bildirilmiş, ölü sayıları da zikredilmiştir. Bilhassa Bursa merkezinde yıkılan cami, türbe, kale gibi tarihî yapılar, mektepler, tekeler, hanlar, hamamlar, dükkânlar, evler ne kadar zarar gördüğü bilgisiyle verilmiştir. Bursa ve çevresindeki bölgelerin, kasabaların, köylerin nüfus yoğunluğu da eserde verilen bilgiler arasındadır.²⁰

Îşâret-nümâ'da kısmen depremin insanlar üzerindeki psikolojik etkilerinden de bahsedilmiştir. İlk depremten 45 gün sonra, artçıların hissedilmeyecek kadar azaldığı ve depremin artık sona erdiği düşünüldüğü bir zamanda, Gökmenzâde'nin ifadesiyle ilk depremten "beş kat belki on kat" daha şiddetli olarak, gece vakti meydana gelen deprem, bazı insanların korkudan ölmesine, bazılarının çocuklarını bırakıp kaçmasına, hamile kadınların düşük yapmasına, bazılarının delirmesine sebep olmuştur.²¹ *Îşâret-nümâ*'daki dinî-tasavvufi mesajların depremten bu denli korkan ve ruhen etkilenen insanları sakinleştirmek için verildiğini, böyle bir maksat olmasa da bu konuda fayda sağlayan bir yönünün olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁸ Gökmenzâde, *Îşâret-nümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 1b-4b.

¹⁹ Gökmenzâde, *Îşâret-nümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 4b-7a, 19a.

²⁰ Gökmenzâde, *Îşâret-nümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 7a-11a.

²¹ Gökmenzâde, *Îşâret-nümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 9a.

1. İşâret-nümâ'daki Dinî-Tasavvufî Mesajlar

İşâret-nümâ, büyük oranda mensur bir eserdir ancak Gökmenzâde gerekli gördüğü yerlerde, risalesine manzum bölümler de eklemiştir. Biri on, biri yedi, dördü beş beyitlik olmak üzere toplam altı gazel; biri Ulu Cami'nin tamir edildiği yıla, diğeri risalenin tamamlandığı yıla düşürülmüş birer beyitlik iki tarih ile risalenin sonundaki bir tuyuğ, eserdeki manzum bölümlerdir. Gazellerin dışında kalan şiirler, muhteva olarak çalışma konusuyla ilgili olmadığı için inceleme kapsamı dışında tutulmuştur. Risaledaki dinî-tasavvufî mesajlar içerik olarak farklı olmaları sebebiyle mensur ve manzum bölümlerde ayrı ayrı ele alınacaktır.

1.1. İşâret-nümâ'nın Mensur Bölümlerindeki Dinî-Tasavvufî Mesajlar

Gökmenzâde “İşâret-nümâ” adlı risalesine depremin şiddetiyle sarsılmış, dehşete düşmüş insanlara depremin manevi yönünü ve iman esaslarını hatırlatmaya yönelik dinî mesajlar verme gereği duymuştur. O, bu mesajlarla muhtemelen ruhsal çöküntüye uğrayan insanları bir nebze teskin etmeyi amaçlamıştır. Gökmenzâde dinî mesajlarına Allah'ın varlığı yoktan var ederek mükemmel kudretini gösterdiğini söyleyerek başlar:

“Cenâb-ı Hazret-i Allâh celle şânuhû ve celle celâluhû mükevvênâtı ketm-i ademden sahrâ-yı vücûda getirip kemâl-i kudretini izhâr eyledi. Kâdir Kayyum'dur. Dilerse bir ânda cümle mevcûdatı yok eder, dilerse bir anda nice bu dünyâ gibi dünyâlar halk eder. On sekiz bin âlemi yaratmakla bir karınca yaratmak berâberdir.”

Allah, dilerse bir anda bütün varlığı nasıl yoktan var ettiyse aynı şekilde bir anda yok etmeye de yeniden yaratmaya da kadirdir. Allah için on sekiz bin âlemi yaratmakla bir karıncayı yaratmak aynıdır.

“Erhamü'r-râhimîndir; rahmeti gazabına takaddüm etmiştir. Lutf u inâyeti, kemâl-i kudreti ve şân-ı 'azamet-i ulûhiyeti ayân ve kahr-ı gazabı dahi nümâyândır.”²²

Allah, merhametlilerin en merhametlisidir. Onun merhameti gazabından önce gelir. Allah'ın lütfu, yardımı, kudretinin mükemmelliği, ilahlılığının şanı ve yüceliği, gazabıyla kahrretmesi aşîkârdır. Ancak hak ettiklerinde, Allah'ın kullarına gazabı da haktır. Hz. Nûh kavminden Allah'ı inkâr edenlerin tufan ile cezalandırılması, putlara tapan Âd kavminin hükümdarları Şeddâd ile beraber helak edilmesi, Firavun'un

²² Gökmenzâde, İşâretnümâ (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728),2a.

ordusuyla beraber suda boğulması, Hz. Salih'in kavmi Semud'un Allah'ın emirlerine uymadıkları için Medâin şehriyle birlikte yok edilmeleri, Allah'ın emirlerine uymayanların Allah'ın gazabına uğradığına dair örnekleridir. Bunun gibi Allah'ın gazabıyla yerden ve gökten gelen daha nice afetler vardır:

“Nitekim ümem-i sâlifede vukû‘ bulmuştur. Tûfân-ı Nûh ‘aleyhi’s-selâm gibi ve kıssa-ı Âd ve kıssa-i Şeddâd gibi ve Firavn’un gark olması gibi ve Medâin-i Sâlih ‘aleyhi’s-selâm gibi ve dahi sâ’ir kıssalar... Gazab-ı ilâhiyeden âfât-ı semâviye ve arziye...”²³

Âlemlere rahmet olarak gönderilen, peygamberlerin sonuncusu ve en hayırlısı, âlemlerin övüncü, Allah'ın en sevgili kulu ve kıyamet gününde müminlerin şefaatchisi olan Hz. Muhammed'in hürmetine onun ümmetinden olanlar geçmiş ümmetlerin başına gelen ilâhî gazaplardan korunmuşlardır. Muhammed ümmetinin başına gelen kıtlıklar, veba gibi salgın hastalıklar, çekirge gibi zararlı hayvanların istilas, kavuran sıcaklar veya şiddetli soğuklar, ani bastırıp sele, heyelana sebep olan yağmurlar, can ve mal kaybına yol açan fırtınalar ve deprem gibi afetler geçmiş ümmetlerin başına gelen ilâhî gazaplar kadar şiddetli değildir:

“Efdalü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn hâtemü'n-nebiyyîn rahmeten li'l-âlemîn habîb-i Hudâ şâfi-i rûz-ı cezâ fahr-i âlem Hazret-i Muhammed Mustafâ sallallâhu aleyhi ve sellem efendimizin hürmetine ümem-i sâlifeye vukû bulan gibi gazab-ı ilâhiye'den ümmet-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem masûn ve mahfûzdur. Bu ümmetde kaht u galâ ve tâ'ûn ve vebâ ve çekirge ve ihrâk ve şiddet-i şitâ vakitsiz kesret-i bârân ve hareket-i 'arz vukû'u vardır ammâ ümem-i sâlifeye vukû bulan gibi degildir.”²⁴

Gökmenzâde, Muhammed ümmetinin başına gelen afetlerin temel sebebinin gaflet olduğunu söyler. Gaflet, gafil olma, uyanık olmama, habersiz olma gibi anlamlara gelen Arapça kökenli bir kelimedir. Dinî-tasavvufi bir terim olarak ise gaflet, dünya ve ahiret için önemli olan şeyleri kavrayamamak veya bunların gereğini yapmaktan habersiz olmaktır.²⁵ Allah'ın kâinatta yarattığı her varlığa tefekkür gözüyle bakmamak, onların Allah'ın sıfatlarının bir tecellisi olduğundan habersiz yaşamak, varlıktaki inceliği ve hikmeti görememek de gaflettir.²⁶ Gaflet,

²³ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 2a.

²⁴ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 2a, 2b.

²⁵ Süleyman Uludağ, “Gaflet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Ocak 2026).

²⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2016), 87.

Gökmenzâde'nin risalesinde üzerinde en çok durduğu kavramdır. Onun ifadelerine göre gaflet, Allah'ın emirlerine uymayıp yasaklarından kaçınmamak ve bu hâlin sonucunda Allah'ın rızasını kazanamamaktır. Böyle yapmak yani gaflette olmak, afetlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Afetler de gafletin terk edilmesi gerektiğine dair ilâhî bir işarettir. Risale adındaki "işaret" kelimesine yüklenen anlam da budur. Allah'ın emirlerine uyup, yasaklarından kaçınarak Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmak ve meydana gelen afetin defedilmesini Allah'tan niyaz etmek, her akıl ve irfan sahibi insanın yapması gereken bir iştir:

"Hazret-i Muhammed Mustafâ 'aleyhi'sselâm hürmetine; ba'zı gaflet gâlib olduğu zamân âfât zuhûr eder. Gafleti terke 'alâmetdir, gazab-ı ilâhî'dir, gâfil olmamak gerekdir. Emr-i ilâhiye'ye imtisâl ve nehyinden ictinâb edip rızâ-i serîfini tahsîl eylemek gerekdir. Zuhûr eden âfâtın def'ini niyâz eylemek kâr-ı 'ukalâ ve kâr-ı ehl-i 'irfândır."²⁷

Gökmenzâde, hangi hâl ve davranışların gafletten olduğunu tek tek sıralar. Elbette gaflete dâhil edilebilecek pek çok durum vardır. Gökmenzâde muhtemelen çağının bir tanığı olarak çevresinde en çok gördüğü gaflet hâllerini dile getirmiştir ancak bunların her çağ için geçerli olabilecek gaflet hâlleri olması, nasihatlerinin kendinden sonraki nesillere de hitap etmesi bakımından önemlidir. Bu hâllerden biri, kişinin kendini düzeltmeye çalışmamasıdır. Kötü hâlini güzel bir hâle dönüştürmeye gayret etmeyen insan gaflettedir:

"Sû-i hallerini hüsn-i hâle tebdîle sa'y u gayret eylememek gafletdendir."²⁸

İnsanların çoğu dünyada gaflet yatağını rahatlık makamı sayıp daima uyuşuk bir hâlde olurlar. Bu insanlar bencildirler, kendilerinden başkasını düşünmezler, zevk ve sefaya bağımlı bir hâlde yaşarlar, dünyaya haddinden fazla meyledip sadece dünya için çalışıp çabalarlar. Onların bu hâli gaflete düşmelerinden kaynaklanır. Oysa dünya rahat edilebilecek bir yer değildir. Dünya hâli sürekli değişir. Mümin olanın başına hastalık da gelir, kıtlık da gelir, düşkünlük de...:

"Nev'-i insânın ekserîsi bister-i gafleti makâm-ı râhat 'addedip, dâimâ hâbîde olurlar. Kendi nefislerinden gayrıyı bilmezler. Zevk u safâyâ mecbûr olurlar. Celb-i dünyâyâ hadden ziyâde sa'y u gayret ederler. Bunlar gafletten icâb eder. Dünyânın sebâtı

²⁷ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 2b.

²⁸ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 2b.

yokdur. Dünyâ mesken-i râhat ve makâm-ı istikâmet degildir.
Mü'min olan kimseler 'illetten, killetden, zilletten hâlî
olmazlar.²⁹

Seyahat maksadıyla yola çıkmadan önce kişinin yolda ve gittiği yerde ihtiyaç duyacağı her türlü eşyayı tedarik etmemesi, gereken hazırlığı yapmaması da gaflettendir:

“Bir misâfir kimse bir beldeye vardıkda ikâmet mülâhaza eylemez. Esnâ-yı râhda lâzım olan eşyâ ne ise tedârik kaydında olur. Tedârik kaydında olmamak dahi gafletdendir.”³⁰

Biri vefat ettiğinde yakınları onun cenazesine iştirak ederler. Cenaze merasiminde insanlar hüznü olur. Cenazeye katılıp da ortamın hüznü hâline aykırı bir tutum içerisinde olmak, sanki neşeli bir ortamdaymış gibi davranmak gaflettendir. Çünkü her insan ölüm yolcusudur, bir gün mutlaka ölümü tadacaktır. Ahirete geçmek sadece cenazesine gidilen ölüye has bir durum değildir. Bazı insanlar vefat eden annelerini, babalarını, akrabalarını kendi elleriyle toprağa gömdükleri hâlde yine de lakayt davranırlar. Bir insanın kendi sonunu düşünmeyip, umursamaz bir hâlde yaşaması da gaflettendir:

“Bir ahhâb fevt oldukda hîn-i def'inde berâber olurlar. Bu makâm, makâm-ı hüznüdür. Makâm-ı sürûr gibi sûret göstermek gafletden 'addolur. Zîrâ her kimse bu râha gidecektir, câm-ı mevti nûş edecektir. Dâr-ı bekâyâ irtihâl yalnız cenâzesinde hâzır olduğu müteveffâyâ münhasır degildir. Pederini ve vâlidesini ve akrabâ ta'allukâtı fevt oldukda kendi elleriyle defnedip yine bî-kayd olurlar. Kendi encâmını mülâhaza etmeyip bî-kayd olmak, bu dahi gafletdendir.”³¹

Komşu hakkına uymayıp, komşuya eziyet vermek gaflettendir:

“Ve dahi hakk-ı cîrâna ri'âyet etmeyip rencîde eylemek gafletdendir.”³²

Kıymetli, gösterişli kıyafetler giyip fakirleri küçümsemek gaflettendir:

“Libâs-ı fâhire giyip fukarâyı tahkîr eylemek gafletdendir.”³³

²⁹ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 2b, 3a.

³⁰ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3a.

³¹ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3a.

³² Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3a.

³³ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3a.

Fakirlikten şikâyet etmek gaflettendir:

“Fakîr olup hâlimden şikâyet eylemek gafletdendir.”³⁴

Âlim olup ilmiyle amel etmemek gaflettendir:

“‘Âlim olup ‘ilmile ‘amel eylememek gafletdendir.”³⁵

İşleri yolunda, hâli vakti yerinde olduğu hâlde Allah’a gereken şükürü yapmamak gaflettendir:

“Rutûbeti hâlî olup şükürünü edâ eylememek gaflettendir.”³⁶

Âlimlerin fakirlere şefkatli davranmamaları, iyilikte bulunmaları gerekirken onlara zulmetmeleri gaflettendir. Âlimler fakirlere karşı yaptıkları bu haksızlıktan dolayı sorguya çekilecekler ve ettikleri zulüm kadar ceza görecektir. Azabı hak edenler, ahirette azaba uğratılacaktır. Bir kimse gafil olduğunda dünyanın geçici olduğunu bildiği hâlde kendini kötülükten alıkoymaz. Onların bu hâlleri gaflete düşmelerinden kaynaklanır:

“Ümerâ fukarâya şefkat etmeyip ihsâna bedel zulüm ta’addî eylemek gafletdendir. Rûz-ı cezâda su’âl ve muâheze olunurlar. Her biri haddince cezâsını görürler. Azâba lâıyk olanlar mu’azzeb olurlar. Gâfil olanlar dünyânın fânî olduğun bilir iken mecbûr olurlar. Gafletten îcâb eder.”³⁷

Gökmenzâde, gaflete düşüren hâlleri bir bir sıralamak gerektiğini düşünse de sözü uzatmamak için bu kadarıyla yetinir. Zaten maksat, kişiyi gaflete düşüren hâllere bariz örnekler verip muhatabında bir uyanışa vesile olmaktır:

“Mûcib-i gaflet olanı ta’dâd eylemek lâzım ve mümkün ise de söz uzar.”³⁸

Âlemlerin rabbi olan Allah, bütün canlıların rızkını da verendir. Onun lütuf ve ihsanının bolluğuna bir sınır yoktur. Böyleyken Allah’ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınmak herkesin üzerine mutlaka yerine getirilmesi gereken bir farz (farz-ı ayn) olur:

³⁴ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3a.

³⁵ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3a.

³⁶ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3b.

³⁷ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3b.

³⁸ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3b.

“Cenâb-ı Hazret-i Rezzâk-ı âlem cümlelerin rızkını ihsân eder.
Rabbü'l-âlemîndir. Emrini tutup nehyinden ictinâb eylemek
cümleye farz-ı ayndır. Lutf u ihsânına hadd ü pâyân olmaz.”³⁹

Gafillerin gafleti çoğaldığında Allah, gafleti terk etmeleri için yerden ve gökten afet gönderir. Afetler, gafillerin gafleti terk etmeleri gerektiğine dair bir işaretir:

“Hâlbuki, gâfillerin gafleti tezâyüd eyledikde gafleti terk
eylemeleri için Allahu azîmu’ş-şân âfât-ı semâviye ve arziye halk
eder. Gâfillerin gafletlerini terk eylemelerine işâretidir.”⁴⁰

Gökmenzâde, hangi davranışların gaflet olduğunu anlattıktan ve afetlerin gafleti terk etmek gerektiğine dair bir işaret olduğunu belirttikten sonra müminlerin öncelikle gafletten kurtulmak ve afetlerden korunmak için yapmaları gerekenleri sıralar: Türü afetler birbiri ardınca geldiğinde herkesin yapması gereken, kötü hâlini iyiye çevirmeye çalışmalarıdır. İnsanlar birbirleriyle helalleşmelidirler, ana-baba, hoca, komşu ve bunun gibi üzerimizde hakkı olan insanların haklarına dikkat etmelidirler. Kimsenin hakkına girmemeye, kimsenin gönlünü kırmamaya özen göstermelidirler. İnsanlara şefkat nazarıyla bakmalıdırlar. Alım satım işlerinde (ticarete) az kârla yetinmeyi bilmedirler. Hâli vakti yerinde olanlar, fakirlere iyilikte ve bağışta bulunmalı, kimsesiz kadınlara, yetimlere yiyecek ve giyecek yardımında bulunmalıdırlar. Yöneticiler (âmirler, idareciler) kimseyi ayırmadan ve kayırmadan herkese adaletli bir ölçüyle iyilikte bulunmalı, başka yöneticilerle aralarındaki düşmanlığı bitirip onlara muhabbet beslemelidirler. Âlimler sahip oldukları ilmin gereğini yerine getirmeli, para ya da bir bedel karşılığında değil, sadece Allah rızası için *Şifâ-i Şerîf*⁴¹ ve *Buhârî-i Şerîf*⁴² okumalıdırlar. Meydana gelen afetin defedilmesini gönülden, samimiyetle yaptıkları dualarla Allah’tan niyaz etmelidirler. Hafızlar da haftada bir kez Kur’ân-ı Kerîm’i hatmedip samimiyetle dua etmelidirler. Şeyh efendiler mübarek gecelerde yetmiş bin kelime-i tevhid okuyup, namazlarından sonra en az yüz kere istiğfar etmeli, Hz. Peygamber’e yüz kere salavât-ı şerife getirip beş yüz kelime-i tevhid okumalı, bir bedel beklemeden afetlerin defedilmesi için

³⁹ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3b.

⁴⁰ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3b.

⁴¹ Kādî İyâz’ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ* adıyla da bilinen Peygamber sevgisine dair eseridir. İslâm dünyasında çok ilgi görmüş, medreselerde talebelere, camilerde halka okutulması gelenek hâlini almıştır; Yaşar Kandemir, “*eş-Şifâ*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ocak 2026).

⁴² Buhârî’nin (ö. 256/870) *el-Câmi’u’ş-şâhih* adındaki sahih hadisleri toplayan eseridir. Kur’ân’dan sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilmiştir. Sevap kazanmak, bir sıkıntıdan kurtulmak veya bir isteğine kavuşmak niyetiyle de okunmuştur; Yaşar Kandemir, “*el-Câmi’u’ş-şâhih*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ocak 2026).

samimi bir kalple dua etmelidirler. Allah dostları aksatmadan cemaatle namaz kılmaya devam etmelidirler. Camilerde beş vakit ezan okunmalıdır. Müezzinler geceleri salat ve selam okumalı, imamlar yatsı namazından sonra iman ve nikâh tazeleme dualarını okumalı, yüz kere “estağfirullâh” deyip, yüz kere salavât getirdikten sonra Kur’ân’dan âyetler (aşr-ı şerîf) okumalı, samimi bir kalple dua etmeli ve cemaat de âmin demelidir. İkinci namazından sonra hoca efendiler, Kudûrî’nin⁴³ fıkıh kitaplarını okutmalıdırlar. Halk cemaatle namaz kılmaya devam etmeli, salavat getirip tövbe ve istiğfar etmeli, afetlerin sona ermesi için dua etmelidirler:

“Âfât zuhûr edip teselsül eylese hafazanallâh tâ’un, vebâ gibi ve zelzele gibi... Her kimseye lâzımdır ki sû-i hâllerin hüsn-i hâle tebdîl (edeler), birbirleriyle helâlleşeler. Hukûk-ı ebeveyne ri’âyet edeler. Üstâd ve hoca hakkına ri’âyet edeler. Komşu hakkına ri’âyet edeler ve sâ’ir kimselerin hakkına ri’âyet edip bir kimsenin hakkını üzerine geçirmeye, birbirlerinin hâtırını yıkmayalar. Birbirlerine şefkat ile nazar edeler. Ahz u ‘itâda az şeye kana’ât edeler. Kudretli olan fukarâyı ihsân edeler. Bî-kes hatunlara ve yetimlere elbiseler ve me’külâtlar ihsân edeler. Ümerâ adâlet edip cümleye ‘alâ-haddihî ihsân edeler ve cümle beynlerinde olan ‘adâveti terk edip, birbirleriyle muhabbet edeler. Bundan sonra ‘ulemâ olan efendiler ‘ilm ile ‘âmil olup Şifâ-i Şerîf ve Buhârî-i Şerîf bi-lâ ‘ivaz riza’en li’llâh okuyup zuhûr eden âfâtın def’ini niyâz edip sıdk ihlâs ile du’â edeler. Hâfız efendiler haftada bir hatm-i şerîf okuyup ihlâs ile du’â edeler. Meşâyih efendiler ihyâ gecelerinde yetmiş bin kelime-i tevhîd ve sâ’ir namâzlar ‘akabinde ednâ mertebe yüz istigfâr ve yüz salavât-ı şerîf ve beş yüz kelime-i tevhîd okuyalar. Âfâtın def’ini niyâz edip bi-lâ-‘ivaz sıdk u ihlâs ile du’âlar edeler ve sâ’ir kimseler cemâ’ate devâm edeler, câmi’-i şerîflerde beş vakit ezân-ı Muhammediye okuna ve gecelerde müezzin efendiler salât selâm edeler ve imâm efendiler salât-ı ‘işâdan tecdîd-i îman ve tecdîd-i nikâh, yüz istigfâr yüz salât-ı şerîfden sonra bir aşr-ı şerîf okuyup sıdk ile du’â ede ve cemâ’at sıdk ile âmin diyeler ve hoca efendiler salât-ı asrdan sonra Kudûrî kütüb-i fıkıhdan

⁴³ Kudûrî (ö. 428/1037), Hanefî fıkıhî âlimlerindendir. Onun *el-Muhtasara* dlı eseri fıkıh alanında yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur; Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ocak 2026).

okudalar ve âhâd-i nâs dâimâ cemâatle namaza devâmdan sonra
salât u selâm ve istigfâr edeler, âfâtın def'ini niyâz edeler.”⁴⁴

Allah merhametlilerin en merhametlisidir. Şayet kulları gönül huzuruyla Allah’a
dua ederlerse dualarının kabul olacağı umulur:

“Cenâb-ı Hazret-i Allah celle şânuhû ve celle celâlühû
erhamü’rrâhimîndir. Huzûr-ı kalb ile bu sûretde du’â ve niyâz
olunursa kabul olması me’mûldür.”⁴⁵

Bazı dikkat ehlinin dilinde şöyle söylenir: Kişi az konuşmalı, az yemeli ve az
uyumalıdır:

“Ba’zı elsine-i dikkatde cârîdir ki derler az söyle ya’ni çok
söyleme. Az ye ya’ni çok ekl etme. Az uyu.”⁴⁶

Yukarıda da bahsedildiği üzere Gökmenzâde’ye göre “gaflet”, Allah’ın emirlerine
uymayıp yasaklarından kaçınmamaktır. Allah’ın emirleri ile ilk akla gelen imanın altı
temel esası ve İslâm’ın beş şartıdır. Oysa Gökmenzâde, gafletin neler olduğunu
sıralarken bu esaslardan ve emirlerden bahsetmez. Bunun yerine bencillik, cenazede
neşeli görünmek, kul hakkına girmek, fakirlere yardım etmemek, fakirlikten şikâyetçi
olmak, hâline şükretmemek, ilmiyle amel etmemek gibi İslâm ahlâkına ve kul hakkına
aykırı hâl ve davranışlardan bahseder. Gafletten kurtulmak ve afetlerden kurtulmak
isteyen insanların yapmaları gerekenlerden bahsederken de insanların birbirleriyle
helalleşmelerini, kul hakkına riayet etmelerini, gönül kırmamalarını, insanlara şefkat
ve muhabbet nazarıyla bakmalarını, ticarete aza kanaat etmelerini, ihtiyaç
sahiplerine yardımda bulunmalarını, adaletli olmalarını, ilimlerinin gereğini yerine
getirmelerini, dünyalık menfaat için değil sadece Allah rızası için dinî metinler
okumalarını, gönülden nafîle ibadetler yapıp dua etmelerini tavsiye eder.
Gökmenzâde, bu tavsiyeleriyle sadece iman etmenin ve farz ibadetleri yerine
getirmenin afetleri önlemede yeterli olmayacağı, İslâm ahlâkına ve kul hakkına aykırı
davranmanın Allah’ın gazabına ve dolayısıyla afetlere sebep olacağı mesajını da
dolaylı olarak vermektedir. Nitekim risalenin ilerleyen sayfalarında da ahlâka dair
öğütler devam etmiştir. Gökmenzâde’nin risalesinde dikkat çeken hususlardan biri de
tasavvufi düşüncenin eserin tümüne yayılmasına rağmen eserde tasavvuf, tarikat,
sûfî, mürşid, derviş gibi kelimelerin kullanılmamış olmasıdır. Hatta tasavvufun temel

⁴⁴ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 3b, 4a, 4b.

⁴⁵ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 4b.

⁴⁶ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 31b.

esaslarının sıralandığı ve açıklandığı bir bölümde bile “elsine-i tasavvuf” demek yerine “elsine-i dikkat” denmiştir. Şiirlerde ise bunun yerine” ehl-i irfân” tabiri kullanılmıştır. Gökmenzâde, muhtemelen sadece tarikat çevrelerine değil halkın her kesimine hitap edebilmek için böyle bir dil tercih etmiştir.

1.2. İşâret-nümâ'nın Manzum Bölümlerindeki Dinî-Tasavvufî Mesajlar

Gökmenzâde, risalesini büyük oranda mensur olarak kaleme almış, risalenin muhtelif yerlerinde ise dinî-tasavvufî inanç ve düşüncelerini şiir yoluyla ifade etmiştir. Bu şiirlerin ilki, risalenin başında besmeleyle başlayan on beyitlik gazeldir. Klasik Türk şiirinde bir esere tevhid, münâcât, na't ve medhiye türünde yazılmış şiirlerle başlanması bir gelenek hâlini almıştır. Gökmenzâde de risalesinin başındaki bu on beyitlik gazeli bu türlerin konusuna uygun bir muhtevada yazmıştır.

Söze besmeleyle başlanmalıdır. Çünkü besmeleyle başlanan işin başı ve sonu hayır olur. Kul olana her an Allah'ı anmak yaraşır. Allah'ın lütuf ve ihsanına daima şükretmek gerekir. Allah'ın bir benzeri ve bir ortağı yoktur. O, yaratıcıdır, rızkı verendir. Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyi dilden düşürmemek gerekir. Kul acizliğini, kusurlu olduğunu, yaptıklarının hep eksik olacağını bilmeli ve bu bilinçle yaratıcısı olan Allah'a sabah akşam yalvarıp yakarmalıdır:

“Besmeleyle eyle ey hâme kelâma ibtidâ

Besmeleyle hayr olur iş ibtidâ vü intihâ

Kul olan Mevlâsını her anda zikretmek gerek

Lutf u ihsânına hamd etmek gerekdir dâimâ

Lâ şerîk ü lâ nazîrdır Hâlık oldur Râzık ol

Nî'metine şükredip virdin ola hamd ü senâ

'Abdin işi 'acz ile noksân olur bu dünyede

Bil kusûrunu niyâz et Hâlîka subh u mesâ"⁴⁷

Gökmenzâde, tevhid ve münâcât türünün muhtevasına uyan bu beyitlerden sonra na't türünün muhtevasına uygun beyitler söyler. Hz. Muhammed Mustafa, âlemlerin övücü ve peygamberlerin başıdır. Ona salat ve selam getirilmelidir. İsyân hastalığına düşenlere daima ondan iyilik gelir. Onun bir bakışının bile günah hastalığına deva olacağına şüphe yoktur. O, bütün peygamberlerin efendisi ve kıyamet gününün şefaathisidir. Öz olarak söylemek gerekirse Hz. Muhammed Mustafa, Allah'ın en sevgili kuludur, lütuf ve keremin kaynağıdır, Mi'rac gecesinde Allah ile yalnız görüşen

⁴⁷ Gökmenzâde, İşâretnümâ (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 1b.

ve ilâhî sırra erişendir. Hz. Muhammed'in ailesine ve sahâbesine de selam olsun. Onlardan birinin adı ne zaman duyulsa "Radiyallâhü anh" demeyi ihmal etmemek gerekir:

"Fahr-i 'âlem Mustafâya kıl salât ile selâm
Sâhib-i sadr-ı nübüvvetdir Muhammed Mustafâ
Dâimâ bîmâr-ı isyâna kerem ondan olur
Bir nigâhı 'illet-i cürme olur bî-şek devâ
Enbiyâ vü mürselînin seyyididir şüphe yok
Hem Muhammed Mustafâdır şâfi'-i rûz-ı cezâ
Hâsılı mahbûb-ı Hakdır menba'-ı lutf u kerem
Mazhar-ı sırr-ı ilâhî mahrem-i bezm-i Hudâ
Hem dahi âline ashâbına da olsun selâm
Zikr olunca her birisin tarziyeyi kıl edâ"⁴⁸

Gökmenzâde, gazelini kıyamet gününde Hz. Muhammed'in şefaatine, lütuf ve keremine erme niyazıyla bitirir. Bu sözler günaha bulaşan her kul için örnek bir dua gibidir:

"Cürm ile âlûde Gökmen-zâdeye ola şefî
Rûz-ı mahşerde 'atâ vü lütfuna kıla sezâ"⁴⁹

Gökmenzâde, *İşâret-nümâ* adlı deprem risalesinde, depremin sebep olduğu yıkımı ve ölümü ayrıntılarıyla anlattıktan, insanların perişan hâllerini vassettikten sonra bu hâlin etkisiyle dünyanın geçici olduğuna dikkat çeken, depremi Allah'ın mükemmel kudretinin bir tezahürü olarak görmeyi ve nefesine uymamayı öğütleyen yedi beyitlik bir gazel söyler. Bursa halkının bazısı sekiz ay, bazısı iki sene boyunca boynu bükük ve sefil bir hâlde kulübelerde ve çadırlarda kalmış, camiler yıkıldığı için cuma namazları cami avlularında ve cami çevresindeki avlularda kılınmıştır. İnsanlar Allah'a tevekkül edip aylar sonra evlerine döndüklerinde yıkılmış duvarlarla karşılaşmışlardır. Kiminin evi kayalık tarlaya dönmüştür. Tamir edilmeden oturulmayacak hâldeki evlere de geçici tedbirlerle oturmuşlardır.⁵⁰ Diğer yandan pahalılık artmış, geçinmek büyük bir dert olmuştur. Gökmenzâde, aşağıdaki gazeli tam da bu durumun ruh hâliyle söylemiştir.

⁴⁸ Gökmenzâde, *İşâret-nümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 1b.

⁴⁹ Gökmenzâde, *İşâret-nümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 1b.

⁵⁰ Gökmenzâde, *İşâret-nümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 14a.

Ey gafil insan, şu hâle bak! Bu dünyanın süsünde hiç vefa var mı? Denizin dalgası gibi bir anda gelip geçen dünyada gözünün yükseklerde olmasının ne anlamı var? Bu âlemde kalan yok, gelenler bir bir gidiyor. Kaderde ne varsa bir an gecikmez, zamanı geldiği an olacak olan hemen olur. Bak, deprem nasıl da bir anda Bursa'yı harabeye çevirdi. Bundan ibret alanlar Allah'ın emrine uyarlar. Dilediğinde bir anda yok eden de var eden de Allah'tır. Allah'ın yarattığı her şeyde Allah'ın mükemmel kudretini seyret. Bursa'nın bu perişan hâlini gören hayrete düşer. Bizzat görmeyene bu hâli ne yazıyla ne de şiirle tam olarak anlatabilmek mümkün olmaz. İnsan olayım dersin nefsinin arzularına uyma. Sığınılacak güvenli bir yer istersen Allah'ın rızasından hiç ayrılma. Bu, Gökmenzâde'nin irfan ehli için yazdığı eserlerinden biridir. Bu esere dikkatle ve ibret gözüyle bak. Geçici dünyanın güzelliklerine heveslenmeyi bırak:

“Gel ey gâfil vefâ yokdur nazar kıl zîb-i dünyâda
Bekâsı mevc-i âb-âsâ dolaşma semt-i bâlâda

Bu ‘âlemde kalan var mı gider bir bir gelenler de
Te’ennî eylemez aslâ kader hükmünü icrâda

Bir ânda zelzele yıkdı harâb etdi Burusayı
Buna dikkat eden kimse olurlar emr-i Mevlâda

Bir ânda yok eden Hakdır bir ânda var eden Hakdır
Kemâl-i kudret-i Hakkı temâşâ eyle eşyâda

Burusanın bu ahvâl-i perîşânın gören hayrân
Ne mümkündür beyân etmek mufassal şi’r ü inşâda

Hevâ-yı nefsine uyma eger insân olam dersin
Rızâ-i Hakda ol sâkin olasın bâğ-ı me‘vâda

Bu bir âsâr-ı Gökmenzâdedir hep ehl-i ‘irfâna
Nazar kıl çesm-i dikkatle işin ne kûy-ı sevdâda”⁵¹

Gökmenzâde, deprem yaralarının sarılması için herkesin gücü oranında mal ya da beden ile yardımda bulunması gerektiğini söyler. Yardımda bulunan insanlar hem vicdanen kendilerinden hoşnut olacaklar hem de geçmiş yad edilirken hayır dua ile anılacaklardır. İslâm şeriatının temiz yolunda olanların, Allah'ın emrini tutanların, sünnet-i seniyyeye uygun hareket edenlerin yolu budur. Böyle olmak makbuldür ve böyle insanlar övgüye mazhar olurlar.⁵² Gökmenzâde bu anlama gelen sözlerini söyledikten sonra *Divan*'ında da bulunan aşağıdaki şiiri risalesine ekler. Bu gazel ve

⁵¹ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 14a, 14b.

⁵² Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 31a.

sonraki üç gazel, İşâret-nümâ'yı neşreden Orhan Bilgin'in yukarıda belirtilen çalışmasında yer almamaktadır. Çalışma konusuyla ilgisi olduğundan bu şiirlerin de neşredilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Gökmenzâde'nin aşağıdaki gazelinde geçen "hevâ-yı nefis", "hubb-ı sivâ", "bezm-i kesret", "uzlet", "fenâ", "cilve-gâh" gibi tasavvufi terim ve ibareler onun mutasavvıf bir kişiliğinin de olduğunu göstermektedir.

Kişiyi kıyamet gününde utandıracak olan -dünya hayatında işlediği günahlardan dolayı- yüzünün kararmasıdır. Kişi ahirette kendi günahları sebebiyle azaba uğrayacaktır. Nefsinin arzularına uyup dosdoğru yoldan sapma. Selamet ülkesine (kurtuluş ve esenlik diyarına) giden ana yol, İslâm'ın temel kurallarıdır. Allah'tan başkasına duyduğu her sevgiyi gönlünden çıkararak yalnızca Allah'a tevekkül et. Böyle yapan kullar hem dünyada hem de ahirette Allah'ın bütün nimetlerine erişir. Dünyanın geçici güzelliklerinden, meşgalelerinden elini ayağını çek. Bir köşeye çekilip Allah'a ibadet etmek senin en büyük hazinen ve zenginliğindir. Seni sonunda perişan edecek şey ise yok hükmünde olan dünyanın geçici itibarı ve makamlarıdır. Dünyanın sonunun ne olduğunu bilenler makam ve mevki arzusundan vazgeçtiler. Dünyadan ve dünyalıktan vazgeçmenin verdiği huzur, Gökmenzâde'nin gönül hazinesini ortaya çıkarmıştır:

Kişiyi şerm-sâr eden o gün rûy-ı siyâhıdır
Mu'azzeb olmaya bâis yine kendi günâhıdır

Hevâ-yı nefesine tâbi' olup çıkma sakın yoldan
Selâmet mülkünün anla şer'ât şâh-ı râhıdır

Gönül den mahvedip hubb-ı sivâyı sen tevekkül ol
Dü 'âlemde kamu in'âm kula lutf-ı ilâhîdir

Ayak çek bezm-i kesretten mekân tut genc-i 'uzletde
Perîşân hâl eden âhir fenânın 'izz ü câhıdır

Bilen encâm-ı dünyâyı ferâgat etdi ikbâlden
Ferâgat genc-i Gökmenzâdenin de cilve-gâhıdır"⁵³

Gökmenzâde, risalesinde tıp ilmi ilgili bazı bilgilere de yer vermiş, özellikle yeme içmenin sağlıklı bir vücuda sahip olmadaki etkisini o günün mevcut bilgilerine göre anlatmıştır. Kişinin yediğinin içtiğinin helal olmasına dikkat etmesi ve israftan kaçınması da Gökmenzâde'nin tavsiyeleri arasındandır.⁵⁴ Deprem konusunda olduğu

⁵³ Gökmenzâde, İşâretnümâ (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 31a, 31b.

⁵⁴ Gökmenzâde, İşâretnümâ (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 33b.

gibi tıp konusunda da meselenin hem maddi hem manevi yönünü ele alması, Gökmenzâde'nin ilme iki farklı boyutuyla da baktığını göstermektedir. Sağlıkla ilgili verilen bilgilerden sonra Gökmenzâde, risalesinde aşağıdaki gazele yer vermiştir. Bu gazel de önceki gazel gibi dünyaya kıymet vermeyip onu terk etmeyi tavsiye eden, tasavvufi düşünceyi öne çıkaran bir şiirdir.

İnsanın belli bir hâli yoktur. İnsanın böyle olduğu tecrübe ile sabittir. Çünkü insan tabiatı, her biri farklı bir niteliğe sahip olan dört unsurun (hava, su, ateş ve toprak) karışımından meydana gelmiştir. Kimi dikkat ehlidir, her hususta sonuca ulaşır. Kimi ihmalkârdır, tahsilinde oldukça lakayt davranır. İnsanlar ömrünü her defasında ne kadar da gereksiz yerlere harcamaktadır. Dünyanın geçici varlığına gönül bağlamayıp onu terk eden insanlar ise ne kadar da yücedir ve Allah'a yakındır. Kim dünya ve dünyalığa bulaşırsa elbette onun hâli perişan olur. Allah'ın emirlerini terk edenler ise ahirette azap göreceklerdir. Bu dünyada irfan bilgisine (Allah'ın gönle ilham ettiği hakikat bilgisine) sahip olanlar, bu dünyanın geçici makamlarından vazgeçerler. Onlar gerçek anlamda edepli insanlardır.

“Karârı yokdur insânın mu‘ayyendir mücerrebdir
Tabâyı‘ muhtelif cârî ‘anâsırla mürekkebdır

Kimi makdem olur her bir husûsda ehl-i dikkatdir
Kimi mühmil kimi tahsîle gâyetle müseyyebdir

Ne kadar ‘ömrünü âbla havâyâ sarf eder her bâr
Sivâyı terk eden insân mu‘azzezdır mukarrebdir

Olan âlude-i dünyâ perîşân hâl olur elbet
Eden terk emr-i Mevlâyı kıyâmetde mu‘azzebdır

Bilenler dâniş-i ‘irfânı Gökmenzâde ‘âlemde
Geçer ikbâl-i fânîden hakikatde müeddebdır”⁵⁵

Gökmenzâde, *İşâret-nüma*'da farklı konulara değinmiştir. Hastalığı ilerleyen bir kimsenin ölme ihtimali yaşama ihtimalinden daha yüksek olsa bile kişi henüz ölmemişse onun yaşamasından ümit kesmemek ve tedavisi için elden ne gelirse yapmak gerektiği konusu da Gökmenzâde'nin misaller vererek açıkladığı meselelerden biridir. Gökmenzâde bu meseleyi açıkladıktan sonra ikinci divanındaki

⁵⁵ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728),34a.

şiiirlerden biri olarak aşağıdaki gazeli aktarır.⁵⁶ Buradan Gökmenzâde'nin kaynaklarda belirtilmeyen ikinci bir divanının daha olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanın dünyadaki ömrü ne kadar uzun olsa da ecel kaderin bir hükmü olarak bir an bile gecikmez. Nefsinin arzularına uyma, doğru yoldan geri kalma. Dünyanın güzellikleri seni aldatmasın çünkü dünyalık olan hiçbir şey sonsuza kadar sana yâr olmaz. Gönül huzuru istersen Allah'ın rızasını kazanmaya çalış ki cennetteki Tûbâ ağacının gölgesinde günahların hafif olsun. Bu dünyaya gelenler bir bir gittiler. Bundan sonra da gelenlerin her biri bu dünyadan gidecektir. Yok olmaya mahkûm olan dünyada kim kalıcı olmuş ki? Hepsî ahiret yurdunu mesken edindi. İşlerini Allah'a havale et ve ona güven. Umut ve korkuyu iki kanat gibi açan kişi manevî derecelere yükselir:

“Ne denlû olsa da ‘ömrün ziyâde dâr-ı dünyâda
Tekâsül eylemez aslâ kader hükmünü icrâda

Hevâ-yı nefsine uyma reh-i rastdan gerü kalma
Sakın dünyaya aldanma vefâ yok cümle eşyâda

Eger âsâyış istersen rızâ-i Hakkı tahsîl et
Sebûk-bâr-ı me‘âsî olasın zıll-i Tûbâda

Gelenler gittiler bir bir gider her bir gelenler de
Fenâ mülkünde kim kalmış kamusı sâkin ukbâda

Tevekkül bâbını bekle bu Gökmenzâdeyi dinle
Açan havf u recâ bâlin eder pervâz-ı bâlâda”⁵⁷

İrfan ehline, olanı biteni anlatmak gereksizdir çünkü anlatacakların, onların zaten malumudur. Seni anlamayacakları için cahillere konuşmanın da bir anlamı yoktur. Öyleyse susmayı huy edinmelisin. Tenha bir köşeye çekilip Allah'a ibadet edenler, dünyanın geçici heveslerinden elini eteğini çekenler manevî hazinelere ve Allah'ın lûtfuna erişirler. Dünyanın sonlu olduğunu bilenler, daima dünyaya ters bakar çünkü Mevlvî devrânına⁵⁸ girenler Allah'ın emirlerine uymakta istikrarlı olurlar. Ömür sermayeni, dünyanın geçici güzelliklerine sakın harcama. Yok olmaya mahkûm olan

⁵⁶ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 44b.

⁵⁷ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 44b, 45a.

⁵⁸ “Çerh-i devran”, Mevlvî semâsının diğer bir adıdır (bkz. İbrahim Kutluk, “Mevlevîliğe Dair İki Eser”, *Journal of Turkish Language and Literature* 2/3-4 (2012), 298.). Bu ifade “dönen dünya” anlamına da gelmektedir ancak bu anlamıyla şiirde anlam oturmamaktadır. Çünkü ifadeye bu anlam verildiğinde dünyaya gelenlerin Allah'ın emirlerine uymakta istikrarlı olacağı gibi bir anlam çıkacaktır ki bu doğru değildir. Bu itibarla Gökmenzâde'nin intisaplı olduğu belirtilen diğer tarikatların dışında Mevlvîliğe de ilgi duymuş olması ihtimal dâhilindedir.

dünyanın her güzelliği sonunda viran olacaktır. Bu eserlerden maksat, adımın öldükten sonra unutulmamasıdır. Bu eser, Gökmenzâde'nin ihvanına⁵⁹ naçizane bir hediyesidir:

“Geçen ahvâli bahsetmek abesdir ehl-i ‘irfâna
Sükûtı pîşe kıl etme muhabbet bezm-i nâdâna

Olanlar bülbül-i gülşen-serây-ı ‘âlem-i ‘uzlet
Ferâgat gencini bekler erişür lutf-ı Yezdâna

Dem-â-dem kec-nigâh eyler bilen encâmı dünyâda
‘Azîmet üzeredir zîrâ gelenler çerh-i devrâna

Sakin dünyâ-yı ma‘mûra bu nakd-i ‘ömrü sarf etme
Fenâ mülkünde her ma‘mûr olur elbetde vîrâne

Bu âsârdan murâd güm olmamakdır nâmımız sonra
Bu dest-âvîz-i Gökmenzâde ihvâna fakîrâne”⁶⁰

İşâret-nümâ'nın manzum bölümlerindeki temel tema, dünyanın geçici olduğu, dünyaya gelen herkesin bir gün mutlaka dünyadan gideceği ve nefse uyup dünyanın geçici güzelliklerine aldanmamak gerektiğidir. Gökmenzâde, bu düşünceleri kesret, sivâ, uzlet, irfan, fenâ gibi tasavvufî kavramları da kullanarak ifade etmiştir. Gökmenzâde'nin tasavvur dünyasında deprem, bir yönüyle Allah'ın kudret ve azametini diğer yönüyle de dünyanın faniliğini gösteren bir araç hükmündedir.

Sonuç

Bu çalışmada Gökmenzâde'nin *İşâret-nümâ* adlı deprem risalesinde verilen dinî ve tasavvufî mesajlar tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Türk bilim tarihinde sismolojinin öncülerinden biri kabul edilen Gökmenzâde hakkında mevcut kaynaklarda yer almayan bazı bilgiler, bu çalışma vesilesiyle tespit edilmiştir. Bu bilgilerden biri, Gökmenzâde'nin *Risâle-i Küre* adlı namaz vakitlerinin güneşin hareketlerine bağlı olarak nasıl belirlendiğiyle ilgili bir risalesinin olduğudur. Gökmenzâde'nin bilinmeyen diğer bir eseri ise kaynaklarda belirtilen mürettep divanın haricindeki divanıdır. Bu divanların nüshaları tespit edilememiştir. Gökmenzâde'nin şiirlerinde kullandığı tasavvufî kavramlar onun tasavvufla ilgili

⁵⁹ İhvan, kardeşler anlamına gelmekle birlikte aynı tarikata ya da aynı şeyhe bağlı olanları da ifade eden bir terimdir (bkz. Süleyman Uludağ, “İhvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Ocak 2026). Gökmenzâde'nin eserlerini ihvanlarına bir hediye olarak bıraktığını söylemesi ve adının bu vesileyle öldükten sonra da anılacağını umması onun bir tarikat geleneği içerisinde olduğu ihtimalini desteklemektedir.

⁶⁰ Gökmenzâde, *İşâretnümâ* (Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 584728), 45a.

olduğunu göstermektedir. Bu bulgulara ilave olarak Gökmenzâde'nin daha önceden yayımlanmamış dört gazeli de bu çalışmayla neşredilmiştir.

Gökmenzâde risalesinde deprem hadisesine hem zahirî hem batınî hem maddi hem manevi yani hem görünen hem de hikmetli yönleriyle değinmiştir. Zahirî yönüyle deprem, yıkıma ve ölüme sebep olan bir afettir. Depremin hikmetli yönü ise Allah'ın kudretini ve gafletin terk edilmesi gerektiğini gösteren işaretlerden biri olmasıdır. Allah, kulları gaflete düştüğünde onları uyarmak için deprem, sel, salgın hastalık gibi afetler yaratır. Kullar bu afetlerle karşılaştıklarında kötü hâllerini iyi hâle dönüştürmeye çalışmalı, günahlarından tövbe etmeli, nafile ibadetlerini artırmalı, Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmalı ve afetin sona ermesi için Allah'a dua etmelidirler. Böyle yapmadıklarında afetlerin sonu gelmeyecektir.

Gökmenzâde, gafleti Allah'ın emirlerini yerine getirmemek ve yasaklarından kaçınmamak olarak tanımlamış ve afetin temel sebebi olarak göstermiştir. Zevke, sefaya, rahatına düşkün olmak, cenaze merasiminde bile neşeli görünebilecek kadar kendisinin de öleceğini unutarak yaşamak, yola çıkarken gerekli hazırlığı yapmamak, kul hakkına riayet etmemek, komşuya eziyet etmek, fakirleri küçümseyip kendi hâliyle övünmek, fakirlere zulmetmek, ilmiyle amel etmemek, hâline şükretmeyip fakirlikten şikâyet etmek gaflete düşüren sebeplerden bazılarıdır. Gaflet olarak örnekleri verilen bu davranışlar, Gökmenzâde'nin gaflet tanımındaki kaçınılması gereken davranışlardır. Kötü hâlini düzeltmeye çalışmak, insanlarla helalleşmek, kimsenin gönlünü kırmamak, insanlara şefkat nazarıyla bakmak, ticarette aç gözlü olmamak, ihtiyaç sahiplerine iyilikte bulunmak, adil olmak, mümin kardeşine husumet beslememek, ilminin gereğini yerine getirmek, dinî metinleri menfaat karşılığında değil sadece Allah rızası için samimiyetle okumak, afetlerin sona ermesi için gönülden dua etmek, hatim indirip samimiyetle dua etmek, mübarek gecelerde kelime-i tevhid okumak, namazlardan sonra tövbe ve istiğfar okumayı âdet hâline getirmek, Hz. Peygambere salavat getirmek, beş vakit ezan okumaya ve cemaatle namaz kılmaya devam etmek, yatsı namazından sonra iman ve nikâh tazeleme duasını ve Kur'ân'dan âyetleri (aşr-ı şerîfi) okuduktan sonra cemaatle birlikte afetlerin sona ermesi için dua etmek, ikinci namazından sonra fıkıh kitapları okumak yerine getirilmesi gereken davranışlar olarak sıralanmıştır.

Az konuşmak, az yemek ve az uyumak, Gökmenzâde'nin gafletten kurtulmaya dair tavsiyelerinden biridir. Malum olduğu üzere bu üç esas, tasavvufi terbiyenin temelidir. Fakat Gökmenzâde bu esasları tasavvufla ilişkilendirmemeye özen

göstermiş ve “dikkat ehli insanların dilindeki bir söz” olarak aktarmıştır. Gökmenzâde'nin şiirlerinde de şeyh, mürşit, derviş benzeri kelimeleri kullanmak yerine “ehl-i irfan” tabirini kullanması, onun tasavvufi kimliğini ön plana çıkarmamaya özen gösterdiğini ve bu şekilde toplumun her kesimine hitap etme gayretinde olduğunu düşündürmektedir.

Gökmenzâde, gaflet kavramına “Allah'ın emirlerine uymamak ve yasaklarından kaçınmamak.” anlamını vermiş olsa da yapılması ve yapılmaması tavsiye edilen davranışlar İslâm'ın beş şartı ve imanın altı temel esasıyla ilgili değildir. Bunun yerine kul hakkıyla ve İslâm ahlâkıyla ilgili davranışlardan söz edilmiştir. Dolayısıyla Gökmenzâde, sadece farzları yerine getirmenin ve iman esaslarına inanmanın Allah'ın gazabına mâni olmak için yeterli olmayacağı, kul hakkına, İslâm ahlâkına aykırı davranmanın da Allah'ın gazabına sebep olabileceği mesajını da vermektedir.

Gökmenzâde, deprem yaralarının sarılması için herkesin gücü nispetinde mal ve beden ile yardımda bulunmasının faziletinden de bahsetmiş, teşvik ve telkinleriyle sosyal yardımlaşmaya katkı sağlamaya çalışmıştır.

Gökmenzâde'nin risalesindeki gazellerin ortak konusu, dünyanın geçici olduğu ve onun geçici güzelliklerine meyletmemek gerektiğidir. Tasavvufi kavramların sıkça kullanıldığı bu şiirlerde insanlara nefislerine değil Allah'ın emirlerine uymaları, Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmaları, Allah'a sığınarak tevekkül etmeleri tavsiye edilmiştir. Deprem sonrasında insanları en çok üzen elbette ki dünyalık kayıplardır. Dünyanın her şeyiyle geçici olduğu ve ona gönül bağlamamak gerektiği düşüncesi bu yönden önemlidir. Tüm bu tavsiyeler insanların depremin şiddetiyle sarsılmış imanlarını tazeleme, dehşete kapılmış, umutsuzluğa düşmüş insanlara manevi destek sağlama yönlerinden o günün insanına fayda sağlamış olmalıdır.

Gökmenzâde, depremi sadece maddi değil manevi yönüyle de ele almış, depremi ilâhî bir mesaj, imtihan, gafletten uyanma ve kulluk bilincini geliştirme vesilesi olarak görmüştür. Gökmenzâde'nin deprem ile ilgili dinî-tasavvufi mesajları, çağının insanına olduğu kadar günümüz insanına da hitap edebilecek ve ışık olabilecek niteliktedir.

Kaynakça | References

- Arslan, Mehmet. "Rif'at, Hacı Hüseyin Rif'at Efendi, Gökmen-zâde". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 18 Ocak 2026. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rifat-haci-huseyin-rifat-efendi>
- Bilgin, Orhan. "Gökmenzâde'nin İşâret-nümâ Adlı Deprem Risalesi". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 2 (2010), 1-32.
- Bursalı, Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. nşr. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz. 3 cilt. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.
- Davud, Fatîn. *Hâtîmetü'l-Eş'âr*. nşr. Ömer Çiftçi. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195831/fatin-tezkiresi.html>
- Gökmenzâde, Hacı Hüseyin Rifat Efendi. *İşâretnümâ* (Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 584728, 1a-50a.
- Gökmenzâde, Hacı Hüseyin Rifat Efendi. *İşâretnümâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 654898, 1a-50a.
- Gökmenzâde, Hacı Hüseyin Rifat Efendi. *Risâle-i Küre*. Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 608549, 1a-16a.
- Kallek, Cengiz. "Kudûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ocak 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuduri>
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmî'u's-şâhih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ocak 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari>
- Kandemir, M. Yaşar. "eş-Şifâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ocak 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/es-sifa--kadi-iyaz>
- Kutluk, İbrahim. "Mevlevîliğe Dair İki Eser". *Journal of Turkish Language and Literature* 2/3-4 (2012), 289-300.
- Özaydın, Neslihan. *Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Özçep, Ferhat vd. "Bilim Tarihi Yaklaşımıyla Osmanlı İmparatorluğunda Sismoloji Çalışmaları". *Jeofizik Bülteni* 37 (2000), 86-90.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmusu'l-A'lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1889.
- Tökel, Dursun Ali. "Divan Şairi Der ki: Depremi Biz de Yaşadık". *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 16 (2023), 134-145.
- Uludağ, Süleyman. "Gaflet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Ocak 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaflet--tasavvuf>
- Uludağ, Süleyman. "İhvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Ocak 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvan--tarikati>
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016.
- Yavaş, Doğan. "İşâretnümâ". *Bursa Günlüğü* 20 (Nisan-Mayıs-Haziran 2023), 12-17.
- Yılmaz, Salih. "Anadolu sahasındaki bazı mutasavvıf şairlerin vezne bakışı ve şiirlerindeki vezin problemleri". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 25 (Aralık 2021), 620-636. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1032444>

Endülüs'te Meydana Gelen Doğal Afetler ve Depremler

Nizamettin PARLAK

[0000-0002-1664-3639](https://orcid.org/0000-0002-1664-3639)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Erzincan-Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

nizamparlak@yahoo.com

Öz

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda çeşitli doğal afetler yaşanmış ve bu olaylar, insanların yanı sıra toplumları, devletleri ve devletlerarası ilişkileri de önemli ölçüde etkilemiştir. Benzer durumlar Endülüs'ün coğrafyasını teşkil eden İberya'da da söz konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı; Endülüs tarihi ile ilgili çalışmalar yapılırken doğal afetlerin, olağanüstü olayların da mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmektir. Çünkü bir coğrafyada yaşanan kuraklık, kıtlık, sel, salgın hastalık ve deprem gibi afetler zaman zaman toplumsal olaylara ve isyanlara yol açmış, bunların da ağır sonuçları olmuştur. Ancak bu durum bazen gözden kaçırılmakta, doğal afetler ve onların sonuçları dikkate alınmadan araştırmalar ve incelemeler yapılmakta, böylece hâdiselerin hangi şartlar altında gerçekleştiği, sebep ve sonuçlarının neler olduğu tam olarak ortaya konulamamaktadır. Makalede gerek Endülüslüler tarafından gerekse Endülüs dışında yazılmış en eski kaynaklardan itibaren tarama yapılarak doğal afetler listelenmeye çalışıldı. Çalışmanın ilerleyen bölümünde olaylar kronolojik olarak sıralandı. Doğal afetlerin bu şekilde listelenmesi bir zorunluluktan kaynaklandı. Çünkü çalışmanın amacı; hangi yılda hangi felaket yaşandığını tespit etmektir. Böylece bir araştırmacı herhangi bir dönemi ya da olayı incelediğinde o döneme ait olayları topluca görebilecek ve ona göre değerlendirme yapılabilecektir. Ancak bazı hadiselerle ilgili kaynaklarda oldukça kısıtlı bilgi bulunması dolayısıyla her felaket genişçe ele alınıp değerlendirilemedi. Bu çalışmada tespit edilebilen bütün afetler hatta bazen “gökyüzünde garip cisimlerin görülmesi” gibi bir takım tuhaf olaylar ve –bir doğal afet olmamasına rağmen toplumda farklı davranışların sergilenmesine sebep olduğu için- güneş tutulmaları da olduğu gibi sıralandı. Nitekim bazen açlık, kıtlık ve kuraklık toplumsal patlamalara yol açmışken bazen de bir salgın hastalık savaşların farklı bir şekilde seyretmesine sebep olabilmektedir. Bundan dolayı Endülüs tarihi ile ilgili olayların araştırılmasında bu tür hadiselerin göz önünde bulundurulması ve öncesiyle sonrasıyla dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Endülüs; Doğal afet; Deprem; Kıtlık; Kuraklık; İsyân

Öne Çıkanlar

- Tarihsel analizlerde, doğal afetlerin toplumsal ve siyasi dinamikler üzerindeki belirleyici etkisi sıklıkla göz ardı edilmektedir.
- Makalenin temel hipotezi, Endülüs tarihindeki isyanların ve krizlerin arka planında çevresel felaketlerin yattığıdır.
- Salt ekonomik gerekçelere bağlanan siyasi buhranların asıl tetikleyicisinin sarsıcı doğal olayları olduğu dikkate alınmalıdır.
- Bu argümanı kanıtlamak amacıyla, Endülüs coğrafyasında yaşanan afetler kronolojik bir metodolojiyle tasnif edilmiştir.
- Nihai hedef, tarihsel olaylardaki sebep-sonuç ilişkisinin eksiksiz kurulabilmesi için araştırmacılara bütüncül bir perspektif sunmaktır

Atıf Bilgisi

Parlak, Nizamettin. “Endülüs’te Meydana Gelen Doğal Afetler ve Depremler”. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 46-68.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19813462>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	20 Ocak 2026
Kabul Tarihi	22 Mart 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem-İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim 11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar 15 Karasal Yaşam
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.0

Natural Disasters And Earthquakes in Andalusia

Nizamettin PARLAK

[0000-0002-1664-3639](https://orcid.org/0000-0002-1664-3639)

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Erzincan-Türkiye

<https://ror.org/0257dtg16>

nizamparlak@yahoo.com

Abstract

Various natural disasters have occurred in different geographies throughout history, and these events have significantly affected societies, states and interstate relations as well as individuals. Similar situations also occurred in Iberia, which constitutes the geography of al-Andalus. The purpose of this study is to draw attention to the fact that natural disasters and extraordinary events must be taken into consideration when conducting research on the history of al-Andalus. Because disasters such as drought, famine, flood, epidemic and earthquake in a geography have occasionally led to social unrest and rebellions, and these have had serious consequences. However, this issue is sometimes overlooked, and research and analyses are conducted without due consideration of natural disasters and their consequences; thus, the conditions under which events occurred, as well as their causes and consequences, cannot be fully clarified. In this article, natural disasters were sought to be identified and listed through an examination of the earliest sources written both in al-Andalus and outside al-Andalus. In the following part of the study, the events were presented chronologically. Listing natural disasters in this way arose out of necessity. Because the aim is to determine which disaster occurred in which year. Thus, when any period or event is examined, the researcher will be able to consider the events of that period as a whole and make an evaluation accordingly. However, due to the limited information available in the sources regarding some events, not every disaster could be comprehensively discussed and evaluated. In this study, all detectable disasters are listed, including certain unusual events such as “seeing strange objects in the sky” and solar eclipses—which, although not natural disasters in themselves, cause different reactions within society. It is a fact that at times hunger, famine and drought led to social upheavals, while at other times an epidemic could cause wars to take a different course. Therefore, when researching events related to the history of al-Andalus, it is important to take such events into consideration and evaluate them carefully in their entirety.

Keywords

al-Andalus; Natural disaster; Earthquake; Famine; Drought; Rebellion.

Highlights

- In historical analyses, the decisive impact of natural disasters on social and political dynamics is frequently overlooked.
- The primary hypothesis of the article is that environmental catastrophes lie at the background of the rebellions and crises in the history of al-Andalus.
- It must be taken into consideration that the actual triggers of political crises, which are often attributed solely to economic reasons, are indeed jolting natural events.
- In order to substantiate this argument, the disasters experienced in the geography of al-Andalus have been classified through a chronological methodology.
- The ultimate objective is to provide researchers with a holistic perspective so that the cause-effect relationship in historical events can be established comprehensively.

Citation

Parlak, Nizamettin. "Natural Disasters And Earthquakes in Andalusia". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies, Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026), 46-68. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19813462>

Article Information

Date of submission	20 January 2026
Date of acceptance	22 March 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
Ethical Statement	This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientificethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	4 Quality Education 11 Sustainable Cities and Communities 15 Life on Land
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisance	CC BY-NC 4.0

Giriş

Çeşitli dönemlerde meydana gelen bazı olayların görünen-görünmeyen birtakım sebepleri bulunmaktadır. Bazen görünmeyen hatta fark edilemeyen bazı etkenler, hâdiselerin anlaşılmasında, yorumlanmasında ve isabetli çıkarımlarda bulunulmasında daha etkili olabilmektedir. Mesela klasik kaynaklar, Endülüs'te çok sayıda isyan yaşandığından bahsederler. Bu isyanlar, elbette pek çok sebebe dayanmaktadır. Ancak yaşanan doğal afetlerin isyanlara kaynaklık teşkil edebileceği konusu kimi zaman dikkatlerden kaçmaktadır. Kanaatimize göre bu tür olaylarla isyanlar arasında son derece ilginç ve birbirini tetikleyen bir yön bulunmaktadır.

Aslında ilk planda, isyanların kıtlık, vergilerin toplanamayışı ve ticaretin yapılamamasına sebep olduğu söylenir ya da böyle olduğu kabul edilir. Çünkü ulusal ya da uluslararası ticaret, huzur ve güvenin bulunduğu ortamlarda yapılır ve gelişir. Vergiler de ülkenin her bölgesinden ancak aynı şartlarda toplanabilir. Fakat tam tersinin olabileceğini de düşünmek gerekir. Çünkü bilindiği üzere her ne kadar yukarıda bahsedilen hususlar, isyan dönemlerinde vuku bulsa da dünyanın diğer coğrafyalarında olduğu gibi Endülüs'te de sık sık yaşanan kuraklık, kıtlık, deprem, salgın hastalıklar ve benzeri sebepler de isyanlara yol açmış, ayaklanmaları tetiklemiş ve çeşitli sorunların yaşanmasına sebep olmuştur.

Dünyanın başka coğrafyalarında da bu tür afetlerin, ciddi değişikliklere yol açtığı bilinmektedir. Mesela “Kavimler Göçü”nde, Hun ve Uygurların yıkılma süreçlerinde kuraklık ve kıtlıkların etkili olduğu tarihî bir vakiadır.

Benzer durumlar Endülüs'te de farklı dönemlerde çeşitli sorunlara yol açtı. Bu konuda Endülüs tarihinden iki örnek zikretmek yeterli olacaktır:

XIV. yüzyılda (1348'de) başlayan, geniş bir coğrafyada etkili olan ve Endülüs'ü de içine alarak dört-beş yıl süren büyük bir veba salgını yaşandı. Bu olay toplumların kaderlerini, savaşların sonuçlarını etkiledi. Kastilya Kralı XI. Alfonso, salgının devam ettiği sıralarda Mağrib'de hüküm süren Merînîler'in (1196-1465) elinde bulunan Cebel-i Târik'ı kuşatmıştı (M. 1349). Stratejik konumu itibarıyla Endülüs'te hüküm süren son İslam hanedanı Benî Ahmer (1238-1492) için büyük önem arz eden bu

kuşatma, vebanın Hıristiyan ordusunda yayılması ve Kralın vebadan ölmesi dolayısıyla kaldırıldı (M. 1350).¹

İkinci örnek: Endülüs Emevîlerinin sekizinci emîri ve ilk halifesi III. Abdurrahman en-Nâsır (912-961) tahta oturduğunda isyanlar bütün ülkeyi sarmış ve devlet yıkılma tehlikesiyle yüz yüze gelmişti. Yeni emîr hem isyancılar hem de Endülüs'ün kuzeyindeki Katolik krallıklar üzerine düzenli seferler gerçekleştirmeye başlamıştı. III. Abdurrahman'ın her senenin Muharrem ayında gerçekleştirdiği seferleri, H. 314'te (M. 926) yaşanan kıtlık dolayısıyla gerçekleştiremediği bilinmektedir.² Bu bağlamda elinizdeki çalışmada Endülüs tarihi boyunca meydana gelmiş doğal afetler ve felaketler kronolojik olarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Buradaki amaç şudur: Endülüs tarihi çalışacak olan araştırmacıların bu ve benzeri durumları göz önünde bulundurarak incelemek istedikleri zaman diliminin öncesinde, sırasında ve sonrasında neler yaşandığını, bunların tarihin seyrini nasıl değiştirdiğini, hangi olayların nelere sebep olduğunu fark etmelerini ve değerlendirmelerini ona göre yapmalarını sağlamaya çalışmaktır.

Zira hiçbir hadise dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerinden bağımsız, öncesiyile, sonrasıyla ilintisiz bir şekilde gerçekleşmez. Hâl böyle olunca doğal afetlerin de göz önünde bulundurulduğu bir bakış açısıyla daha sağlam temellere dayalı ve objektif değerlendirmeler yapmak mümkün olabilecektir.

1. Endülüs'ün Coğrafi Yapısı

Dünyanın en güzel yarımadalarından ve en mamur meskûn mahallerinden biri olarak nitelenen³ akarsuları, ağaç ve meyveleri bol olan İberya⁴ Avrupa'nın diğer kesimlerinden kuzeydoğuda büyük bir set oluşturan Pirenelerle, Kuzey Afrika'dan ise Cebel-i Târik boğazıyla ayrılır. Yarımadanın batı ve kuzey kıyıları Atlas Okyanusu'na doğu kıyıları ise Akdeniz'e bakar.⁵

¹ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, (ö. 776/1374), *el-İhâtâ fî ahbâri Ğirnâta*, neşr. A. İnan, Kahire 1955-1977, IV, 330-331.

² İbn Hayyân, el-Muktebes, V, 203; İbn İzârî el-Merrâkuşî (ö. 712/1312'den sonra), el-Beyanu'l-Muğrib fî ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib, nşr. G. Colin- E. L. Provençal, Lübnan, 2009, II, 191-192.

³ İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîb el-Bağdâdî (IV./X. yüzyıl), 10. Asırda İslam Coğrafyası, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe, 2014, 101; İbn Haldûn (ö. 808/1406), *Mukaddime*, trc. Z. Kadiri Ugan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986, I, 155-157.

⁴ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut: Dâr-ı sadr, I, 1397/1977, 262.

⁵ Mehmet Özdemir, (Özdemir I, 2013), *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Baskı, 2013. I, 19.

Endülüs'ün yer aldığı İber yarımadasının büyük bir bölümünde 'masa gibi düz arazi' anlamına gelen meseta (Meseta Central) denilen ve yükseltisi 600–1000 m arasında değişen Hersinyen yaşlı kayalardan oluşmuş platolar bulunur. Bunun çevresinde ve üzerinde oldukça yüksek dağ sıraları uzanır. Bu haliyle İsviçre'nin ardından Avrupa kıtasının ikinci en yüksek rakımlı ülkesidir. Atlas Okyanusu kıyılarına doğru yükseklik biraz azalır. Kuzeyde Alplerin batıdaki bir kolu olan Pirene dağları yer alır. Burada yüksek zirveler 3000 metreyi aşar. Doğuya doğru Akdeniz sahillerinde dik kıyılar ve bunun gerisinde ise dağlar görülür. Güneyde Gırnata yakınlarında yüksekliği 3478 metreye ulaşan Sierra Nevada dağları uzanır. Endülüs'ün en büyük akarsuyu olan Guadalquivir nehrinin açmış olduğu doğu-batı eksenli geniş vadi tabanı ve suladığı verimli ovalar çok sayıda yerleşmenin bu kesimde kurulmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Ülkenin büyük bölümünü kaplayan sahalar, Akdeniz'e dökülen Ebro ile Atlas Okyanusu'na dökülen Tajo, Duero, Guadalqualvir ve Guadiana nehirleri tarafından yarılarak plato görünümü almıştır.⁶

“Endülüs'te doğudan batıya yani Akdeniz'den Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanan üç büyük dağ silsilesi bulunmaktadır. Bunlardan biri Kurtuba Sıradağları olup Akdeniz tarafında Levante'de, Atlas Okyanusu tarafında ise Algarve'de sona erer. Bunlar, daha büyük bir silsile olan ve Arapça kaynaklarda Cebelü'l-Berânis adıyla geçen Sierra Morena'nın bir parçasıdır. İkinci dağ silsilesi, Narbona'dan başlayıp Frank topraklarını Endülüs'ten ayırarak Bask ve Asturias'ı geçtikten sonra Galicia'da son bulan Pireneler'dir. Üçüncü dağ silsilesi ise Müslümanlar tarafından 'eş-Şârrât' diye adlandırılmıştır. Bu dağlar, ülkenin ortası sayılabilecek bir hat üzerinde Turtûşe'den başlayıp Lizbon'a kadar uzanır.”⁷

“Yağmur ve rüzgâr düzeniyle nehirlerin akış istikameti bakımından Endülüs, Müslüman coğrafyacılar tarafından 'Batı Endülüs' ve 'Doğu Endülüs' şeklinde iki ana bölgeye ayrılmaktaydı. Pireneler'in güneyinden başlayıp Tuleytula yakınlarından geçerek Şentemeriyye bölgesine uzanan oradan da Kartacânne önlerinde Akdeniz'e yaklaşan Batı Endülüs'te nehirler, Atlas Okyanusu'na doğru akmakta, yağmurlar bu okyanustan esen rüzgârlarla gelmekteydi. 'Uzak Endülüs' olarak da bilinen doğu Endülüs'ün üst sınırı Bask Dağları'ndan başlamakta Ebro Nehri ile birlikte

⁶ K. Arıbaş-H. Kara “Siyasi Coğrafya Açısından İspanya”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2011, 15 (24), 61-86. Erdal Akpınar, “Endülüs'ün Fiziki Coğrafyası”, *Endülüs Coğrafyası ve Siyasi Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2025, 16; Erdal Akpınar, “Endülüs'ün Beşerî ve Tarihî Coğrafyası”, *Endülüs Coğrafyası ve Siyasi Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2025, 36.

⁷ Özdemir I, 2013, 20-21.

Şentemeriyye'ye inmekte, Kuzey ve batı sınırlarını Okyanus, güney sınırını ise Akdeniz teşkil etmekteydi. Doğu Endülüs'te nehirler doğuya doğru akmakta olup yağmuru Akdeniz'den esen rüzgârlar taşımaktaydı. İki bölgeden birinde mevsim yağışlı geçtiğinde diğesinde kuraklık ve kıtlık hüküm sürerdi. Kaynaklar denize dökülen yedi büyük nehrin adını vermektedir. Bunlar: Kurtuba Nehri diye bilinen Vâdilkebîr (Guadilquivir: 657 km.), en-Nehru'l-Ebyad (Segura: 225 km.), Vâdî Âna (Guadiana: 778), Vâdî Tâcû (Tajo: 1007), Vâdî Duveyru (Duero: 895 km.), Vâdî İbru (Ebro: 910) ve Nehru Minyu (Miño: 343 km.)'dan ibarettir.”⁸

Yarımadada nispeten daha mutedil ılıman bir iklim hâkimdir. Akdeniz'in etkisi, karasal iklim özelliklerinin yöreye yerleşmesini bir ölçüde engeller. Atlas Okyanusu ise yarımadanın kuzeyinde yağışın bir ölçüde artmasını sağlar. Galicia'dan Pireneler'e kadar, kışları yumuşak yazları daha az sıcak Atlas Okyanusu alanı uzanır. Irmaklarda önemli kabarmalar olmaz ama suları bol ve rejimleri düzenlidir. İber Yarımadası'nın iç kesimlerinde, kıyılarında ve yüksek kesimlerinde iklim koşullarının nispeten farklılaşması dolayısıyla ürün yelpazesi zengin ve çeşitlidir. Meşelikler ya da kayın ormanı yok olduğundan bitki örtüsü gerileyerek dikenli katırtırnaklılara ve kurakçıl çalılıklı fundalıklara dönüşür.⁹

Önemli bir bölümünde Endülüs'ün hüküm sürdüğü günümüz İspanya'sı iki bölüme ayrılır. “Meseta'daki ve Ebro çanağındaki ufak tefek karasal iklim özellikleri içeren dağlar bir yana bırakılırsa, ülkenin büyük bölümünde yazlar sıcak ve az yağışlı, kışlar serttir. Atlantik üzerinden gelen nemli ve yağışlı hava kütleleriyle; daha çok yaz mevsiminde güneyden, Büyük Sahra Çölü'nden gelen kuru ve sıcak hava dalgası Endülüs'ün olağan Akdeniz iklimini büyük ölçüde bozmaktadır. Akdeniz ikliminin etkisiyle yaz mevsiminde ırmaklar su buharı yitirmekle birlikte önemini korurlar (Duero, Tajo, Ebro). Bitki örtüsü çok gerileyerek, hızla bozkıra geçen Pırnal meşesi ormanıdır.”¹⁰

Günümüzde İber Yarımadası'nın sismik aktiviteye sahip bölgelerini gösteren haritalarda Müslümanların hâkimiyet alanları içerisinde Andalusia özerk bölgesinin bazı kısımları özellikle de Murcia, Almería ve Granada'da depremsellik ön plana

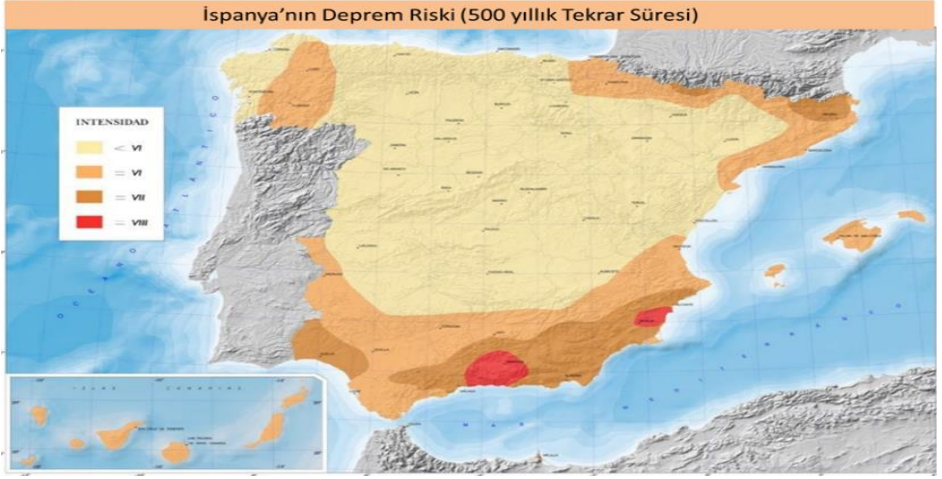
⁸ Özdemir I, 2013, 21.

⁹ Arıbaş, 61-86; Akpınar, “Endülüs'ün Beşerî ve Tarihî Coğrafyası”, 35, 48.

¹⁰ Akpınar, “Endülüs'ün Fiziki Coğrafyası”, 19; Arıbaş, 61-86.

çıkılmaktadır.¹¹Bilhassa Granada ve Málaga İspanya'nın deprem açısından en riskli şehirleridir.¹²Bu güncel bilgi, kaynaklardaki tarihî malumatla da örtüşmektedir. Nitekim aşağıdaki listede de görüleceği gibi Gırnata (Granada)'da o dönemlerde oldukça yıkıcı depremler yaşanmıştır. Burada dikkat çeken bir husus da şudur: Haritalarda sismik hareketliliğin çok az olduğu yerler arasında sayılsa da geçmişte Kurtuba'da (Córdoba) da büyük depremler olduğunu kaynaklarda görmekteyiz.¹³

Resim 1. İspanya'nın Deprem Riski

Kaynak: <https://mishpacha.com.>¹⁴

2. Endülü's'te Yaşanan Doğal Afetler

Endülü's'te yaşanan ilk felaket bilgisi, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) verdiği malumata göre Nuh Tufanı sonrasına kadar uzanır. Müellif, Nuh Tufanı'ndan sonra Endülü's'e ilk yerleşen kişilerin "Endelüs" diye bilinen bir kavme mensup olduklarını, orada uzun süre hüküm sürdüklerini bildirdikten sonra bu kavmin Endülü's'te büyük bir kuraklık ve kıtlık yaşadığını anlatır. İbnü'l-Esîr, yaşananlardan dolayı bu coğrafyadaki pek çok insanın hayatını kaybettiğini, bir kısmının da oraları terk ettiğini ve Endülü's'ün yüz

¹¹ Endülü's'teki depremler için bkz. Nizamettin Parlak, "Endülü's'te Yaşanan Depremler İnsanların Tepkileri ve Toplumsal Etkileri", XXI Esrde Devlet Süverenliyi ve Milli Konstitusiyalar: Qlobal Çağrışlar, Tendensiya ve Perspektivler Konferansı, 5 Kasım 2025, 325-333, Bakü, Azerbaycan.

¹² <https://www.meteorologiaenred.com/tr/%C4%B0spanya%27da-deprem-riskinin-en-y%C3%BCKsek-oldu%C4%9Fu-yerler.html>

¹³ İbn İzârî, II, 211.

¹⁴ <https://tr.meteorologiaenred.com/%C4%B0spanya%27da-deprem-riskinin-en-y%C3%BCKsek-oldu%C4%9Fuyerler.html?nowprocket=1> 18.01.2025.

yıl süreyle boş kaldığını sonra İfrikiye'den gelerek bu topraklara yerleşenler tarafından mamur hâle getirildiğini aktarır.¹⁵

Kaynaklar, tespit edilen ve bahsedilen bu felaketin ardından uzun bir dönem sessiz kalırlar. Ondan sonra dikkat çeken ilk felaket bilgisi yakın bir coğrafya olan Mağrib hakkında aktarılır. Buna göre Emevî kumandanı Musa b. Nusayr (ö. 98/717), M. 698 yılında Mısır valisi Abdülazîz b. Mervân (ö. 86/705) tarafından İfrikiye ve Mağrib valiliğine tayin edildi ve fetih hareketlerine girişti. Yeni vali, itaatsizlik arz eden kabilelerle mücadele yürütürken bu bölgede çok şiddetli bir kuraklık yaşandı. Musa, halkın oruç tutmasını, namaz kılmalarını ve küslerin barışmalarını emretti. Sonra da Sahra'ya çıkıp yağmur duası etti ve yağmur yağdı.¹⁶

Bu kısa malumattan sonra şimdi kaynaklardan Endülüs'te meydana gelen felaketlerden tespit edebildiklerimizi kronolojik olarak ve bazen de olaylarla ilgili kısa malumat aktararak şöylece sıralayabiliriz:

2.1. Endülüs'te Tespit Edilebilen Felaketlerin Kronolojik Listesi

- H. 131'te (M. 748-749) Endülüs'te kıtlık oldu, bir ya da iki yıl sürdü.¹⁷H. 132-138 / 750-756 yılları arasında Endülüs'te kıtlık oldu.¹⁸ H. 147'de (M. 778) bütün dünyada büyük bir kuraklık yaşandı.¹⁹
- H. 161'de (M. 777-78) Endülüs'te ve Mağrib'de büyük bir kıtlık oldu.²⁰
- H. 161'de (M. 777-78 Nisan) çok yağmur yağdı. Kurtuba'da sel oldu, şehrin merkezindeki köprüünün bazı kemerleri tıkanı, bazı kısımları yıkıldı.²¹
- H. 182 (M. 798-99)'de Kurtuba'da büyük bir sel felaketi oldu²² ve açlık yaşandı.²³ H. 187'de (M. 802-803) Endülüs'te son derece etkili bir açlık yaşandı.²⁴

¹⁵ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh*, tah. Ebu'l-Fidâ el-Kâdî, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987, 4, 264-265.

¹⁶ Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezirihâ Lisâni'd-din İbni'l-Hatîb*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâ'î, I-X, Beyrut Dâru'l-fikr, 1998, I, 194.

¹⁷ İbn İzârî, II, 8.

¹⁸ Meçhul Müellif, *Ahbâru mecmua fi fethi'l-Endelüs ve zikru Ümerâihâ*, tah. İbrahim el-Ebyârî, Kahire; Dâru'l-Kitabi'l-Mısırî, II. Baskı, 1989. 65; Makkarî, III, 310.

¹⁹ Meçhul Müellif, *Tarihu'l-Endelüs*, tah. Abdülkadir Bûbâye, Lübnan: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2007, 166.

²⁰ Meçhul Müellif, *Tarihu'l-Endelüs*, 166.

²¹ Meçhul Müellif, *Tarihu'l-Endelüs*, 166.

²² İbnü'l-Esîr, VI, 74.

²³ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, (2003), 120.

²⁴ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, (2003), 187.

- H. 197'de (M. 812-813) Endülü's'te pahalılık oldu. İnsanlar açlık çekti.²⁵
- H. 199'da (M. 815). Endülü's'ün tamamını etkileyen ve pek çok insanın ölmesine sebep olan bir kıtlık yaşandı.²⁶
- H. 218 Ramazan'da (M. 833 Nisan). Endülü's'te tam güneş tutulması gerçekleşti.²⁷ Bunun üzerine korkuya kapılan Kurtubalılar, Ulucami'ye sığındılar. Camide başkadı Yahya b. Ma'mer (ö. 218/833) tarafından küsûf namazı kıldırıldı.²⁸
- H. 224 yılının Cemâziyelâhır ayında (M. 839 Nisan/Mayıs) yıldız kaymaları oldu. Endülü's semalarında yıldızlar güneyden kuzeye, doğudan batıya doğru saçıldı.²⁹
- H. 234'te (M. 848-849) bütün Endülü's şiddetli bir kuraklık dalgasına ve sonrasında da çekirge istilasına maruz kaldı.³⁰
- Abdurrahman b. el-Hakem döneminde (M. 822-852) güneş tutulması oldu.³¹
- H. 235-236'da (M. 850 aşırı yağmur yağdı, nehirler taşı, meydana gelen seller başta Kurtuba, İşbîliye ve İsticce gibi güney şehirlerde olmak üzere bütün Endülü's'te büyük zararlara sebebiyet verdi.³²
- Aynı tarihlerde Kurtuba'da şiddetli sıcaklar oldu. Ünlü fakih Yahya b. Yahya el-Leysî'nin (ö. 234/849) oğlu Ubeydullah'ın na'sımın toprağa verileceği gün Kurtuba'da hava aşırı derecede sıcak olmuştu. Aylardan Ramazan'dı. Bu yüzden pek çok insan cenaze merasimine iştirak edebilmek için oruçlarını bozmak zorunda kalmışlardı.³³
- H. 251'den 255'e kadar (M. 865-869) Emîr Muhammed döneminde (M. 852-886) şiddetli bir kuraklık yaşandı.³⁴

²⁵ İbnü'l-Esîr, c. V, 398.

²⁶ İbn İzârî, II, 73.

²⁷ İbn İzârî, II,83. Güneş tutulmasını bir doğal afet olarak değil de olağan üstü bir tabiat hadisesi olması bakımından buraya aldık. Ancak NASA'nın resmî internet sayfasında tarih boyunca gerçekleşmiş ve ileriki yıllarda vuku bulacak güneş tutulmalarının verildiği listede M. 833 yılında gözlemlenmiş bir güneş tutulmasından bahsedilmemektedir. Zikredilen listede bahsi geçen tarihe en yakın olarak 05 Mayıs 840 yılında yaşanmış bir güneş batmasından (tutulmasından) bahsedilmektedir. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEhistory/SEhistory.html>.

²⁸ Özdemir, II, 2013, 80.

²⁹ İbn İzârî, II, 85.

³⁰ Özdemir I, 105.

³¹ İbnü'l-Kûtiyye,111.

³² Özdemir I, 22, 105.

³³ Özdemir, II, 2013, 77.

³⁴ İbnü'l-Esîr, c. 7, 90.

- H. 250-251'de (M. 865) başlayan bir başka kuraklık ise beş sene sürdü.³⁵
- H. 253'te (M. 867) Endülüs'te uzun süreli bir açlık ve kıtlık yaşandı.³⁶
- II. Abdurrahman döneminin (M. 822-852) son yıllarından başlayarak 888 senesine kadar Endülüs'te kuraklık, sel ve deprem gibi bir dizi doğal afet yaşandı.³⁷
- H. 260'ta (M. 874) Endülüs'te kıtlık yaşandı.³⁸ İbn Hayyân'ın (ö. 469/1076) bir cümleyle geçiştirdiği bu olay hakkında başka kaynaklarda şu bilgiler verilmektedir: (Bu yılda) ülkeyi açlığa mahkûm eden, çok sayıda insanın ölmesine sebep olan³⁹ ve acı hatıraları sonraki nesiller tarafından bile unutulamayan şiddetli bir kuraklık daha yaşandı.⁴⁰
- H. 267 (M. 880-881) Kurtuba'da şiddetli bir deprem oldu. İbn İzârî (ö. 712/1312'den sonra), bu depremle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler verir: "Akşam namazı esnasında esen rüzgâr kapkara bulutlar getirdi ve şimşekler çaktı, yıldırımlar düştü. (Camiye isabet eden) yıldırımın çarptığı iki kişi hayatını kaybetti. İmanın dışında herkes yere serildi Ölenler imamin en yakınında olanlardı. Onlardan birinin saçları yandı, yüzü ve vücudunun sol tarafı kömür gibi oldu, diğerinin de sağ tarafı siyah kesildi. Yıldırımın çarptığı diğer dört kişi de imam namazını bitirene kadar yere yapışmış vaziyette kalakaldılar. İnsanlara olay anında neler hissettikleri sorulduğunda "Büyük bir dalga hâlinde bir ateş gördük sanki" dediler. Mescittekilerin bir yanık kokusu almalarına rağmen çatıda da duvarlarda da yıldırımın izlerine rastlanmadı. Depremin etkisiyle saraylar, dağlar sallandı, insanlar Allah'a tazarru ve niyazda bulunarak boş alanlara kaçtılar. Bu depremin etkisi Akdeniz'den Arap Yarımadası'nın en uzak köşelerine kadar hissedildi..."⁴¹
- H. 274-275'de (M. 888) baş gösteren yeni bir kuraklık dalgası, yiyecek bulmak için insanları Kuzey Afrika'ya geçmeye sevk etti.⁴²
- H. 302 Şevval'inde (M. 915 Mayıs) bütün Endülüs'ü ve civar bölgeleri etkileyen genel bir kuraklık ve kıtlık yaşandı. 13 Şevval 302/1 Mayıs 915'ten itibaren farklı günlerde beş defa fakih Muhammed b. Ömer b. Lübâbe (ö.

³⁵ Özdemir I, 105.

³⁶ İbn İzârî, II, 100.

³⁷ Özdemir I, 105.

³⁸ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 109.

³⁹ İbn İzârî, II, 102.

⁴⁰ Özdemir I, 105.

⁴¹ İbn İzârî, II, 104-105; Parlak, "Endülüs'te Yaşanan Depremler", 325-333.

⁴² Özdemir I, 105.

330/942) önderliğinde yağmur duasına çıkıldı ama yağmur yağmadı. Fiyatlar yükseldi, piyasada buğday stokları iyice azaldı. III. Abdurrahman,⁴³ kadı Ahmed b. Muhammed b. Ziyad'a (ö. 312/924) halkla birlikte yağmur duasına çıkmasını emretti. 13 Şevval 302 Pazartesi (1 Mayıs 915) günü yapılan duanın ardından sele yol açmayan ama sürekli bir şekilde sağanak hâlinde yağmur yağdı.⁴⁴

- İbn Hayyân H. 303 yılında (M. 915-916) daha önce H. 260'ta (M. 874) Endülüs'te yaşanan benzer bir kıtlık olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzden fiyatlar aşırı derecede yükseldi. Kurtuba çarşısında bir kafiz⁴⁵ (18 kilo) buğday, üç dinardan satıldı. İnsanların yoksulluğu daha önceki zamanlarda görülmemiş seviyelere düştü. Aynı yıl veba salgını yaşandı. Özellikle fakir fukaradan çok sayıda ölen oldu. İnsanlar, ölenleri defnetmekten aciz kaldılar. III. Abdurrahman bu büyük krizin yaşandığı günlerde fakirlere ve yoksullara çokça yardımda bulundu. Hacib Bedr b. Ahmed de o sıralarda hayır ve hasenatı artırdı. Fakat kıtlık gittikçe daha büyük boyutlara ulaştı. Açlık bütün Endülüs'e yayıldı. Yaşanan sorunlar yaklaşık bir sene devam etti. Bu yüzden yerini yurdunu terk eden insanların sayısı arttı, insanlar açlıktan öldü, akrabaların birbiriyle irtibatı koptu, aralarında kin ve nefret oluştu. Veba daha da yayıldı.⁴⁶ Benzer şekilde İbn İzârî de aynı yıl (H. 303) Endülüs'te kıtlık yaşandığını, veba salgını olduğunu kaydetmektedir.⁴⁷
- H. 305 yılında (917-918) Kurtuba çarşısında büyük bir yangın çıktı. Tarakçılar⁴⁸ ve marangozların işyerleri yandı.⁴⁹
- H. 314'te (M. 926). Endülüs'te ülkenin her tarafına yayılan şiddetli bir kıtlık ve kuraklık yaşandı. Fiyatlar yükseldi, insanlar maişet sıkıntısı çekti. Sahibu's-Salat Ahmed b. Bakıyy b. Mahled, halkla birlikte er-Rabad musallasında defalarca yağmur duasına çıktı. Diğer şehirlerde de yağmur duasına çıkılması için Kurtuba'dan fermanlar gönderildi. Bu yüzden III. Abdurrahman, her sene düzenlediği seferleri bu sene gerçekleştiremedi. Şiddetle devam eden kuraklık ilginç bir şekilde isyancı İbn Hafsûn'dan (ö.

⁴³ III. Abdurrahman'ın kadısının yağmur duasına çıkışı için bak İbnü'l-Esîr, VIII, 318.

⁴⁴ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 103-104; İbn İzari, 166.

⁴⁵ Yaklaşık 18 kiloluk bir ölçü birimi. Bekir Topaloğlu-Hayrettin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, yy, ty.352.

⁴⁶ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 109-110, 124.

⁴⁷ İbn İzari, II, 167.

⁴⁸ Metinde geçen "مَشَاط" kelimesi "Berberler" diye de tercüme edilebilir.

⁴⁹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 142.

305/918) sonra onun yerine geçen oğlu Süleyman'ın öldürülüp (1 Zilhicce 314)⁵⁰ cesedinin Kurtuba sarayına asıldığı gün yağın yağmurla son buldu.⁵¹

- III. Abdurrahman'ın her senenin Muharrem ayında gerçekleştirdiğı seferleri, bu yıl kıtlık dolayısıyla yapamadığını,⁵² yağmurun da Zilhicce ayında yağdığını göz önünde bulundurduğumuzda bu kıtlık ve kuraklığın yaklaşık olarak bir yıl sürdüğünü, Endülüs devletinin ve halkının ciddi sıkıntılar çektiğini söyleyebiliriz.
- H. 317'de (M. 929) kıtlık ve kuraklık baş gösterdi, yağmur yağmadı. Ekinler zarar gördü, fiyatlar yükseldi. Halife III. Abdurrahman 28 Muharrem 317 Cuma günü (13 Mart 929) Kurtuba Ulu Camii'nde yağmur duası edilmesini emretti. Bir hafta boyunca camide, Rabad ve Musâra namazgâhlarında yağmur duasına çıkıldı.⁵³ İbn Hayyân bu konuda biraz daha ayrıntılı olarak şu bilgileri vermektedir: "İnsanlar 8 Safer'de Şemsî takvimle 23 Mart (929) pazartesi günü er-Rabad namazgâhında yağmur duasına çıktılar. Allah ülkeye yağmur vermedi, kıtlık devam etti. İnsanlar kendilerini suçladılar. Halife, ülkenin bütün şehirlerine ferman göndererek yağmur duasına çıkılmasını istedi." İbn Hayyân'ın kitabına aldığı bu fermenda Halife'nin, yağmurla ve tövbe ile ilgili ayetlere yer verdiği görülmektedir.⁵⁴ Buradan da anlaşılıyor ki halkın bu kuraklıktan kendilerini ve olumsuz davranışlarını sorumlu tutmaları gibi Halife de benzer bir düşünce taşımaktaydı ki insanların tövbe ederek Allah'tan yağmur istemeye devam etmelerini talep etmiş, günlerce yapılan dualara rağmen yağmur yağmamıştır.
- H. 324'te (M. 935-936) kuraklık oldu.⁵⁵
- 19 Şaban 324 (12 Temmuz 936)'te Kurtuba çarşısında büyük bir yangın çıktı. Başta İtircıların dükkânları olmak çok sayıda mağaza ve posta idaresi binası yandı. Halife III. Abdurrahman'ın talimatıyla yanan işyerleri yeniden inşa edildi.⁵⁶
- H. 324 yılının Şaban ayında Kurtuba'da vuku bulan yangından sonra Endülüs'te, İbn Hayyân'ın ifadesiyle "daha önce görülmemiş ve duyulmamış

⁵⁰ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 204-207.

⁵¹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 205; İbn İzari, II, 191-192.

⁵² İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 203; İbn İzari, II, 191-192.

⁵³ İbn İzari, II, 199.

⁵⁴ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 251.

⁵⁵ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 384.

⁵⁶ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 383.

derecede bir kıtlık yaşandı ve yıl boyunca devam etti. Müellifin burada verdiği malumatın ilginç yanı bu kıtlığa rağmen piyasaların ve insanların bu durumdan fazla etkilenmemiş olmasıdır. Zira insanlar arasında yardımlaşma olduğundan, çokça hayır hasenat yapıldığından dolayı büyüklüğüne rağmen kıtlık, yıkıcı sonuçlar doğurmadı.⁵⁷

- 326 yılının Muharrem ayında (Aralık 937) özellikle Saragoza'da şiddetli kış oldu ve yoğun kar yağdı.⁵⁸
- 5 Şevval 327 Cuma günü (26 Temmuz 939), kuşluk vakti güneş tutulması oldu.⁵⁹
- 26 Zilhicce 327'de başlayıp 3 Muharrem 328'e kadar (14-20 Ekim 939) yedi gün devam eden kısmî güneş tutulması yaşandı. Yedinci gün meydana gelen yoğun bir yağıştan sonra güneş tutulması tamamen kalktı.⁶⁰ Kaynaklar bu durumu her ne kadar "Güneş tutulması" olarak niteleseler de yağmurdan sonra güneşin ortaya çıkmış olması, yaşanan durumun yoğun bir sis olması ihtimalini de akla getirmektedir.
- H. 330 yılının Muharrem ayında (Ekim 941) Kurtuba'nın batı ufunda akreb burcunda bir yıldız doğdu. İbn Hayyân'ın verdiği bilgiye göre Muharrem'in bitimine sekiz gün kala (21 Muharrem 330 / 16 Ekim 941) cumartesi gecesi görülen bu yıldız gökyüzünde en yüksek noktaya kadar yükseldi ve gözden kayboldu. Müellif bu hicrî tarihin 16 Ekim (941)'e denk geldiğini de ifade eder.⁶¹ Bu konuda İbn Hayyân'ın yanı sıra İbn İzârî de bilgi vermektedir. Ancak o, bu olayın yaşandığı tarihi aynı yılın Muharrem ayının bitimine üç gün kala Cumartesi günü gerçekleştiğini ve bunun milâdî karşılığının da 16 Ekim (941) olduğunu kaydeder ki bu tarih 21 Muharrem 330 Cumartesi gününe tekabül etmektedir.⁶² Her iki müellifin verdiği milâdî tarihler örtüştüğü için doğru tarihin bu olduğunu, olayın hicrî olarak 21 Muharrem 330 Cumartesi'ne denk geldiğini kabul etmek gerekir.
- H. 330 yılının Rebiyülâhır ayında (M. 941 Aralık ayı sonlarında) Kurtuba ve civarındaki yerleşim yerlerini etkileyen uzun süreli bir kuraklık, susuzluk ve kıtlık yaşandı. Ekinler harap oldu, toprak çoraklaştı, insanlar yağmur duasına

⁵⁷ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 383.

⁵⁸ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 420.

⁵⁹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 447.

⁶⁰ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 447.

⁶¹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 473.

⁶² İbn İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib*, II, 210.

çıkamak zorunda kaldı. Kurtuba kadı'l-cemaası ve sahibu's-salâtı Muhammed b. Abdullah b. Ebî İsa, Cuma hutbesinde yağmur duası etmeye başladı (1 Rebiyü'lâhır 330 Cuma/24 Aralık 941). Sonra defalarca (altı defa) yağmur duasına çıkıldı, nihayet 11 Cemâziyelevvel 330 Salı günü (1 Şubat 942) insanlar yağmur duasından döndüklerinde soğuk bir rüzgâr esti, ardından şiddetli bir fırtına çıktı ve gökyüzünü yoğun bulutlar kapladı derken o gün kuşluk vaktinden akşama kadar kar yağdı, her taraf karla kaplandı. Aynı günün öğle vakti karla birlikte başlayan yağmur yatsı vaktine kadar devam etti. Günlerce yağmur yağdı, insanlar ekin ekmeye başladı, fiyatlar düştü, toplum rahatladı.⁶³

- 7 Şaban 330'de (27 Nisan 942) gökyüzünde yoğun bir şekilde ışık yayan bir ateş topu görüldü. Bu durum ertesi gün kuşluk vaktine kadar devam etti. Bu durum öğleden sonra görülmez oldu.⁶⁴
- H. 331'de (Kasım 942'den sonra) Kurtuba Nehrinde büyük bir sel yaşandı, köprü hasar gördü.⁶⁵
- 9 Zilkâde 332 (3 Temmuz 944) tarihinde gece yarısı Kurtuba'da daha önce görülmemiş ve duyulmamış şiddette bir deprem oldu. İbn İzârî'nin verdiği bilgiye göre "şehir halkı bu depremden çok korktu ve camilere sığınarak bu felaketin geçmesi için sabaha kadar dua ettiler. Allah onların dualarını kabul etti, felaketi uzaklaştırarak onlara ferahlık verdi."⁶⁶
- İnsanların camilere sığınmış olmasından camilerin sağlam kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca müellif, binaların yıkıldığına ve can kaybına dair bilgi de vermemektedir. Dolayısıyla İbn İzârî'nin bu olay için "daha önce görülmemiş ve duyulmamış şiddette bir deprem oldu" nitelemesine ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Ama ölçeği ne olursa olsun kaynaklarda anlatılan bilgilerden M. 944 yılında Kurtuba'da meydana gelen depremin insanları korkutacak bir şiddette olduğu anlaşılmaktadır.
- Depremin yaşandığı gecenin sabahında felaketler devam etti ve o kadar şiddetli bir fırtına esti ki başta zeytin, incir ve hurma olmak üzere çok sayıda ağaç kökünden söküldü, çatılardaki kiremitler uçtu. Ardından aşırı derecede ve de iri taneli öyle bir yağmur ve iri taneli dolu yağdı ki her yeri kapladı.

⁶³ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 476-478; Özdemir, II, 2013, 80.

⁶⁴ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, V, 479.

⁶⁵ İbn İzârî, II, 210.

⁶⁶ İbn İzârî, II, 211.

Yağmurdan sonra da çok sert bir soğuk yaşandı. Olayın yaz mevsiminde bir temmuz ayında gerçekleştiği göz önünde bulundurulunca havaların çok sıcak olduğu bir dönemde böyle bir soğuk havanın oldukça olumsuz sonuçlara yol açacağını tahmin etmek zor olmasa gerek. Zira konu hakkında bilgi vermeye devam eden müellif, yaşanan soğuk yüzünden sürüler hâlinde pek çok ehil ve yabanî hayvanın ve kuşların öldüğünü, ekinlerin ve tarlaların harap olduğunu ve geniş çaplı hasar meydana geldiğini kaydeder.⁶⁷ Çok sayıda hayvanın telef olması soğuk havanın yanı sıra yaşanan sel felaketinden de kaynaklanmış olabilir.

- H. 333 yılının Muharrem ayında (Ağustos/Eylül 944), Kurtuba'da kible yönünden kuvvetli bir rüzgâr esti ve çok sert bir soğuk yaşandı.⁶⁸
- H. 334'te (M. 945-946) Kurtuba'da büyük bir sel felaketi yaşandı. Su seviyesi Burcul-Esed'e kadar yükseldi, köprü yıkıldı.⁶⁹
- H 335'te (M. 946-947) Kurtuba'da kuraklık, kıtlık yaşandı.⁷⁰
- 1 Cemâziyelahir 340'ta (4 Kasım 951) Kurtuba'da şiddetli fırtınalar çıktı, ardından şimşekler çaktı, insanlar büyük bir korkuya kapıldı. Ahmed b. Haşim b. Abdülaziz'in evine yıldırım düşmesi sonucu bir kadın öldü, hane halkının geri kalanı felç oldu.⁷¹
- Endülüis'te üçüncü Mülûkü't-Tavâif döneminin ortaya çıkmasına yol açan isyanların başlamasına sebep olan faktörlerden biri de yine bir doğal afet olan kıtlıktır. Nitekim Endülüis'te hüküm süren Kuzey Afrika'daki devletlerden Muvahhidler'in (1130-1269), birleşik Hristiyan güçleri karşısında Endülüis'te vuku bulan İkâb Savaşı'nda (1212) yenilmelerinin akabinde Muvahhidler Kuzey Afrika'ya çekilmek zorunda kalmışlardı. Ardından Endülüis'te kıtlık yaşanmaya başladı. Bu kıtlıktan dolayı temel ihtiyaç maddeleri de dâhil olmak üzere hemen bütün emtianın fiyatları yükseldi. İkâb yenilgisinin oluşturduğu başıboşluk ve kargaşa, kıtlık ve fiyat artışlarının da tetiklemesiyle toplumda birbirini takip eden isyanlar başladı. Bu isyanlar, merkezî yapının dağılmasına ve yeniden bazı küçük devletçiklerin oluşmasına sebep oldu.⁷²

⁶⁷ İbn İzârî, II, 211. Parlak, "Endülüis'te Yaşanan Depremler", 325-333.

⁶⁸ İbn İzârî, II, 211. Müellif bu olayın sonuçları hakkında bilgi vermemektedir.

⁶⁹ İbn İzârî, II, 213.

⁷⁰ İbn İzârî, II, 214.

⁷¹ İbn İzârî, II, 218.

⁷² Özdemir, I, 178, 179.

- 7 Cemâziyelûla 344'te (29 Ağustos 955) Kurtuba'da çok şiddetli bir deprem meydana geldi. Bundan dört gün sonra öğle vakti aynı şiddette bir deprem daha oldu.⁷³
- H. 353'te (M. 964) Kurtuba'da korkunç bir açlık yaşandı. Halife II. Hakem, fakire fukaraya bol miktarda yardım dağıttı.⁷⁴
- H. 401'de (M. 1010) İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) ağabeyi Ebu Bekir Ömer, veba salgınında öldü. Bir yıl sonra da babası Ahmed b. Saîd öldü.⁷⁵
- H. 746-754 yılları arasında (M. 1346-1353) dünyayı sarsan, 1348'de Endülü's'ü de içine alarak bu bölgede dört-beş yıl süren büyük bir veba salgını yaşandı. Bu olay toplumların kaderlerini, savaşların sonuçlarını etkiledi. Kastilya Kralı XI. Alfonso, salgının devam ettiği sıralarda Merînîler'in elinde bulunan Cebel-i Târîk'ı kuşatmıştı (750/1349). Stratejik konumu itibarıyla Benî Ahmer için büyük önem arz eden bu kuşatma, vebanın Hristiyan ordusunda yayılması ve Kralın vebadan ölmesi dolayısıyla kaldırıldı (751/1350).⁷⁶ Devletlerin üst kademelerinde yer alan yöneticilerden de ölenler oldu. Mesela Benî Ahmer Devleti'nin vezirlerinden İbnü'l-Ceyyâb bu salgın sırasında hayatını kaybetti (Şevval 749 / Ocak 1349).⁷⁷
- Konuyla ilgili olarak İbn Haldûn (ö. 808/1406) şu malumatı aktarmaktadır: "... içinde yaşadığımız VIII. asrın (XIV. yy) ortalarında doğu ve batının umranına ve mamur bölgelerine (isabet eden bir) veba musibeti (yaşandı). Tahrip edici bir musibet olan veba, kavimleri mahvetti, bir nesli alıp götürdü, umranın güzelliklerinden birçoğunu dürdü büktü ve mahvetti... mal ve mülkün yok olmasına sebep oldu. İnsanların azalmasıyla arzdaki umran da eksildi. Şehirler, iş ve sanat yerleri harap oldu, yollar ve işaretler yok oldu, ülkeler ve meskenler ıssız kaldı, devletler ve kabileler zaafa duçar oldu. Ülkelerde yaşayan insanlar değişti. Batının başına gelen şeyin doğunun başına da geldiğini tahmin ediyorum. Fakat bu da oranın kendi ölçüsüne ve umrandaki miktarına göredir."⁷⁸

⁷³ İbn İzârî, II, 220.

⁷⁴ İbn İzârî, II, 236.

⁷⁵ H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *DİA*, XX, 39-52. (40).

⁷⁶ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 330-331.

⁷⁷ İbnü'l-Hatîb, *İhâta*, IV, 443; İbnü'l-Hatîb, *Lemha*, 129. Nizamettin Parlak, *Endülü's'ün Çöküşü Benî Ahmer'de Darbeler ve İsyanlar*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2014, 23.

⁷⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 248-249. İbn Haldûn'un Mağrib için çizdiği bu tablo aynı dönemde Endülü's'te hüküm süren Nasrîler için de önemli ölçüde geçerli olmuştur.

- 11 Şaban 834 (24 Nisan 1431). Öğleden sonra Endülüs'te büyük bir deprem oldu.⁷⁹
- 11 Şaban 834'te (24 Nisan 1431) Gırnâta civarında öğle namazından sonra yaşanan ve Gırnâta'ya bağlı bazı yerleşim yerlerini, Gırnâta kalesinin yarısını, Ulu Cami'nin büyük bir kısmını ve en yüksek minaresini yerle bir eden depremde pek çok can kaybı yaşandı, binlerce insan öldü. Mal, mülk ve erzak telef oldu. Bu sırada Gırnâta sarayında ise siyasî çalkantılar, isyanlar ve darbeler yaşanıyordu. IX. Muhammed (el-Eyser) ile onun amcasının oğlu IV. Yusuf arasında kıyasıya bir taht mücadelesi devam ediyordu. Bu sırada bir taraftan darbe ve isyanlarla diğer taraftan depremle tarumar olan Gırnâta'yı ele geçirmek için Kastilya kralı harekete geçti. Depremden yaklaşık bir ay sonra 10 Ramazan Cuma günü (22 Mayıs 1431) başlayan ve iki gün süren savaşta on beş bin civarında Müslüman şehit oldu. Ancak Pazar gecesi, yanındaki askerlerle ve gönüllülerle Gırnâta'dan bir yarma harekâtıyla çıkmayı başaran Şeyhulguzât Ebû Zekeriyya Yahya b. Ömer, Kastilya karargâhında yangın çıkardı. Akabinde yaşanan çatışmada çok sayıda zayıat veren Kastilya, kuşatmayı kaldırıp dönmek zorunda kaldı. Bu sırada Gırnata'da taht defalarca el değiştirdi.⁸⁰
- H. 883 (M. 1478) Gırnâta'da sel felaketi yaşandı.⁸¹ Nasrî Sultanı Ebu'l-Hasan Ali, ilk saltanat döneminde (1464-1482) güç gösterisinde bulunmak amacıyla Gırnâta'da Sebike Tepesi'nde görkemli bir tören düzenlediği sırada meydana geldi. 19 Zilhicce 882'de başlayıp 22 Muharrem 883'te (25 Nisan 1478) bitmesi planlanan törenlerin son gününde oldukça yoğun bir yağmur yağmaya başladı. Törenler coşkulu bir şekilde devam ediyordu, üstelik ordu, halkı heyecanlandıran ve işgal edilen Endülüs topraklarını geri alma ümitlerini artıran etkili bir resmigeçit yapmıştı. Fakat törenin son günü yaşanan büyük bir sel felaketiyle her şey ters yüz oldu (22 Muharrem 883/25 Nisan 1478). Halkın heyecan ve coşkusu, yerini panik ve kaygıya bıraktı, insanlar can derdine düştü. Evler, köprüler ve yollar selden harap oldu. Sel suları, Gırnata Ulu Cami'nin avlusuna kadar ulaştı. Her felakette olduğu gibi bunda da insanlar önce ne olduğunu anlamaya ve yaşananlara bir anlam vermeye

⁷⁹ Takıyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Makrîzî (ö. 845/1442), *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, I-XII, nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr, Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1973, II, 856.

⁸⁰ Makrîzî, IV/II, 856-857; İnân, *Nihâye*, 158; Parlak, "Endülüs'te Yaşanan Depremler", 325-333.

⁸¹ Makkarî, V, 395.

çalıştılar. Halkın ve ulemanın bir kısmı bu felaketin, Gırnâtalıların İslâm'dan uzak olan yaşam biçimlerinden dolayı Allah'ın bir cezası olduğunu düşünmeye başladılar. Özellikle “sultanın hatalarının” bu afetin en temel sebebi olduğu kanaati gittikçe yayılmaya başladı. Diğer taraftan böyle bir felaket bazı zihinlerde de ters bir etki oluşturdu ve o felakette ölmeyip de sağ kalanlar dünyanın geçiciliğini fark ederek gününü gün etme şeklinde savrulmuş bir hayat yaşamaya başladılar. Bu olaydan on dört yıl sonra da Endülüs en büyük felaketini yaşadı. Müslümanlar, ellerindeki son kale olan Gırnata'yı Katoliklere teslim ederek Endülüs'e veda ettiler (2 Ocak 1492).⁸²

Sonuç

Müslümanların fethinden önce (M. 711) barbar Germen bir kavim olan Vizigotların hüküm sürdükleri İberya'da kayda geçen doğal afetler tespit edebildiğimiz kadarıyla Nuh Tufanı'na kadar uzanmaktadır. Müslümanların İberya'yı fethettikten sonra “Endülüs” adını verdikleri bu coğrafyada kayıtlı ilk felaket, tufandan sonra yaşanmış olan kıtlıktır. Bu hadise o kadar etkili olmuş ki pek çok insan hayatını kaybetmiş ve hayatta kalanlar da buraları terk etmiş hatta adı geçen topraklar yüz yıl süreyle neredeyse boş kalmıştır.

Fetihten sonra Müslümanların burada yaşadıkları ilk felaket de yine bir kıtlık oldu, iki yıl sürdü (M. 748-79). Kıtlık ve kuraklık olayları sonraki yıllarda da zaman zaman tekerrür etti, insanlar çok olumsuz etkilendi hatta kimi zaman fiyatlar aşırı yükseldi. Endülüs'te üçüncü Mülûkû't-Tavâif döneminin ortaya çıkmasına yol açan isyanların başlamasına sebep olan faktörlerden biri de yine bir doğal afet olan kıtlıktı.

Endülüs'te sıkça görülen afetlerden biri de sel ve su baskınlarıdır. Nitekim M. 850 yılında Endülüs'ün farklı şehirlerinde yaşanan gelen sel, büyük ekonomik kayıplara yol açtı. Bazen askerî seferlerin yapılması mümkün olmadı. Nitekim elli yıl Endülüs Emevî tahtında oturan III. Abdurrahman (912-961) her yıl mutlaka sefere çıkardı ancak M. 926'da kıtlık ve kuraklık yüzünden sefer gerçekleştiremedi.

Gırnata'da M. 1478'de yaşanan sel felaketi o kadar etkili oldu ki insan davranışlarında inanılmaz değişikliklere yol açtı. Zira bu olaydan sonra toplumun bir kesimi “dünyanın geçiciliğine” vurgu yapıp dinî değerlere daha fazla sarılma gereği duyarken aynı gerekçeyle zıt bir anlayış da gelişti, “dünya geçici, o halde dünya

⁸² Makkarî, V, 395; Maalouf, Amin, *Afrikalı Leo*, trc. Sevim Raşa, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2004, 23-26; Parlak, “Endülüs'te Yaşanan Depremler”, 325-333.

nimetlerinden sonuna kadar faydalanmak gerekir” diyen başka bir kesim oluştu. Buradan da anlaşılıyor ki bu tip doğal afetler insanların yaşamlarında ve davranışlarında radikal değişikliklere sebep olabilmektedir.

Veba gibi salgın hastalıklar da insanların ölmesine sebep oldu, insanlar ölenleri defnetmekten aciz kaldı. M. 1346-1353 tarihleri arasında dünyayı sarsan, 1348’de Endülüs’ü de içine alarak bu bölgede dört-beş yıl süren büyük bir veba salgını, çok sayıda insanın ölmesinin yanı sıra ilginç olaylara sebep oldu. Kastilya kralı XI. Alfonso, Endülüs için çok stratejik bir yer olan Cebel-i Tarık’ı kuşatmıştı (750/1349). Ancak veba, Hıristiyan ordusunda yayılıp kral da ölünce kuşatma kaldırıldı (751/1350).

M. 833 yılında yaşanan güneş tutulması Endülüs’te insanların korkuya kapılmalarına ve camilere sığınmalarına sebep oldu. Bu olay Abdurrahman b. el-Hakem döneminde (M. 822-852) tekrarlandı. Güneş tutulmasını bir doğal afet olarak değil de olağanüstü bir tabiat hadisesi olması ve insanlar üzerindeki tesirlere dikkat çekilmesi bakımından bu çalışmaya dâhil edildi.

Doğal afetlerin en korkunçlarından biri de depremdir ve Endülüs’te özellikle Kurtuba ve Gırnata’da büyük depremler gerçekleşti. Endülüs’ün bu iki şehrinin yanı sıra Mürsiye ve el- Meriye de depremsellik bakımından ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak doğal afetler bir coğrafyada hem insanları ve toplumu hem yönetimleri hem de devletlerarası ilişkileri etkileyen önemli sonuçları olan hadiselerdir. Bu yüzden yapılacak araştırmalarda doğal afetler mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Aksi takdirde doğru sonuçlara ulaşmak ve isabetli çıkarımlar yapmak ve önerilerde bulunmak pek mümkün olmayacaktır.

Kaynakça | References

- Akpınar, Erdal. “Endülüs’ün Fiziki Coğrafyası”, *Endülüs Coğrafyası ve Siyasi Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2025.
- Akpınar, Erdal. “Endülüs’ün Beşerî ve Tarihî Coğrafyası”, *Endülüs Coğrafyası ve Siyasi Tarihi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2025.
- Apaydın, H. Yunus. “İbn Hazm”, *DİA*, XX, 1999, 39-52.
- Arıbaş, K.- Kara, H.. “Siyasi Coğrafya Açısından İspanya”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2011, 15 (24), 61-86.
- Hasan Vezzân, İbn Muhammed el-Gırnâtî el-Fâsî. Afrikalı Leo (888-957/1483-1550), *Vasfu Ifrikiye*, neşr: M. Hacci-M. Ahdar, c. I-II, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1983.

- İbn Haldûn (ö. 808/1406). *Mukaddime*, I-III, trc. Z. Kadiri Ugan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (IV./X. yüzyıl). 10. Asırda İslam Coğrafyası, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe, 2014.
- İbn Hayyân el-Kurtubî (ö. 469/1076). *el-Muktebes*, 5. Cilt, neşr. Pedro Chalmeta, Rabat-Madrid 1979.
- İbn Hayyân el-Kurtubî (ö. 469/1076). *es-Sifrü's-Sâni el-Muktebes min enba'i ehli'l-Endelüs*, 2. Cilt, tah. Mahmut Ali Mekkî, Riyâd, 2003.
- İbn Hayyân el-Kurtubî (ö. 469/1076). *el-Muktebes min enba'i ehli'l-Endelüs*, (tah. Mahmut Ali Mekkî) Kahire, 2013.
- İbn İzârî el-Merrâkuşî (ö. 712/1312'den sonra). *el-Beyanu'l-Muğrib fî ahhbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, I-IV, nşr. G. S. Colin- E. L. Provençal, Lübnan, 2009.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233). *el-Kâmil fî't-târîh*, I-XIII, tah. Ebu'l-Fidâ el-Kâdî, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn (ö. 776/1374). *el-İhâtâ fî ahhbâri Ğirnâta*, I-IV, neşr. A. İnan, Kahire 1955-1977.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn (ö. 776/1374). *el-Lemhatü'l-bedriyye fî'd-devleti'n-Nasriyye*, nşr. Muhammed Mesud Cibrân, Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, Bingâzi 2009.
- İbnü'l-Kûtiyye, (ö. 367/977). *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, (Tah. Abdullah Üneysed-Debbâğ), Beyrut, 1994.
- Maalouf, Amin. *Afrikalı Leo*, trc. Sevim Raşa, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2004.
- Makkarî, (ö. 1041/1632). *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikru veziriha Lisâni'd-din İbni'l-Hatîb*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâ'î, I-X, Beyrut Dâru'l-fikr, 1998.
- Makrîzî (ö. 845/1442). Takıyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, I-XII, nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr, Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütüb, 1973.
- Ahhbâru mecmua fî fethi'l-Endelüs ve zikru Ümerâihâ*, (Tah. İbrahim el-Ebyârî), Kahire; Dâru'l-Kitabi'l-Mısırî, II. Baskı, 1989.
- Meçhul Müellif. *Tarihu'l-Endelüs*, tah. Abdülkadir Bûbâye, Lübnan: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2007.
- Özdemir, Mehmet. (Özdemir I, 2013), *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Baskı, 2013.
- Özdemir, Mehmet. (Özdemir II, 2013), *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Baskı, 2013.
- Parlak Nizamettin. *Endülüs'ün Çöküşü Benî Ahmer'de Darbeler ve İsyanlar*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.

Parlak, Nizamettin. “Endülüis'te Yaşanan Depremler İnsanların Tepkileri ve Toplumsal Etkileri”, *XXI Esrde Dövlət Süverenliyi ve Milli Konstitusiyalar: Qlobal Çağırışlar, Tendensiya ve Perspektivler Konferansı*, 325-333, 5 Kasım 2025, Bakü, Azerbaycan.

Yâkût el-Hamevî. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut: Dâr-ı sadr, 1397/1977.

Topaloğlu, Bekir -Hayrettin Karaman. *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, yy, ty.

İnternet Kaynakları

<https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEhistory/SEhistory.html>

<https://www.meteorologiaenred.com/tr/%C4%B0spanya%27da-deprem-riskinin-en-y%C3%BCksek-oldu%C4%9Fu-yerler.html>

<https://tr.meteorologiaenred.com/%C4%B0spanya%27da-deprem-riskinin-en-y%C3%BCksek- oldu%C4%9Fu-yerler.html?nowprocket=1>

Deprem ve Travma Bağlamında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fıkıh Dersi Öğretim Programında Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerileri ve Değerler

Muzaffer Üzümcü

[0000-0002-7181-2351](https://orcid.org/0000-0002-7181-2351)

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Tekirdağ, Türkiye

<https://ror.org/01a0mk874>

muzumcu@nku.edu.tr

Öz

Türkiye tarihinin en yıkıcı doğal afeti olarak kayıtlara geçen 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri, on bir ilde elli binden fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olmuş ve toplumda travma sonrası stres bozukluğu, kaygı ve depresyon gibi psikolojik sorunların yaygınlığını artırmıştır. Bu artış, eğitim sisteminde afet sonrası psikolojik sağlamlığı destekleyici adımlar atılmasını gündeme getirmektedir. Nitekim bu araştırma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programını, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve değerler eğitimi çerçevesinde, deprem gerçeği ve travmayla başa çıkma sürecine katkısı açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğinin kullanıldığı çalışmada, programda yer alan yardımseverlik, sabır ve sorumluluk gibi değerler ile kendini tanıma, öz düzenleme ve sosyal farkındalık becerileri analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, fıkıh derslerinin öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını güçlendirmede önemli bir işlev üstlenebileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle zekât ve sadaka konularının toplumsal dayanışma ağlarını kuvvetlendirdiği, oruç ibadetinin öz düzenleme becerisini desteklediği, sabır, tevekkül ve yardımlaşma değerlerinin ise literatürdeki olumlu dini başa çıkma yöntemleriyle örtüştüğü görülmektedir. Araştırma fıkıh öğretiminde değerler eğitiminin ve sosyal-duygusal gelişimin dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda fıkıh öğretmenlerinin deprem ve travma bilinci konusunda hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi, okul rehberlik servisleri ile iş birliği sistemlerinin oluşturulması ve müfredata afet fıkıh konularının dâhil edilmesi önerilmektedir. Bu yaklaşımın, deprem kuşağındaki Türkiye’de, kriz anlarında psikolojik sağlamlığını koruyabilen, toplumsal dayanışma bilinci yüksek nesillerin yetiştirilmesine katkı sunacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Sosyal-Duygusal Öğrenme; Dini Başa Çıkma; Fıkıh Öğretimi; Değerler Eğitimi; Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.

Öne Çıkanlar

- Fıkıh dersleri, deprem sonrası psikolojik dayanıklılığın geliştirilmesinde önemli bir işlev üstlenebilir.
- Programdaki sabır ve tevekkül değerleri, olumlu dini başa çıkma stratejileriyle doğrudan ilişkilidir.
- Zekât ve sadaka konuları, afet sonrası toplumsal dayanışmayı güçlendiren değerler kazandırmaktadır.
- Öz farkındalık ve öz düzenleme becerileri, travma sonrası uyum sürecini desteklemektedir.
- Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin bütüncül eğitim yaklaşımı, sosyal-duygusal gelişimi desteklemektedir.

Atıf Bilgisi

Üzümcü, Muzaffer. “Deprem ve Travma Bağlamında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fıkıh Dersi Öğretim Programında Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerileri ve Değerler”. ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 69-98.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19819743>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	31 Ocak 2026
Kabul Tarihi	22 Ocak 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem-İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Yazar, bu makalenin ilk taslağının hazırlanmasının ardından, metnin akademik üslubunu iyileştirmek ve redaksiyon işlemlerini gerçekleştirmek için Gemini (üniversite mail adresinin sağladığı sürüm) yapay zekâ aracından destek almıştır. Araştırmanın fikri altyapısı, verilerin yorumlanması ve ortaya konan argümanlar yazarın kendi özgün çalışmasıdır. Çalışmanın temel bulguları, analizi ve nihai bilimsel sorumluluğu tamamen yazara aittir.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asarergisiye@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.0

Social-Emotional Learning Skills and Values in the Fiqh Curriculum of the Türkiye Century Education Model in the Context of Earthquake and Trauma

Muzaffer Üzümcü

[0000-0002-7181-2351](https://orcid.org/0000-0002-7181-2351)

Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Department of Religious Education, Tekirdağ, Türkiye

<https://ror.org/01a0mk874>

muzumcu@nku.edu.tr

Abstract

The Kahramanmaraş earthquakes of February 6, 2023, recorded as the most devastating natural disaster in the history of Turkey, resulted in the loss of more than fifty thousand lives across eleven provinces and led to a marked increase in the prevalence of psychological disorders such as post-traumatic stress disorder, anxiety, and depression within the affected population. This increase has brought to the forefront the need for steps within the educational system to foster post-disaster psychological resilience. Accordingly, this study aims to examine the Century of Türkiye Maarif Model Anatolian Imam Hatip High School Fiqh (Islamic Jurisprudence) Course Curriculum (10th Grade) in terms of its potential contribution to coping with the reality of earthquakes and trauma, within the framework of social-emotional learning skills and values education. Employing the document analysis technique, a qualitative research method, the study analyzed the values embedded in the curriculum—such as benevolence, patience, and responsibility—along with competencies including self-awareness, self-regulation, and social awareness. The findings reveal that fiqh courses can serve a significant function in strengthening students' psychological resilience. In particular, it was observed that topics related to zakāt and sadaqah reinforce social solidarity networks, the practice of fasting supports self-regulation skills, and the values of patience (sabr), trust in God (tawakkul), and mutual assistance align with positive religious coping strategies identified in the literature. The study argues that values education and social-emotional development should be taken into consideration in fiqh instruction. In this regard, it is recommended that fiqh teachers be supported through in-service training on earthquake and trauma awareness, that collaborative frameworks with school guidance and counseling services be established, and that topics related to disaster jurisprudence (fiqh al-nawāzil) be incorporated into the curriculum. It is anticipated that this approach will contribute to raising generations with heightened social solidarity consciousness and the capacity to maintain psychological resilience during times of crisis in Turkey, a country situated on a major seismic zone.

Keywords

Social-Emotional Learning; Religious Coping; Fiqh Instruction; Values Education; Turkey Century Education Model.

Highlights

- Fiqh courses can play an important role in developing post-earthquake psychological resilience.
- The values of patience and trust in God are directly related to positive religious coping mechanisms.
- Topics of zakat and sadaqah instill values that strengthen post-disaster social solidarity.
- Self-awareness and self-regulation skills support post-trauma adjustment processes.
- The holistic education approach of the Turkey Yüzyılı Maarif Model supports social-emotional development.

Citation

Üzümcü, Muzaffer. "Social-Emotional Learning Skills and Values in the Fiqh Curriculum of the Türkiye Century Education Model in the Context of Earthquake and Trauma". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies*, Earthquake and Religion Special Issue (April 2026), 69-98.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19819743>

Article Information

Date of submission	31 January 2026
Date of acceptance	22 March 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	Following the preparation of the initial draft of this article, the author utilized the Gemini artificial intelligence tool (the version provided via institutional/university email address) to enhance the academic style and perform the editorial revision (redaction). The conceptual framework of the research, the interpretation of data, and the arguments presented are the author's own original work. The fundamental findings, analysis, and final scientific responsibility of the study belong entirely to the author.
Ethical Statement	This article is an original work; and throughout all stages of the study—including preparation, data collection, analysis, and presentation of information—scientific ethics, principles, and guidelines have been strictly observed.
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	4 Quality Education
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisance	CC BY-NC 4.0

Giriş

Üzerinde yaşadığımız bu kadim Anadolu coğrafyası, hareketli fay hatları üzerinde yer almaktadır. Bu jeolojik gerçeklik, bizi tarih boyunca deprem olgusuyla iç içe yaşamaya mecbur kılmıştır. Ülkemizde, 1900'den günümüze kadar can kaybına ve hasara neden olan 269 deprem olmuştur. Bunlardan 20'sinin şiddeti 7'nin üzerindedir. Yaşanan bu depremlerde can kaybı ve ağır hasar bakımından en büyükleri sırasıyla 2023 Kahramanmaraş, 1939 Erzincan ve 1999 Gölçük merkezli Marmara Depremleridir.¹

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve 7.7 ile 7.6 büyüklüğündeki iki büyük deprem, cumhuriyet tarihinin en çok can kaybına neden olan doğal afeti olarak kayıtlara geçmiştir. On bir ili etkileyen bu depremler, resmi rakamlara göre 50.784 insanın hayatını kaybetmesine, 115.353'ten fazla kişinin yaralanmasına yol açmıştır.² Yakın tarihte şiddeti ve etki alanı bakımından benzeri görülmemiş bir felaket olarak kayıtlara geçen bu depremler 14 milyonu aşkın insanımızı doğrudan etkilemiş ve yarım milyonu aşkın binanın hasar görmesine neden olmuştur. Yapılan analizlere göre felaketin Türkiye ekonomisine toplam maliyeti 103,6 milyar dolara ulaşmış olup, bu tutarın yarısından fazlasını konut hasarları oluşturmaktadır. Bu durum, şehirleri imar ederken sadece binaları sağlamlaştırmanın yeterli olmayacağını, deprem hazırlığını bir hayat disiplini haline getirmiş, sorumluluk sahibi ve bilinçli bir nesil yetiştirmemiz gerektiğini göstermektedir.³

Depremler, ani ve yıkıcı doğaları gereği bireylerin fiziksel güvenliğini tehdit etmekle kalmayıp, psikolojik izler de bırakan travmatik olayların başında gelmektedir. Özellikle çocuklar ve ergenler gibi savunmasız gruplar üzerinde yoğunlaşan araştırmalar, deprem sonrası süreçte travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), kaygı ve depresyon gibi psikopatolojik belirtilerin yaygınlaştığını göstermektedir. Bilindiği üzere travma sonrası stres bozukluğu, bireyin yaşamını tehdit eden, çaresizlik ve dehşet hissi uyandıran bir olaya maruz kalmasının ardından ortaya çıkan, olayı zihinde yeniden yaşama, travmayı hatırlatan uyaranlardan kaçınma ve aşırı uyarılmışlık hali gibi belirtilerle nitelendirilen klinik bir durum olarak tanımlanmaktadır.⁴ Bu bağlamda konuyla ilgili yapılan kapsamlı bir meta-analiz çalışması, afet sonrası süreçte bu yaş grubunda TSSB yaygınlığının belirgin düzeyde arttığını ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularına göre, afetin ardından geçen ilk altı aylık dönemde çocuk ve ergenlerdeki TSSB oranı yaklaşık %19,2 iken, bu oranın 6-12 ay arasındaki dönemde %30

¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu* (Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023), 6.

² AFAD, *6 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş Depremleri Raporu* (Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2023), ii.

³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*, 6.

⁴ Arash Akhavan Rezayat vd., "Evaluating the Prevalence of PTSD among Children and Adolescents after Earthquakes and Floods: A Systematic Review and Meta-Analysis", *Psychiatric Quarterly* 91/4 (Aralık 2020), 1266.

seviyesine kadar yükseldiği tespit edilmiştir. Bu veriler, travmatik etkilerin zamanla kendiliğinden azalmayabileceğini, aksine uygun psikososyal müdahalelerin eksikliğinde semptomların şiddetlenebileceğini göstermesi açısından dikkate değerdir.⁵

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ardından eğitim öğretim süreçlerine yönelik yapılan nitel bir inceleme, öğrencilerde klinik tanılama gerektirecek düzeyde yoğun kaygı ve travma belirtilerinin yaygınlaştığını göstermektedir. Özellikle betonarme yapılara karşı güvensizlik ve kapalı alan fobisi, öğrencilerin okula dönüş süreçlerinde yaşadıkları en belirgin travmatik tepkiler olarak tespit edilmiştir. Depremin şiddetinin yanı sıra, öğrencilerin akademik odaklanma sorunu yaşaması, motivasyon kaybı ve gelecek kaygısı taşımaları, travmanın eğitim ortamındaki görünür yüzünü oluşturmaktadır. Ayrıca sürecin yönetiminde öğretmenlerin de birer depremzede olması ve kendi travmalarıyla baş etmeye çalışırken öğrencilere destek olma zorunluluğu, okul iklimindeki psikososyal toparlanmayı karmaşıklaştıran temel faktörler arasında yer almaktadır.⁶

Depremler, bireylerin ve toplumun hafızasında kalıcı manevi tahribatlara neden olabilmektedir. Afet bölgesinde yaşayan ve depremi doğrudan tecrübe eden gençlerin, bu travmatik olayı zihinlerinde nasıl anlamlandırdıkları toparlanma süreçleri açısından önemlidir. Konuyla ilgili yapılan güncel araştırmalar, depremzede öğrencilerin deprem olgusunu sıklıkla yıkım, çaresizlik, felaket ve korku gibi olumsuz metaforlarla kavramsallaştırdığını ortaya koymaktadır. Bu durum, afet sonrası süreçte yoğun bir kaygı ve anlam arayışına işaret etmektedir.⁷ Dolayısıyla eğitim ortamlarında sunulacak içeriklerin, sadece bilişsel değil, aynı zamanda öğrencilerin bu travmatik algılarını dönüştürebilecek sosyal-duygusal becerileri de kapsaması gerektiği açıklık kazanmaktadır.

Eğitimin bireyleri yalnızca akademik anlamda değil, karşılaştıkları zorluklarla baş edebilecek ve geleceğin değişken koşullarına uyum sağlayabilecek donanımda yetiştirmesi gerekliliği, günümüz pedagojik anlayışının temelinde yer almaktadır. Bu hedef doğrultusunda Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde yapılandırılan sosyal-duygusal öğrenme becerileri ayrı bir ders veya yalıtılmış bir öğrenme çıktısı olmaktan uzaktır. Aksine bu beceriler öğretim programlarının tamamına nüfuz eden ve alan becerileriyle harmanlanan bütüncül bir yeterlik kümesi şeklinde tanımlanmaktadır. Öğrenmeyi öğrenen ve hem zihinsel hem de duygusal yönden gelişen bir insan profilini hedefleyen bu model sosyal-duygusal öğrenmeyi üç ana bileşen üzerinden sarmal ve sürekli gelişen bir yapıda ele almaktadır. Bu bileşenler bireyin iç

⁵ Rezayat vd., “Evaluating the Prevalence of PTSD among Children and Adolescents after Earthquakes and Floods”, 1269, 1280.

⁶ Ayşe Nur Katmer - Esra Asıcı, “6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinden Sonra Ergenlerde Ruhsal Belirtiler ve Travma Sonrası Büyümenin İncelenmesi”, *Ege Eğitim Dergisi* 26/1 (2025), 27-29.

⁷ Fatma Karaman, “6 Şubat 2023 Tarihli Kahramanmaraş Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Depreme İlişkin Algılarının Metaforlar Aracılığıyla İncelenmesi”, *Journal of Current Debates in Social Sciences* 7/1 (2024), 37.

dünyasına odaklanan benlik becerileri ile toplumsal etkileşimi esas alan sosyal yaşam becerilerinden ve bu iki alanın kesişim noktasında bulunan ortak becerilerden meydana gelmektedir.⁸

Bu bağlamda eğitim kurumlarının ve eğitim programlarının psikolojik dayanıklılığın geliştirilmesindeki rolü önem kazanmaktadır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde tanımlanan afet bilincine sahip olma değeri, bireylerin afet ve acil durumların her an her yerde gerçekleşebileceğini bilmelerini, afet ve acil durumların neden olduğu riskleri ve bu riskleri azaltmak için alınabilecek önlemleri anlamalarını gerektirmektedir.⁹ Psikolojik dayanıklılığı artırma sürecinde dini inancın ve manevi değerlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Nitekim dini başa çıkma kavramı, stresli yaşam olayları karşısında dini inanç, uygulama ve kaynakların kullanılmasını ifade eden önemli bir kavram olarak literatürde karşımıza sıklıkla çıkmaktadır.¹⁰ Nitekim Pargament'in teorisine bakıldığında dini başa çıkma, zorluklar karşısında sorumluluğun kul ile Allah arasında nasıl paylaşıldığına dayanmaktadır. Bu çerçevede üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bireyin çözüm için gerekli tüm sorumluluğu Allah'a bıraktığı "teslimiyetçi", sorunun çözümünde Allah'ı kendine yardımcı ve ortak gördüğü "işbirlikçi" ve Allah'ın verdiği akıl ve gücü kullanarak inisiyatifi bizzat kendi eline aldığı "öz yönelimli" yaklaşım. Bunlar kişinin stresli durumlarla mücadelesindeki duruşunu ve psikolojik süreçlerini belirlemektedir.¹¹ Bu bağlamda Temiz'in Kahramanmaraş depremini yaşayan 406 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirdiği araştırma, dindarlığın deprem korkusunu doğrudan azaltmaktan ziyade umut düzeyini artırarak bireylerin geleceğe dair olumlu bir bakış geliştirmelerine katkı sunduğunu göstermiştir. Bu bulgu, dindarlığın travmatik süreçlerdeki işlevinin korkuyu bastırmak değil, umut üretimi yoluyla korkunun etkisini dengeleyecek alternatif psikolojik kaynakları güçlendirmek olduğuna işaret etmektedir.¹²

Yine Pargament ve arkadaşlarının geliştirdiği teorik çerçeve dua, tevekkül, sabır ve topluluk desteği gibi olumlu dini başa çıkma yöntemlerinin psikolojik iyilik haliyle pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir.¹³ Türkiye'de 6 Şubat 2023 depremini yaşayan üniversite öğrencileri üzerinde yapılan güncel araştırmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Akkaya Türkol'un 318 katılımcıyla gerçekleştirdiği çalışmada, olumlu dini başa çıkma stratejilerine başvuran katılımcıların travma sonrası psikolojik gelişim düzeyinin olumsuz dini başa çıkmayı

⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni* (Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2024), 34-35.

⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 135.

¹⁰ Kenneth I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice* (New York: Guilford Press, 1997), 90.

¹¹ Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, 180.

¹² Yunus Emre Temiz, "Korkunun Gölgesinde, Umudun Işığında: Deprem Korkusu ve Dindarlığın Umut Yoluyla Gelecek Beklentisine Etkisi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 65/1 (Aralık 2025), 101-102.

¹³ Kenneth I. Pargament vd., "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors", *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4 (1998), 715.

kullanana kya kya anamlı düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir.¹⁴ Nitekim Başgöl, Elmas ve Yurtçiçek Eren'in 2023 Kahramanmaraş depreminde etkilenen 618 kadın depremezde ile gerçekleştirdiği araştırmada da katılımcıların dini tutumları ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasında orta düzeyde anamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiş ve psikolojik iyi oluş ile travma düzeyinin birlikte dini tutumu yordama oranının %36 olduğu belirlenmiştir.¹⁵ Toman'ın 6 şubat depreminde etkilenen Malatyalı depremezdelele gerçekleştirdiği nitel araştırmada da cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi fark etmeksizin kendini dindar veya az dindar olarak tanımlayan katılımcıların yaşadıkları travmayı atlattmalarında Allah inancının belirleyici bir rol oynadığı; hatta kendini az dindar olarak nitelendirenlerin dahi zor zamanlarda ilahi bir güce yönelerek ruhsal bir rahatlama yaşadıkları anlaşılmaktadır.¹⁶ Doğru'nun fenomenolojik araştırmasında da depremezdelelerin dua, namaz, Kur'an okuma ve sabır gibi olumlu dini başa çıkma yöntemlerine yoğun biçimde başvurdukları ve bu pratiklerin psikolojik dayanıklılıklarını artırdığı tespit edilmiştir.¹⁷ Temiz'in araştırması ise dini motivasyon ile umutsuzluk arasında negatif yönde anamlı bir ilişki olduğunu ortaya koyarak, dini motivasyonun umutsuzluk düzeylerini azaltıcı bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir.¹⁸ Bu bulguyu destekler nitelikte Başgöl ve arkadaşlarının araştırmasında da Kahramanmaraş depremini yaşayan kadın depremezdelelerin yüksek düzeyde dini tutuma sahip oldukları ve Müslüman Türk toplumunda Allah'ın rahmetine sığınma, sabırlı olma ve olumlu tutum sergileme gibi yaklaşımların afet sonrası başa çıkma sürecinde yaygın biçimde kullanıldığı ortaya konmuştur.¹⁹ Öte yandan Önen ve Kızılgeçit'in 2023 Diyarbakır depremini yaşayan 15-18 yaş arası lise öğrencileriyle gerçekleştirdiği nitel çalışmada, ergenlerin deprem travmasıyla başa çıkmada daha çok duygu odaklı başa çıkma yolunu tercih ettikleri ve bu süreçte Allah inancı, teslimiyet ve tevekkül gibi dinî referanslardan belirgin biçimde istifade ettikleri ortaya çıkmaktadır.²⁰

¹⁴ Yeliz Akkaya Türköl, "Türkiye'de 6 şubat 2023 Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Dini Başa Çıkma Tarzlarına Göre Travma Sonrası Büyüme Düzeyleri", *Eskişehir Osmanđazı Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* 12/1 (Mart 2025), 43.

¹⁵ şükran Başgöl vd., "Examining Religious Attitudes and Mental Well-Being in Post-Earthquake Trauma", *Journal of Research Development in Nursing and Midwifery* 21/4 (2024), 26.

¹⁶ Hasan Toman, "Travma Sonrası, İnsan Ruhu Üzerinde Dinin Onarıcı Etkisi (2023, 6 şubat Depremi-Malatya Depremzedeler Örneği)", *Artuklu Akademi* 12/2 (Aralık 2025), 515-518.

¹⁷ Çetin Doğru, "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Merkezli 6 şubat Depremleri Örneğinde Fenomenolojik Bir Çalışma", *Harran İlahiyat Dergisi* 53 (Haziran 2025), 114.

¹⁸ Yunus Emre Temiz, "6 şubat Kahramanmaraş Depremlerini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinde Deprem Korkusu, Dindarlık ve Umutsuzluk İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* 27/1 (Haziran 2025), 106.

¹⁹ Başgöl vd., "Examining Religious Attitudes and Mental Well-Being in Post-Earthquake Trauma", 26.

²⁰ Rahime şule Önen - Muhammed Kızılgeçit, "Depremin Lise Öğrencilerinin Dinsel İnanç-Tutum-Davranış Öşüntüleri Üzerindeki Etkileri: 2023 Diyarbakır Depremi Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 9 (Haziran 2024), 89-90.

Din insanın karşılaştığı fiziksel, sosyal, ekonomik ve ruhsal problemlerle başa çıkma sürecinde olumlu katkı sağlayabilir. Nitekim Ayten kutsalla kurulan iletişimin bireyin kaygılarını azaltarak ona olumlu bir bakış açısı kazandırdığına ve dini cemaatlerin kişiyi stresin yıkıcı etkilerinden koruyan manevi bir sığınak sunduğuna dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda dini bir topluluğa dâhil olma, dua etme, ibadetleri düzenli yerine getirme ve manevi içerikli sohbetlerde bulunma gibi eylemler zorluklar karşısında bireyin psikolojik dayanıklılığını artıran temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır.²¹ Nitekim Pratama'nın 2004 Aceh depremi ve tsunamisi mağdurlarıyla gerçekleştirdiği nitel araştırmada da dini inançların mağdurlara duygusal destek ve hayata tutunma gücü sağladığı, dua ve dini ritüellerin diğer afetzedelerle bağ kurmalarına yardımcı olarak yalnızlık duygusunu hafiflettiği ifade edilmektedir.²² Ayrıca Yağlı Soykan'ın Kahramanmaraş depremi özelinde yürüttüğü nitel araştırmada da depremzedelerin dua, Kur'an okuma, şükür ve sabır gibi dini başa çıkma unsurlarına sıkça başvurdukları görülmektedir. Ayrıca bu çalışmada, diğerlerinden farklı olarak şehitlik algısının, yakınlarını kaybeden bireylerin yas sürecini hafifleten ve anlamlandırmayı kolaylaştıran özgün bir manevi dayanak olduğu tespit edilmiştir.²³ Doğanay'ın 6 Şubat depremzedeleriyle yürüttüğü nitel araştırmada da yas sürecindeki bireylerin büyük çoğunluğunun olumlu dinî başa çıkma yöntemlerine başvurduğu, sabır, tevekkül ve şükür gibi erdemlerin psikolojik sağlamlıklarına katkı sunduğu ve bu süreçte sosyal çevreden gelen empatik desteğin önemli bir işlev üstlendiği tespit edilmiştir.²⁴

Bu zaviyeden bakıldığında, örgün din eğitimi müfredatının deprem gerçeği karşısında duyarlılık, sabır, sorumluluk, merhamet ve yardımseverlik gibi temel değerleri ne ölçüde ve nasıl aktarması gerektiği sorusu önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde merkeze alınan bu değerler, afet eğitimiyle doğrudan örtüşen bir muhtevaya sahiptir. Modele göre sabır; zorlu yaşam olaylarına karşı direnç göstermeyi, süreci metanetle yönetmeyi ve duyguları kontrol etmeyi ifade ederken; duyarlılık, sürdürülebilirliği önemsemekle birlikte açıkça afetlere karşı hazırlıklı olmayı da kapsamaktadır. Benzer şekilde bireyin görevlerini zamanında ifa etmesini ve eylemlerinin neticelerini kabullenmesini merkeze alan sorumluluk bilinci ile cömertliği ve fedakârlığı öne çıkaran merhamet ve

²¹ Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 80.

²² Dito Alif Pratama, "The Role of Religion in Dealing with Natural Disaster Trauma: A Case Study of the Survivor of Aceh's Earthquake and Tsunami in 2004", *Empirisma: Jurnal Pemikiran dan Kebudayaan Islam* 32/2 (2023), 299-300.

²³ Nurdan Yağlı Soykan, "Doğal Afet Sonrası Travma, Yas ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2024), 545.

²⁴ Süleyman Doğanay, "Depremzedelerin Hayatı Anlamlandırma ve Yas Süreçlerinde Dinin Rolü: Nitel Bir Araştırma", *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 173-184.

yardımseverlik değerleri afet öncesindeki hazırlık aşamalarının ve afet sonrasındaki toplumsal dayanışma uygulamalarının manevi altyapısını oluşturmaktadır.²⁵

Bir çeşit manevi buhran olarak da adlandırılabilen olumsuz dinî başa çıkma, bireyin Tanrı'ya yönelik öfke geliştirmesi, cezalandırıldığına inanması, inanç alanında kuşkular yaşaması ve cemaatle gerilimli ilişkiler kurması gibi süreçleri içine alan bir başa çıkma biçimidir. 17 Ağustos Marmara Depremi mağdurları üzerinde yapılan bir araştırmada, katılımcıların önemli bir kısmının (%63) depremi ilahi bir cezalandırma olarak algıladığı ve bu durumun başa çıkma sürecini zorlaştırdığı tespit edilmiştir.²⁶ Bu tür başa çıkma yöntemlerinin anksiyete, depresyon ve somatizasyon gibi psikopatolojik belirtilerle güçlü bir ilişki içinde olduğu görülmektedir.²⁷ Bütün bunlar dikkate alındığında fıkıh derslerinde kader, tevekkül ve sabır gibi kavramların, söz konusu manevi gerilimlere ve olumsuz başa çıkma biçimlerine yol açmayacak, aksine öğrencinin anlam dünyasını sahih bir zeminde güçlendirecek şekilde işlenmesi gerektiği açıklık kazanmaktadır. Nitekim Aybey'in Kahramanmaraş depremi sonrası Zonguldak'a yerleşen depremzedelerle yürüttüğü durum çalışmasında da depremzedelerin %44'ünün depremi tamamen dini içerikli bir algıyla (ilahi ceza, imtihan, kader), %37'sinin hem dini hem bilimsel bir çerçeveye, %19'unun ise yalnızca bilimsel bir bakış açısıyla açıkladığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, fıkıh derslerinde kader ve tevekkül kavramlarının tedbir-tevekkül dengesi gözetilerek işlenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.²⁸ Önen ve Kızılgeçit'in Diyarbakır'da lise öğrencileriyle yürüttüğü nitel araştırmada da gençlerin depremi duygusal (korku, endişe, yalnızlık), teolojik (ilahi uyarı, kader, ilahi ceza, kıyamet) ve jeolojik (fay hatlarının kırılması) olmak üzere üç farklı çerçevede anlamlandırdıkları ve bu anlamlandırma sürecinin inanç açısından genellikle olumlu yönde bir değişime vesile olduğu görülmektedir.²⁹ Benzer bir bulgu ortaokul düzeyinde de tespit edilmiştir. Turgut'un 6 Şubat depremini yaşayan Gaziantepli ortaokul öğrencileriyle gerçekleştirdiği nitel araştırmada, katılımcıların yarısının depremi doğrudan ilahi bir eylem olarak algıladığı, bir kısmının fay hatlarının kırılmasına bağladığı, bu algıların şekillenmesinde aile çevresinin ve alınan din eğitiminin belirleyici rol oynadığı tespit edilmiştir.³⁰

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, 2024 yılında yürürlüğe konulan ve bütüncül eğitim yaklaşımını esas alan bir eğitim modelidir. Model, öğrencilerin zihinsel, sosyal, duygusal,

²⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 134-147.

²⁶ Kula, "Deprem ve Dini Başa Çıkma", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 244.

²⁷ Kelly M. McConnell vd., "Examining the Links between Spiritual Struggles and Symptoms of Psychopathology in a National Sample", *Journal of Clinical Psychology* 62/12 (Aralık 2006), 1470.

²⁸ Salih Aybey, "Deprem Sonrası Ortaya Çıkan Problemlerin Çözümünde Manevi Danışmanlık (Zonguldak Örneği)", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024), 207.

²⁹ Önen - Kızılgeçit, "Deprem Lise Öğrencilerinin Dinsel İnanç-Tutum-Davranış Örüntüleri Üzerindeki Etkileri", 84-86, 91.

³⁰ Mehmet Turgut, "Ortaokul Öğrencilerinde Deprem ve Tanrı Algısı (Gaziantep İli Örneği)", *Journal of Analytic Divinity* 8/2 (2024), 189.

fiziksel ve ahlaki yönden çok yönlü gelişimini merkeze alarak yetkin ve erdemli insan yetiştirmeyi nihai hedef olarak belirlemektedir.³¹ Bu çerçevede Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, bireyin kendisi ve çevresiyle olumlu ilişkiler kurabilmesi, duygularını yönetebilmesi, empati yapabilmesi ve sağlıklı bir benlik geliştirebilmesi için gerekli olan sosyal-duygusal öğrenme becerilerini programlar arası bileşenler olarak tüm derslerin parçası hâline getirmektedir. Modelin Erdem-Değer-Eylem Çerçevesi kapsamında yer alan sabır, yardımseverlik, merhamet ve sorumluluk gibi değerler, öğrencilerin zorlu yaşam deneyimleriyle başa çıkma kapasitelerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi Öğretim Programı da bu model doğrultusunda yapılandırılmış olup öz farkındalık, iletişim, iş birliği ve sosyal farkındalık gibi sosyal-duygusal öğrenme becerilerini; sorumluluk, sabır, yardımseverlik ve merhamet gibi değerlerle harmanlayarak öğrenme-öğretme süreçlerine dahil etmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, fıkıh derslerinin yalnızca dinî bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamasına ve öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını artıran bir işlev üstlenmesine zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fıkıh Dersi Öğretim Programı'nın sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve değerler eğitimi boyutunun deprem sonrası travmayla başa çıkma sürecine nasıl katkı sağlayabileceği bir araştırma problemi olarak ortaya çıkmaktadır.

Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin bütüncül eğitim yaklaşımı çerçevesinde yapılandırılmış ve 2025-2026 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Programın temel hedeflerinden biri öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal becerilerinin gelişimini destekleyerek fikren ve ruhen olgunlaşmış bütüncül bakış açısına sahip bireyler yetiştirmektir. Bu doğrultuda program, sosyal-duygusal öğrenme becerilerini programlar arası bileşenler olarak öğrenme süreçlerine dâhil etmiştir. Öz farkındalık, öz yansıtma, iletişim, iş birliği ve sosyal farkındalık gibi beceriler ünitelerde belirli bir düzen içerisinde ele alınmaktadır. Özellikle namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleri işlenirken sabır, yardımseverlik ve sorumluluk ön plana çıkarılmıştır. Zekât konusunda öğrencilerin çevrelerindeki ihtiyaç sahiplerinin duygu ve düşüncelerini hissetmeleri; oruç konusunda ise kendi deneyimlerinden yansıtma yapmaları hedeflenmektedir.³² Programın bu yapısı, fıkıh derslerinin salt dinî bilgi aktarımının ötesinde öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını güçlendiren, duygu düzenleme kapasitelerini artıran ve zorlu yaşam deneyimleriyle başa çıkma becerilerini destekleyen bir işlev üstlenmesine olanak tanımaktadır.

Bu araştırma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı'ndaki sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve

³¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 5-7.

³² Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı* (Ankara: MEB Yayınları, 2025), 5-8, 22-24.

değerlerin deprem sonrası travmayla başa çıkma sürecine nasıl katkı sağlayabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırma; Fıkıh dersi öğretim programında yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerini ve değerleri ortaya koymak, bu beceri ve değerlerin deprem sonrası travmayla başa çıkma süreciyle ilişkilendirilebilirliğini analiz etmek, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nin bütüncül eğitim yaklaşımının bu bağlamdaki katkısını değerlendirmek ve Fıkıh dersleri aracılığıyla dini başa çıkma mekanizmalarının nasıl güçlendirilebileceğine dair öneriler geliştirmek alt amaçlarına yönelmektedir.

Çalışma, fıkıh öğretiminin sadece hukuki boyutuyla değil, değerler eğitimi ve psikolojik destek boyutuyla da ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Araştırma, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2025 yılında yayımlanan program ile sınırlı olup doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni³³ ve 2025 yılı Fıkıh ders kitabı da analiz kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın önemi, birkaç açıdan değerlendirilebilir. Birincisi, Türkiye'nin afet kuşağında yer alan bir ülke olması nedeniyle deprem travmasının öğrenciler üzerindeki etkilerinin anlaşılması ve bu etkilere yönelik müdahale stratejilerinin geliştirilmesi bir gerekliliktir. İkincisi, fıkıh eğitiminin psikolojik dayanıklılık üzerindeki etkisinin araştırılması, literatürde görece az çalışılmış bir alan olarak dikkat çekmektedir. Üçüncüsü, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Fıkıh Öğretimi Programı'nın sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve değerler eğitimi yaklaşımının incelenmesi, yeni programın temel bakış açısının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çalışma programın uygulamadaki etkililiğini değerlendirmemektedir. Ayrıca araştırma, 10. sınıf fıkıh dersi programı ile sınırlı olup diğer sınıf düzeylerindeki din eğitimi dersleri kapsam dışında bırakılmıştır.

1. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, basılı ve elektronik dokümanların sistematik bir şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesine dayanan bir araştırma tekniğidir. Bu yöntem, verilerin anlam çıkarmak, kavrayış geliştirmek ve ampirik bilgi üretmek amacıyla incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir. Doküman analizi süreci; yüzeysel inceleme, derinlemesine okuma ve yorumlama aşamalarını içeren bir süreçtir ve bu süreç içerik analizi ile tematik analiz unsurlarını birleştirmektedir. İçerik analizi, bilgilerin araştırmanın temel sorularıyla ilişkili kategorilere göre düzenlenmesini; tematik analiz ise veriler içindeki örüntülerin tanınmasını ve ortaya çıkan temaların analiz kategorilerine dönüştürülmesini ifade etmektedir.³⁴

³³ Bundan sonra "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni" ifadesi yerine kısaca "Ortak Metin" ifadesi kullanılacaktır.

³⁴ Glenn A. Bowen, "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal* 9/2 (2009), 27-32.

Doküman analizi, özellikle eğitim araştırmalarında müfredat ve program incelemelerinde yaygın olarak kullanılan bir tekniktir.

Araştırmanın temel veri kaynaklarını iki resmî belge oluşturmaktadır. Birincisi, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2025 yılında yayımlanan Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programıdır. İkincisi, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2024 yılında yayımlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metnidir. Bu belgeler, araştırmanın amacına uygun olarak sistematik bir şekilde incelenmiştir.

Verilerin analizinde, kavram ve ilişkilerin tümevarımsal bir yaklaşımla ortaya çıkarıldığı içerik analizi tekniği kullanılmıştır.³⁵ Tümdengelimsel boyutta, Ortak Metin’de açık biçimde tanımlanan kendini tanıma, kendini düzenleme, kendine uyarlama, iletişim, iş birliği, sosyal farkındalık, sabır, sorumluluk, yardımseverlik ve merhamet gibi beceri ve değer alanları analitik çerçeve olarak alınmıştır. Tümevarımsal boyutta ise öğretim programı ve ders kitabındaki ilgili ifadeler bu çerçeveye ilişkilendirilerek çözümlenmiştir. Örneğin programda öğrencilerden öz farkındalıklarını artırmaya yönelik öğrenme günlükleri hazırlamalarının istenmesi kendini tanıma becerisi kapsamında değerlendirilmiş, oruçla ilgili deneyimlerden hareketle yansıma yapılmasına dönük ifadeler kendini düzenleme ve kendine uyarlama becerileriyle ilişkilendirilmiş, ihtiyaç sahiplerinin duygu ve düşüncelerini hissetmeye yönelik içerikler ise sosyal farkındalık, yardımseverlik ve merhamet kategorileri altında ele alınmıştır. Böylece programdaki açık ve örtük içerikler, deprem sonrası travmayla başa çıkma sürecine katkı potansiyeli bakımından değerlendirilmiştir.

Analiz neticesinde programın öğrenme çıktıları, süreç bileşenleri ve içerik yapısı, deprem sonrası travmayla başa çıkma yönünden kategorize edilerek yorumlanmıştır. Veri kaynağı olan öğretim programı ve ortak metin resmî belgeler olup kamuya açık ve doğrulanabilir niteliktedir. Analiz sürecinde kullanılan kavramsal çerçeve, uluslararası literatürde kabul görmüş yaklaşımlara dayanmaktadır. Bulgular doğrudan programdan alıntılarla desteklenmiştir. Araştırmanın aktarılabilişliğini sağlamak için araştırma süreci betimlenmiştir.

2. Bulgular

Bu bölümde, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni ve Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi Öğretim Programı’nın doküman analizi yoluyla incelenmesinden elde edilen bulgular iki ana başlık altında sunulmaktadır. İlk olarak programda yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin deprem travmasıyla başa çıkma sürecindeki işlevleri analiz edilmektedir. Ardından programda vurgulanan değerlerin deprem bağlamında nasıl konumlandırıldığı ve

³⁵ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 227.

bu değerlerin afet sonrası iyileşme sürecine olası katkıları incelenmektedir. Her iki alt başlıkta da Ortak Metin'in sunduğu kavramsal çerçeve ile Fıkıh Dersi Öğretim Programı'nın somut kazanımları ve öğrenme-öğretme uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele alınmakta, programın güçlü yönleri ve geliştirilebilecek noktaları ortaya konulmaktadır.

2.1. Programdaki Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerilerinin Deprem Bağlamında Analizi

Günümüz eğitim paradigması, bireyleri yalnızca akademik bilgiyle donatmayı değil aynı zamanda onları geleceğin belirsiz koşullarına hazırlamayı ve karşılaştıkları zorluklarla baş edebilecek psikolojik dayanıklılığa ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşımla yapılandırılan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'nde geçmişin statik öğrenen insan anlayışı terk edilmiştir. Bunun yerine öğrenmeyi öğrenen, sorgulayan, değişen durumlara hızla uyum sağlayan ve hem zihinsel hem de sosyal-duygusal yönden gelişmiş bir insan profili merkeze alınmıştır. Model kapsamında sosyal-duygusal öğrenme becerileri öğretim programlarından yalıtılmış ayrı bir ünite veya ders olarak tasarlanmamıştır. Aksine bu beceriler müfredatın tamamına nüfuz eden, alan becerileriyle harmanlanan ve sarmal bir yapıda ilerleyen bir yetkinlik kümesi olarak kurgulanmıştır.³⁶

Bu bütüncül yaklaşım bireyin sadece okul başarısını değil yaşam boyu karşılaşacağı travmatik veya zorlu süreçleri yönetebilme kapasitesini de artırmayı amaçlamaktadır. Modelin kavramsal mimarisinde sosyal-duygusal öğrenme becerileri bireyin iç dünyasından toplumsal hayata uzanan üç temel katmanda sınıflandırılmıştır. Bu katmanların ilki bireyin kendi kişisel kaynaklarını tanıması, yönetmesi ve geliştirmesine odaklanan benlik becerileridir. Kişinin kendiliği ve karakter gelişimiyle doğrudan ilişkili olan bu boyut çeşitli yetkinlikleri barındırmaktadır. Bireyin güçlü ve zayıf yönlerini fark etmesini sağlayan kendini tanıma (öz farkındalık) yetkinliği bunların başında gelir. Duygularını ve davranışlarını kontrol edebilmesini içeren kendini düzenleme (öz düzenleme) becerisi ile değişen koşullara göre kendi tutumlarını dönüştürebilmesini ifade eden kendine uyarlama (öz yansıtma) yetkinlikleri de bu kapsamdadır. Bu beceriler özellikle afet gibi kriz anlarında bireyin kendi iç dengesini koruyabilmesi noktasında önemli işlevler görebilmektedir. Bireyin dış dünya ile kurduğu ilişkiyi düzenleyen ikinci katman ise sosyal yaşam becerileri olarak tanımlanmaktadır. İnsanın toplumsal bir varlık olduğu gerçeğinden hareketle yapılandırılan bu boyut bireyin toplumsal hayata etkin katılımını ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurabilmesini esas almaktadır. Bu çerçevede duygu ve düşüncelerin etkili aktarımını sağlayan iletişim, ortak hedefler doğrultusunda başkalarıyla hareket edebilmeyi içeren iş birliği ve toplumsal sorunlara karşı duyarlılık geliştirmeyi hedefleyen sosyal farkındalık becerileri bu kategoride yer almaktadır.³⁷

³⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 34.

³⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 34.

Modelin literatürdeki diğer yaklaşımlardan ayrılan en özgün boyutu ise benlik ve sosyal yaşam becerilerinin kesişim noktasında yer alan ortak/birleşik beceriler kümesidir. Bireyin hem şahsi hem de içtimai yönünü eş zamanlı olarak besleyen bu sentez alan kişinin değişen çevre koşullarına ayak uydurabilmesini sağlayan uyum, zorluklar karşısında alternatif çözüm yolları üretebilmesine imkân tanıyan esneklik ve eylemlerinin sonuçlarını üstlenerek etik tercihlerde bulunmasını ifade eden sorumlu karar verme becerilerini içermektedir.³⁸ Tüm bu beceriler eğitim paydaşlarının iş birliğiyle ve bütüncül bir eğitim anlayışıyla hayata geçirildiğinde deprem travması gibi büyük toplumsal sarsıntılarda bireylerin psikolojik sağlamlığını koruyan güçlü bir kalkan görevi görebilmektedir.

2.1.1. Benlik Becerilerinin Deprem Sonrası İyileşmeye Katkısı

a. Kendini Tanıma (Öz Farkındalık) Becerisi

Fıkıh Dersi Öğretim Programı'nın birinci ünitesi olan "Fıkıh İlmi ve Tarihi" ile üçüncü ünitesi "İbadetler" bölümlerinde kendini tanıma becerisi programlar arası bileşen olarak doğrudan yer almaktadır.³⁹ Programda öğrenme-öğretme uygulamaları bölümünde "öğrencilerden fıkıh ve fıkıh usulü ile ilgili öz farkındalıklarını artırmak için öğrenme günlükleri hazırlamaları istenebilir" ifadesiyle bu becerinin nasıl kazandırılacağına dair somut örnek sunulmaktadır.⁴⁰ Deprem travması bağlamında değerlendirildiğinde, kendini tanıma becerisi özellikle travma sonrası tepkilerin fark edilmesi ve anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Ortak Metin'de kendini tanıma becerisinin süreç bileşenleri kendi duygularını tanımak, kendi düşüncelerini tanımak, güçlü ve zayıf yönlerini tanımak, kendine güvenmek şeklinde sıralanmaktadır.⁴¹ Nitekim deprem sonrasında bireyler yoğun korku, kaygı, üzüntü ve çaresizlik gibi duygusal tepkiler yaşayabilmektedir. Bu duyguların fark edilmesi ve kabul edilmesi, sağlıklı başa çıkma sürecinin ilk adımını oluşturmaktadır.

Ayrıca Fıkıh dersinde işlenen ibadet konuları, özellikle namaz ve oruç gibi ibadetlerin manevi boyutları üzerinden öğrencilerin kendi iç dünyalarını keşfetmelerine zemin hazırlamaktadır. Üçüncü ünite de namaz ibadetinin usulüne uygun olarak tatbik edilebilmesi öğrenme çıktısı olarak belirlenmiştir.⁴² Namaz ibadetinin huşu ve odaklanma gerektiren yapısı, bireyin kendi iç dünyasına yönelmesine ve duygusal durumunu fark etmesine imkân sağlamaktadır.

³⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 34-35.

³⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 11, 22.

⁴⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 12.

⁴¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 122-123.

⁴² Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 22.

b. Kendini Düzenleme (Öz Düzenleme) Becerisi

Ortak Metin’de kendini düzenleme becerisi, duygu, düşünce ve davranışların farklı durum ve koşullara göre izlenmesi, değiştirilmesi ve yönlendirilmesini ifade etmektedir.⁴³ Fıkıh Dersi Öğretim Programı’nın dördüncü ünitesi olan “Sosyal ve Ekonomik Hayat” bölümünde bu beceri programlar arası bileşen olarak belirlenmiştir. Bu üniteye aile hayatı ile ilgili konuların müşahade edilmesi, ekonomik hayat ile ilgili dinî görüşlerin irdelenmesi, helaller ve haramlarla ilgili dinî meselelerin anlaşılması, İslam ceza hukuku ile ilgili konuların özetlenmesi amaçlanmaktadır.⁴⁴

Deprem travması, bireylerin duygusal düzenleme kapasitelerini ciddi şekilde sınanan bir deneyimdir. Öz düzenleme becerisinin süreç bileşenleri arasında yer alan dürtüleri kontrol etmek ve stres yönetimi alt boyutları, travma sonrası süreçte oldukça önem taşımaktadır.⁴⁵ Bu bağlamda, ani kayıplar ve sarsılan güven duygusu gibi belirsizlikler karşısında içsel dengesini koruyabilen bireyler, psikolojik dayanıklılık göstererek hayatın akışına yeniden dahil olma becerisi sergileyebilmektedir. Fıkıh dersinde ele alınan sabır değeri, öz düzenleme becerisinin manevi temelini oluşturmaktadır. Programın üçüncü ünitesinde sabır değeri programlar arası bileşen olarak yer almaktadır. Oruç ibadeti bu bağlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Programda oruçla ilgili deneyimlerden yansıtma yapılması öğrenme çıktısı olarak belirlenmiştir.⁴⁶ Oruç tutma süreci, bireyin temel ihtiyaçlarını belirli bir süre ertelemesini, dürtülerini kontrol etmesini ve zorluklara karşı dayanıklılık geliştirmesini gerektirmektedir. Bu deneyim, deprem sonrası yaşanan maddi ve manevi zorluklara karşı dayanıklılık geliştirilmesi açısından transfer edilebilir beceriler kazandırmaktadır.

c. Kendine Uyarlama (Öz Yansıtma) Becerisi

Ortak Metin’de kendine uyarlama becerisi, duygu, düşünce ve davranışların geliştirilmesi amacıyla yapılan değerlendirmeleri ve bu değerlendirmelere dayalı tepkilerin oluşturulmasını ifade etmektedir.⁴⁷ Fıkıh Dersi Öğretim Programı’nın üçüncü ünitesinde bu beceri açıkça yer almaktadır.⁴⁸ Öz yansıtma becerisinin süreç bileşenleri kendini değerlendirmek ile duygu, düşünce ve davranışlarını dönüştürmek şeklinde iki ana başlık altında toplanmaktadır. Deprem sonrası iyileşme sürecinde öz yansıtma becerisi, travmatik deneyimin anlamlandırılması ve bu deneyimden öğrenme çıkarılması açısından önem taşımaktadır. Ortak Metin’de belirtilen “Mevcut duygu, düşünce ve davranışlarına yönelik yaptığı değerlendirmeleri yeni olay ve durumlara uyum sağlama sürecinde kullanır.” göstergesi,

⁴³ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 122-123.

⁴⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 26.

⁴⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 123-124.

⁴⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 22.

⁴⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 124.

⁴⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 22.

travma sonrası büyüme kavramıyla doğrudan ilişkilidir.⁴⁹ Bu doğrultuda fıkıh dersi kapsamındaki ibadetler ve ahlaki ilkeler öğrencilerin içsel bir muhasebe yapmalarına imkân tanıyan bir zemin sunmaktadır. Birey yaşadığı kayıpların ve sarsıcı olayların ardından kendi sınırlarını fark edip hayatını yeniden anlamlandırma ihtiyacı hissetmektedir. Nitekim Jung ve Han'ın deprem yaşamış bireylerin travma sonrası büyüme deneyimlerini incelediği nitel araştırma derlemesinde, deprem mağdurlarının yaşadıkları travmatik olayı bilişsel ve duygusal bir çabayla anlamlandırma sürecine girdikleri, bu süreçte varoluşlarını sorgulayarak yaşam önceliklerini yeniden belirledikleri ve zorluklarla mücadele ederek içsel güçlerini keşfettikleri tespit edilmiştir. Araştırmacılar bu süreci benlik algısındaki değişim olarak kavramsallaştırmış ve travmatik deneyimin yalnızca olumsuz bir yaşantı olmayıp hayatta olmanın kıymetini hatırlatan bir dönüşüm fırsatına dönüşebildiğini ortaya koymuşlardır.⁵⁰ Özellikle inanç bağlamında yapılan bu içsel değerlendirmeler travmanın yıkıcı etkilerini onarıcı bir manevi olgunlaşma sürecine çevirebilir. Öğrenciler fıkhi hükümleri ve bu hükümlerin arkasındaki hikmetleri kavradıkça karşılaştıkları zorluklar karşısında duygularını ve davranışlarını ilahi rızaya uygun bir biçimde yeniden düzenleme fırsatı bulabilir. Böylece kendine uyarlama becerisi sadece bilişsel bir farkındalık düzeyinde kalmaz aynı zamanda öğrencinin psikolojik sağlamlığını artıran bir eyleme dönüşebilir.

2.1.2. Sosyal Yaşam Becerilerinin Deprem Sonrası İyileşmeye Katkısı

Ortak Metin'de sosyal yaşam becerileri, kişinin toplumsal hayata etkin olarak katılabilmek ve günlük hayatta karşılaştığı problemlerin üstesinden gelebilmek için kullandığı becerileri ifade etmektedir ve bu açıdan kişinin toplumsal yönü ile ilişkilidir. Modelde iletişim, iş birliği ve sosyal farkındalık olmak üzere üç sosyal yaşam becerisi tanımlanmıştır.⁵¹

a. İletişim Becerisi

Ortak Metin'de iletişim becerisi, duygu, düşünce veya bilgilerin sözlü ya da sözsüz olarak başkalarına iletilmesini ifade etmektedir.⁵² Fıkıh Dersi Öğretim Programı'nın birinci ve üçüncü ünitelerinde bu beceri programlar arası bileşen olarak yer almaktadır.⁵³ Programda öğrenme uygulamaları kapsamında "zıt panel tekniği kullanılabilir" ifadesiyle tartışma ve iletişim becerilerinin geliştirilmesine yönelik somut yöntem önerilmektedir.⁵⁴ Deprem sonrası süreçte iletişim becerisi, travmatik deneyimlerin paylaşılması ve sosyal destek ağlarının güçlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. İletişim becerisinin süreç bileşenleri arasında

⁴⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 124.

⁵⁰ Hyun-Ok Jung - Seung-Woo Han, "Post-Traumatic Growth of People Who Have Experienced Earthquakes: Qualitative Research Systematic Literature Review", *Frontiers in Psychiatry* 13/1070681 (2023), 8-9.

⁵¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 35.

⁵² Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 125.

⁵³ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 11, 22.

⁵⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 12.

yer alan başkalarını etkin şekilde dinlemek ve duygu ve düşünceleri ifade etmek alt boyutları, travma sonrası iyileşme sürecinin temel dinamiklerini oluşturabilir.⁵⁵ Bu bağlamda öğrencilerin yaşadıkları travmatik kayıpları anlamlandırma sürecinde ölüm, kaza ve kader gibi hassas konuları öğretmenleri ve akranlarıyla tartışabilmeleri içsel gerilimlerini hafifletici bir rol oynayabilir. Karşılıklı saygıya dayalı bir iletişim zemini kurmak travma mağduru gençlerin yalnızlık hissini azaltarak duygu paylaşımını kolaylaştırır ve manevi bir sığınak bulmalarına yardımcı olabilir.

b. İş Birliği Becerisi

Fıkıh Dersi Öğretim Programı'nın birinci ünitesinde iş birliği becerisi programlar arası bileşen olarak belirlenmiştir.⁵⁶ Ortak Metin'de iş birliği becerisinin süreç bileşenleri arasında sosyal etkileşimlerle elde edilen çıktılar eyleme dönüştürmek yer almaktadır. Bu süreç bileşeninin göstergeleri arasında çıktılara dayalı olarak belirlediği eylem planını uygular ve ortaya çıkan eylemlerin sonuçlarını değerlendirir ifadeleri bulunmaktadır.⁵⁷ Bilindiği üzere deprem sonrası toplumsal iyileşme süreci, büyük ölçüde toplumsal dayanışma ve iş birliğine bağlıdır. Fıkıh dersinde ele alınan zekât ibadeti, toplumsal dayanışmanın fıkhi temelleri olarak iş birliği becerisini desteklemektedir. Programda zekât ile ilgili hükümlerin sentezlenmesi öğrenme çıktısı olarak belirlenmiş ve yardımseverlik değeri bu üniteyle ilişkilendirilmiştir.⁵⁸ Öğretim programında yer alan ibadet ve ahlak konularının öğrencilerin küçük gruplar halinde afet yardımlaşma senaryoları kurgulamalarına veya okul içi destek kampanyaları düzenlemelerine fırsat tanıyacak şekilde işlenmesi bu iş birliği becerisini güçlendirecektir. Ortak bir gaye etrafında birleşerek sorunlara pratik çözüm yolları aramak gençlerin afet durumlarında inisiyatif alabilen ve omuz omuza çalışabilen bireyler olarak yetişmelerine doğrudan katkı sunabilir. Bu tespiti destekler nitelikte Jung ve Han'ın sistematik derlemesinde de deprem mağdurlarının travma sonrası büyüme sürecinde kişilerarası ilişkilerinde köklü bir dönüşüm yaşadıkları, başkalarına yönelik önyargılarının azaldığı, aile ve meslektaşlarıyla dayanışma duygularının güçlendiği ve topluluk içi yardımlaşma bilincinin belirgin biçimde arttığı ortaya konmuştur. Araştırmacılar bu değişimi, paylaşılan acı deneyiminin insanları birbirine yakınlaştırması ve toplumsal dayanışma ağlarını güçlendirmesi olarak yorumlamışlardır.⁵⁹

c. Sosyal Farkındalık Becerisi

Ortak Metin'de sosyal farkındalık becerisi, farklı geçmiş, kültür ve şartlardan gelen kişiler de dâhil olmak üzere başkalarının bakış açılarını anlama ve onlarla hemhâl olmayı ifade

⁵⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 125.

⁵⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 11.

⁵⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 127.

⁵⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 22.

⁵⁹ Jung - Han, "Post-Traumatic Growth of People Who Have Experienced Earthquakes", 9.

etmektedir.⁶⁰ Fıkıh Dersi Öğretim Programı'nın üçüncü ünitesinde bu beceriye yer verilmektedir.⁶¹ Sosyal farkındalık becerisinin süreç bileşenleri arasında başkalarının duygularını, düşüncelerini ve bakış açılarını anlamak ve toplumsal normlar hakkında bir anlayış geliştirmek yer almaktadır.⁶² Bu bağlamda deprem, toplumun tüm kesimlerini etkileyen ve farklı grupların acılarının ortaklaştığı bir deneyimdir. Sosyal farkındalık becerisinin göstergelerinden okulunun, yaşadığı toplumun veya dünyanın bir sorununu keşfeder ve topluma olumlu katkıda bulunmak için çabalar ifadeleri, deprem sonrası toplumsal duyarlılık ve dayanışma açısından doğrudan ilişkilidir.⁶³ Nitekim deprem korkusu ve başa çıkma stratejileri üzerine yapılan güncel bir araştırma, sosyal destek arama davranışının diğer başa çıkma stratejilerine kıyasla en sık kullanılan yöntem olduğunu ve sosyal desteğin deprem korkusunu azaltmada anlamlı bir faktör olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁴ Bu bulguyu tamamlayıcı nitelikte Gökçay ve arkadaşlarının araştırmasında da kadın katılımcıların deprem risk algısı, dini yönelim ve manevi iyi oluş puanlarının erkeklere kıyasla anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Araştırmacılar bu farklılığı, toplumun kadına yüklediği koruyucu ve bakım verici rollerin afet durumlarında daha yüksek sorumluluk ve duyarlılık düzeyi oluşturmasıyla ilişkilendirmiştir. Bu sonuç, fıkıh derslerinde sosyal farkındalık becerisinin geliştirilmesinde cinsiyet duyarlılığının da gözetilmesi gerektiğine işaret etmektedir.⁶⁵

Fıkıh ilminin merkezinde yer alan kul hakkı, yetimlerin gözetilmesi ve dezavantajlı grupların korunması gibi prensipler öğrencilerin toplumsal acılara karşı empati geliştirmelerini sağlayabilir. Afet sonrasında toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaç duyduğu maddi ve manevi desteği fark edebilmek merhamet duygusunu eyleme dönüştürmenin ilk adımıdır. Dolayısıyla derslerde işlenen fıkhi meselelerin salt teorik bir bilgi yığını olarak kalmayıp güncel afet gerçekliğiyle bağdaştırılması gençlerin çevrelerindeki sessiz çılgınlıkları duyabilen duyarlı birer fert olmalarını temin edebilecektir.

2.1.3. Ortak/Birleşik Becerilerin Deprem Sonrası İyileşmeye Katkısı

Ortak Metin'de tanımlanan ortak/birleşik beceriler, benlik becerileri ve sosyal yaşam becerileri ile sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin yapısını oluşturmakta ayrıca benlik becerileri ile sosyal yaşam becerilerinin kesişim noktasında yer almaktadır. Bu sayede birey, becerilerin hem kişisel hem de toplumsal yönünden beslenmektedir. Modelde uyum, esneklik

⁶⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 127.

⁶¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 22.

⁶² Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 127-128.

⁶³ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 128.

⁶⁴ Galip Usta vd., "Deprem Korkusu ve Kullanılan Başa Çıkma Stratejileri ile İlişkili Faktörlerin İncelenmesi", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 15/1 (2024), 755.

⁶⁵ Gönül Gökçay vd., "The Relationship between Earthquake Risk Perceptions, Religious Orientation, Spiritual Well-Being in Individuals with and without Earthquake Experience: A Cross-Sectional Study", *Scientific Reports* 14/5928 (2024), 8-10.

ve sorumlu karar verme olmak üzere üç ortak/birleşik beceri tanımlanmaktadır.⁶⁶ Bunlardan uyum becerisi, Ortak Metin’de hem benlik hem de çevreyle dengeli bir ilişki kurulup bu ilişkinin sürdürülebilmesini ifade etmektedir.⁶⁷ Deprem sonrası süreçte bireyler, fiziksel çevrelerindeki köklü değişikliklere uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Fıkıh dersinde öğrencilerin fıkıh ilminin temel ilkeleri ile güncel konuları ilişkilendirmeleri beklenmekte ve bu süreç uyum becerisinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’nde sosyal-duygusal öğrenme becerileri, ayrı bir içerik veya öğrenme çıktısı olarak değil öğretim programlarının tamamına nüfuz eden ve bu yönüyle öğretim programında yer alan diğer becerilerin gelişimini destekleyen bir beceri seti olarak işlev görmektedir.⁶⁸ Fıkıh Dersi Öğretim Programı’nda da bu yaklaşım benimsenmiş; değerler, eğilimler, sosyal-duygusal öğrenme ve okuryazarlık becerileri öğrenme-öğretme uygulamalarının bir parçası olduğu ve içeriğe dâhil edildiği için kanıtlar bölümünde bunlara ilişkin doğrudan ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemlerine yer verilmemiştir.⁶⁹

Fıkıh Dersi Öğretim Programı’nda sosyal-duygusal öğrenme becerileri ünitelere şu şekilde dağılmaktadır: Birinci ünite Fıkıh İlmi ve Tarihinde kendini tanıma, iletişim ve iş birliği becerileri; üçüncü ünite İbadetlerde kendini tanıma, kendine uyarılama, iletişim ve sosyal farkındalık becerileri; dördüncü ünite Sosyal ve Ekonomik Hayatta kendini düzenleme becerisi yer almaktadır.⁷⁰ Ortak Metin’de vurgulandığı üzere sosyal-duygusal öğrenme becerileri, sürdürülebilir olması için tüm eğitim kademelerinde sarmal bir yapıda geliştirilmektedir. Nitekim bu beceriler yaşantılar yoluyla öğrenilebilir, öğretilir, gelişebilir ve değişebilir yapıdadır. Bu dinamik yapı, deprem gibi toplumsal travmalar karşısında eğitimin iyileştirici ve destekleyici işlevini ön plana çıkarmaktadır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni ve Fıkıh Dersi Öğretim Programı’nda yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerileri, deprem sonrası travma ile başa çıkma sürecinde önemli katkılar sunma potansiyeline sahiptir. Ortak Metin’de belirtildiği üzere model, öğrencilerin bireysel farklılıklarına, okul ve çevrenin koşullarına, zamanın ruhuna ve geleceğin beklentilerine uyarlanabilir özelliktedir.⁷¹ Bu uyarlanabilirlik, deprem gibi olağanüstü durumlar karşısında eğitimin koruyucu ve iyileştirici işlevini hayata geçirmektedir.

Fıkıh Dersi Öğretim Programı’nın öğrenme-öğretme uygulamaları bölümünde öğrencilerin akademik, sosyal ve duygusal becerilerinin en üst düzeyde gelişiminin sağlanması

⁶⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 35.

⁶⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 128.

⁶⁸ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 34.

⁶⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 8.

⁷⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 11, 22, 26.

⁷¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 34.

ve bütüncül gelişimi desteklenmiş bireyler olarak yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.⁷² Programın bu bütüncül yaklaşımı, sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin fıkhi konularla bütünleştirilmesi yoluyla öğrencilere hem pratik hem de manevi düzeyde başa çıkma kaynakları sunmaktadır.

2.2. Programdaki Değerlerin Deprem Bağlamında Analizi

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli, değerler eğitimini müfredatın merkezine yerleştirmekte ve yetkin ve erdemli insan yetiştirmeyi hedeflemektedir. Ortak Metin'de yer alan temel değerler öğrencilerin ahlaki gelişimini desteklemek üzere yapılandırılmıştır. Bu başlık altında, Fıkıh dersi öğretim programında yer alan duyarlılık, merhamet, sabır, sorumluluk ve yardımseverlik değerlerinin deprem bağlamında ve deprem sonrası travmayla başa çıkma sürecinde nasıl işlevselleştirilebileceği analiz edilmektedir. Analizde depremle daha yakın ilişkisi olduğu söylenebilecek duyarlılık, sabır, sorumluluk, yardımseverlik ve merhamet değerleri üzerinde durulmaktadır.

2.2.1. Duyarlılık

Duyarlılık değeri Ortak Metin'de deprem ve afet eğitimiyle doğrudan ilişkilendirilen en kapsamlı değer olarak öne çıkmaktadır. Bu değer bireyin kendisine, içinde yaşadığı topluma, kültürel zenginliklere ve tüm varlıklara değer vermesini hedefler. Aynı zamanda sürdürülebilirliği önemsemeyi ve afetlere karşı hazırlıklı olmayı da kapsamaktadır. Görüldüğü üzere duyarlılık değerinin tanımı açıkça afetlere karşı hazırlık boyutunu içermekte ve bu yönüyle deprem eğitimi için doğrudan bir çerçeve sunmaktadır. Ortak Metin'de duyarlılık değerinin üç eylem boyutu tanımlanmıştır. Bunlar kendine ve başkalarına değer vermek, çevreye ve canlılara değer vermek ve afet bilincine sahip olmaktır. Bu son boyut deprem eğitimi için kritik öneme sahip altı eylem göstergesi barındırmaktadır.⁷³ Bunların ilki afet ve acil durumların her an her yerde gerçekleşebileceğini bilmektir. İkincisi afet ve acil durumların neden olduğu riskleri ve bu riskleri azaltmak için alınabilecek önlemleri kavramaktır. Üçüncüsü afet öncesi, afet esnası ve sonrasında yapılması gerekenlerin farkında olmaktır. Dördüncüsü afetlerin neden olduğu stres ve kaygıyı yönetmeye yönelik çalışmalar yapmaktır. Beşincisi afet durumlarında ulaşabildiği insanlara ve diğer canlılara yardımcı olmaktır. Altıncısı ise afet sonrası toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmaktır.

Ancak Fıkıh dersi öğretim programı incelendiğinde, duyarlılık değerinin afet bilinci boyutunun programın açık kazanımlarına veya içerik çerçevesine yansıtılmadığı görülmektedir. Program, üçüncü ünite de sosyal farkındalık becerisini ve sosyal-duygusal öğrenme hedeflerini içermesine rağmen, bu becerilerin deprem hazırlığı veya afet bilinciyle doğrudan ilişkilendirilmediği tespit edilmiştir.⁷⁴ Bu durum, Ortak Metin'in sunduğu kapsamlı

⁷² Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 8.

⁷³ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 135.

⁷⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 22.

afet eğitimi çerçevesinin fıkıh dersine aktarılmasında bir boşluk olduğunu ortaya koymaktadır. Duyarlılık değerinin deprem bağlamında işlevselleştirilmesi için zekât ve sadaka konularının işlendiği üçüncü ünite, afet mağdurlarına yardım etme ve toplumsal dayanışma boyutlarının vurgulanması önerilebilir. Benzer şekilde, dördüncü ünite, ele alınan sosyal ve ekonomik hayat konuları, afet sonrası toplumsal yardımlaşma ve dayanışma örnekleriyle zenginleştirilebilir.

2.2.2. Sabır

Sabır değeri, Fıkıh dersi öğretim programının üçüncü ünitesinde oruç ibadeti bağlamında vurgulanan temel değerlerden biridir.⁷⁵ Ortak Metin'de sabır; zorluklara katlanmayı, zor ve kötü durumlara karşı dayanmayı, istikrarlı davranmayı, süreci yönetmeyi, sorumlulukları yerine getirmeyi; duygu, düşünce ve eylemleri kontrol etmeyi kapsayan bir değer olarak tanımlanmaktadır. Sabır değerinin eylem boyutları incelendiğinde, deprem sonrası psikolojik toparlanma süreciyle doğrudan ilişkilendirilebilecek unsurlar içerdiği görülmektedir. Sabırla ilgili olarak “zor ve kötü durumlara karşı dayanma” ve “olumsuz durumlar karşısında pes etmeme” ifadeleri, afet sonrası travmatik süreçte bireylerin psikolojik dirençlerini korumalarına yönelik önemli bir çerçeve sunmaktadır.⁷⁶

Yine “duygularını dengeleyerek tepkilerini yönetme”, “olumsuz durumlar karşısında metanetli davranma” ve “etkilendiği içsel ve dışsal faktörleri fark edip süreci doğru yönetme” göstergeleri deprem sonrası yaşanan stres, kaygı ve korku duygularıyla başa çıkma konusunda oldukça destekleyicidir. Nitekim Kahramanmaraş depremi mağdurları üzerinde yapılan güncel bir araştırma, pozitif dini başa çıkma stratejilerini kullanan bireylerin psikolojik iyi oluş düzeylerinin anlamlı şekilde arttığını ortaya koyarak bu değerlerin koruyucu işlevini doğrulamaktadır.⁷⁷ Gökçay ve arkadaşlarının deprem deneyimi olan ve olmayan 604 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirdiği kesitsel araştırmada da deprem yaşamış bireylerin dini yönelim ve manevi iyi oluş puanlarının deprem yaşamamış bireylere kıyasla anlamlı düzeyde yüksek olduğu ve dini yönelim ile manevi iyi oluşun birlikte deprem risk algısındaki varyansın %13,5’ini açıkladığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, dini değerlerin ve manevi iyi oluşun deprem sonrası süreçte salt psikolojik bir teselli olmaktan öte bireylerin risk farkındalığını ve dayanıklılığını şekillendiren işlevsel bir kaynak olduğunu desteklemektedir.⁷⁸

Fıkıh programına bakıldığında oruç konusu işlenirken, öğrencilerin oruç tutarken yaşadıklarını ve hissettiklerini gözden geçirmesi istenmekte ve oruç ibadetinin insanı düşünce, duygu ve davranışlarında kontrollü olma yönünden geliştirdiğini fark etmeleri

⁷⁵ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 24.

⁷⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 141.

⁷⁷ Muharrem Aka, “Kahramanmaraş Depremi Sonrası Travmatik Belirtiler, Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (2024), 971-972.

⁷⁸ Gökçay vd., “The Relationship between Earthquake Risk Perceptions, Religious Orientation, Spiritual Well-Being”, 6-8.

hedeflenmektedir.⁷⁹ Aslında sabır değerinin yalnızca oruç ibadeti bağlamında değil, yaşamın zorlu dönemlerinde özellikle afet sonrası travma sürecinde duygusal kontrol ve psikolojik dayanıklılık geliştirme aracı olarak genişletilmesi daha bütüncül bir yaklaşım olacaktır.

2.2.3. Sorumluluk

Sorumluluk değeri Fıkıh dersi öğretim programının Fıkhi Hükümler ve Delilleri ünitesinde vurgulanan temel değerler arasında yer almaktadır.⁸⁰ Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni kapsamında sorumluluk kavramı oldukça geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Bu bağlamda sorumluluk bireyin kendisine ailesine ve içinde yaşadığı topluma karşı taşıdığı görevleri eksiksiz ve zamanında yerine getirmesini ifade etmektedir. Kişinin kendi duygu düşünce ve eylemlerinin doğuracağı sonuçları kabullenmesi de bu değerle ayrılmaz bir parçasıdır. Sorumluluk değerinin deprem gerçeği bağlamındaki en önemli yönü topluma karşı görevlerini yerine getirmek eylem boyutunda kendini göstermektedir.

Söz konusu eylem boyutunda yer alan “ülkede yaşanan olağanüstü durumlarda yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerine katılır” ifadesi sorumluluk değerinin afet durumlarıyla doğrudan ilişkilendirildiğini kanıtlamaktadır.⁸¹ Deprem ve benzeri kriz anlarında bireyin sadece kendini değil çevresini de düşünerek harekete geçmesi bu değerle toplumsal yansımadır. Ayrıca toplumsal sorunların çözümü için yenilikçi öneriler sunma ve toplumun millî manevi değerlerini koruyup yaşatmaya istekli olma göstergeleri afet sonrası dönemin ihtiyaçlarıyla örtüşmektedir. Yıkıcı bir depremin ardından ortaya çıkan maddi ve manevi enkazın kaldırılmasında dayanışma ruhunun canlandırılması ve yeniden yapılanma faaliyetlerine aktif katılım sağlanması doğrudan sorumluluk ahlakının bir gereğidir.

Fıkıh dersi öğretim programına bakıldığında sorumluluk değerinin özellikle ikinci üniteye ele alındığı ve aldığı görevleri yerine getirirken özverili davranma çerçevesinde işlendiği göze çarpmaktadır.⁸² Ne var ki bu konunun afet anlarındaki toplumsal yükümlülüklerle yeterince ve açık bir biçimde ilişkilendirilmediği bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Öğretim programında fıkhi hükümlerin delilleri ve yöntemleri konusu işlenirken kriz ve afet anlarında fıkhi karar alma süreçlerinin nasıl şekillendiğine dair güncel örnekler metne dâhil edilebilir. Zaruret halleri ruhsatlar ve can güvenliğinin korunması gibi fıkıhın temel gayelerinin deprem gerçeği üzerinden somutlaştırılması öğrencilerin kriz anlarında sorumluluk bilinciyle hareket etme kapasitelerini ciddi anlamda artıracaktır. Böylece dersin teorik yapısı günlük hayatın zorlu pratikleriyle uyumlu bir hal kazanacaktır.

⁷⁹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 22.

⁸⁰ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 24.

⁸¹ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 143.

⁸² Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 18-19.

2.2.4. Yardımseverlik

Ortak Metin’de yardımseverlik kavramı oldukça kapsamlı bir değer olarak ele alınmaktadır. Bu değer insanlara ve canlılara duyarlı olmayı, onları sevmeyi, onlara merhamet etmeyi, cömertliği, dayanışmayı, fedakârlık yapmayı ve iyiliksever olmayı içermektedir.⁸³ Yardımseverlik değerinin eylem boyutlarına bakıldığında bunların deprem sonrası yardım ve dayanışma faaliyetleriyle doğrudan ilişkilendirilebilecek bir yapıda olduğu görülmektedir. Örneğin cömert olmak alt boyutunda yer alan ifadeler son derece dikkat çekicidir. İmkânları ölçüsünde maddi varlıklarını ihtiyaç sahipleriyle paylaşma ve sahip olduğu bilgi, deneyim, eşya veya mali kaynaklar gibi değerleri başkalarına sunma eylemleri afet mağdurlarına yönelik maddi destek faaliyetlerinin dinî temelleriyle tam bir uyum içindedir. Dayanışma ve fedakârlık göstermek boyutunda ise yardıma muhtaç insanların duygularını anlamaya çalışma eylemi öne çıkmaktadır. Ayrıca insan ve topluma katkıda bulunmak için zaman ayırma ile hastaların, yaşlıların ve özel gereksinimli kişilerin ihtiyaçlarına öncelik verme göstergeleri de bu değer bir parçasıdır. Tüm bu göstergeler yıkıcı bir depremin ardından mağdurların hissettiği psikolojik ve fiziksel ihtiyaçlara yönelik derin bir toplumsal duyarlılığı yansıtmaktadır.

Yardımseverlik değeri Fıkıh dersi öğretim programının özellikle üçüncü ünitesinde yer alan zekât ibadeti kapsamında işlenen temel bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkıh programında zekât konusu işlenirken bu ibadetin bireysel, toplumsal ve ekonomik yönden pek çok faydasının bulunduğu vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda zekâtın toplumdaki yoksulluk problemini çözme yollarından biri olduğu açıkça belirtilmektedir. Bunlara ek olarak zekât vererek kişilerin çevresindeki ihtiyaç sahiplerinin duygu ve düşüncelerini derinden hissetmesine imkân sağlandığına da değinilmektedir.⁸⁴ Mevcut olan bu içerik deprem sonrası acil yardım ve rehabilitasyon faaliyetleriyle çok daha somut bir hale getirilebilecek güçlü bir potansiyel taşımaktadır. Bu potansiyeli hayata geçirmek için müfredatın uygulamasında bazı zenginleştirmeler yapılabilir. Örneğin zekât fonlarının acil afet durumlarında nasıl ve hangi yollarla kullanılabileceği detaylandırılabilir. Ayrıca afet mağdurlarına yönelik sadaka ve infak uygulamalarının fıkhi boyutları ders içeriklerine dahil edilerek öğrencilerin teorik bilgileri gerçek hayatın kriz anlarıyla harmanlaması sağlanabilir. Bu önerinin gerçekçi bir zemine oturduğu, güncel saha araştırmalarıyla da teyit edilmektedir. Güler ve Kızılgeçit’in 6 Şubat depremlerinin ardından Z kuşağı gençlerin yardımseverlik tutumlarını fenomenolojik desenle incelediği çalışmada, katılımcıların bir kısmının yardım etme davranışını doğrudan dini inançlarıyla ilişkilendirdiği ve tamamının inançlarının davranışlarını yönlendirmede olumlu bir etkisi olduğunu ifade ettiği tespit edilmiştir. Bu bulgu, fıkıh derslerindeki zekât ve sadaka

⁸³ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 147.

⁸⁴ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 24.

içeriklerinin gençlerin yardımseverlik değerini besleyen somut bir motivasyon kaynağı olabileceğini göstermektedir.⁸⁵

2.2.5. Merhamet

Merhamet değeri, Ortak Metin'de insanlara ve diğer canlılara karşı vicdanlı, şefkatli, sevgi dolu, duyarlı ve sorumlu olmayı kapsayan bir değer olarak tanımlanmaktadır. Bu değerın eylem boyutları incelendiğinde, deprem sonrası psikolojik destek ve travma iyileşmesi süreçleriyle ilişkilendirilebilecek önemli unsurlar içerdiği görülmektedir. Şefkatli olmak boyutundaki acı çekenlere karşı hassas olma ve onlara yardım etme isteği gösterme, yardıma muhtaç kişilere sabırlı ve anlayışlı davranma ve herkesin hata yapabileceğini kabul etme göstergeleri, deprem mağdurlarına yönelik empatik yaklaşımın temellerini oluşturmaktadır.⁸⁶ Özellikle afet sonrası yaşanan kayıp ve yas süreçlerinde, merhametin şefkat ve anlayış boyutları önemli bir işlev üstlenmektedir.

Fıkıh dersi öğretim programında merhamet değeri, üçüncü ünite de empati eğilimi çerçevesinde işlenmektedir. Program, zekât konusunda öğrencilerin çevrelerindeki ihtiyaç sahiplerinin duygu ve düşüncelerini hissetmelerini sağlayacak etkinlikler öngörmektedir.⁸⁷ Bu yaklaşım, deprem mağdurlarının yaşadığı travma ve kayıp deneyimlerini anlama ve onlara şefkatle yaklaşma konusunda yardımcı olabilir. Özellikle dördüncü ünite de ele alınan aile hukuku konularında, deprem sonrası aile kayıpları ve yas süreçlerine dinî yönden nasıl yaklaşılacağına dair içerikler eklenebilir.

Fıkıh dersi öğretim programında yer alan değerlerin deprem bağlamında analizi, programın güçlü bir potansiyel taşıdığını ancak bu potansiyelin deprem eğitimi içeriğiyle yeterince desteklenmediğini ortaya koymaktadır. Ortak Metin'de duyarlılık değeri altında ayrıntılı olarak tanımlanan afet bilinci boyutu, programın kazanımlarına ve öğrenme-öğretme uygulamalarıyla ilişkilendirilmemiştir. Sabır, sorumluluk, yardımseverlik ve merhamet değerleri ise deprem sonrası psikolojik toparlanma ve toplumsal dayanışma süreçleriyle ilişkilendirilebilir nitelikte olmakla birlikte, bu ilişkilendirme programda açık bir şekilde yapılmamıştır. Türkiye'nin deprem gerçekliği göz önüne alındığında, bu değerlerin deprem hazırlığı ve travma sonrası başa çıkma bağlamında somutlaştırılması büyük önem taşımaktadır.

3. Sonuç

Bu araştırma, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programını, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve değerler eğitimi çerçevesinde deprem gerçeği ve travmayla başa çıkma sürecine katkısı açısından incelemiştir.

⁸⁵ Ümran Güler - Muhammed Kızılgeçit, "6 Şubat Depremleri Sonrası Z Kuşağında Yardımseverlik ve Din", *Değerler Eğitimi Dergisi* 23/50 (Aralık 2025), 436, 438.

⁸⁶ Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*, 139.

⁸⁷ Millî Eğitim Bakanlığı, *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*, 22.

Doküman analizi yoluyla elde edilen bulgular, programın bu bağlamda önemli bir potansiyel taşıdığını, ancak söz konusu potansiyelin deprem eğitimi boyutuyla yeterince somutlaştırılmadığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, Fıkıh Dersi Öğretim Programında yer alan sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin deprem sonrası psikolojik iyileşme sürecine çeşitli düzeylerde katkı sunabilecek nitelikte olduğunu göstermektedir. Benlik becerileri kapsamında kendini tanıma (öz farkındalık), kendini düzenleme (öz düzenleme) ve kendine uyarılma (öz yansıtma) becerileri; bireyin travma sonrası duygusal tepkilerini fark etmesi, dürtülerini kontrol etmesi ve yaşadığı deneyimi anlamlandırarak yeniden yapılanma sürecine dâhil olabilmesi açısından işlevsel bir zemin sunmaktadır. Sosyal yaşam becerileri arasında yer alan iletişim, iş birliği ve sosyal farkındalık becerileri ise travmatik deneyimlerin paylaşılması, toplumsal dayanışma ağlarının güçlendirilmesi ve afet mağdurlarına yönelik empatik duyarlılığın geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu becerilerin programda sarmal bir yapıda ve alan becerileriyle harmanlanarak ele alınması, fıkıh derslerinin salt dinî bilgi aktarımının ötesinde öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını güçlendiren bir işlev üstlenebileceğine işaret etmektedir.

Değerler eğitimi boyutunda ise programda yer alan duyarlılık, sabır, sorumluluk, yardımseverlik ve merhamet değerlerinin deprem sonrası psikolojik toparlanma ve toplumsal dayanışma süreçleriyle doğrudan ilişkilendirilebilir nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Özellikle sabır değerinin zorluklara katlanma, duygusal dengeyi koruma ve olumsuz koşullar karşısında metanet gösterme boyutları, literatürdeki olumlu dini başa çıkma stratejileriyle belirgin bir örtüşme sergilemektedir. Zekât ve sadaka konularının toplumsal dayanışmayı güçlendiren yapısı, oruç ibadetinin öz düzenleme becerisini destekleyen işlevi ve tevekkül kavramının bireyin anlam arayışına cevap veren niteliği, fıkıh derslerinin deprem travmasıyla başa çıkma sürecinde koruyucu bir rol üstlenebileceğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte araştırma, programın bazı sınırlılıklarını da ortaya koymuştur. Ortak Metin’de duyarlılık değeri altında tanımlanan afet ve acil durumların neden olduğu riskleri kavrama, afet öncesi ve sonrasında yapılması gerekenlerin farkında olma, afetlerin neden olduğu stres ve kaygıyı yönetme gibi göstergeler içeren afet bilincine sahip olma boyutu, Fıkıh Dersi Öğretim Programı’nın öğrenme-öğretme uygulamalarına yansıtılmamıştır. Bu durum, Ortak Metin’in sunduğu afet eğitimi çerçevesiyle dersin programı arasında tam bir uyum olmadığını göstermektedir. Ayrıca sabır, sorumluluk, yardımseverlik ve merhamet değerlerinin deprem sonrası başa çıkma süreciyle ilişkilendirilmesi, büyük ölçüde öğretmenin inisiyatifine bırakılmış görülmektedir.

Araştırma bulguları doğrultusunda, öncelikle Fıkıh Dersi Öğretim Programına afet fıkıh konularının müstakil bir içerik alanı olarak dâhil edilmesi önerilmektedir. Zaruret halleri, ruhsatlar, can güvenliğinin korunması ve kriz anlarında fikhî karar alma süreçleri gibi konuların deprem gerçeği üzerinden somutlaştırılması, öğrencilerin hem fikhî bilgi

düzeylerini geliştirecek hem de kriz durumlarında sorumluluk bilinciyle hareket etme kapasitelerini güçlendirecektir. Ayrıca Ortak Metin’de tanımlanan afet bilinci göstergelerinin Fıkıh Dersi Öğretim Programının kazanımlarına ve öğrenme-öğretme uygulamalarına açık biçimde yansıtılması gerekli görünmektedir. Bu bağlamda özellikle zekât ve sadaka konularının işlendiği bölümlerde afet mağdurlarına yardım etme, zekât fonlarının acil afet durumlarında kullanım imkânları ve toplumsal dayanışmanın farklı boyutları somut örneklerle desteklenebilir. Bunun yanında, fıkıh öğretmenlerinin deprem travması, psikolojik sağlık ve dinî başa çıkma mekanizmaları konusunda hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi önem taşımaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar, depremzedelerin psikiyatrik ve psikolojik tedavinin yanı sıra manevi danışmanlık hizmetlerine de yüksek düzeyde ihtiyaç duyduklarını, bu hizmetlerin dini sorgulama ve kırılmaların çözümüne önemli katkılar sağladığını ve bireylerin moral ile motivasyonlarını artırdığını göstermektedir.⁸⁸ Böylece öğretmenlerin, depremi ilahî bir cezalandırma olarak yorumlama veya Tanrı’ya yönelik öfke geliştirme gibi olumsuz dinî başa çıkma biçimlerini beslemeyen, aksine öğrencinin anlam dünyasını sahih bir zeminde güçlendiren pedagojik yaklaşımlar benimsemeleri mümkün olabilecektir. Buna ek olarak, okul rehberlik servisleri ile fıkıh öğretmenleri arasında yapılandırılmış iş birliği mekanizmalarının kurulması önerilmektedir. Bu iş birliği, özellikle deprem kuşağında yer alan bölgelerde travma belirtileri gösteren öğrencilerin erken fark edilmesine ve uygun biçimde yönlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Son olarak, ders kitapları ile öğretim materyallerinin deprem senaryoları, afet yardımlaşma projeleri ve toplumsal dayanışma örnekleriyle desteklenmesi, ilgili değerlerin öğrenciler tarafından daha derinlikli biçimde içselleştirilmesine katkı sunacaktır.

Sonuç olarak Türkiye, büyük bir bölümü aktif fay hatları üzerinde yer alan ve deprem gerçeğiyle birlikte yaşamak durumunda olan bir ülkedir. Bu gerçeklik, eğitim sisteminin her alanında olduğu gibi din eğitiminde de afet bilincini ve psikolojik dayanıklılığı destekleyen yaklaşımların benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin bütüncül eğitim felsefesi ve Fıkıh Dersi Öğretim Programının sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile değerler eğitimi yapısı, bu amaca hizmet edebilecek güçlü bir altyapı sunmaktadır. Ancak bu altyapının etkin bir şekilde işlevselleştirilebilmesi, programın deprem ve afet boyutuyla açıkça ilişkilendirilmesine, öğretmenlerin bu alanda donatılmasına ve ders materyallerinin bu yönde zenginleştirilmesine bağlıdır. Böylece fıkıh dersleri, kriz anlarında psikolojik sağlamlığını koruyabilen, toplumsal dayanışma bilinci yüksek ve dini değerlerini olumlu başa çıkma kaynağına dönüştürebilen nesillerin yetiştirilmesine anlamlı bir katkı sunabilecektir. Bu araştırmanın programın uygulamadaki etkililiğini değerlendirmede göz önünde bulundurulduğunda, gelecekte fıkıh öğretmenlerinin ve öğrencilerin deneyimlerini

⁸⁸ Aybey, “Deprem Sonrası Ortaya Çıkan Problemlerin Çözümünde Manevi Danışmanlık”, 212-213.

ortaya koyan alan araştırmalarının yapılması, burada sunulan önerilerin pratikte sınanması açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça | References

- AFAD. 6 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan Kahramanmaraş Depremleri Raporu. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2023.
- Aka, Muharrem. "Kahramanmaraş Depremi Sonrası Travmatik Belirtiler, Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş İlişkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 956-975. <https://doi.org/10.18505/cuid.1516317>.
- Akkaya Türkol, Yeliz. "Türkiye’de 6 Şubat 2023 Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Dini Başa Çıkma Tarzlarına Göre Travma Sonrası Büyüme Düzeyleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2025), 43-71.
- Aybey, Salih. "Deprem Sonrası Ortaya Çıkan Problemlerin Çözümünde Manevi Danışmanlık (Zonguldak Örneği)". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024), 197-223. <https://doi.org/10.53112/tudear.1455918>.
- Ayten, Ali. *Tanrı’ya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Başgöl, Şükran vd. "Examining Religious Attitudes and Mental Well-Being in Post-Earthquake Trauma". *Journal of Research Development in Nursing and Midwifery* 21/4 (2024), 24-28. <https://doi.org/10.29252/jgbfm.21.4.24>.
- Bowen, Glenn A. "Document Analysis as a Qualitative Research Method". *Qualitative Research Journal* 9/2 (2009), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>.
- Doğanay, Süleyman. "Depremzedelerin Hayatı Anlamlandırma ve Yas Süreçlerinde Dinin Rolü: Nitel Bir Araştırma". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (Ekim 2023), 157-190. <https://doi.org/10.54659/ulum.1347634>.
- Doğru, Çetin. "Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Örneğinde Fenomenolojik Bir Çalışma". *Harran İlahiyat Dergisi* 53 (Haziran 2025), 94-124. <https://doi.org/10.30623/hij.1605707>.
- Gökçay, Gönül vd. "The Relationship between Earthquake Risk Perceptions, Religious Orientation, Spiritual Well-Being in Individuals with and without Earthquake Experience: A Cross-Sectional Study". *Scientific Reports* 14/5928 (2024), 1-13. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-56641-x>.
- Güler, Ümran - Kızılgöçit, Muhammed. "6 Şubat Depremleri Sonrası Z Kuşağında Yardımseverlik ve Din". *Değerler Eğitimi Dergisi* 23/50 (Aralık 2025), 425-457. <https://doi.org/10.34234/ded.1755525>.
- Jung, Hyun-Ok - Han, Seung-Woo. "Post-Traumatic Growth of People Who Have Experienced Earthquakes: Qualitative Research Systematic Literature Review". *Frontiers in Psychiatry* 13/1070681 (2023), 1-12. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.1070681>.
- Karaman, Fatma. "6 Şubat 2023 Tarihli Kahramanmaraş Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Depreme İlişkin Algılarının Metaforlar Aracılığıyla İncelenmesi". *Journal of Current Debates in Social Sciences* 7/S.1 (2024), 34-50.

- Katmer, Ayşe Nur - Asıcı, Esra. “6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinden Sonra Ergenlerde Ruhsal Belirtiler ve Travma Sonrası Büyümenin İncelenmesi”. *Ege Eğitim Dergisi* 26/1 (2025), 16-32.
- Kula, Naci. “Deprem ve Dini Başa Çıkma”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 234-255.
- McConnell, Kelly M. vd. “Examining the Links between Spiritual Struggles and Symptoms of Psychopathology in a National Sample”. *Journal of Clinical Psychology* 62/12 (2006), 1469-1484. <https://doi.org/10.1002/jclp.20325>.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Ders Kitabı (10. Sınıf)*. Ankara: MEB Yayınları, 2025.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Anadolu İmam Hatip Lisesi Fıkıh Dersi (10. Sınıf) Öğretim Programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2025.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortak Metni*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2024.
- Önen, Rahime Şule - Kızılgeçit, Muhammed. “Depremin Lise Öğrencilerinin Dinsel İnanç-Tutum-Davranış Örüntüleri Üzerindeki Etkileri: 2023 Diyarbakır Depremi Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 9 (Haziran 2024), 63-98. <https://doi.org/10.59379/tdpd.1466670>.
- Pargament, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press, 1997.
- Pargament, Kenneth I. vd. “Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4 (1998), 710-724. <https://doi.org/10.2307/1388152>.
- Pratama, Dito Alif. “The Role of Religion in Dealing with Natural Disaster Trauma: A Case Study of the Survivor of Aceh's Earthquake and Tsunami in 2004”. *Empirisma: Jurnal Pemikiran dan Kebudayaan Islam* 32/2 (2023), 287-316. <https://doi.org/10.30762/empirisma.v32i2.1104>.
- Rezayat, Arash Akhavan vd. “Evaluating the Prevalence of PTSD among Children and Adolescents after Earthquakes and Floods: A Systematic Review and Meta-Analysis”. *Psychiatric Quarterly* 91/4 (Aralık 2020), 1265-1290. <https://doi.org/10.1007/s11126-020-09840-4>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*. Ankara: SBB, 2023.
- Temiz, Yunus Emre. “Korkunun Gölgesinde, Umudun Işığında: Deprem Korkusu ve Dindarlığın Umut Yoluyla Gelecek Beklentisine Etkisi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 65/1 (Aralık 2025), 94-110. <https://doi.org/10.29288/ilted.1691583>.
- Temiz, Yunus Emre. “6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinde Deprem Korkusu, Dindarlık ve Umutsuzluk İlişkisi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (2025), 92-111.
- Toman, Hasan. “Travma Sonrası, İnsan Ruhu Üzerinde Dinin Onarıcı Etkisi (2023, 6 Şubat Depremi-Malatya Depremzedeler Örneği)”. *Artuklu Akademi* 12/2 (Aralık 2025), 504-524. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1749296>.

- Turgut, Mehmet. “Ortaokul Öğrencilerinde Deprem ve Tanrı Algısı (Gaziantep İli Örneği)”. *Journal of Analytic Divinity* 8/2 (2024), 174-196.
- Usta, Galip vd. “Examination of Factors Associated with Earthquake Fear and Coping Strategies Used”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 15/1-Deprem Özel Sayısı (2024), 746-763. <https://doi.org/10.54688/ayd.1387250>.
- Yağlı Soykan, Nurdan. “Doğal Afet Sonrası Travma, Yas ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2024), 511-552.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

Kuran'daki Helak Olayları ile Deprem ve Doğal Afetler arasındaki İlişki

Ekrem Bayat

[0000-0002-8466-8053](https://orcid.org/0000-0002-8466-8053)

Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

ekrem.bayat@erzincan.edu.tr

Öz

Bu çalışma Kur'an'da doğal afetlerle ilahi fiil arasındaki ilişkinin nasıl kavramsallaştırıldığını, özellikle deprem olgusu üzerinden ele alarak klasik ve modern tefsir yaklaşımları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problematiği, modern dönemde depremlerin çoğu zaman ilahi bir ceza ve ikaz olarak yorumlanması, Kur'an'ın kavramsal dili ve metodolojisi ile ne ölçüde örtüştüğü sorusu etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda musîbet, bela ve imtihan kavramlarının Kur'an'daki anlamları tahlil edilmekte; bu kavramlarının birbiri yerine kullanılmasının yol açtığı kavramsal karışıklığa dikkat çekilmektedir. Makale Kur'an'da depremi ifade eden zelzele, racfe, sayha ve hasf gibi kavramların yalnızca jeolojik bir olayı tanımladığını; aynı zamanda ontolojik, ahlaki ve teolojik bir anlam dünyası inşa ettiğini ortaya koymaktadır. Bu kavramların kullanıldığı bağlamlar incelendiğinde, depremlerin kimi zaman kozmik düzenin bir parçası, kimi zaman tarihsel helak anlatılarının bir unsuru, kimi zaman da kıyamet sahnelerinin sembolik dili olarak sunulduğu görülmektedir. Bu yönü ile Kur'an, depremi indirgemeci bir biçimde salt bir tabiat olayı ya da mutlak bir ilahi ceza olarak ele almaktan ziyade, çok yönlü bir anlam çerçevesi içerisinde değerlendirmektedir. Çalışmada ayrıca Kur'an kıssaları bağlamında Semud ve Medyen kavimlerine dair helak anlatıları analiz edilerek, bu tür yıkıcı olayların ani ve nedensiz müdahaleler olmadığı; uzun bir uyarı ve tebliğ sürecinin ardından gerçekleşen tarihsel sonuçlar olarak sunulduğu vurgulanmaktadır. Bu anlatıların evrensel bir doğa yasası formunda değil, belirli ahlaki ve risâlet bağlamları içerisinde istisnai ilahi müdahaleler olarak aktarıldığı ortaya konulmaktadır. Klasik tefsir literatüründe depremler çoğunlukla ilahi adaletin tecellisi olarak değerlendirilirken, modern tefsir yaklaşımlarında bilimsel nedensellik anlayışının etkisi ile daha bütüncül bir perspektif geliştirilmektedir. Modern yorumlar, depremleri hem tabiat kanunları hem de ilahi irade bağlamında ele alarak din-bilim ilişkisini uzlaştırıcı bir dil kullanmayı tercih etmişlerdir. Sonuç olarak çalışma, doğal afetlerin ilahi fiil ile ilişkilendirilmesinde bilimsel ve teolojik sınırların korunması gerektiğini savunmakta; Kur'an'ın bu olayları yargılayıcı bir dil yerine ahlaki bilinç ve sorumluluk ekseninde düşündüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kur'an'da Helâk Kıssaları; Deprem Teolojisi; İlâhî Fiil ve Nedensellik; Doğal Afetler; Tefsirde Yöntem Problemi

Öne Çıkanlar

- Doğal afetlerin ilâhî fiille ilişkilendirilmesinde, bilimsel ve teolojik sınırların korunması gerektiği vurgulanmaktadır.
- Kur'ân kıssalarında kavimlerin helâk ile ilgili anlatılar, doğal afetlerin ani ve nedensiz değil, uzun uyarı süreçlerinin sonucu olduğunu göstermektedir.
- Kuran'da doğal afetlerle ilişkilendirilen kavramların birbirinin yerine kullanılamayacağı; her birinin farklı bir anlam alanına ve teolojik işlevine sahip olduğu vurgulanmaktadır.
- Zelzele, racfe, sayha ve hasf gibi kavramlar sadece jeolojik bir olguyu değil; ontolojik, ahlâkî ve eskatolojik boyutları olan çok yönlü bir anlam dünyasını temsil etmektedir.
- Helâk anlatıları belirli toplumlara, belirli Peygamberlik süreçlerine ve vahyin açıkça reddedildiği tarihsel bağlamlara özgü ilâhî müdahaleler olması nedeni ile günümüzdeki doğal afetlerle bire bir özdeşleştirilmesi metodolojik olarak sorunludur.

Atıf Bilgisi Kuran'daki Helak Olayları ile Deprem ve Doğal Afetler arasındaki ilişki

Bayat, Ekrem. "Kuran'daki Helak Olayları ile Deprem ve Doğal Afetler arasındaki ilişki". ÂSÂR

Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 99-120.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19853767>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	22 Ocak 2026
Kabul Tarihi	28 Mart 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem-İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)

The Relationship Between Destruction Narratives in the Qur'an and Earthquakes and Natural Disasters

Ekrem Bayat

[0000-0002-8466-8053](https://orcid.org/0000-0002-8466-8053)

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

ekrem.bayat@erzincan.edu.tr

Abstract

This study examines how the relationship between natural disasters and divine action is conceptualized in the Qur'an, focusing on earthquakes within classical and modern exegetical frameworks. It addresses the extent to which the modern tendency to interpret earthquakes as direct divine punishment or warning aligns with the Qur'an's conceptual language and methodology. The semantic fields of *musibah* (calamity), *balā'* (trial), and *imtihān* (test) are analyzed, highlighting the conceptual ambiguity arising from their interchangeable use. Qur'anic terms for earthquakes—such as *zalzalah*, *rajfah*, *ṣayḥah*, and *khasf*—do not merely describe geological phenomena but construct an ontological, moral, and theological framework of meaning. Contextual analysis shows that earthquakes are sometimes part of the cosmic order, sometimes elements of historical narratives of destruction, and sometimes symbolic in eschatological depictions. Thus, the Qur'an approaches earthquakes through a multidimensional interpretive lens rather than a reductionist one treating them solely as natural events or absolute divine punishment. The study further examines the destruction narratives of *Thamūd* and *Midian*, showing that catastrophic events are portrayed as historical consequences following extended prophetic warnings and moral exhortation, rather than as sudden, causeless interventions. These accounts represent exceptional divine interventions within specific ethical and prophetic contexts, not universal natural laws. While classical exegesis often reads earthquakes as manifestations of divine justice, modern approaches, influenced by scientific causality, adopt a more integrative perspective. Contemporary interpretations seek to reconcile natural laws with divine will, promoting a harmonizing discourse between religion and science. In conclusion, the study argues that scientific and theological boundaries must be maintained when relating natural disasters to divine action. The Qur'an frames such events not through a judgmental discourse but within an ethical horizon emphasizing moral awareness and human responsibility.

Keywords

Destruction Narratives in the Qur'an; Theology of Earthquakes; Divine Action and Causality; Natural Disasters; Methodological Issues in Tafsir

Highlights

- It is emphasized that scientific and theological boundaries must be maintained when relating natural disasters to divine action.
- In the Qur'anic narratives, the accounts of the destruction of peoples indicate that natural disasters are not sudden and causeless, but the result of prolonged warning processes.
- It is emphasized that the concepts associated with natural disasters in the Qur'an cannot be used interchangeably; each of them has a distinct semantic field and a specific theological function.
- Concepts such as *zalzala*, *rajfa*, *şayha*, and *khasf* do not merely refer to a geological phenomenon; they represent a multilayered semantic world encompassing ontological, moral, and eschatological dimensions.
- The narratives of destruction (*halāk*) represent divine interventions specific to particular communities, prophetic missions, and historical contexts in which revelation was openly rejected. Identifying these accounts directly with contemporary natural disasters is therefore methodologically problematic.

Citation

Bayat, Ekrem. "The Relationship Between Destruction Narratives in the Qur'an and Earthquakes and Natural Disasters". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies*, Earthquake and Religion Special Issue (April 2026), 99-120. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19853767>

Article Information

Date of submission	22 January 2026
Date of acceptance	28 March 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
Ethical Statement	This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientificethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	4 Quality Education
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisance	CC BY-NC 4.0

Giriş

Tabiat olayları ve özellikle depremler insanlık tarihi boyunca fiziksel olaylar olarak görülmemiş aksine birtakım anlamların yüklendiği hadiseler olarak değerlendirilmiştir. Yıkıcı etkilerine binaen depremler insanın varlık, kader ve ilâhî irade ile ilişkisini sorgulamasına zemin hazırlamış bununla da kalmayarak dini metinlerin bu anlayış ile yorumlanmasına sebep olmuştur. Kur'an, deprem gibi tabiat olaylarını ele alırken açıklama ile sınırlı bir dil kullanmaktan ziyade, bu olayları insanın ahlaki sorumluluğu ve ilahi düzen içerisindeki yeriyle ilişkilendiren bir üslup kullanmaktadır. Bu üslubu ile Kur'an, deprem ve benzeri hadiseleri ele alırken fiziksel süreçlerinden ziyade insanların bu olaylar karşısında edineceği tutumu şekillendirmeyi amaçlamaktadır.

Bununla birlikte Peygamber (as)'dan sonra Kur'an'ı anlama faaliyetlerinde doğal afetlerin ilahi ikaz veya ceza olarak yorumlanması kavramsal karışıklıklara ve indirgemeci yaklaşımlara yol açmıştır. Kur'an'da yer alan “musîbet”, “belâ” ve “imtihan” gibi kelimelerin anlamlarının Kur'an bütünlüğünde değerlendirilmemesi doğal afetlerin doğrudan ahlâkî yargılarla ilişkilendirilmesine neden olabilmektedir. Özellikle kıssalarda bahsi geçen helak anlatılarının, bağlamından kopararak güncel olaylara uyarlanması da metodolojik sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle Kur'an'ın tabiat olaylarına ait dilini doğru anlayabilmek için hem bağlamının hem de klasik ve modern dönem tefsir yaklaşımlarının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Kur'an'da depremlerin nasıl ele alındığını ve bu olayların ilahi ceza niteliğine sahip olup olmadığını incelemektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın bu konu ile ilgili kullandığı kavramlar hem klasik hem de modern dönem tefsir kaynaklarına göre analiz edilmiş, deprem vb. olayların salt ilahi ceza olmadığı ama sıradan bir doğal olayda olmadığı, aksine insanın sorumluluğunu, bilinç düzeyini ve varoluş anlayışını yeniden düşünmesine imkân tanıyan çok yönlü bir tecrübe olduğunu ortaya koymaktadır.

1. Kur'an'da Depremle İlişkili Kavramlar

Kur'an'da bahsi geçen tabiat olayları ile ilahi kudret arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi, öncelikle bu alanda kullanılan kelimelerin anlam alanlarının netleştirilmesine bağlıdır. Zira “musîbet”, “belâ” ve “imtihan” gibi kavramlar hem Kur'an ayetlerinde hem de dini otoriteler tarafından yapılan söylemlerde birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu durum, doğal afetlerin doğrudan ilahi kudretin

müdahalesi ile meydana gelen bir azap olarak algılanmasına neden olmaktadır. Halbuki Kur'an dili, kullandığı kavramlara ve bu kavramların anlamlarına çok dikkat etmekte ve her bir terimi belirli bir amaç ve bağlam doğrultusunda kullanmaktadır.

Kur'an'da günümüz kullanımı ile “doğal afet” kavramını birebir karşılayan teknik bir ifade bulunmamakla birlikte, tabiatla meydana gelen ve çoğunlukla bir sebebe istinaden meydana gelen olaylar Musîbet (مُصِيبَةٌ) kavramı üzerinden ifade edilmektedir. Musîbet, ص-و-ب / s-v-b kökünden أَصَابَ / esâbe fiilinin ism-i fâilidir. Esâbe, isabet etmek, üzerine bela inmek manalarına gelirken musîbet; sıkıntı, felaket, aniden gelen bela anlamına gelmektedir.¹ Bu kelime hem sözlüklerde hem de Kur'an ayetlerinde insanın başına gelen her türlü kötü durumu ifade etmek için kullanılmaktadır.² Kur'an'daki kullanımlarına bakıldığında musîbetin doğrudan ahlâkî bir yargı ya da cezalandırma anlamı taşımadığı; çoğu bağlamda, insan hayatının kaçınılmaz bir parçası olan acı, kayıp, hastalık, afet ve sıkıntıları ifade ettiği görülmektedir.³ Musîbetin ıstılahtaki manası ise insanın canını sıkan, üzüntü veren şeyler ve ansızın gelen felaket, sıkıntı şeklinde tanımlanması mümkündür. Kelâm terminolojisinde ise insanın genellikle kendi iradesi dışında ve beklemediği şekilde karşılaştığı durum⁴ şeklinde tarifi yapılmaktadır.

“Belâ” (بَلَاءٌ) kavramı ise Kur'an'da çoğu kez imtihan anlamında kullanılmaktadır.⁵ Bu kavram hem nimet hem de sıkıntı ile gerçekleşebilen bir

¹ İbni Düreyd el-Ezdî Ebu Bekir Muhammed b. Hüseyin, *Kitâbü Cemhereti'l-Lüğa* (Beyrut: Dâru'l-ilmi lil-Melâyîn, 1987), 1-4/1/351; Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğib el-İsfahanî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 494-496; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, “*Lisânü'l-'Arab*”, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 1/535; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 341.

² el-Bakara 2/156; Âl-i İmrân 3/165; en-Nisâ 4/62, 72; el-Mâide 5/106; et-Tevbe 9/50; el-Kasas 28/47; eş-Şûrâ 42/30; el-Hadîd 57/22.

³ el-Hadîd 57/22; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b 'Abdilmakşûd b 'Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.), 5/481-482; Ebû Câfer Mahmûd b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyil-Kur'an* (Mekke: Dâru't-Terbiyye, 1431), 23/195; Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *El-Keşfu ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*, thk. Grup (Suudi Arabistan: Dâru't-Tefsîr, 2015), 26/82; Abdu'l-Kerîm b. Hevâzin b. Abdü'l-Melik Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât (Tefsîru'l-Kuşeyrî)* (Mısır: Heyetü'l-Misriyye, 1431), 3/543; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed Zemahşerî, *el-El-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1407), 4/479; Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 29/476.

⁴ Çağrıcı, Mustafa, “Musîbet”, *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/255.

⁵ Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr Temim el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî (Mektebetü Hilâl, 1431), 8/340; Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-lüğa* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 15/281; İbn Manzûr, “*Lisânü'l-'Arab*”, 14/84; Mecdud'din Ebû Tâhir Muhammed b. Yâkub Fîruz âbâdî, *Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1264.

imtihan sürecini anlatmaktadır. Nitekim “*Sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz*”⁶ ayeti belânın tek yönlü ve sadece olumsuzluk ile ilgili bir kavram olmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre belâ kavramında bir yandan ahlakî ve iradî bir eylem ön plana çıkarken diğer yandan insanın tutumunu, sabrını ve bilinç seviyesini ortaya çıkaran bir sınama alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla her belâ bir musîbet olmayabileceği gibi, her musîbet de zorunlu olarak belâ veya imtihan kapsamında değerlendirilmez.

“İmtihan” (امْتِحَان) kavramı ise daha çok insanın yeryüzünde yaratılış sebebi açıklanırken kullanılan bir terimdir. Bu bağlamda imtihan kelimesi insanın özgür ve irade sahibi bir varlık olarak sürekli bir deneme halinde olduğunu ifade etmekte olup, doğrudan ahlaki sorumluluk ve bilinçle ilişkisi vardır. Zira imtihanın öznesi insan, nesnesi ise onun tercihleri ve bu tercihler karşısında takındığı tutumdur. Hal böyle olunca imtihan kavramı, fiziksel olaylardan ziyade, bu olaylara verilen tepkiler üzerinden anlam kazanmaktadır.⁷

Kur’ân’da yer alan bazı helâk anlatıları ise çoğu zaman doğal afetlerle ilişkilendirilerek genelleştirilmektedir. Halbuki bu anlatılar, tarihsel olarak belirli toplumlara, belirli ahlaki ve risâlet bağlamları içerisinde yöneltilmiş istisnai ilahi müdahalelerdir. Bu tür kıssalar, evrensel bir doğa yasası formunda değil; ahlakî çöküşün kolektif bir boyut kazandığı ve vahyin açık biçimde reddedildiği özel durumlar çerçevesinde sunulmaktadır. Bu nedenle bu olayları genelleyerek güncel doğal afetlere doğrudan tatbik etmek, Kur’an ayetlerini bağlamından kopararak tarihsellik ilkesini göz ardı etmek anlamına gelmektedir.⁸

Burada “ilahi ikaz” söyleminin sınırlarını belirlemek büyük önem taşımaktadır. Kur’an, insanları düşünmeye teşvik eden bir dil ve üslup kullanmakla birlikte, sebep sonuç ilişkisi içerisinde cereyan eden her olayın ilâhî bir ikaz veya ceza olduğunu iddia etmemektedir. Bunun aksine bilgi alanı ile iman alanına dahil konularda dikkatli bir ayırıma işaret etmektedir. Bu nedenle metafizik alana dair konularda kesin

⁶ el-Enbiyâ 21/35; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/439; es-Sa'lebî, *El-Keşfu ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 18/123; Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât (Tefsîru'l-Kuşeyrî)*, 2/502; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 3/116.

⁷ el-Hucurât 49/3; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/282; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 9/73; Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât (Tefsîru'l-Kuşeyrî)*, 3/438; Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed el-Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kurân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 7/337; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 4/355; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/95; Muhammed Tâhir b. Muhammed ibn Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 26/223.

⁸ Enver Bayram- Hasan Coşkun, “Kur’an Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helâk Münasebeti”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (2020), 480-483.

hükümler ileri sürmek Kur'an metodolojisi açısından oldukça problemlidir. Depremler gibi olayların ilahi bir uyarı olarak görülmesi, insanı kendini sorgulamaya ve ahlaki sorumluluğa çağırdığı ölçüde anlamlı olup, nedensel açıklamaları dışlayan veya bilimsel verileri geçersiz kılan bir anlayışa dönüşmesi Kur'an'ın ruhuna aykırıdır.⁹

Sonuç olarak Kur'an'da “musîbet”, “belâ” ve “imtihan” kavramları, birbirini tamamlayan ancak anlamları birbirinden net biçimde ayrılmış terimlerdir. Doğal afetler ilâhî fiil bağlamında ele alınırken, olayı ceza veya suç atfına dönüştürmeden, bilimsel ve teolojik sınırları koruyan, değer yükleyici hüküm vermekten kaçınan bir açıklama düzeyiyle yapılmalıdır. Aksi halde Kur'an mesajları indirgemeci bir okumaya maruz kalmasının yanı sıra dini söylem açıklayıcı, yönlendirici bir metin olmaktan ziyade yargılayıcı bir dil kullanmış olacaktır. Halbuki Kur'an'ın hedeflediği bilinç, hükümlerden çok, sorumluluk, merhamet ve ahlâkî farkındalık ekseninde şekillenen bir tefekkür çağrısıdır

2. Kur'an Dilinde Deprem: Kozmik Düzen, Helâk Anlatıları ve Eskatolojik Sarsıntılar

Kur'an'da deprem olgusu, modern dönem jeolojik terminoloji dili ile değil; farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelen birden fazla kelime aracılığı ile verilmektedir. Bir olayı ifade eden bu kavram çeşitliliği Kur'an'ın meseleye sadece fiziksel bir süreç olarak bakmadığını aynı zamanda ontolojik (varlıkla ilişkili), ahlâkî ve teolojik açıdan ele aldığını göstermektedir. Depremi çağrıştıran ve Kur'an'ın kullandığı bu kelimeler kimi zaman kozmik düzenin bir parçası, kimi zaman bir tarih aralığında meydana gelen helak anlatısı, kimi zamanda kıyamet sahnelerinin sembolize edildiği bir üslup ve dil mantığı içinde verilmektedir.

Kur'an'da depremi doğrudan ifade eden en temel kavram “zelzele” (زَلْزَلَةٌ) köküdür. Bu kök, “şiddetle sarsmak, yerinden oynatmak” anlamına gelmekte olup hem fiziksel hem de metaforik kullanımlara sahiptir. Bu anlamda bu kelimenin kullanıldığı en çarpıcı örnek adını bu kelimedenden alan Zilzâl suresidir. Bu surede bu kelime ile sıradan bir yer hareketliliği anlatılmamakta olup daha ziyade eskatolojik bir sahneye işaret edilmektedir. Bu kullanımı ile Kur'an, depremi sadece yeryüzü ile sınırlı değil bilakis kıyamet sonrası hayatın başlangıcını ifade eden bir kırılma anı

⁹ Muhammet Karaosman, “Kur'an'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020), 98-120.

olarak tasvir etmektedir.¹⁰ Depremle ilişkili diğer bir kavram “racfe” (رَجْفَةٌ) kelimesidir. “racfe”, ani ve şiddetli bir sarsıntıyı ifade etmekte olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹¹ insanları sarsıp helâke sürükleyen korkunç bir çılgılık olduğunu ifade edenlerde olmuştur.¹² Çoğunlukla kavimlerin helâkı ile ilgili anlatılar bağlamında kullanılmaktadır. Semud ve Medyen ahalisinin başına gelen olayları ifade ederken kullanılan bu kelime belirli bir toplumsal bağlamda gerçekleşen yıkıcı bir olaya işaret etmektedir.¹³ “Racfe’nin” kullanımı, depremin burada yalnızca doğal bir süreç olarak değil, toplumsal ahlâkî çözülmenin ardından gelen bir cezalandırma olarak sunulduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, “racfe” anlatıları, evrensel bir doğa yasası formunda değil; belirli bir Peygamberlik tecrübesi ve vahiy süreciyle irtibatlı özel durumlar olarak aktarılmaktadır.

Kur’an’da deprem olgusunu dolaylı bir şekilde ifade eden bir diğer kavram ise sayha (صَيْحَةٌ)dır. “Sayha” kelimesi “şiddetli bir ses, çılgılık” anlamına gelmektedir. Sayha, ani ve korkutucu bir ses olarak tasvir edilir;¹⁴ kavimlerin helâkini başlatan bu ses hem fiziksel hem de psikolojik bir sarsıntı yaratmaktadır. Birçok tefsirde Cebrail (as) tarafından çıkarılan bir ses olduğu da ifade edilmektedir.¹⁵ Tefsirlerde bu kavram, sadece yeryüzünü titreten bir felâketi değil, aynı zamanda insanların varoluş güvenliğinin altüst oluşunu ve ilâhî ikazın şiddetini gösteren bir işaret olarak açıklanmaktadır. Böylece “sayha”, deprem gibi doğa olaylarının ilâhî düzen içerisindeki anlamını ve uyarıcı niteliğini metaforik olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda “sayha” kelimesi, ani ve kaçınılmaz bir son duygusu üretir ki, bu yönü ile deprem anlatılarının dramatik etkisini artıran bir unsurdur.

Depremle ilişkilendirilen bir diğer kavram ise “hasf” (خَسَفٌ) kavramıdır. Bu kavram Kur’an’da yerin insanları yutması metaforu üzerinde anlatılmaktadır. Kârun kıssasında geçen bu kelime, insan ne kadar kibirlenirse kibirlensin yeryüzünün kırılabilirliği karşısında çok savunmasız olduğunu hatırlatmaktadır. Diğer taraftan bu

¹⁰ Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 6/318; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/547; Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr el Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 10/597; es-Sa'lebî, *El-Keşfu ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 10/263; el-Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kurân*, 8/498; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 4/783; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32/254.

¹¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/484.

¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/544.

¹³ es-Sa'lebî, *El-Keşfu ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 4/252-253; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 2/123-124; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/307-308; Muhammed Reşid Ali b. Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm Tefsîru menâr* (Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 1990), 8/451-452; Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, 8-B/224-227.

¹⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/152.

¹⁵ es-Sa'lebî, *El-Keşfu ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 5/177.

metaforla Allah, ilahi irade karşısında insanın acziyetini yüzüne vurmaktadır. Hal böyle olunca “has” kavramının Kur'an'da kullanımı, klasik deprem tasvirlerinden olmayıp ilahi ikaz ve uyarı anlamı taşımaktadır.¹⁶

Görüldüğü üzere Kur'an'da depremi ifade eden kavramlar, sadece tabii bir olguyu anlatmakla kalmamakta insanın yeryüzündeki konumunu, güvenlik algısını ve ahlâkî sorumluluğunu sorgulayan çok yönlü bir anlam dünyası inşa etmektedir. Bu birbirinden farklı anlam çeşitliliği depremi ilahi fiil ile özdeşleştirip onu ilahi bir azap haline dönüştüren indirgemeci yaklaşımların önüne geçmekte ve Kur'an'ın tabiat olaylarına ilişkin dilinin, sembolik ve eğitici bir derinliğe sahip olduğunu göstermektedir

3. Kur'an Kıssaları Bağlamında İlahi Azap ve Günümüzdeki Depremler

Kur'an kıssaları tarihsel olayları kronolojik ayrıntılarıyla değil; ahlâkî, eğitici ve teolojik amaçlar üzerinden kurgulamaktadır. Bu kapsamda depremler ve benzeri tabiat olayları sadece bir tabiat olayı olarak verilmez, aksine toplumsal bozulmaya işaret eden kırılma anları olarak sunulmaktadır. Depremler, Kur'an kıssalarında bazen ilahi helakin doğrudan bir vasıtası bazen de ilahi uyarının sembolik dili olarak zikredilse de Allah'ın yeryüzüne koyduğu sünnetullah çerçevesinde meydana gelen olaylar olarak değerlendirilmelidir.¹⁷

Kur'an kıssalarında depremle en belirgin şekilde ilişkilendirilerek anlatılan olay Semûd ve Medyen kavimleri üzerinden anlatılmaktadır. Semûd kavmi, Hz. Sâlih'in tebliğine rağmen inkârda ısrar eden, kendilerine apaçık bir mucize olarak verilen Allah'ın devesine bile saygı göstermeyen bir topluluktur. Kur'an, onların azgınlıklarının nasıl zirveye ulaştığını deveyi boğazlamalarıyla sembolleştirmekte ve bu fiili, ilâhî düzene karşı açık bir meydan okuma olarak tasvir etmektedir. Uyarılara aldırmayan Semûd kavmi, sonunda ilâhî azabın eşiğine gelmiştir. Kur'an'ın tasvirine göre onları bir sayha yakalamış, ardından şiddetli bir sarsıntı (racfe) ile yurtlarında dizüstü çöke kalmışlardır. Güç ve kudretleriyle övünen bu toplum, bir anda sessizliğe gömülmüş, sanki o topraklarda hiç yaşamamış gibi yok olup gitmişlerdir. Bu kıssa, insanın teknolojiye, güce ve maddî imkânlarla duyduğu güvenin ne kadar kırılğan

¹⁶ Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 4/270; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 19/269; es-Sa'lebî, *El-Keşfu ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'an*, 7/265; el-Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl fî tefsiri'l-Kurân*, 6/224; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 3/433.

¹⁷ Duran Ali Yıldırım, “Kur'an Kıssalarında Toplumsal Bir Uyarı Olarak Doğal Afetler”, *Marife* 25/1 (2025), 53.

olduğunu gösteren çarpıcı bir ibret sahnesidir.¹⁸ Semûd kavmiyle ilgili ayetlerde geçen racfe ve sayha kavramları, toplumsal inkarın ardından gelen büyük yıkımı tasvir etmektedir.¹⁹ Bu ayetlere Kur'an bütünlüğünde bakıldığında depremler sadece doğal bir felaket olarak verilmez bilakis Salih Peygamberin çağırısına karşı kolektif direnişin ve tebliğinin sistematik bir biçimde reddedilmesinin ardından gerçekleşen bir sonuç olarak verilmektedir. Böylece deprem, nedensel bir zincirin son halkası değil; ahlaki sürecin çıktığı bir sürecin kapanışını temsil etmektedir.²⁰

Medyen kavminin başına gelenler ile ilgili Kur'ânî anlatılarda da benzer yapı görülmektedir. Şuayb Peygamberin tebliğine rağmen adaletsiz ticaret uygulamalarını ve toplumsal yozlaşmayı sürdüren kavmi, kıssanın üzerinde durmak istediği ahlaki temasını oluşturmaktadır. Hz. Şuayb kıssası, Kur'ân'da ahlâk ile ekonomi arasındaki kopmaz bağı en çarpıcı biçimde gösteren anlatılardan biridir. Şuayb Peygamber, Medyen ve Eyke halkına gönderilmiş, onları ölçüde ve tartıda hile yapmaktan, insanların hakkını eksiltmekten ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktan vazgeçmeye çağırmıştır. Kavmi ise onu fazla hassas, hayattan kopuk ve ekonomiden anlamayan biri gibi küçümsemiş, ticaretteki düzenbazlığı bir kurnazlık saymıştır. Şuayb Peygamberin tebliğini reddeden bu toplum, sonunda ilâhî ikazla yüzleşmiş; Kur'ân'ın ifadesiyle onları şiddetli bir sarsıntı ve korkunç bir sayha yakalamış, güçlerine ve servetlerine güvenen bu insanlar yurtlarında dizüstü çöke kalmıştır. Bu kıssa, adaletin olmadığı bir ekonominin sürdürülebilir olmadığını ve ahlâkî çöküşün toplumsal felâketi kaçınılmaz kıldığını gösteren evrensel bir ibret tablosudur.²¹ Bu kavim üzerine cereyan eden deprem veya şiddetli sarsıntı, bireysel günahların değil toplumsal adaletin çökmesine bağlı olarak düzenin tümüyle sarsılmasının metaforu olarak verilmektedir.²² Kur'an'ın kıssalarda kullandığı dil bu yıkımı ahlaki sonuçlara dikkat çeken bir anlatım dili ile sunmaktadır.

Bu ve benzeri kıssalarda dikkat çeken husus, helâkin ani ve nedensiz bir ilahi müdahale olmadığıdır. Bu kıssaların hepsinin sonucunda gelen depremleri Kur'an,

¹⁸ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 4/599; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 30/621; Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, 29/115; Yıldırım, "Kur'an Kıssalarında Toplumsal Bir Uyarı Olarak Doğal Afetler", 63.

¹⁹ Hûd 11/67; el-Hicr 15/83-84; eş-Şu'arâ 26/158-159; en-Neml 27/52.

²⁰ Yıldırım, "Kur'an Kıssalarında Toplumsal Bir Uyarı Olarak Doğal Afetler", 54-55.

²¹ el-A'râf, 7/85,88; Hûd, 11/84-87,91,94; eş-Şu'arâ 26/176-184; Geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Cengiz Güneş, *Dünya ve Âhiret Boyutlarıyla Kur'ân'da Ticaret* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2019), 160-163.

²² Osman Kabakçılı, "Hz. Şuayb Kıssasının Ahlak İlkeleri Açısından Analizi", *Beû İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 111.

uzun bir uyarı ve tebliğ sürecinin ardından gelen bir yok ediş olarak vermektedir. İşte Peygamberlerin tebliği, buna karşılık ortaya konan toplumsal direnç, ahlaki yozlaşmanın artması ve tüm bunların sonunda ilahi azap, Kur'an kıssalarının yapısal bütünlüğünü oluşturmaktadır. Bu yönüyle deprem, sürecin başlatıcısı değil; sürecin nihai sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.²³

Kur'an kıssalarında bahsi geçen deprem ve benzeri yıkıcı olayların başka bir görevi de kıyamete kadar gelecek tüm insanlık için ibret ve uyarı boyutudur. Kur'an bu kıssaları ve kavimlerin başına gelen helâk olaylarını anlatmak sureti ile her toplumu benzer bir azapla tehdit etmekten ziyade, insanlık üzerinde gerçekleştirmeyi murat ettiği ahlaki duyarlılığı canlı tutmayı amaçlamaktadır. Kur'an kıssalarının evrensel boyutu, tarihte meydana gelen olayların bire bir tekrar edilebileceği mesajından ziyade ahlaki ilkelerin sürekliliğinde yatmaktadır. Bu nedenle Kur'an kıssalarında geçen helak olaylarını güncel doğal afetlerle tamamen özdeşleştirmek metodolojik açıdan pek de sağlıklı görülmemektedir.²⁴ Ancak deprem yaşayan toplumların kıssalardaki helak olayları üzerinden kendilerini ahlaki ve toplumsal bozulma açısından sorgulamaları gerekmektedir.

Kur'an kıssalarında bahsi geçen deprem vb. helak olaylarının toplumsal sonuçları açısından bakıldığında, depremler sadece bir yok oluşu temsil etmemekte aynı zamanda yeni bir bilinç alanı inşa etmektedir. Helâk edilen toplumların Kur'an'da bahsi geçen kıssaları hayatta kalanlara ve sonradan gelen nesillere sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'ın kıssa dili yıkımlar üzerinden umutsuzluğu değil aksine farkındalığı ve tarihsel bilinç üretmeyi hedeflemektedir.²⁵

4. Kur'an'daki Helâk Anlatıları ile Günümüz Doğal Felaketlerini Özdeşleştirmenin İmkânı

Kur'an'da bahsi geçen helak kıssaları, belirli tarih aralıklarında yaşayan ve Peygamberlerine karşı inkâr ve isyanda ısrar etmeleri neticesinde böylesi bir müdahaleye maruz kalmalarını konu edinmektedir. Ancak Peygamber (as) ve sonrasında meydana gelen doğal afetler bu kıssalarla ilişkilendirilerek ilahi bir ceza olarak yorumlanması hem Kur'an'ın nüzul ortamı hem de helak anlatılarının

²³ Yıldırım, "Kur'an Kıssalarında Toplumsal Bir Uyarı Olarak Doğal Afetler", 60.

²⁴ Resul Ertuğrul, "Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -I-", Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/5 (2017), 165; Resul Ertuğrul, "Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -II-", Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/7 (2018), 152-154.

²⁵ Yıldırım, "Kur'an Kıssalarında Toplumsal Bir Uyarı Olarak Doğal Afetler", 267; Muhsin Demirci, Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 141-142

muhatapları dikkate alındığında ciddi sorunlar barındırmaktadır. Bu bağlamda helâk kavramının Kur'an'daki anlam alanı, kıssaların indirildiği tarihsel ortam, muhatap kitlesi ve Peygamberlik kurumu ile olan ilişkisi göz önünde bulundurularak, günümüz felaket söylemlerinin teolojik temelleri yeniden değerlendirilmelidir.

Buradan hareketle helak ile ilgili ayetlerin üç gerçeği ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bunların birincisi; Kur'an'da helâka uğrayan kavimlerin tamamı Allah'a ve Peygambere inanmayan ve itaat etmeyen topluluklardır.²⁶ Bunun yanı sıra Allah'ın takdir ettiği azap ilgililerin üzerine inmeden önce iman edenler, Peygamberleri ile o mahalden uzaklaştırılmışlardır. Dolayısı ile azaba duçar olanların tamamı iman etmeyenlerden oluşmaktadır. Çağımızda yaşanan ekonomik, ticaret, eğitim vb. nedenlerle gerçekleşen yoğun göç hareketleri belli bir bölgenin sadece iman etmeyenlerden oluşmasını mümkün kılmamaktadır. Başka bir ifade ile yeryüzünde Müslümanların olmadığı bir bölgeye rastlamak mümkün değildir. Buna bağlı olarak meydana gelen afetler ayırım yapmaksızın bütün insanları doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle Kur'an kıssalarında geçen helak olayları ile günümüzdeki doğal afetleri aynı kategoride değerlendirmek Kur'an bütünlüğüne aykırıdır.²⁷

İkincisi; Helâka dair Kur'an kıssalarının bahsedildiği sureler Bakara suresi hariç Mekkî surelerdendir.²⁸ Mekke'de çok az sayıda Müslüman nüfusuna karşılık çok miktarda müşrik bulunmaktaydı. Var olan bu az sayıda Müslümanında yoğun baskı ve şiddet altında kaldığı ve buna rağmen Peygamber (as) ın davetine icabet ettikleri düşünüldüğünde helâk ile ilgili ayetlerin muhatabının bu çok az sayıdaki Müslümanın olamayacağı aşikardır. Hal böyle olunca bu muhtevaya sahip ayetlerin muhatabının inanmamakta direnen ve üstelik yeni dinin tebliğine her yolla engel olmaya çalışan müşriklerin olması kaçınılmaz bir durumdur. “*Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir yerin halkı iman etmemişti; şimdi (aynı yolu tutan) bunlar mı iman edecekler?*”²⁹ ayeti de zaten helâkin sadece inanmayanlar üzerinde gerçekleştiğini ifade etmektedir.

²⁶ Resul Ertuğrul, “Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -II-”, 150.

²⁷ Muhammet Karaosman, “Kur'an'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020), 109-111.

²⁸ Abdurrahman b. Ebibekir Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* (Mısır: Heyetü'l-Mısriyye, 1974), 1/36-73; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm (b.y.: Dâru 'İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376), 1/36-73; Mesut Okumuş, “Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine”, *Eskiye* 27 (2013), 15.

²⁹ el-Enbiyâ 21/6.

Öyleyse Mekki surelerde bahsi geçen helâk anlatılarının muhatabı Mekki müşrikler olmaktadır.³⁰

Üçüncüsü; “Hakkında Kur’an ve sünnette doğrudan bir nas bulunmayan bir konuyu, hakkında bu iki kaynaktan en az birinde nas bulunan bir konuya, verilecek hükmün illetinin her ikisinde de aynı olması nedeni ile hakkında nas bulunan konunun hükmüne dahil etmektir”³¹ şeklinde tarif edilen kıyasın yapılabilmesi için tüm şartların mevcut olması gerekmektedir. Bu ayetlerin nüzul ortamında kıyas yapabilmek için tüm şartlar bulunsun da Peygamberlerin hali hazırda canlı olarak aramızda bulunmuyor olması kıyas yapma imkânını ortadan kaldırmaktadır. Çünkü kıyas yapılan konuda tüm unsurların var olduğu düşünülse bile günümüzde bir Peygamberin canlı ve hayatta olmaması doğru bir kıyas yapma imkânı vermemektedir.³²

Tüm bu açıklamalardan sonra bu ayetlerin günümüz insanlığına ne anlam ifade ettiği sorusu akla gelmektedir. Öncelikle bilinmelidir ki bu ayetler günümüz Müslümanları için dersler barındırmaktadır. Helâke yakalanan kavimlerin işledikleri suç ve günahların Müslümanlarda görülmesi elbette ki Allah’ın hoşuna gitmeyecektir. Gerek inanç gerekse amel bakımından kafirlerin eleştirildiği hususlarda Müslümanların daha da hassas ve dikkatli olması bu ayetin neticesinde Müslümanlardan beklenen bir durumdur.

5. Klasik Tefsirlerde Deprem Algısı

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan deprem, zelzele, racfe ve hasf gibi tabiat olayları, sadece sünnetullahın gereği meydana gelen fiziksel bir olay değil, aynı zamanda ilahi iradenin tarihsel düzlemde bir tezahürü olarak beyan edilmektedir. Bu bağlamda klasik tefsir literatürü bu olayları yorumlarken jeolojik bir vakia olmanın ötesinde insanın Allah’ın iradesi karşısındaki tutum ve davranışları ile ilişkilendirerek ilahi mesajın bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre deprem, klasik müfessirler

³⁰ Karaosman, “Kur’ân’dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu”, 2020, 110.

³¹ Abdulvahhab Hallâf, *İlmü usûl’l-fıkhi* (Mektebetü’l-Dağve, 1431), 60.

³² Gülistan Güvener- Ahmet Kayacık, “İbn Rüşd’e Göre Kıyas”, *Mantık Araştırmaları Dergisi* 7 (2025), 39-42; Şener, Abdulkadir, *İslam Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsan ve İstislah* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1974), 61.

açısından kimi zaman ilahi bir ceza kimi zamanda müminler için bir imtihan ve uyarı vesilesi olarak ele alınmıştır.³³

Taberî (h. 224-310), Râzî (h.544-606), Zemahşeri (h.467-538), Kurtubî (h. 600-671) ve İbn Kesîr (h. 701-774) gibi klasik müfessirler, geçmiş kavimlerin başına gelen helak anlatıları içerisinde özellikle depremleri doğrudan ilahi azap kategorisinde değerlendirmişlerdir. Semûd kavminin “racfe” ile helak edilmesi³⁴, Medyen halkının “zelzele” ile yok edilmesi³⁵ ve Karun’un “hasf” ile yere geçirilmesi³⁶ gibi örnekler, ilahi adaletin bir gereği olarak bir azap olduğu şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu kıssalar, depremleri toplumların toptan ahlaki yozlaşması, Peygamberlerin tebliğ ve uyarılarına karşı gösterdikleri direnç ve isyan gibi tutumları nedeni ile ilahi iradenin bir yandan ceza bir yandan da ibret olması için gönderdiği ilahi azap olarak sunulmaktadır.³⁷

Bununla birlikte Klasik tefsir geleneği jeolojik olay türlerinden biri olan depremlerin tamamını ilahi ceza olarak nitelendirmemişlerdir. Özellikle Enbiyâ sûresi 35. âyet ve Bakara sûresi 155. ayetlerin tefsirinde musîbetlerin müminler için bir imtihan vesilesi olduğunu vurgulamışlardır. Bu yorumlara göre tabiat olayları dolayısı ile depremler insana aciziyetini hatırlatan, sabır ve tevekkülünü sınavan ilâhî sınavlar olarak görülmüştür.³⁸ İbn Atıyye ve Râzî gibi müfessirler, musîbetlerin hikmet boyutuna dikkat çekerek, bunların bazen arındırıcı, bazen uyarıcı, bazen de dereceleri yükseltici bir işlev taşıdığını ifade etmişlerdir.³⁹

Dolayısı ile klasik tefsirlerde deprem ve onu çağrıştıran olaylar, sadece ilahi bir ceza olarak yorumlanmamıştır. Aksine depremler yerine göre ilâhî adaletin tecellisi hem de insanın varoluş sınavının bir parçası olarak yorumlanmıştır. Kıssalarda yer

³³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14/308; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 2/124; Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, tah. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâru Kutubi'l-ilmiyye, 1422), 1/228.

³⁴ el-A'râf 7/78.

³⁵ el-A'râf 7/91.

³⁶ el-Kasas 28/81.

³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14/308; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 2/124; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. kesîr ibn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 3/397; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 12/545; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Birdûnî-İbrâhîm Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1994), 7/242.

³⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/173; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşki İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Huseyn Şems ed-Dîn (Beyrut: y.y., 1419), 1/338; Âşûr, *et-Tahrîru ve't-tenvîr*, 2/45; Zemahşerî, *El-Keşşâf*, 1/207.

³⁹ Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, 1/228; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 4/129-130.

alan depremler, geçmiş toplumların akıbetine dair ibret verici sahneler olarak sunulurken, müminlerin yaşadığı tabiat hadiseleri daha çok imtihan ve sabır perspektifinde değerlendirilmiştir. Bu yönüyle klasik tefsir geleneği, deprem olgusunu ahlâkî sorumluluk, ilâhî hikmet ve insanın sınırlılığı ekseninde çok yönlü bir anlam dünyası içinde ele almıştır.

6. Modern Tefsir Yaklaşımlarında Deprem ve Nedensellik Problemi

Doğal afetler ve bunların içerisinde de özellikle depremler tarih boyunca hem fiziksel hem de metafizik boyutları ile ele alınan olgular arasında yer almıştır. Bu bağlamda depremler sadece jeolojik bir hadise olarak ele alınmamış, aynı zamanda ilahî irade, imtihan, ikaz ve helâk bağlamlarında yorumlanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'an'da yer alan deprem tasvirleri, klasik tefsir literatüründe çoğunlukla ilahî kudretin bir tecellisi ve ahlâkî sapmanın neticesi olarak değerlendirilmiştir. Günümüz modern dönem tefsir akımı ise bilimsel nedensellik anlayışının ön plana çıkması ile bu tür tabiat olaylarını yeni hermenötik anlayışların ışığında anlamaya yönelmişlerdir. Buna göre modern dönem tefsir akımı, deprem olgusunu hem tabiat kanunları hem de ilahi irade bağlamında değerlendirme çabası içinde olmuştur.

Kur'an'da depremi ifade eden “zelzele”, “racfe”, “sayha” ve “hasf” gibi kavramlar, çoğunlukla tarih sahnesinde kavimlerin helâkı ile ilgili olayların anlatılması sadedinde kullanılmış ve ilahi adaletin tarihsel tezahürü olarak görülmüştür. Ancak modern dönemde insanların doğa bilimlerine olan teveccühü ve bu bilimlerin gelişmesi ile depremlerin tektonik hareketler, fay hatları ve yer kabuğu dinamikleri bağlamında açıklanmasına sebep olmuştur. Bu durum beraberinde nedensellik problemlerine dair yeni tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Modern dönem tefsir geleneği depremleri iki temel bakış açısı ile anlamaya çalışmışlardır. Muhammed Ahmed Halefullah, Fazlurrahman, Muhammed Arkoun gibi isimlerin temsil ettiği birinci bakış açısına göre depremler tamamen fiziksel sebeplerle açıklanırken onu ilahî iradede bağımsız bir tabiat olayı olarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısı pozitivistin etkisinde kalan bir eğilim olarak gözükmektedir. Buna göre Kur'an'daki deprem anlatıları sembolik veya eğitici bir dil olarak yorumlanmakta; meydana gelen sarsıntı ve depremler ilahi fiil ile ilişkilendirmekten kaçınılmaktadır. Bu bakış açısına göre Kur'an'ın amacı, tabiatta meydana gelen olayların fiziksel süreçlerini anlatmak değil, insanın ahlâkî

sorumluluğunu hatırlatmak ve toplumsal çöküşlerin sonuçlarına dikkat çekmektir.⁴⁰ İkinci bakış açısı ki bu görüş son dönem müfessirlerden İbn Âşûr ve Elmalılı Hamdi Yazır gibi alimlerinde ifade ettiği üzere depremler hem tabiat kanunları hem de ilahî takdir bağlamında ele alınan bütüncül bir nedensellik anlayışını savunmaktadır. Bu yorum mantığında fiziksel sebepleri ilahi iradenin dışında değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü yeryüzü ve içinde olanların tamamı Allah'ın evrene koyduğu sünnetullahın bir neticesidir. Yani yer kabuğundaki hareketler, fay hatlarının kırılması ve enerji boşalımı gibi süreçler, ilahi iradenin evrene koyduğu nedenselliğe bağlı doğal sonuçlardır. Bu bakımdan depremler ne sadece ceza ne de tamamen bağımsız bir doğa olayıdır; aksine ilahi iradenin her an müdahalesi ile işleyen kozmik düzenin bir parçasıdır.⁴¹

Modern dönem müfessirler, özellikle “nedensellik” meselesini ele alırken İslam düşüncesindeki kelâmî tartışmalardan da beslenmektedir. Eş'arî gelenekte tabiat olayları doğrudan ilahî fiil olarak görülürken⁴² ,Mâtürîdî ve Mu'tezilî düşüncede sebeplerin gerçekliği daha belirgin bir şekilde kabul edilmiştir.⁴³ Modern tefsir, bu bilgi birikimini yeniden okuyarak doğadaki tüm olayların nedensel yasalara bağlı olduğu fikri ile ilahî kudret arasında uzlaştırmacı bir dil geliştirme çabası içerisinde. Bu bağlamda nedensellik, Allah'ın mutlak kudretini sınırlayan bir okuma şekli değil, O'nun koyduğu düzenin işleyiş biçimi olarak kavramaktır.⁴⁴

Depremin ilahi ikaz veya imtihan olarak yorumlanması, Kur'an'ın hedeflerinden uzaklaşarak yargılayıcı bir dil kullanmasına hatta bunun da ötesine geçerek ahlaki ve teolojik bir hüküm üretme riski taşımasına sebep olmaktadır. Başka bir ifade ile

⁴⁰ Mehmet Kaya, “Kur'an Açısından Deprem Olgusu”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2023), 350-351; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, (Ankara Okulu Yayınları, 2000), 88; Muhammed Ahmed Halefullah, *el-Fennü'l-kasâsî fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire: el-İntişârü'l-Arabî, 1999), 310-315; Muhammed Arkoun, *Kur'an Okumaları*, çev. Ahmet Zeki Ünal (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 11-112.

⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 8-B/227; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, çev. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Yayıncılık, tarihsiz), 2/301-303; Hasan Bulut, “Depremin Kur'an Bağlamında Hikmet Cihetiyle Değerlendirilmesi”, *İlahiyat Akademi* 20 (2024), 161; *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Muhammed Esed vd. (Ankara: İşaret Yayınları, 2002), 1/281; Celal Kırca, “Semûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 36/501.

⁴² Metin Yıldız, “Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'de Nedensellik Karşıtlığı: Âdet Nazariyesi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019), 533-551.

⁴³ Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/146-151.

⁴⁴ M. Suat Mertoglu, “Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (2011), 111-112.

Kur'an, olanı anlatmak ve tasvir etmekten ziyade yargılayan, dışlayan bir hitapta bulunmaktadır. Bu durum ise Kur'an'ın amaç ve hedefleri açısından tartışmalı bir alan oluşturmaktadır. Bu nedenle modern tefsir anlayışı, bu tür kesin yargılardan kaçınarak Kur'an'daki kıssaların tarihsel bağlamını dikkate almakta ve elde edilen verileri ahlaki ilkeler çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu şekilde depremler ilahi bir helak fiilinin karşılığı olmaktan çıkarılmakta;⁴⁵ insanın acziyetini ve fâniliğini idrak etmesine imkân veren varoluşsal bir tecrübe olarak yorumlanmaktadır.⁴⁶ Bu noktada bilim depremin nasıl meydana geldiği ile ilgili bilimsel tespitler üzerinde yoğunlaşırken; Kur'an bu olay karşısında insanın sorumluluğunu ve takınması gereken tutumu konu edinmektedir. Dolayısı ile modern tefsir yaklaşımı, bu iki bakış açısını tartıştırmak yerine bütünüleyici bir bakış açısını tercih etmektedir. Bu bağlamda tabiatla meydana gelen ve bir nedenselliğe dayanan olgu ve olaylar ilahi kudret üzerinde düşünmeye teşvik ederken fiziksel yasalarla çelişmeyen bir anlam üretimine de imkân tanımaktadır.

Sonuç olarak modern tefsir yaklaşımlarında deprem ve nedensellik problemi, din-bilim ilişkisi bağlamında yeniden tanımlanan bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Deprem ne yalnızca ilahi bir ceza ne de bütünüyle anlamsız bir doğa olayıdır. O, ilahî irade tarafından tesis edilmiş tabiat düzeni içerisinde gerçekleşen, insanın varoluşunu ve sorumluluğunu yeniden düşünmesine vesile olan bir olaydır. Modern tefsir, bu çok yönlü anlam dünyasını koruyarak, Kur'an'ın ahlâkî ve teolojik mesajlarını çağlar ötesine taşımayı hedeflemektedir. Böylece deprem, korku ve yıkımın ötesinde, insanın kendisiyle ve evrenle kurduğu ilişkiyi sorgulamasına imkân veren derin bir tefekkür alanına dönüşmektedir

Sonuç

Bu çalışma, Kur'an'da tabiat olayları ve özellikle deprem olgusunun ilâhî fiil ile ilişkisini Kur'an tefsiri ve yöntemsel boyutlarıyla ele alarak, klasik ve modern tefsir yaklaşımları arasında kuşatıcı bir değerlendirme ortaya koymayı amaçlamıştır. İnceleme sürecinde ulaşılan temel sonuç, Kur'an'ın tabiat hadiselerini yalnızca ilâhî ceza olarak değerlendirmedeği; aksine bu olayları ahlâkî, öğretim odaklı ve teolojik boyutlarıyla çok yönlü ele aldığı görülmektedir.

⁴⁵ Mustafa Öztürk, *İlahi Hitabın Tefsiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1/33.

⁴⁶ Kaya, "Kur'an Açısından Deprem Olgusu", 161-187; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2022), 3/51, 12/201.

Öncelikle “musîbet”, “belâ” ve “imtihan” kavramlarının Kur’ân’daki anlamları dikkate alındığında, bu terimlerin birbirinin yerine kullanılmasının anlam bütünlüğü açısından ciddi sorunlara neden olduğu görülmektedir. Musîbet, insanın başına gelen her türlü olumsuz durumu ifade eden bir gerçekliğe işaret ederken; belâ daha çok ahlâkî ve iradî bir sınama sürecini, imtihan ise insanın yeryüzündeki sorumluluğunu ve tercihleriyle şekillenen davranışları ile ilgili konumunu ifade etmektedir. Bu kavramlar arasındaki anlam farklılıklarının göz ardı edilmesi, doğal afetlerin doğrudan ilâhî ceza olarak yorumlanmasına zemin hazırlamakta ve Kur’ân’ın muhatabı önceleyen anlam dünyasını yeterince dikkate almayan bir okuma biçimine yol açmaktadır.

Kur’ân’da depremi ifade eden “zelzele”, “racfe”, “sayha” ve “hasf” gibi kavramlar ise yalnızca jeolojik bir olguyu ya da ilahi bir cezayı anlatmakla sınırlı değildir. Bu kavramlar, kimi zaman kıyamet sahnelerinin sembolik dili, kimi zaman tarihsel helâk anlatılarının bir unsuru, kimi zaman da insanın imkân ve acziyet içinde bir varlık olduğunu hatırlatan uyarı niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu yönüyle Kur’ân, depremi sadece fiziksel bir süreç olarak değil; insanın zayıflığını, ahlâkî sorumluluğunu ve kulluk bilincini sorgulayan çok yönlü bir tefekkür alanı olarak sunmaktadır.

Kur’ân kıssalarında anlatılan helâk olayları belirli tarihsel bağlamlarda ve Peygamberlerin tebliğine rağmen muhatap toplumun vahyi açık bir şekilde reddettiği gibi özel durumlarda meydana geldiği görülmektedir. Bu kıssalarda yaşanan afetler, evrensel bir doğa yasasının değil; toptan ahlaki bir çöküşün yaşandığı ve toplumsal inkârın zirveye ulaştığı istisnai müdahaleler olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla bu anlatıları günümüzde meydana gelen depremler ve doğal afetlerle bire bir özdeşleştirmek, Kur’ân’ın tarihsel bağlamını ve kıssa dilinin eğitsel yapısını göz ardı etmek anlamına gelmektedir.

Klasik tefsir geleneğinde depremler çoğu zaman ilâhî adaletin bir tezahürü olarak yorumlanmış olmakla birlikte, bu yaklaşımlar depremleri mutlak anlamda ilahi bir ceza olarak yorumlamamıştır. Müfessirler, musîbetleri müminler için imtihan, sabır ve arınma vesilesi olarak da değerlendirmiş; tabiat olaylarını insanın acziyetini hatırlatan ilâhî uyarılar olarak görmüşlerdir. Bu yönüyle klasik tefsir literatürü, deprem olgusunu ahlâkî sorumluluk ve ilâhî hikmet ekseninde çok boyutlu bir çerçevede ele almıştır.

Modern tefsir yaklaşımları ise bilimsel nedensellik anlayışının gelişmesiyle birlikte deprem olgusunu bu bakış açısı ile değerlendirme çabası içerisine girmiştir. Buna göre depremlerin yer kabuğundaki yapısal hareketlilik çerçevesinde açıklanabilir olması, ilâhî irade ile fiziksel nedensellik arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda modern tefsir ne katı bir nedensellik anlayışına ne de olayların veya varlıkların, fiziksel nedenlerden öte, aşkın veya metafizik bir zorunlulukla önceden belirlenmiş olduğu görüşüne savrulmadan, sünnetullah anlayışı çerçevesinde bütüncül bir nedensellik modeli geliştirme yönünde önemli bir imkân sunmaktadır.

Sonuç olarak Kur'ân'da deprem ve benzeri tabiat olayları ne sadece ilahi bir ceza ne de bütünüyle anlamsız bir doğa hadisesidir. Bu olaylar, ilâhî irade tarafından planlanmış, kâinata konulan düzen içerisinde gerçekleşen, insanın varoluşunu, sorumluluğunu ve ahlâkî bilincini yeniden düşünmesine vesile olan tecrübeler olarak sunulmaktadır. Kur'ân'ın hedefi, doğal afetler üzerinden korku üretmek değil; insanı tefekküre, sorumluluğa, merhamete ve ahlâkî duyarlılığa çağıran bir farkındalık inşa etmektir. Bu nedenle doğal afetleri ilâhî fiil bağlamında ele alırken, bilimsel verilerle çelişmeyen, yargılama ve suçlamadan uzak duran ve Kur'ân'ın eğitici dilini merkeze alan bir yorum yöntemi benimsemek hem teolojik hem de metodolojik açıdan en tutarlı yaklaşım olarak görünmektedir.

Kaynakça | References

- AKSOY, Muhammed Aras. “Hz. Şuayb Kıssasının Ahlak İlkeleri Açısından Analizi”. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021).
- ARKOUN, Muhammed. *Kur'an Okumaları*. çev. Ahmet Zeki Ünal. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- ATİYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahman. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselam Abduşşafî Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- BAYRAKLI, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2022.
- BAYRAM, Enver - COŞKUN, Hasan. “Kur'an Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (2020): 474-495.
- BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd. *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- BULUT, Hasan. “Depremin Kur'ân Bağlamında Hikmet Cihetiyle Değerlendirilmesi”. *İlahiyat Akademi* 20 (2024): 161-187.

- ÇAĞRICI, Mustafa. "Musîbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- DEMİRCİ, Muhsin. *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- ERDOĞAN, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- ERTUĞRUL, Resul. "Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -I-". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2017): 165-192.
- ERTUĞRUL, Resul. "Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -II-". *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2018): 145-173.
- ESED, Muhammed. *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. Ankara: İşaret Yayınları, 2002.
- EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- FAZLUR RAHMAN. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- FERÂHİDÎ, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî. Mektebetü Hilâl, 1431.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- GÜVENER, Gülistan - KAYACIK, Ahmet. "İbn Rüşd'e Göre Kıyas". *Mantık Araştırmaları Dergisi* 7 (2025): 37-52.
- HALEFULLAH, Muhammed Ahmed. *el-Fennü'l-kasâsî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: el-İntişâru'l-Arabî, 1999.
- HALLÂF, Abdülvehhâb. *İlmü usûli'l-fıkıh*. Mektebetü'd-Da've, 1431.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn. Beyrut: 1419.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- KARAOSMAN, Muhammet. "Kur'an'dan Hareketle Doğal Âfetlerin ve Salgın Hastalıkların İlâhî Bir Ceza Olarak Nitelendirilmesi Sorunu". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (2020): 98-120.
- KAYA, Mehmet. "Kur'an Açısından Deprem Olgusu". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2023): 349-379.
- KIRCA, Celal. "Semûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Birdûnî - İbrâhim Atfîş. 2. Baskı. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1994.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*. Mısır: Heyetü'l-Mısriyye, 1431.

- MATURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- MERTOĞLU, M. Suat. "Kur'an'ı Modern Bilimlerin Işığında Okumak: Tantâvî Cevherî Örneği". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 16/30 (2011): 91-131.
- OKUMUŞ, Mesut. "Kur'an'ın Tedrici Nüzûl Süreci Bağlamında Mekki ve Medeni Ayetler Üzerine". *Eskiye* 27 (2013): 7-21.
- ÖZEN, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 28: 146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- ÖZTÜRK, Mustafa. *İlahi Hitabın Tefsiri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- RIZA, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)*. Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 1990.
- SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhîm. *el-Keşfü ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. Suudi Arabistan: Dâru't-Tefsîr, 2015.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Heyetü'l-Misriyye, 1974.
- ŞENER, Abdülkadir. *İslam Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsan ve İstislah*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974.
- TABERÎ, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Mekke: Dâru't-Terbiyye, 1431.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. İstanbul: Azim Yayıncılık, t.y.
- YILDIRIM, Duran Ali. "Kur'an Kıssalarında Toplumsal Bir Uyarı Olarak Doğal Afetler". *Marife* 25/1 (2025): 51-73.
- YILDIZ, Metin. "Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'de Nedensellik Karşıtlığı: Âdet Nazariyesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/2 (2019): 533-551.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavamidi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407.
- ZERKEŞÎ, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376.

Erzincan Depremleri ve Dinî Anlamlandırma: Müslüman ve Gayrimüslim Kaynaklarda Nakil ve Yorum

Nihat Fırat

[0000-0003-4244-0795](https://orcid.org/0000-0003-4244-0795)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

nihat.firat@erzincan.edu.tr

Öz

Bu makale, Erzincan örneği üzerinden depremlerin yalnızca fizikî bir hadise olarak değil, tarihsel metinlerde dinî, ahlâkî ve siyasî anlamların üretildiği çok boyutlu bir “hafıza alanı” olarak nasıl temsil edildiğini incelemektedir. Erzincan tarih boyunca farklı dinî topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Erzincan’ın ilk defa Müslümanlar tarafından fethedilmesi her ne kadar Hulefâ-i Râşidîn devrine kadar uzansa da bu hâkimiyet kalıcı olamamış, bölge 11. yüzyılın son çeyreğine kadar genel olarak Doğu Roma (Bizans) idaresinde kalmaya devam etmiştir. Malazgirt Savaşı sonrası kalıcı bir biçimde Türk-Müslüman hâkimiyetine giren Erzincan, bölgede yaşanan deprem anlatılarının Müslüman ve gayrimüslim kaynaklardaki yorumların mukayeseli olarak izlenebilmesine imkân vermektedir. Kuzey Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alan şehirde 964-1992 yılları arasında yazılı kaynaklara yansıyan 57 deprem kaydı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu verilerin yalnızca kayıt altına alınabilen hadiseleri yansıttığı, jeolojik gerçeklik dikkate alındığında daha erken dönemlerde de benzer sarsıntıların yaşanmış olabileceği değerlendirilmektedir. Çalışmada kronikler, vakayinameler, seyahatnameler, Osmanlı arşiv belgeleri ve modern basın metinleri, anlatım tarzları bakımından “betimleyici olgu kaydı” ile “ahlâkî-teolojik yorum” arasında değişen iki ana eğilim altında tasnif edilmiştir. Bulgular, depremin kimi metinlerde tarih-tahribat-kayıp bilgisiyle sınırlı bir haber diliyle aktarıldığını; kimilerinde ise günah-ceza, ilâhî ikaz/gazap, imtihan ve adalet-zulüm temalarıyla ifade edildiğini göstermektedir. Depremlerin dinî referanslarla açıklanmasına dair bu yorumlayıcı dilin, hem İslâmî hem de Hristiyan kaynak geleneğinde örneklerine rastlanmaktadır. Metinlerde, depremlerin belirli bir siyasî otoriteyle doğrudan ilişkilendirildiğini gösteren sistematik bir söylem tespit edilememiştir. Bunun yanı sıra 1890 tarihinde yaşanan Erzincan sarsıntısı, deprem yorumlarının bazı şartlarda yalnızca manevî telkinle sınırlı kalmadığını; yerel idareyi hedef alan meşruiyet tartışmalarını besleyen bir söylem zeminine dönüşebildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:

İslam Tarihi; Erzincan; Depremler; Toplumsal Hafıza; Ahlâkî-Teolojik Yorumlar.

Öne Çıkanlar

- Erzincan depremleri, kaynaklarda yalnızca fizikî felâket değil; dinî, ahlâkî ve siyasî anlamların üretildiği çok katmanlı bir toplumsal hafıza alanı olarak temsil edilmektedir.
- 1964–1992 arasındaki kayıtlar, Erzincan’da depremselliğin farklı siyasî dönemlerde süreklilik gösterdiğini ve tek bir idareyle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır.
- Müslüman ve gayrimüslim kaynaklarda deprem anlatıları, olgu kaydı ile ahlâkî-teolojik yorum arasında değişmektedir.
- 1890 depremi, deprem yorumlarının bazı hallerde sadece dinî-ahlâkî telkinle sınırlı kalmayarak idarî meşruiyet çerçevesinde de ele alınabildiğini göstermektedir.

Atıf Bilgisi

Fırat, Nihat. “Erzincan Depremleri ve Dinî Anlamlandırma: Müslüman ve Gayrimüslim Kaynaklarda Nakil ve Yorum”. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 1-21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19854602>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	24 Ocak 2026
Kabul Tarihi	5 Nisan 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem–İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı– intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.0

Erzincan Earthquakes and Religious Meaning-Making: Transmission and Interpretation in Muslim and Non-Muslim Sources

Nihat Fırat

[0000-0003-4244-0795](https://orcid.org/0000-0003-4244-0795)

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

nihat.firat@erzincan.edu.tr

Abstract

This article studies earthquakes in Erzincan. It does not see earthquakes only as physical events. It also examines how historical texts give them religious, moral, and political meanings. In this way, earthquakes become a multi-dimensional “field of memory.” Erzincan hosted different religious communities throughout history. Muslims first conquered the city in the period of the Rightly Guided Caliphs. However, this rule did not last. The region remained under Eastern Roman (Byzantine) control until the last quarter of the 11th century. After the Battle of Manzikert, Erzincan entered lasting Turkish-Muslim rule. This historical continuity and multi-confessional setting make Erzincan suitable for comparison. It allows us to follow earthquake narratives in both Muslim and non-Muslim sources in a comparative way. The city is located on the North Anatolian Fault Zone. Written sources record 57 earthquakes between 964 and 1992. However, these data include only the events that could be written down. For this reason, earlier earthquakes may also have happened. This is likely when we consider the geological reality. In this study, different types of sources are used. These include chronicles, historical narratives, travel accounts, Ottoman archival documents, and modern press texts. These sources are classified into two main trends: The first is a descriptive record of events. The second is a moral and theological interpretation. The findings show that some texts describe the earthquake in a simple reporting style. These texts focus on the date, damage, and losses. Other texts use a different language. They explain the event with themes such as sin and punishment, divine warning or anger, testing, and justice or oppression. This interpretive language is not limited to Islamic sources. Similar examples can also be found in the Christian source tradition. At the same time, the evidence does not allow a clear conclusion. No systematic discourse has been identified in the sources indicating that earthquakes were directly attributed to the existence of a particular political authority. Moreover, the Erzincan earthquake of 1890 shows that interpretations of earthquakes were not always confined to moral or spiritual exhortation; in some cases, they also gave rise to a discursive framework that fed debates over the legitimacy of the local authorities.

Keywords

Islamic History; Erzincan; Earthquakes; Social Memory; Moral-Theological Interpretations.

Highlights

- Erzincan earthquakes are represented in the sources not merely as physical disasters, but as a multi-layered field of social memory in which religious, moral, and political meanings are produced.
- Records dated 964–1992 show that seismic activity in Erzincan persisted across different political periods and cannot be explained by any single administration.
- In Muslim and non-Muslim sources, earthquake narratives vary between a descriptive record of events and a moral-theological interpretation.
- The 1890 earthquake demonstrates that, in some cases, interpretations of earthquakes were not confined solely to religious-moral exhortation, but could also be addressed within the framework of administrative legitimacy.

Citation

Fırat, Nihat. “Erzincan Earthquakes and Religious Meaning-Making: Transmission and Interpretation in Muslim and Non-Muslim Sources”. *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies, Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026), 121-153. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19854602>

Article Information

Date of submission	24 January 2026
Date of acceptance	05 April 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
Ethical Statement	This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientificethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	11 Sustainable Cities and Communities
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisance	CC BY-NC 4.0

Giriş

Deprem, tarih boyunca sadece fizikî bir tabiat hadisesi olarak görülmemiş, aynı zamanda dinî, ahlâkî ve zaman zaman siyasî anlamların yüklendiği bir olay olarak da değerlendirilmiştir. Bu sebeple depremler, bir taraftan yol açtıkları yıkım, can kaybı ve şehir hayatındaki tahribat bakımından kaydedilmiş; diğer taraftan ise niçin meydana geldiği ve neye delâlet ettiği soruları etrafında yorumlanmıştır. Kronikler, vakayinameler, seyahatnameler, resmî yazışmalar ve modern basın metinleri, deprem anlatılarının yalnızca olay nakliyle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Bu metinlerde depremler, çoğu zaman dönemin dinî telakkileri ve zihniyet dünyası içinde ele alınmıştır.

Bu çalışmada Erzincan örneği üzerinden depremlerin nakledilme ve yorumlanma biçimleri ele alınmaktadır. Kuzey Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alan Erzincan, Bizans'tan Türkiye Cumhuriyeti dönemine uzanan geniş bir zaman aralığında çok sayıda yıkıcı deprem kaydının bulunduğu bir şehir görünümü arz etmektedir. Bu sebeple Erzincan, deprem anlatılarının uzun süreli dönüşümünü izlemek ve farklı kaynak geleneklerini karşılaştırmak bakımından elverişli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu makalenin amacı, Erzincan depremlerinin Müslüman ve gayrimüslim kaynaklarda hangi anlatım kalıplarıyla nakledildiğini ve hangi dinî-ahlâkî çerçeveler içinde anlamlandırıldığını tespit etmektir. Çalışmada, deprem anlatıları bir taraftan tarih, yer, tahribat ve can kaybı bilgisine dayanan betimleyici olgu kayıtları; diğer taraftan günah-ceza, ilâhî ikaz/gazap, imtihan ve adalet-zulüm temalarıyla şekillenen yorumlayıcı çerçeveler bakımından incelenmektedir. Çalışma, Erzincan depremlerini yalnızca kronolojik bir afet dökümü olarak değil, tarihsel hafıza ve anlamlandırma biçimleri bakımından ele alması yönüyle literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Makalede yöntem olarak tarihsel analiz ve literatür değerlendirmesine dayanmakta; hem klasik kaynaklar hem de modern araştırmalar birlikte kullanılmaktadır. Bu çerçevede kronikler, vakayinâmeler, seyahatnâmeler, Osmanlı arşiv belgeleri ve modern basın metinleri incelenmekte; deprem anlatıları betimleyici olgu kaydı ve ahlâkî-teolojik yorum olmak üzere iki ana çerçevede tasnif edilmektedir.

Araştırmada Müslüman ve gayrimüslim kaynaklar karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmekte; olgu kaydı ile yorum çerçevesinin tarihsel metinlerde eş zamanlı

olarak bulunduğu ortaya konulmaktadır. Bu doğrultuda deprem anlatıları metin türleri ve söylem özellikleri bakımından ayrıştırılmakta; seçilmiş örnekler üzerinden “betimleyici nakil” ile “ahlâkî-teolojik yorum” çizgilerinin hangi unsurlar üzerinden ifade edildiği gösterilmektedir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, Erzincan depremlerini yalnızca kronolojik bir “deprem dökümü” olarak değil, nakil ve yorum biçimleri üzerinden incelemesidir. Deprem araştırmalarında sıklıkla kataloglama ve hasar verileri öne çıkmaktadır. Buna karşılık, depremlerin tarihî metinlerde hangi dinî-ahlâkî anlam çerçeveleriyle temsil edildiğini inceleyen ve gayrimüslim-Müslüman kaynakları birlikte ele alan karşılaştırmalı okumalar sınırlı kalmaktadır. Makale, Erzincan örneği üzerinden dinî söylem ile doğal afetler arasındaki ilişkinin tarihî kayıtlarını daha görünür hâle getirmeyi hedeflemektedir.

1. Erzincan Tarihi

Erzincan’ın ne zaman kurulduğu tam olarak tespit edilememiş olsa da yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan ilk yerleşim yerlerinin M.Ö. 3000’li yıllara ait olduğu değerlendirilmektedir.¹ M.Ö. 2. binyılda Hurri-Mitanni İmparatorluğunun hâkim olduğu Erzincan’da; sonrasında Hititler, Hayaşalar, Urartular, İskitler, Medler, Persler egemen olmuştur. M.Ö. 334 yılında İskender İmparatorluğu’na dâhil olan Erzincan için bir dönem Sâsânî-Roma mücadelesi gerçekleşmiş;² bölge M.S. I. yüzyıldan itibaren ise Roma İmparatorluğu’na dâhil olmuştur.³

Roma’nın parçalanmasıyla Doğu Roma idaresinde kalan bu bölgeye ilk Müslüman akınları Hz. Ömer (634-644) zamanında İyâz b. Ganm (ö. 641) komutasında gerçekleşmiştir.⁴ Hz. Osman (644-656) döneminde Habîb b. Mesleme (ö. 662) komutasındaki ordu Erzurum’u alarak (653) Kemah’ı kuşatmış fakat kuşatma başarısız olmuştur. Emevî (661-750) ve Abbâsî (750-1258) dönemlerinde birkaç defa Kemah

¹ Tahsin Özgüç, “Altın-tepe Kazıları”, *BELLETER* 25/98 (Nisan 1961), 267; Erdem Yavuz, *Türk Siyasi Tarihinde Erzincan (1923-1960)* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2018), 13; İsmet Miroğlu, “Erzincan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 11/318.

² Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi* (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2019), 1/67-265; Miroğlu, “Erzincan”, 11/318.

³ Şahin, *Erzincan Tarihi*, 1/296.

⁴ İzzeddin İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi-el-Kâmil fi’t-Tarih* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016), 2/465-469; Nizamettin Parlak, “Erzincan’da Dinî Gelenekler”, *Cumhuriyet’in 100. Yılında Erzincan*, ed. Tahir Erdoğan Şahin (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2023), 11/225.

fethedilmiş⁵ fakat bu durum kalıcı olamamıştır.⁶ Bir süre sonra ise bölge, Abbâsîlerin zayıflamasıyla Bizans hâkimiyetine girmiştir.⁷

Tuğrul Bey (1040-1063) zamanında (1058) Selçuklu akıncılarının kontrolüne giren Erzincan,⁸ Malazgirt Zaferi'nden (1071) sonra Mengüçüklüler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. 1228'de Anadolu Selçukluları (1075-1308) topraklarına katılan bölge, Köseadağ Savaşı'yla (1243) Moğol istilasına uğramıştır. Erzincan, İlhanlıların zayıflamasıyla Eretna Beyliği'nin (1335-1381) hâkimiyetine girmiş, Yıldırım Bayezid'in (1389-1403) şehri almasıyla (1401) kısa bir dönem Osmanlı idaresine geçmiştir. Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) dönemine kadar Akkoyunlular ve Karakoyunlular arasında mücadele alanı olan Erzincan, Otlukbeli Savaşı'yla (1473) Osmanlı idaresine katılmış fakat kısa bir süre sonra tekrar Akkoyunluların ve 1501'de de Safevîlerin eline geçmiştir. Erzincan'ın kalıcı olarak Osmanlı hâkimiyetine girişi, Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Çaldıran Seferiyle (1514) gerçekleşmiştir.⁹

Yavuz Sultan Selim zamanında Bayburt'la beraber Bıyıklı Mehmed Paşa'ya (ö. 1521) Beylerbeyliği olarak tahsis edilen Erzincan,¹⁰ sonrasında Kemah sancağının kazâsı statüsünde Rûm-ı Hadîs Beylerbeyliği'ne katılmıştır. Erzurum Beylerbeyliği'nin kurulmasıyla (1535) Kemah Sancağı ile birlikte buraya bağlanmış, 1566'da da Kemah'tan ayrılarak müstakil bir kaza hâline getirilmiştir.¹¹ Uzun bir süre Erzurum'a bağlı kazâ statüsünde olan Erzincan, 1863'te yapılan idari düzenleme ile Erzurum'a tâbi sancak haline gelmiştir. Kısa bir dönem Erzincan Sancağı sınırlarına Bayburt, Kelkit, Şiran, İspir, Kiğı, Pertek, Mazgirt ve Ovacık dâhil edilmiştir.¹²

⁵ Kaynaklarda Erzurum ve Kemah isimleri geçmesine rağmen Erzincan adı geçmemektedir. Ali Kemali, Erzurum ve Kemah'ın fethiyle, kitaplarda açıkça ifade edilmese de coğrafi konumundan dolayı tabi olarak Erzincan'ın da Müslümanların egemenliğine girdiğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ali Kemali, *Erzincan* (Resimli Ay Matbaası, 1932), 25. Bu durumda Erzincan'daki ilk İslâm hâkimiyetinin Hz. Osman döneminde gerçekleşmesi fikri makul görünmektedir.

⁶ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldan*, çev. Zâkir Kadirî Ugan (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 1/295-298.

⁷ Kemali, *Erzincan*, 30.

⁸ Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 38.

⁹ Kemali, *Erzincan*, 41-90; Miroğlu, "Erzincan", 11/319-320; Yavuz, *Erzincan*, 14-15.

¹⁰ Bıyıklı Mehmed Paşa, Erzincan Bayburt Beylerbeyi olduğu zamanda Erzincan'ın Rumsaray (Mecidiye) köyünde ikamet etmiştir. Dünder Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 41.

¹¹ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 17-23; Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, 40-41; Miroğlu, "Erzincan", 11/321; Hüseyin Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan* (Erzincan: Erzincan Belediyesi Yayınları, 1997), 11.

¹² Abdulkadir Gül - Adem Başbüyük, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)* (Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2011), 51; Kemali, *Erzincan*, 287.

Erzincan, Rus işgalinden kurtarılmasının ardından Nisan 1918’de müstakil bir livâ (mutasarrıflık) olmuş,¹³ Milli Mücadele’nin ardından çıkarılan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’nun 89. maddesine göre vilâyet olarak adlandırılmıştır. 22 Mart 1923 tarihinde Hüseyin Hüsnü Bey vali olarak ilk toplantısını yapmıştır.¹⁴

2. Erzincan Depremleri

Erzincan, Türkiye’de depremlerin en sık görüldüğü ana kuşaklardan biri olan Kuzey Anadolu Fay Zonu¹⁵ üzerinde yer almaktadır. Buna ilaveten şehrin, Doğu Anadolu’daki büyük fay sistemine yakınlığı ve güneydoğuda Ovacık Fay Zonu gibi diri fayların varlığı, bölgedeki sismik hareketliliği canlı tutarak deprem tehlikesini artırmaktadır.¹⁶ Öte yandan şehir merkezinin bulunduğu Erzincan Ovası’nın alüvyonlu zemin yapısı, meydana gelen sarsıntıların daha kuvvetli hissedilmesine ve hasarın büyümesine zemin hazırlayabilmektedir.¹⁷ Bu sebeple Erzincan, tarih boyunca yıkıcı depremlerle sıkça anılmış; güncel resmî deprem tehlike haritalarında (Resim 1) da Erzincan ve çevresi yüksek tehlike alanları içinde değerlendirilmiştir.

¹³ Osmanlı Arşivi BOA, *Dâhiliye Nezâreti - İdâre-i Umûmiyye [DH.İ.UM]*, No. 10, Gömlek No. 1/2/40, 1-3; Osmanlı Arşivi BOA, *Dâhiliye Nezâreti - Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler [DH.MB.HPS]*, No. 161, Gömlek No. 25/1; Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, 59-61.

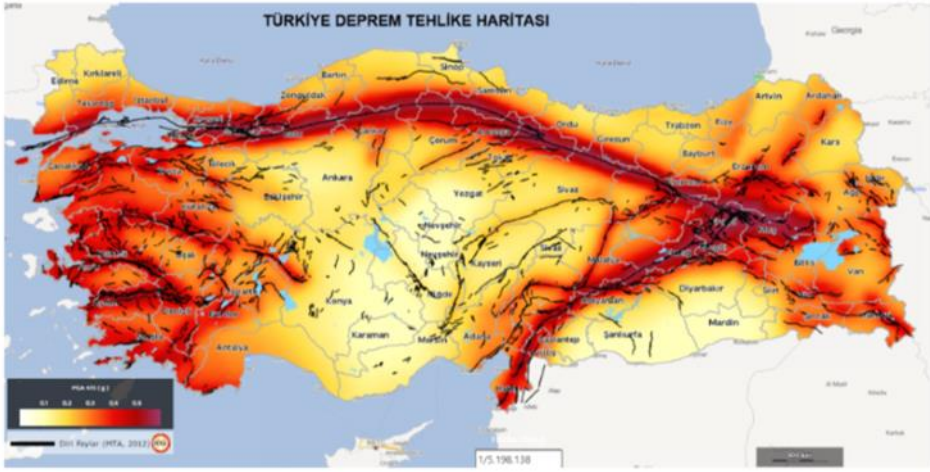
¹⁴ Kemali, *Erzincan*, 288; Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, 62.

¹⁵ Fay zonu, tek bir kayma düzleminde ibaret olmayıp çok sayıda fay parçası ve kırığın oluşturduğu yapısal bir kuşağı ifade etmektedir. İhsan Ketin, “Kuzey Anadolu Fayı Hakkında”, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi* 72 (1969), 5.

¹⁶ Erol Ünal, *13 Mart 1992 Erzincan Depremi* (Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 1993), 8-11; Ahmet Uysal - Murat Sunkar, “Erzincan Ovası ve Çevresinin Depremselliği ile Depremlerin Mekânsal ve Yoğunluk Analizleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34/2 (29 Mayıs 2024), 420.

¹⁷ Emre Özşahin - İlker Eroğlu, “Erzincan Kentinde Yerel Zemin Özelliklerinin Deprem Duyarlılığına Etkisi”, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi* 5/1 (31 Ocak 2019), 48-50.

Resim 1. Türkiye Deprem Tehlike Haritası

Kaynak: <https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-tehlike-haritasi> (Erişim: 14.01.2026)

Kuzey Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alan Erzincan ve çevresindeki depremsellik, yazılı kaynaklarda en erken 10. yüzyıldan itibaren takip edilebilmektedir. Bununla birlikte jeolojik araştırmalar, Erzincan Havzası'nın Plio-Kuvaterner gelişimi ile aktif faylanmaya ilişkin bulgulara dayanarak bölgede Kuvaterner boyunca (yaklaşık son 2 milyon yıldır) tektonik hareketliliğin devam ettiğini ortaya koymaktadır.¹⁸ Bu uzun süreli tektonik hareketlilik, tarihî dönemde Erzincan'da depremlerin sık tekrar etmesiyle kendini göstermektedir. Depremler, burada sadece arada bir yaşanan olaylar değil; şehrin yerleşim düzenini ve şehir hafızasını etkileyen kalıcı bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Erzincan geçmişte defaatle yıkıma uğramış, bu felaketlerinin neticesinde ise şehir yerleşim yeri birçok defa değiştirilmiştir.¹⁹ Erzincan tarihinde yazılı olarak kaydı tutulan ilk deprem 964 senesinde yaşanmıştır. Kaynaklarda o tarihten bu yana gerçekleşen 57 deprem kaydı bulunmaktadır. (Tablo 1)

¹⁸ Ünal, 13 Mart 1992 Erzincan Depremi, 12; Ahmet Türkecan, "Türkiye'nin Doğu Bölgelerinde Gözlenen Kuvaterner Yaşlı Volkanik Etkinlikleri", *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni* 22 (2017), 66.

¹⁹ Selçuk Hayli, *Erzincan Ovası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası* (Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 159.

Tablo 1. Erzincan ve Çevresinde Gerçekleştiği Bilinen Önemli Depremler

Doğu Roma (Bizans) Dönemi (-1071)			
Tarih	Şiddet²⁰	Merkez Üssü	Hasar Sonucu
964		Erzincan	Şiddetli sarsıntı, zayıt yok.
967		Erzincan	Şiddetli sarsıntı sonunda 1200 kişi ölür.
1011	VIII	Erzincan	Şehir ağır hasarlı.
1036	-	Erzincan	Bazı binalar hasar görür. İnsan zayıtı yok.
1045	IX	Erzincan	Şehir ağır hasarlı pek çok insan yüzey yarıklarına düşerek ölmüştür.
1047		Erzincan	1045 depremi ile aynı ve pek çok ölü.
1068		Erzincan	Bilgi yok.
Mengüçlüklüler Dönemi (1118-1228)			
Tarih	Şiddet	Merkez Üssü	Hasar Sonucu
1161	VI	Erzincan	Hasarlı
1165	VII	Erzincan	Hasarlı
1166	VI	Erzincan	Bilgi yok.
1168	VIII	Erzincan	Geniş bölgede hasar 12000 ölü.
1170	VIII	Erzincan	Şehir yıkılır. (1165, 66, 68 ve 70 depremleri aynı olabilir)
Türkiye Selçukluları Dönemi (1228-1243)			
Tarih	Şiddet	Merkez Üssü	Hasar Sonucu
1235/36	VII	Erzincan	Bilgi yok.

²⁰ Tablolarda Roma rakamlarıyla (IV-XII) verilen değerler, depremin “Richter/Mw” gibi tek bir sayı ile ifade edilen büyüklüğü değil; depremin belirli bir yerde ne kadar hissedildiğini ve ne ölçüde hasar oluşturduğunu gösteren şiddet derecesini anlatmaktadır. Bu yüzden şiddet, aynı depremde yerleşimden yerleşime değişebilir; merkeze yakın bölgelerde daha yüksek, uzaklaştıkça daha düşük olmaktadır. Bununla birlikte literatürde şiddet ile büyüklük arasında yaklaşık bir ilişki kurulabilmektedir. Örneğin şiddet IV-V seviyeleri çoğu zaman 4-4,5 civarı büyüklüklerle, VIII-IX seviyeleri 6-7,2 bandıyla, X-XI seviyeleri 7,3-7,9 bandıyla, XII ise 8+ büyüklüklerle aynı “yıkıcılık ölçeği” içinde anılmaktadır. (Ünal, *13 Mart 1992 Erzincan Depremi*, 12.) Ancak bu eşleştirmenin kesin bir dönüşüm olmadığını; zemin yapısı, bina kalitesi, uzaklık ve derinlik gibi etkenlerin aynı büyüklükteki depremin şiddetini artırıp azaltabildiğini not etmek gerekir. (<https://www.afad.gov.tr/depremin-buyuklugu-ve-siddeti-ayni-kavramlar-midir> Erişim: 14.01.2026)

Moğol-İlhanlı Dönemi (1243–1335)			
Tarih	Şiddet	Merkez Üssü	Hasar Sonucu
1251	VIII	Erzincan - Refahiye	Şehir yıkılır.
1254		Refahiye	16.000 ölü
1255	VIII	Erzincan-Sivas	1251'le aynı olabilir.
1268	IX	Erzincan	Şiddetli sarsıntı 15.000 ölü
1281	VI	Erzincan	Hasarsız
1287	VIII	Erzincan	Çok şiddetli depremde bir hayli ölü ve hasar meydana geldi.
1289	VII	Erzincan	-
1290	VI	Erzincan	Şiddetli hasarsız
1295	-	Erzincan	Sarsıntı, hasar ve zayıat yok.
1308	VII	Erzincan	Hasarlı
Beylikler Dönemi (Eretna/Kadı Burhâneddin) (1335–1400)			
Tarih	Şiddet	Merkez Üssü	Hasar Sonucu
1345	VI	Erzincan	Bilgi yok.
1356	-	Erzincan	Birkaç gün süreyle 78 sarsıntı olur. Halk evlerden uzaklaşır. Zayıat yok.
1366	VII	Erzincan	Şiddetli sarsıntı.
1374/75	VII	Erzincan	Şehrin surları yıkılır. Binalar haraptır. 1 saat sürmüştür.
1383	VIII	Erzincan	Bilgi yok.
Karakoyunlular ve Akkoyunlular Dönemi (1400–1501)			
Tarih	Şiddet	Merkez Üssü	Hasar Sonucu
1418	-	Erzincan	Şehir büyük hasar görür.
1422	VIII	Erzincan	Ağır hasar. Birçok ölü.
1433	VI	Erzincan	Bilgi yok.
1456/58	X	Erzincan-Erzurum	30-32 bin ölüden bahsedilir.

1478	-	Erzincan	4 ay süren sarsıntılar.
1482	IX	Erzincan- Erzurum	Ağır hasar 30.000 ölü.
1498	-	Erzincan	Bilgi yok.
Osmanlı Dönemi (1514–1923)			
Tarih	Şiddet	Merkez Üssü	Hasar Sonucu
1543	VII	Erzincan	Şehir kısmen yıkık. Köylerde hasar.
1570	-	Erzincan	3-4 ay sarsıntı sürmüştü.
1576	VII	Erzincan	1500 kişi ölmüş. 500 yaralı da sonradan ölmüş.
1578	VII	Erzincan	4 ay süren sarsıntılar.
1579	VIII	Erzincan	Bilgi yok.
1582	VI	Bitlis ve D. Anadolu	Yaklaşık 5.000 ölü.
1583	-	Amasya- Çorum- Erzincan	Bilgi yok.
1584	IX	Erzincan- Erzurum	Erzincan tamamen yıkık, 15-20.000 ölü.
1666/67	VIII	Erzincan	Şehir kısmen yıkık, 1500 ölü (15.000 ölü)
1783/84	VIII	Erzincan- Erzurum- Pülümür	Erzincan ve Erzurum'da hasar, Erzurum'da 5.000-10.000 ölü.
1787	VIII	Erzincan	90 km'lik fay oluşur.
1887	-	Erzincan	15 gün sürer birçok kişi hayatını kaybetmiştir.
1890	V	Refahiye- Erzincan	-
1909	-	Suşehri-Zara- Erzincan	-
1912	-	Erzincan- Erzurum	-

Türkiye Cumhuriyeti Dönemi (1923–)			
Tarih	Şiddet	Merkez Üssü	Hasar Sonucu
21.10.1939	-	Tercan-Çayırılı	Birçok insan ölmüş.
26.12.1939	XI	Erzincan	33.000 ölü.
1940	-	Erzincan	-
1941	-	Erzincan	-
1964	-	Erzincan	-
1983	-	Erzincan	Hafif hasar.
13.03.1992	6,8	Erzincan-Pülümür-Üzümlü	Çok sayıda hasarlı bina ve 650 civarında ölü.

Kaynak: Hayli, Selçuk. *Erzincan Ovası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*. Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995. ²¹

Tablo 1’de yer alan kronolojik kayıtlar, Erzincan ve çevresinde depremlerin tek bir döneme veya tek bir siyasî yapıya indirgenemeyecek kadar köklü ve süreklilik arz eden bir olgu olduğunu göstermektedir. Nitekim yazılı kaynaklarda izlenebilen depremsellik, Doğu Roma (Bizans) döneminden başlayarak Mengüçöklüler, Selçuklular, İlhanlılar, beylikler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerine kadar farklı siyasî hâkimiyetler altında devam etmektedir. Bu görünüm, Erzincan’ın deprem hafızasının tarihsel bir “istisna” değil; aksine Kuzey Anadolu Fay Zonu’na bağlı jeolojik gerçekliğin bir sonucu olarak şehrin uzun dönemli yaşam tecrübesine yerleşmiş kalıcı bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca 964 yılından itibaren kayıtlarda geçen 57 deprem kaydının olması ve bunların önemli bir kısmının Osmanlı öncesi dönemlere aidiyeti, depremin tarihsel sürekliliğini teyit etmektedir.

Tarihteki deprem kayıtları daha çok kronikler, vakayinameler ve resmî kayıtlar gibi tarihsel kaynaklardan takip edilebilmekte; depremin büyüklüğü ve etkisi ise çoğunlukla can kaybı, yıkımın derecesi ve şehir hayatındaki tahribat gibi sonuçlar üzerinden anlaşılmakta veya tahmin edilmektedir. Bununla birlikte 1900’lü yıllardan itibaren deprem araştırmaları “aletsel dönem” olarak nitelenen daha sistemli bir safhaya geçmiştir. Bu dönemde depremler, ölçüm cihazlarıyla kaydedildiği için merkez üssü, derinlik, sarsıntı süresi ve benzeri unsurlar daha düzenli biçimde belirlenebilmekte; dolayısıyla deprem verileri sayısal olarak daha net ve

²¹ Hayli, *Erzincan Ovası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, 24; Ünal, 13 Mart 1992 Erzincan Depremi, 7-8.

karşılaştırılabilir şekilde ifade edilebilmektedir.²² Nitekim bazı deprem katalog ve değerlendirmelerinde, Erzincan'da 1900–1991 yılları arasında 4'ün üzerinde büyüklüğe sahip toplam 79 depremin kaydedildiği görülmektedir.²³

Kayıt altına alınan depremler esas alınarak bazı çalışmalarda, bölgede meydana gelen depremlerin tamamen rastlantısal olmadığı; farklı şiddet düzeylerinin belli periyotlarla tekrar edebildiği yönünde değerlendirmeler yer almaktadır.²⁴ Bununla birlikte bu tespitlerin, tarihî veriler üzerinden yapılan yaklaşık hesaplamalar olduğu ve kesin bir zamanlama iddiası taşımadığını da belirtmek gerekir.

3. Erzincan Depremlerinin Nakli ve Yorumlanması

Erzincan, Bizans döneminde uzun süre Hristiyan nüfusun yaşadığı bir coğrafya olmuş; Malazgirt Savaşı (1071) sonrası Türk-Müslüman hâkimiyetine girmesiyle Selçuklu ve Mengüçöklü dönemi başta olmak üzere Müslümanların siyasal ve kültürel dünyasına dâhil olmuş, bu aidiyet sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu bölümde, söz konusu farklı dönemleri ihtiva eden tarihî zemin üzerinde Erzincan depremlerinin gayrimüslim ve Müslüman kaynaklarda hangi üslûpla aktarıldığı incelenmektedir. Böylece Erzincan örneği üzerinden, deprem anlatılarının sadece “hadise kaydı” düzeyinde kalmayıp dönemin zihniyet ve dinî yorum kalıplarıyla nasıl ilişkilendiği görünür hâle getirilmektedir.

3.1. Gayrimüslim Kaynaklarda Erzincan Depremleri: Nakiller ve Yorum Çerçeveleri

Gayrimüslim kaynaklarda Erzincan depremleri kimi zaman yalnızca hadisenin tarihini, yıkımın kapsamını ve yol açtığı kayıpları bildiren betimleyici nakiller şeklinde aktarılmakta; kimi zaman ise deprem, ibret, ilâhî ikaz ve günah-ceza gibi ahlâkî-teolojik çerçeveler içinde anlamlandırılmaktadır. Bu alt başlıkta öncelikle yorumsuz olgu kaydı mahiyetindeki nakiller ele alınacak, ardından yorum çerçevesinin belirginleştiği anlatılara geçilecektir.

3.1.1. Betimleyici Nakiller: Yorumsuz Haber / Olgu Kaydı

Gayrimüslim kaynaklarda Erzincan'la ilgili deprem anlatılarının ilk türü, hadisenin tarihi, yıkımın kapsamı ve can kaybı gibi unsurların öne çıktığı betimleyici/olgu kaydı mahiyetindeki nakillerdir. Bu tür metinlerde deprem, “ibret”,

²² D. Kalafat vd., “Bütünleştirilmiş homojen Türkiye deprem kataloğu (1900–2005; M_s≥4.0)”, ATAG10 – Aktif Tektonik Araştırma Grubu 10. Toplantısı (İzmir, 2006), 43. <https://deprem.afad.gov.tr/event-instrumental> Erişim: 15.01.2026

²³ Ünal, 13 Mart 1992 Erzincan Depremi, 17–18.

²⁴ Ünal, 13 Mart 1992 Erzincan Depremi, 17.

“ilâhî ikaz” veya “günah-ceza” ilişkisi içinde açıklanmaktan ziyade, kronikçi yahut gözlemci bir üslûpla “ne oldu?” sorusuna cevap veren kısa ve yoğun ifadelerle aktarılmaktadır.

Moğolistan’dan dönüş yolculuğunda 1255 yılında Erzincan havzasından geçen Wilhelm von Rubruk (ö. XIII. yüzyılın sonları), depremi dinî-ahlâkî bir hükme bağlamadan, gözlemci ve tasvir edici bir üslûpla aktarmaktadır. Müellif, Fırat’ı takip ederek Kemah’a ulaştığını belirttikten sonra, o yıl bölgede yaşanan sarsıntının şiddetini can kaybı üzerinden görünür kılarak “o yıl burada öylesine şiddetli bir deprem olmuştu ki Arsengen (Erzincan) adlı bir kentte, isimleri bilinen on bin kişi ölmüştü; kayıtları olmayan yoksullar buna dâhil değildi” ifadelerini kullanır. Rubruk’un anlatısı, yalnızca kayıp sayısını vermekle sınırlı kalmamakta; depremin tabiat üzerindeki izlerini de tasvir ederek yıkımın fizikî boyutunu gösteren ayrıntılar eklemektedir. Nitekim “depremin yerde açtığı bir yarık ve dağlardan kayarak vadileri dolduran toprak yığınları gördük”²⁵ diyerek afetin araziye dahi değiştiren etkisini belirtmekte, böylece depremi yorumlamaktan ziyade yıkımın büyüklüğünü olgu diliyle kayda geçirmektedir.

Sebastatsi Vakayinamesi’nde (XIII. yüzyıl) 685 (M. 1236) yılı olayları arasında Erzincan’da yaşanan sarsıntı zikredilerek, “685 (1236) yılında Erzincan şehrinde deprem oldu. Kutsal Grigoriy Kilisesi de yıkılan binalar arasındaydı”²⁶ denilmektedir. Aynı kronik, 703 (M. 1254) yılı için felâketin yıkıcılığını daha ayrıntılı biçimde ortaya koymakta; depremin Erzincan ve Sivas havzasını etkilediğini belirterek, “Ermeni takvimine göre 28 Ahki (11 Ekim) Pazar günü Erzincan yerle bir oldu. 16.000 kişi öldü”²⁷ ifadeleriyle hem tarih hem de can kaybını açıkça kayda geçirmektedir. Müellif, depremi dinî-ahlâkî bir çerçevede yorumlamayıp, olayı ve sonuçlarını kronikçi bir üslupla kaydetmekle yetinmektedir.

Benzer şekilde XV. yüzyıla tarihlenen 1457 yılı kaydında da anlatım, yorumlayıcı bir çerçeve kurmaksızın tamamen betimleyici bir dil üzerinden sürdürülmüş; “bu yıl bir deprem meydana geldi ve Keli (Kığı) kalesinin yarısı çöktü; ayrıca Eznkay

²⁵ İbrahim Caner Türk, “Seyahatname ve Coğrafi Eserlerde Erzincan”, *Erzincan Tarihi, Cilt IV: Yakınçağ Döneminde Erzincan*, ed. İbrahim Caner Türk - Muhammed Köse (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları and Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2020), 147-280; Willem Ruysbroeckli, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 280.

²⁶ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar: XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kemaloğlu (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 41.

²⁷ Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar: XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, 42.

(Erzincan/Erzindjan) şehri yıkıldı ve sular altında kaldı”²⁸ denilerek depremle birlikte ortaya çıkan yıkım ve sel baskını aynı cümle içinde kaydedilmiştir. Bu örnekler, gayrimüslim kronik geleneğinde Erzincan depremlerinin kimi zaman yalnızca tarih-tahribat-kayıp unsurları üzerinden, “ne oldu?” sorusunu cevaplayan olgu diliyle aktarıldığını göstermektedir

3.1.2. Ahlâkî-Teolojik Yorumlar: İbret, Gazap, Günah–Ceza Çerçevesi

Gayrimüslim kaynaklarda Erzincan depremlerinin ikinci anlatım çizgisi, felâketin yalnızca yıkım ve kayıp bilgisiyle kaydedilmesiyle sınırlı kalmayıp dinî-ahlâkî bir anlamlandırma çerçevesi içinde ele alınmasıdır. Bu tür metinlerde deprem, çoğu zaman “ilâhî gazap”, “ikaz”, “mucize” ve “günah-ceza” temalarıyla birlikte ele alınmakta; yıkımın kendisi kadar, yıkımın niçin vuku bulduğu ve neye işaret ettiği soruları da cevaplanmaya çalışılmaktadır. Böylece deprem, kronik ve vakayiname dilinde yalnızca fizikî bir hadise değil, ilâhî iradenin tezahürü veya topluma yönelik ahlâkî bir uyarı şeklinde sunulmaktadır.

XI. yüzyılda 1011 yılında Erzincan çevresinde meydana gelen deprem, Mxıtar Ayrivanec’i’nin (ö. XIII. yüzyılın sonları) nakline göre şehirde kapsamlı bir yıkıma yol açmış, “Eznkay bütünüyle yutuldu, yalnızca Merhametli Kirakos’un evi ayakta kaldı; birçok kilise ve kale yıkıldı” ifadeleriyle felaketin şiddeti tasvir edilmiştir.²⁹ Anlatıda özellikle “Merhametli” nitelemesiyle bir şahsın öne çıkarılması, yıkımın salt fizikî bir hadise olarak değil, ahlâkî-dinî bir anlam çerçevesinde okunmasına imkân vermekte; deprem, kronik dilinde ibret ve manevî mesaj taşıyan bir tarihî tecrübe olarak sunulmaktadır.

Urfalı Mateos (11-12. yy.) 1045’te yaşanan depremi “484 (10 Mart 1045) tarihinde, insanlar Allah’ın şiddetli hiddetine maruz kaldılar. Tanrı, öfkeli bakışlarını mahlûklara tevcih etti. Korkunç bir zelzele oldu ve Peygamberin "O zemine nazar ettiğinde titrer” (Mezamir, CIV) diye söylemiş olduğu veçhile bütün yeryüzü sarsıldı. Bütün arz ve mahlûklar bu suretle çalkalandılar. Egeğiatz mıntıkasında birçok kiliseler temelinden yıkıldı ve Erzınga denilen şehir kâmilten harap oldu. Toprak yarıldı, erkek ve kadınlar derinliklerine yuvarlandılar ve bunların derinliklerden

²⁸ Avedis K. Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301-1480: A Source for Middle Eastern History* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1969), 2/224; Yasemin Aktaş, “Erzincan’da Meydana Gelen Depremler (XI-XV. Yüzyıllar)”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED) / Journal of Turkish Researches Institute* 68 (Mayıs 2020), 412.

²⁹ Emanuela Guidoboni - Giusto Traina, “A New Catalogue of Earthquakes in the Historical Armenian Area from Antiquity to the 12th Century”, *Annals of Geophysics* 38/1 (1995), 128.

gelen acı feryadları günlerce işitildi. Yaz mevsimi idi. Sarsıntılar bütün sene devam etti. Günâhlarımızdan dolayı, Allah'ın hiddetine maruz kalan mahlûkların âkibetini nakletmek imkân haricindedir. Bu yaz mevsiminde, yeryüzü karanlıkla örtülmüştü, güneş ve ay kana boyanmış gibi doğuyorlar ve ancak göğün ortalarına çıktıkları vakit berraklıklarını kazanıyorlardı.”³⁰ şeklinde zikretmekte; deprem, “günah-ceza” ilişkisi üzerinden hem bir ikaz hem de ibret vesilesi olarak sunulmaktadır.

Bu yorumlayıcı çizgi, Süryânî kaynaklarında da belirginleşmekte; Süryânî Patriği Michael (ö. 1199), Süryânî Devri 1356 / Milâdî 1045 yılı hadiselerini naklederken Doğu Anadolu'da meydana gelen felaketleri sıradan tabiat olayları olarak değil, belirgin biçimde ilâhî takdirin ve kudretin tezahürü şeklinde tasvir etmektedir. Müellif, Tanrı'nın emriyle Erzincan'ın (Ezangi) sular altında kaldığını, şehrin bütünüyle suya gömülmesine rağmen “Kiryakus'un Oğulları” diye bilinen Süryânî asıllı Ortodoks müminlere ait evin, etrafı suyla çevrili bir göl oluşa bile tek başına ayakta kalarak korunmuş bulunduğunu kaydetmekte; bu olağanüstü hâli, “her şeye gücü yeten Tanrı'nın yüceliği”nin bir göstergesi ve müminlere teşvik ve teselli sağlayan bir mucize olarak yorumlamaktadır. Aynı yılın devamında ise Ninova Orucu haftasının Cuma gününde meydana gelen “korkunç ve son derece şiddetli” deprem sebebiyle birçok yerin yıkıldığını bildirerek, 1045 yılını su baskını ve zelzelenin peş peşe yaşandığı, toplumsal hafızada ibret ve sarsıcı bir uyarı duygusu uyandıran bir felaket yılı olarak resmetmektedir.³¹

Vardan Arewelc'i (ö. 1271) *Historical Compilation* adlı eserinde, 1166 yılında Erzincan'da meydana gelen depremi ve hemen ardından gelen siyasî kaybı ahlâkî bir gerekçeye bağlamakta; “korkunç bir deprem oldu ve Eznkay yıkıldı aynı zamanda Kapan'ın geriye kalan kaleleri de Müslümanlar tarafından ele geçirildi... bizim bol günahlarımız yüzünden”³² diyerek felâketi günah-musibet ilişkisi çerçevesinde anlamlandırmaktadır. Bütün bu örnekler, gayrimüslim kaynaklarda Erzincan depremlerine dair kayıtların bir kısmının yalnızca yıkımı bildirmekle yetinmeyip, felâketi ilâhî gazap, ikaz ve günah-ceza gibi dinî-ahlâkî temalar üzerinden temellendiren bir yorum çerçevesi içinde açıklandığını göstermektedir.

³⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 81-82.

³¹ Michael the Great, *The Chronicle of Michael the Great (The Edessa-Aleppo Syriac Codex): Books XV-XXI, From the Year 1050 to 1195 AD*, ed. & çev. Amir Harrak (Piscataway, N. J.: Gorgias Press LLC, 2019), 8.

³² Robert W. Thomson, “The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i”, *Dumbarton Oaks Papers* 43 (1989), 207.

3.1.3. Gayrimüslim Kaynaklarda Deprem Anlayışı: Genel Çerçeve ve Erzincan Örneği

Hristiyan kronik ve vakayinamelerinde deprem olgusu, çoğu zaman yalnızca tabiatın ürettiği bir hadise olarak değil; ilâhî gazap, ikaz ve günah-ceza ilişkisi gibi temalarla bağlantılı biçimde açıklanan bir felâket tecrübesi olarak sunulmaktadır.

Michael Süryânî (ö. 1199), 29 Haziran 1170 tarihli depremi özellikle Halep (Aleppo) ve Antakya (Antioch) çevresinde meydana gelen büyük bir felaket olarak nakletmekte ve bunu yalnızca tabiat olayı değil, açık biçimde “Tanrı’nın gazabı/ilâhî öfke” çerçevesinde yorumlamaktadır. Depremi ayin esnasında gerçekleştiğini, kendisinin de o sırada Mor Hana Manastırı’nda bizzat şahit bulunduğunu, yüzüstü kapanıp dua ettiklerini ve ilâhî gazap geçip deprem sona erinceye kadar kiliseden çıkmayı yasakladıklarını özellikle vurgulamaktadır. Müellife göre bu sarsıntı öylesine şiddetlidir ki insanlar “dünyanın sonu geldi” zannına kapılarak adeta kıyameti andıran bir korku ve dehşet hâli yaşamıştır.³³

Süryânî Mar-Yeşua (ö. VI. yüzyıl başları), Süryânî Hristiyan geleneği içinde kaleme aldığı Vakayî’nâmesinde depremleri çoğu zaman yalnız fizikî bir yıkım olarak değil, belirgin biçimde ilâhî ikaz ve ahlâkî uyarı çerçevesinde anlamlandırmaktadır. Nitekim 498-499 yılı bağlamında “çekirge yumurtaları toprağa girdikten sonra, korkunç zelzeleler oldu” diyerek sarsıntıları kaydetmekte ve bu hadiselerin maksadını “Muhakkak ki bu sarsıntılar halkın kıtlık ve hastalıkla daha fazla cezalandırılmadan, batmış olduğu günahlardan silkinip uyanmaları için oluyordu” şeklinde açıklamaktadır. Müellif, bu yaklaşımı güçlendirmek üzere Hz. Davud’a nisbet edilen “düşmanlarının Tanrı tarafından toprağın sarsılması, dağların çatlaması ve buna benzer şeylerle cezalandırıldığını” hatırlatmakta ve Mezmur’dan yaptığı alıntıyla “Ya Râb, senin gazabından, burnunun, nefesinin vuruşundan, suların derinlikleri göründü ve dünyanın temelleri açıldı” ifadesini naklederek depremi doğrudan Tanrı’nın gazabı diliyle temellendirmektedir. Böylece depremler, toplumun günahlarından “uyanması” için gönderilen ilâhî bir ikaz ve ilâhî adaletin tecellisi olarak sunulmaktadır.³⁴

Süryânî Mar-Yeşua’nın kaydında felâketler, “günahlarımız yüzünden” gelen ilâhî bir ikaz çerçevesinde anlamlandırılmakta; bu sebeple korku anında halkın refleksi,

³³ Michael the Syrian, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*, çev. Robert Bedrosian (Long Branch, N.J.: Sources of the Armenian Tradition, 2013), 193.

³⁴ Süryânî Mar-Yeşua, *Vakayî’nâme: 494-507 Yıllarına Âit Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak’aları; Bizans-Sasani Savaşları (The Chronicle of the Stylite)*, ed. W. Wright, çev. Muallâ Yanmaz (İstanbul: Şehir Matbaası, 1958), 19-20.

korunma ümidiyle kutsal mekâna yönelmek şeklinde belirmektedir. Nitekim şimşek ve gürültülerle artan korku üzerine halk kiliseye sığınmış, gece yarısı büyük bir endişe içinde dua ile meşgul olmuştur. Ancak bu sığınma esnasında meydana gelen şiddetli depremde kilise çökmüş ve içeride bulunan kalabalığın büyük kısmı enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir.³⁵

Vardan Arewelc'i (ö. 1271), depremleri yalnızca "tabiî bir hadise" olarak kaydetmekle kalmamakta; bazı örneklerde doğrudan dinî-ahlâkî bir nedensellik içinde yorumlamaktadır. Nitekim müellif, Ermeni yılı 521 (≈ M. 1072) için Antakya'daki zelzeleyi aktarırken sebebi açıkça bir "ceza" diliyle kurmakta ve şu ifadeyi kullanmaktadır: "Antakya'da Aziz Petrus [Kilisesi] yandı. Ardından bir deprem oldu: Yer yarıldı ve Rum patriğini, onunla birlikte on bin kişiyi yuttu; çünkü onlar, Ortodoks Süryânîlerinin İncil'ini yakmışlardı."³⁶

1755 Lizbon depremi, Avrupa Hristiyan dünyasında yalnızca tabiî bir felâket olarak değil, aynı zamanda dinî ve ahlâkî bir ikaz şeklinde yorumlanmıştır. Dönemin yaygın anlayışında bu büyük yıkım, şehir halkının günahlarına karşı ilâhî bir ceza olarak görülmüş; Lizbon'un dünyevileşmesi, açgözlülüğü ve ahlâkî çözülmesi bu felâketin sebebi sayılmıştır.³⁷

Bütün bu değerlendirmeler, Hristiyan dünyasında deprem olgusunun çoğu zaman dinî referanslarla açıklanabildiğini göstermektedir. Bu anlamda Erzincan'a dair deprem anlatılarının da Hristiyan kaynak geleneğinde görülen genel yorum kalıplarıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

3.2. Müslüman Kaynaklarda Erzincan Depremleri: Nakiller ve Yorum Çerçevesleri

Müslüman kaynaklarda Erzincan depreminden bahsedildiği seyahatname, kronikler, arşiv belgeleri ve yazışmalar gibi farklı türdeki kaynaklardaki deprem anlatılarını iki farklı çizgide ele almak mümkündür. Bazı metinlerde hadise "ilâhî gazap", "imtihan" ve "günah" gibi kavramlarla ahlâkî-uhrevî bir yorum çerçevesine yerleştirilmekte; bazı metinlerde ise depremin vakti, etkilediği saha ve yıkımın kapsamı belirtilerek daha çok yorumsuz/olgu diliyle kayda geçirilmektedir.

³⁵ Süryani Mar-Yeşua, *Vakaayi'nâme: 494-507 Yıllarına Âit Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları; Bizans-Sasanî Savaşları (The Chronicle of the Stylite)*, 19-21.

³⁶ Thomson, "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i", 195.

³⁷ Fatih İbiş, "Depremin Düşündürdükleri: Lizbon'da Depremin Vurduğu Teolojik ve Ahlakî Bilinç", *Yitik Söz* 3/16 (Mayıs 2023), 41-48.

3.2.1. Betimleyici Nakiller: Yorumsuz Haber / Olgu Kaydı

Müslüman kaynaklarda Erzincan depremlerine dair anlatıların ilk türü, hadisenin meydana gelişi, yıkımın kapsamı ve can kaybı gibi unsurların öne çıktığı betimleyici/olgu kaydı mahiyetindeki nakillerdir. Bu tür metinlerde deprem, yerleşim yerlerinde meydana gelen tahribat, can kaybı ve hasarın boyutları belirtilerek hadise daha çok tasvir edici bir dille kayıt altına alınmaktadır.

Bu bağlamda İbnü'l-Ezrak (ö. 1181'den sonra), 1166 yılında meydana gelen depremi şu şekilde nakletmektedir: “Recep ayının son Çarşamba günü (30 Recep) sabah namazında büyük bir deprem oldu; öyle ki Hanbâs, Re'sül-Ayn ve bütün pınarların suları kuşluk vaktine kadar kıpkırmızı çamurlu olarak aktı. Bir süre sonra Erzincan ve çevresinin depremden harap olduğu haberi ulaştı. Zelzele bu yıl Haziran ayının ilk gününde olmuştu. Erzincan ve çevresindeki yerleşim yerlerinden pek çoğu harap oldu.”³⁸ Bu kayıt, depremin zamanını ve etkilerini merkeze alan tasvir edici bir aktarımı yansıtmaktadır.

Makrîzî (ö. 1442), 1419 yılında meydana gelen depremi şu ifadelerle nakletmektedir: “Güneş tutulmasının olduğu gün, Rûm (Anadolu) diyarında büyük bir zelzelenin meydana geldiği haberi geldi. Bu zelzelede Erzincan şehrinin yaklaşık yarısı yerin dibine geçti. Orada çok sayıda âlim helâk oldu.”³⁹ Kâtip Çelebi (ö. 1657) ise *Cihannümâ*'da Erzincan'ı coğrafi ve iktisadî özellikleriyle birlikte tasvir ettikten sonra, şehrin deprem geçmişine de kısaca temas etmekte ve “Bu şehirde birkaç defa deprem olduğundan binaların çoğu yıkılmıştır”⁴⁰ ifadesini kullanmaktadır. Her iki kayıt da depremi dinî-ahlâkî bir yorum çerçevesine yerleştirmeksizin, hadisenin meydana gelişi ve sonuçlarını haber verici bir üslûpla aktarmaktadır.

Osmanlı arşiv belgelerinde Erzincan depremleri, çoğu zaman resmî yazışma dilinin kalıpları içinde, yıkımın kapsamı ve can kaybı gibi unsurlar öne çıkarılarak kaydedilmektedir. Nitekim 1784 tarihli bir belgede, Erzincan, Kiğı ve Tercan'daki yerleşim yerlerinin büyük ölçüde harap olduğu ve deprem sebebiyle çok sayıda

³⁸ Ahmed b. Yusuf b. Ali İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Âmid Târihi*, çev. Ahmet Savran (Erzurum, 1992), 148.

³⁹ Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, ed. Saîd Abdülfettâh Âşûr (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1972), 4/1, 490; Cüneyt Kanat, “Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'undaki Osmanlılar ile İlgili Kayıtlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 4 (2000), 237.

⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, ed. Said Öztürk (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2013), 2/657.

gayrimüslim reâyânın hayatını kaybettiği belirtilmektedir.⁴¹ Bu kayıt, depremi “bi-hikmetillâhi te’âlâ” (Allah Teala’nın hikmeti) ifadesiyle anmakla beraber, esas ağırlığı tahribatın boyutu ile nüfus kaybına vermektedir. Benzer şekilde 30 Haziran 1888 tarihli evrakta ise “Erzincan’da gayet şiddetli hareket vukû’a gelerek...”⁴² ifadeleriyle depremin meydana gelişi, yorumlayıcı bir açıklama kurulmadan haber verici bir üslûpla kayda geçirilmektedir.⁴³ Arşiv kayıtlarında yer alan diğer belgelerde de⁴⁴ Erzincan’da yaşanan deprem hadisesinin meydana gelişi ve yol açtığı tahribatı bildiren bu tür resmî anlatım kalıplarına sıkça rastlanmaktadır.

1930’lu yıllarda Erzincan’da valilik yapan Ali Kemali, 1932 tarihli *Erzincan* adlı eserinde zelzeleleri müstakil bir başlık altında ele almakta; şehrin dağ silsileleriyle çevrili ve ovalar arasında sıkışmış arazi yapısının, sarsıntıların sıklığıyla irtibatlı olabileceğine kısaca işaret etmektedir. Müellif, Erzincan’da “hemen her sene” yer sallantılarının hissedildiğini belirtmekle birlikte, bu hareketlerin kimi zaman ağır yıkım ve can kaybına yol açtığını ifade etmektedir.⁴⁵ Bu çerçevede 1047, 1457, 1482 ve 1583 gibi farklı yıllardaki sarsıntılara temas etmekte; 1666 depreminde can kaybının 1500 kişiyi aştığını, 1784 zelzelesinde ise şehir ve köylerde on bin civarında kayba yol açtığını ve Erzincan’ın büyük ölçüde harap olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Câmî-i Kebîr, kale, bedesten ve Taş Han gibi yapıların uğradığı tahribatı zikrederek yıkımın mahiyetini somutlaştırmakta; 1888 ve 1930 depremlerindeki hasarları zikrederek hadisenin etkilerini tasvir edici bir üslupla anlatmaktadır.⁴⁶

3.2.2. Ahlâkî-Teolojik Yorumlar: İbret, Zulüm-Adalet, Takdir-Hikmet Çerçevesi

Erzincan depremlerine dair bazı nakillerde felâket, yalnızca yıkım ve can kaybı bilgisiyle kaydedilmemekte; aynı zamanda ahlâkî bir muhasebe ve ibret duygusu içinde anlamlandırılmaktadır. Bu bakımdan 1784 yılında Erzincan’da meydana gelen şiddetli zelzele, Ahmet Cevdet Paşa’nın tarihinde dikkat çekici bir şekilde yer

⁴¹ BOA, Osmanlı Arşivi, *Cevdet Maliye [C.ML.]* (İstanbul: Dosya: 172. Gömlek: 7265.). Metnin transkripsiyonu şu şekildedir: “...bundan mukaddemce bi-hikmetillâhi te’âlâ bi-izzet-i azîmetihî vâkî’ olan hareket-i arz-ı azimde Eyâlet-i Erzurum’da vâk’i Erzincan ve Kiğı ve Tercan kazalarının kasaba ve kurâları külliyyen münhedim ve kat’i vâfir ehl-i zimmet re’âyâ helâk olduğundan...”

⁴² BOA, Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat [Y.PRK.ASK.]*, No. 47, Gömlek No. 28/1.

⁴³ Erdinç Şahin vd., *Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Osmanlı Tarihinde Tabii Afetler*, ed. Süreyya Atilla Sağlamçubukçu (İstanbul: KİPTAŞ; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019), 76-78.

⁴⁴ BOA, Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı [A.MKT.MHM.]*, No. 360, Gömlek No. 49; BOA, Osmanlı Arşivi, *Meclis-i Vâlâ [MVL.]*, No. 1052, Gömlek No. 75.

⁴⁵ Kemali, *Erzincan*, 217.

⁴⁶ Kemali, *Erzincan*, 219-223.

almaktadır.⁴⁷ Söz konusu kayıta deprem, yalnızca şehri harap eden bir tabiat hadisesi olarak değil, toplumsal düzende zulümle ilişkilendirilen bir gerilimin ardından gelen bir “akıbet” tecrübesi şeklinde sunulmakta; böylece yıkımın kendisi kadar, yıkımın hangi anlam ufkunda okunacağı da metnin ana eksenlerinden biri hâline getirilmektedir.

Kaynakta aktarıldığına göre Süleyman Ağa’nın Erzurum eyaletine tayini sonrasında, yeni görevine hareketi sırasında geçtiği yerlerde sert ve baskıcı bir idare dili benimsediği belirtilmekte, Paşa’nın, tutumlu ve nizamı önceleyen bir görünüm sergilemekle birlikte “mal toplama hırsı” sebebiyle özellikle fukarayı ezmemesi hususunda tembihlendiği kaydedilmektedir. Buna rağmen müellif, Paşa’nın bu nasihatleri dikkate almadığını, hatta görevlendirilmesini “varıp da memleketi yağma et” denilmiş gibi hareket ettiği ifade etmektedir.

Paşa’nın Ramazan ayında Erzincan’a ulaştığında zahire ve benzeri yükümlülükler üzerinden halka zulüm ettiği belirtilmekte; bu sırada müftünün, halkın bu yükü taşıyamayacağını ifade ederek bu derece zulüm ve eziyetin câiz olmadığını söylemesi üzerine Paşa’nın öfkeye kapıldığı, müftüyü hapse attırdığı ve baskıyı artırdığı nakledilmektedir. Hadiseyi dikkat çekici kılan husus ise bu gerilim ortamında vuku bulan şiddetli bir depremdir. Rivayete göre sarsıntı sırasında Paşa’nın konakladığı hane çökmüş; Paşa’nın kendisiyle birlikte maiyetinden birçok kişi enkaz altında kalmış, kurtulanlar ise ağır bir şekilde yaralanmıştır. Eserde ayrıca Paşa’nın hırs ve açgözlülükle biriktirdiği servetin kendisine ve hanedanına bir fayda sağlamadığı, aksine bu malın bir kısmının yer altında kaldığı, bir kısmının ise felâket ortamında yağmalandığı ifade edilmektedir. Böylece deprem, yalnızca fizikî bir felâket olarak değil, zulümle ilişkilendirilen bir idare tarzının “akıbeti” şeklinde okunmakta; felâketin toplumsal hafızadaki anlamı, ahlâkî bir karşılık fikri etrafında kurulmaktadır.

Nitekim metinde ibret vurgusu, “Ez tîr-i âh-ı mazlûm zâlim emân nedâred”⁴⁸ sözüyle pekiştirilmekte; “El-mer’ü yecma’u ve’z-zamânu yufriqu”⁴⁹ ifadesiyle de insanın biriktirme hırsının nihayetinde boşa çıkacağı ve zamanın biriktirilenleri dağıtacağı vurgulanmakta; böylece deprem, dünyevî kudretin kırılğanlığını

⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, ed. Mümin Çevik (İstanbul: Hikmet Neşriyat Ltd. Şti., 1972), 2/658-659.

⁴⁸ Mazlûmun âhının okundan zalimin kurtuluşu yoktur.

⁴⁹ İnsan biriktirir; zaman ise dağıtır.

hatırlatan bir “ibret hadisesi” olarak çerçevelenmektedir. Müellifin anlatısında bu çerçeve, yalnızca Paşa’nın helâkiyle sınırlı kalmamakta; depremde şehir halkından da çok sayıda kişinin zarar gördüğü belirtilerek felâketin toplumsal yıkımı geniş bir bağlamda hatırlatılmaktadır.

Süleyman Paşa’nın helâk oluşuna dair nakilde; Paşa, müftü efendiyi bugün Taşçı Mahallesi olarak bilinen Hocabey Mahallesi’nde bulunan ve “Küçük Müftü’nün evi” diye tanınan bir haneye hapsetmiştir. Bu ev, zelzeleler esnasında yıkılmaması sebebiyle zamanla herkes tarafından “kudsiyet” kazandığı, Ermenilerin karışıklık zamanında hemen her tarafı yakıp yıktıkları hâlde, buraya dokunmadıkları ifade edilmektedir.⁵⁰ Böylece halk arasında deverân eden bu rivayet, bir yandan zulüm-adalet düşüncesini canlı tutarken, diğer yandan korunmuş bir mekân üzerinden “ibret” ve “hürmet” duygusunu belirginleştiren sembolik bir çerçeve oluşturmaktadır.

Terzi Baba Mehmed Vehbî’nin (ö. 1848) *Miftâhu’l-Kenz* adlı eserinde Erzincan’a yönelik dua dili, şehrin musibetlere karşı “ilâhî koruma” talebiyle nasıl hatırlandığını göstermektedir. Nitekim metinde “ilâhî, cümlemizi sakla şerden / Bu Erzincan’ı hıfz et her kederden” şeklindeki yakarış aktarılmakta; böylece deprem adı geçmese de Erzincan ve ahalisi için afetlere karşı manevî korunma arayışı vurgulanmaktadır.⁵¹

1939 Erzincan depremi, basında ağırlıklı olarak felâketin şiddeti, enkazın büyüklüğü, can kaybı ve yıkımın genişliği üzerinden aktarılmış; haber dili daha çok tasvir edici ve yıkımın dehşetini görünür kılan bir çerçeveye dayanmıştır. 1992 Erzincan depremi ise yine büyük can kaybı ve yıkım merkezli bir anlatımla sunulmakla birlikte, haberlerin belirgin bir kısmında sorumluluk arayışı, ihmal tartışmaları, yapı güvenliği ve denetim gibi başlıkların öne çıktığı görülmektedir.⁵² Bu iki örnek birlikte değerlendirildiğinde, basında deprem anlatısının 1939’da daha ziyade felâketin kapsamını kayda geçiren bir tasvir diliyle kurulduğu; 1992’de ise aynı

⁵⁰ Kemali, *Erzincan*, 221.

⁵¹ Tuncay Karateke - Şuayip Özdemir, “Erzincanlı Terzi Babanın ‘Miftâhu’l-Kenz’ isimli Eseri Bağlamında Ahlakî Erdemler”, *Erzincan Tarihi Cilt VI: Kültürel ve Sosyal Hayat (Dini Hayat, Eğitim, Ulemâ ve Eserleri)*, ed. Halil Baltacı - Salih Kaymakçı (Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2020), 247.

⁵² Fatma Nur Yetişkin, *Toplumsal Hafıza ve Mekân İlişkisi Bağlamında Deprem: Erzincan İli Örneği* (Giresun: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 66-79.

yıkımın yanında tedbir, denetim ve yönetsel sorumluluk meselelerini daha belirgin biçimde gündeme taşıyan bir çerçeveye dönüştüğü anlaşılmaktadır.

3.2.3. Müslüman Kaynaklarda Deprem Anlayışı: Genel Çerçeve ve Erzincan Örneği

Müslüman kaynak geleneğinde deprem olgusu, yalnızca yıkımın kaydedildiği bir felâket anlatısı olarak değil, farklı dönem ve metin türlerine göre farklılaşan yorum çerçeveleri içinde ele alınmaktadır. Bazı metinlerde zelzele “ilâhî gazap”, “imtihan” ve “ikaz” gibi kavramlarla ahlâkî-uhrevî bir zeminde açıklanırken; bazı örneklerde sebep-sonuç temelli izahlar ve tedbir vurgusu öne çıkmaktadır.

Bu yaklaşımın erken dönem örneklerinden biri, 1509 İstanbul (“Küçük Kıyamet”) ve Edirne depremleri sonrasında II. Bayezid’in (1481-1512) depremi siyasî-ahlâkî bir zeminde değerlendiren yaklaşımında görülmektedir. Kaynaklarda aktarıldığına göre padişah, depremlerin ardından Ayak Divanı’nın toplanmasını emrederek devlet erkânını Divân-ı Hümâyûn’da bir araya getirmiş; ardından vezirler ve ümerâyâ sert bir hitapta bulunarak felâketin sebebini devlet ricâlî arasındaki çıkar çatışmaları ile halka yapılan zulme bağlamıştır. Bu çerçevede ilâhî gazabın gönderilmesinin sebebini mazlumların bedduaları olduğunu söyleyerek devlet adamlarını azarlamıştır.⁵³ Bu yaklaşım, depremin adalet düzenindeki bozulmaya karşı ilâhî bir ikaz ve muhasebe vesilesi olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Endülüs kaynaklarında depremler, yalnızca fizikî yıkım doğuran tabîî hadiseler olarak değil, aynı zamanda dinî tepki ve mânevî muhasebeyi harekete geçiren musibetler olarak da yansımaktadır. Nitekim Kurtuba’da meydana gelen depremler münasebetiyle halkın Allah’a tazarru ve niyazda bulunduğu, boş alanlara kaçtığı ve bazı durumlarda camilere sığınarak sabaha kadar dua ettiği nakledilmektedir. Bu tür kayıtlar, depremin Endülüs Müslümanları nezdinde sıradan bir tabiat olayı olarak değil, ilâhî irade karşısında tevbe, dua ve yönelişi gerekli kılan bir hadise şeklinde algılandığını göstermektedir.⁵⁴

Arşiv belgelerinde deprem hadiseleri, çoğu defa yorumdan ziyade olayın meydana gelişi ve oluşan hasarın mahiyeti hakkında resmî bir anlatım çerçevesinde

⁵³ Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1880), 321-323; Kemalettin Kuzucu, “Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/679, 685.

⁵⁴ Nizamettin Parlak, “Endülüs’te Yaşanan Depremler, İnsanların Tepkileri ve Toplumsal Etkileri”, *XXI. Yüzyılda Devlet Egemenliği ve Ulusal Anayasalar: Küresel Zorluklar, Eğilimler ve Beklentiler* (Bakü, Azerbaycan, 2025), 327-332.

sunulmaktadır. Bununla birlikte bazı kayıtlarda zelzelenin “ilâhî gazap”la irtibatlandırıldığı ifadelerle de rastlanmaktadır. Nitekim 15 Nisan 1829 tarihinde Edirne’de meydana gelen deprem hakkında Edirne kadısının kaleme aldığı bir belgede hadise, “mağzûbât-ı ilâhiyyeden min tarafillâh vuku’ bulan hareket-i arz”⁵⁵ şeklinde zikredilmekte; bu ifade depremi, Allah tarafından vuku bulan bir gazap ve ikaz çerçevesinde değerlendirmektedir.

II. Abdülhamid döneminde, özellikle 1894 İstanbul depremi sonrasında deprem olgusunun yalnızca “felâket” olarak kayda geçirilmediği; aynı zamanda bilimsel izah ve pratik tedbir arayışlarıyla tartışıldığı görülmektedir. Resul Mestî Efendi’ye nispet edilen Deprem Risalesi, depremin sebeplerini volkanlar, yer altı gazları/buhar basıncı, atmosferik şartlar ve yağmur/eriyik suların yer altına sızması gibi dönemin tabiat-bilim dili içinde açıklamakta; böylece depremi doğrudan günah-ceza çizgisine indirgememektedir. Metnin dikkat çekici yönü, “tedbir” fikrini dinî bakımdan meşru ve teşvik edilen bir tutum şeklinde sunması ve deprem zararını azaltmaya yönelik çözüm arayışlarını öne çıkarmasıdır; bu durum geç Osmanlı dünyasında deprem algısının sebep-sonuç temelli açıklama ile risk azaltıcı önlemleri birlikte içeren bir zemine kaydığını göstermektedir.⁵⁶

Günümüz basınında deprem hadiselerine dair yorumlar ağırlıklı olarak haber verici ve pratik tedbir odaklı bir dil üzerinden kurulmakla birlikte, sınırlı sayıda metinde “musibet = ilâhî ikaz/ceza” çizgisinin de sürdürüldüğü görülmektedir. Bu tür yazılarda deprem, toplumsal hayatta günah ve ahlâkî bozulmanın yaygınlaşmasına karşı “Rabbânî bir uyarı” olarak okunmakta; çözüm olarak tövbe, ibadet ve toplumsal ıslah çağrısı yapılmaktadır. Bu yaklaşımda afet olgusu yalnızca fizikî sebeplerle açıklanmayıp manevî bir nedensellik çerçevesine de yerleştirilmekte; depremler, zina, içki, faiz, zulüm ve haksızlık gibi fiillerle irtibatlandırılarak “ibret ve ikaz” boyutu öne çıkarılmaktadır.⁵⁷

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın deprem ve afetlere dair kurumsal yaklaşımı, depremleri doğrudan “ilâhî ceza” şeklinde açıklayan tek yönlü bir okumadan ziyade

⁵⁵ BOA, Osmanlı Arşivi, *Hatt-ı Hümayun [HAT.]*, No. 1083 Gömlek No. 44111; Şahin vd., *Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Osmanlı Tarihinde Tabii Afetler*, 72.

⁵⁶ Nuh Arslantaş, “II. Abdülhamid Zamanında Kaleme Alınan Bir Deprem Risâlesi: Resûl Mestî Efendi’nin Siper-i Zelzele’si”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/2 (2007), 132-139.

⁵⁷ <https://www.konyaninnabzi.web.tr/kose-yazilari/deprem-felaketi-750> Erişim: 20.01.2026;
<https://yenigunegazete.com/kose-yazilari/deprem-ilahi-bir-ikazdir/> Erişim: 20.01.2026;
<https://vanpostasigazetesi.com/kose-yazilari/depremler-ve-ilahi-ikaz-610.html> Erişim: 20.01.2026.

sünnetullah/âdetullah çerçevesinde ele alan; takdir-tedbir-tevekkül dengesini önceleyen bir dil üzerine kuruludur. Deprem sonrasında toplumda “ceza” yönlü yorumların da dolaşıma girebildiği belirtilmekle birlikte, Diyanet’in hutbe ve açıklamalarında ağırlıklı vurgunun insanın sorumluluğu, afetlere hazırlık, dayanışma ve tedbir alma üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çerçevede deprem, ilâhî düzen içinde gerçekleşen tabiat olayı olarak değerlendirilmekte; asıl mesele, tedbirsizlik ve ihmaller sebebiyle depremin felakete dönüşmesi olarak konumlandırılmaktadır.⁵⁸

Erzincan depremlerine dair Müslüman kaynaklarda görülen anlatım ve yorum biçimleri, İslâm dünyasındaki genel deprem telakkisiyle büyük ölçüde uyumludur. Zira kronikler ve resmî yazışmalarda depremler çoğu zaman vakit, şiddet ve tahribat bilgisiyle olgu kaydı olarak aktarılmakta; bazı metinlerde ise “imtihan”, “hikmet” ve “ikaz” gibi kavramlarla ahlâkî-uhrevî bir çerçevede anlamlandırılmaktadır.

3.3. Deprem Etrafında Olağanüstü Bir Hadise: Toplumsal Gerilim ve Sarsıntı Anı

Erzincan’da 16 Teşrîn-i Evvel 1306 (28 Ekim 1890) tarihinde meydana gelen yer sarsıntısı, yalnızca fiziki bir hadise olarak değil, deprem anında ortaya çıkan toplumsal gerilimlerin nasıl yönlendirilebildiğini göstermesi bakımından da dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Bu bağlamda olayın resmî kayıtlara yansıyan ilk izlerinden biri, dönemin bölgesel askerî otoritesi olan Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşîri Zekî Bey tarafından Yıldız Sarayı’na gönderilen şifreli telgraftır.⁵⁹ Zekî Bey, söz

⁵⁸ Cenksu Üçer vd., “Diyanet İşleri Başkanlığının Doğal Afetler Hakkındaki Yaklaşımı”, *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 242-244. <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/26299> Erişim: 20.01.2026; <https://ilmidergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=37233> Erişim: 20.01.2026.

⁵⁹ BOA, Osmanlı Arşivi, *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat [Y..PRK.ASK.]*, No. 66, Gömlek No. 13. Metnin transkripti şu şekildedir: Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşîriyyetinden vârid olan şifreli telgrafnâmenin hâlidir. Cenâb-ı Hâfız-ı Hakîkî kâffe-i İslâmiyye’yi masûn ve Halîfe-i Resûl Efendimiz Hazretlerini mesâib-i kevnîyeden muhâfaza ve erîke-i saltanatlarında dâim ve ebed makrûn buyursun. Âmin. Erzincan’da bundan çend sene evvelki vukû’-ı arz daha şedid bir sûrette bu gice saat yedi raddelerinde bir harekât vukû’ bularak fecr vaktine kadar beş altı def’a hafifçe tekrar etmiş ise de, lehu’l-hamd nüfûs ve ebniyyece bir gûne telefât ve sakatlık yoktur. İlk vukû’unda ahâlî câmi’-i kebirî içtimâ’ ile bârgâh-ı ulûhiyyete tazarru’ ve niyâz etmekte iken, hâinden buraca teşâüm olunan ve bu gibi mesâib-i ilâhiyyenin vukû’u mücerred hükûmetin hak ve adle müstenid olmayan mu’âmelâtından münbe’is olduğundan bahisle öteden berü halkı ihlâl etmeyi medâr-ı mefharet bilen Hoca Ahmed Efendi, câmi’-i mezbûra giderek mesâib-i vâkî’anın def’ ve izâlesi emrinde Cenâb-ı Hakk’a arz-ı de’avât-ı mahsûsa etmesi ve mesâil-i şer’iyye’ye dâir ahâlîye söz söylemesi muktezâ-yı şeâir-i İslâmiyye’den iken, buralarından tegâfûl ve bi’l-aks harekât-ı me’lûfesini tekrar ile hükûmet-i mahalliyye cânibinden cidden sa’y olunan neşr-i ma’ârif ve Diyarbekir ve Haleb cihetlerinde min tarafillâh zuhûra gelen koleradan dolayı ittihâz olunan tanzîfâtı muâhaze ve âdetâ ma’siyet tarzında tasvîr ederek halkı hükûmete isyân ettirmek ve hey’et-i adliyye’nin adem-i lüzûmundan bahisle lağv edilmek ve mahbûsünin ahâlî tarafından cebren tahliye olunmak ve hâşâ mâbeyn-i hümayûnun

konusu telgrafında depremi yalnızca “hareket-i arz” olarak kaydetmekle kalmamakta; sarsıntı anında şehirdeki toplu psikolojiyi, cami merkezli toplanmayı ve bu atmosferin bazı aktörlerce siyasal-kamusal düzeni bozacak şekilde kullanılma ihtimalini de ayrıntılı biçimde rapor etmektedir.

Telgrafta göre Erzincan’da gece saatlerinde meydana gelen sarsıntının hemen ardından halk, korku ve endişe içinde Câmî-i Kebîr’de toplanarak “bârgâh-ı ulûhiyyete tazarru’ ve niyâz”a yönelmiştir. Ancak burada dikkat çekilen husus, tam bu atmosfer içinde Hoca Ahmed Efendi’nin depremin sebebini hükûmetin “hak ve adle müstenid olmayan mu’âmelâtı”na bağlayan bir söylem kurmasıdır. Bu söylemin, yalnızca anlık bir dinî telkin olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Bilakis söz konusu ifadeler, yerel idareye dönük eleştirilerle birleşerek halkı hükûmete karşı kıskırtmaya yönelik bir girişim olarak yorumlanmaktadır.

Zekî Bey’in değerlendirmesi burada da sınırlı kalmamakta; Ahmed Efendi’nin “biraz da safdil olmak hasebiyle” dış tesirlere açık olabileceği ve özellikle Ermeni entrikalarına kapılmasının ihtimal dışı görülmediği ifade edilerek, meselenin yalnızca bir vaaz üslubu tartışması değil, aynı zamanda güvenlik ve asayiş meselesi olarak okuduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Zekî Bey, mevcut şartlar altında Ahmed Efendi’nin Erzincan’da kalmasının “kabil-i te’lîf olamayacağı” kanaatine ulaşmakta; onu şehirden uzaklaştırmanın, sükûnetin korunması bakımından gerekli olduğunu belirtmektedir.

Bu askerî raporun hemen ardından mesele, Erzincan Mutasarrıfı Şevki Bey tarafından da resmî yazışmaya konu edilmiştir.⁶⁰ Mutasarrıfın kaydına göre deprem,

icrââtını tezîf eylemek gibi bülend âvâz ile muğâyir-i âdâb-ı şer’iyye birçok tefevvühât-ı nâ-becâda bulunduğu muhakkak olup, böyle bir efkâr-ı sekîmeye hizmet ve hemîşe halkı ihlâlê sa’y u gayret eden bir adamın burada ibkâsı hâl-i hâzırda bir türlü kâbil-i te’lîf olamayacağından ve kendüsüne müsâvî ahvâl-i ma’rûfesiyle berâber biraz da safdil olmak hasebiyle Ermeni entrikalarına kapılması da ba’îdül’ihtimâl olmadığından, mücâveretle Medîne-i Münevvere’de bulunmak üzere ikâmetine mahsûsî bir hâne ihsân-ı şâhâne ve kendüsü gâyet riyâkâr ve her iki cihetteki emlâk ve akarını muhâfaza ve idâresine fevkal-gâye heveskâr olarak gâh Medîne-i Münevvere’de, gâh burada imrâr-ı evkât ile halkı bir sûret-i mürâiyânede kandırmakta ve dâimâ mu’âmele-i hükûmetin nasârâ hükûmetleri mu’âmelisine tatbîk olunmakta idüğü yolunda lisân kullanmakta olduğu cihetle, ahâlî meyânında sözüne kapılacak cühelânın vücûdu gayr-ı münkir olduğundan, sâye-i [...] Hazret-i Şehinşâhîde hükm ü fermân olan sükûnetin ihlâlinden vikâyesicün bunun buradan kaldırılması icâb etmekle arz-ı ma’lûmât olunur. 16 Teşrîn-i Evvel 1306 Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşîri Zekî.

⁶⁰ BOA, Osmanlı Arşivi, “Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler [Y.PRK.UM.]” (İstanbul, ts.) (No. 19, Gömlek No. 25), 1-3. Metnin transkripti şu şekildedir: Mabeyn-i Hümâyûn baş kitabete celîlesine. Geçende Dersaâdet’ten Erzincan’a avdet etmiş olan Hacı Ahmed Efendi, sâye-i Hazret-i Şehriyârîde inşâ olunmakta olan yollar ve mektepler aleyhinde idâre-i lisân ederek icrââtı müşkilâta uğratmakta

yaklaşık otuz saniye süren bir sarsıntı şeklinde yaşanmış ve “hamd olsun” herhangi bir hasar doğurmamıştır. Ancak Şevki Bey’in metninde asıl mesele, depremin kendisinden ziyade deprem anında camiye toplanan cemaate hitap eden Ahmed Efendi’nin kullandığı dildir. Şevki Bey, Ahmed Efendi’nin o gece Câmî-i Kebîr’de yüksek sesle konuşarak hükümet icraatını hedef alan ifadeler kullandığını, özellikle yol ve mektep gibi projeleri kötöleyen bir söylem kurduğunu ve bunun “vakâr ve haysiyet-i hükûmete dokunacak” bir mahiyet taşıdığını bildirmektedir. Mutasarrıfın ifadesi, deprem anındaki hassas atmosferin “hükümet aleyhine” kullanılmasının, yalnızca dinî yorum sınırında kalmadığını; kamusal projeleri itibarsızlaştırmaya dönük sistematik bir tutum olarak okunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte raporda cemaatin bu söyleme itibar etmediği özellikle vurgulanmakta; halkın geçmişteki benzer musibetlerde olduğu gibi meseleyi “mukadderât-ı ilâhiyye” çerçevesinde sabırla karşıladığı ifade edilmektedir. Şevki’nin asıl tespiti ise, deprem ve benzeri musibetlerin zaten halkta tabîi bir rikkat ve korku hâli meydana getirdiği böyle zamanlarda, bu tür sözlerin yaygınlaşması hâlinde her yeni sarsıntı ve felâketin hükümet icraatına sebep arama biçiminde yorumlanarak zararlı bir tesir üretebileceğidir. Bu sebeple mutasarrıf, meseleye yalnızca o geceki konuşmaların taşkınlığı olarak değil, deprem etrafında oluşan hassasiyetin ileride de her musibette idare karşıtı bir kışkırtmaya kapı aralayabilecek bir zemine dönüşmesi ihtimali olarak

idi. Bu gece saat yedide vukû’a gelen otuz saniye kadar imtidâd eden ve hamd olsun hiçbir hasarı mücib olmayan hareket-i arzdan havf ve hirâsa dūçâr olub Camii Kebîrde cem’ olmuş cemaati müslimine hitâben Efendi mûmâ ileyh yine yolları ve yeni tesis olunan mekâtib-i ibtidaiyyeyi sirîşte ederek kâle alınması lisânı edebe yakışmayacak ve vekâr ve haysiyyet-i hükûmete dokunacak sûrette ta’bîrât isti’ mâl etmiş ve çâkerlerinin serî’an memleketten çıkarılması için Hâkipayı Şâhâne’ye telgraf takdim edeceğini bilbeyan cemaatin dahi hücum ile çâkerlerin cebren çıkarılmaklıgım yoluna teşvik etmiş ise de cemaatten kimse ehemmiyet virmemiştir. Üç yüz dört senesinde burada yine böyle bir hareket arz ve vukû’ bulmuş olduğu ve o vakt bazı hasarda vukû’a geldiği hâlde ahâlî bunu mukadderat-ı ilâhiyye atf ederek sabır ve hamd ile musibete mukavemet etmiş ve fikirlerindeki isâbet ve istikâmeti işte bu def’a mûmâ ileyh Camii Kebîrde tefevvuh ettiği kelimât-ı teşvîkâsiyla hüküm virmemelerinde sâbit olmuştur böyle selâmet-i fikre mâlik bir ehâlî her hâlükârda kendi vazîfe-i mutâvaat ve ubûdiyyetlerini vâhî hayâlât ve evhâm ile tebâh etmeyecekleri bedîhî binaen aleyh söylenecek bu gibi sözlerin hiçbir te’sîri mücib olmayacağı tabî’dir ancak arz-ı semâvî maddî mânevî mesâilbin kûrre-i arzın hiçbir tarafında eksik olmadığı şöyle bir zamanda her musibet vukû’ buldukça zâten musibetten rikkat peydâ etmiş bulunan kulûb-ı ehâliye bu gibi sözlerle dehşet bahş olmak ve Cenâb-ı Hak emsâlini küstürmesün artık büyük küçük her musibet hâdis oldukça bunlar için hükümetin icrââtında sebep aranmak gibi muzır bir te’sîr peydâ etmesi me’ mûl kavî olmağla ve bu gibi vesâilden istifâde ederek icrâât-ı hükümet aleyhinde bulunmak ise mûmâ ileyh me’ lûf olduğu bir hareket dâimâ bulunmağla selâmet-i memleket ve emsâline men’-i sû-i sirâyet için mûmâ ileyh hakkında icâbî icrâ olunmak üzere arz ve beyân-ı hâle mücâseret olundu keyfiyyet Dahiliye Nezaret celîlesiyle makam-ı vilâyete arz olunmuşdur ferman. 16 Teşrîn-i Evvel 1306 Erzincan mutasarrıfı Şevki.

yaklaşmakta; bu tür söylemlerin “selâmet-i memleket” bakımından önlenmesi gerektiği kanaatini ifade etmektedir.

Zeki Bey ve Şevki Bey’in resmî beyanı üzerine, Hoca Ahmed Efendi’nin de Dersaâdet’e aynı gün bir telgraf çektiği anlaşılmaktadır. Telgrafta o da deprem sebebiyle halkın Câmî-i Kebîr’de toplandığı ifade etmekte; bu durum üzerinden mutasarrıfın kabul edilmediği ileri sürülerek, “mutasarrıf bugün beldemizden ihraç olunmazsa büyük beliyeye ve fitne zuhûra geleceği”⁶¹ şeklinde sert bir ihtar dile getirmektedir.

Bu üç metin birlikte değerlendirildiğinde, Erzincan’daki yer sarsıntısının yalnızca tabîi bir hadise olarak kayda geçirilmediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan deprem, yalnızca tahribatı bildiren sıradan bir “felâket kaydı” şeklinde okunmamaktadır. Bilakis bu süreç, toplumsal kırılganlığın arttığı ve yerel idareye ilişkin çekişme ve gerilimlerin açığa çıktığı istisnâî bir ortam meydana getirmektedir.

Sonuç

Erzincan örneği, depremin şehir tarihinde arızî bir hadise değil; tekrar eden yıkıcı etkileriyle yerleşim tecrübesini şekillendiren kalıcı bir gerçeklik olduğunu göstermektedir. Yazılı kaynaklarda 964–1992 yılları arasına tarihlenen 57 deprem kaydının 35’inin Osmanlı öncesine ait olması, depremselliğin yalnızca Osmanlı yahut modern dönemle sınırlı olmadığını; Bizans, Selçuklu, İlhanlı ve beylikler safhaları dâhil olmak üzere daha erken tarihî devirlerde de süreklilik arz ettiğini göstermektedir.

Bununla birlikte bu veriler, yalnızca yazılı kaynaklara yansıyan depremleri göstermektedir. Bölgenin jeolojik yapısı ve aktif fay hattı üzerinde bulunması dikkate alındığında, mevcut deprem kayıtları öncesi için de benzer sarsıntıların yaşanmış olabileceği değerlendirilmektedir. Bu görünüm, depremlerin siyasî yönetimlerin değişimiyle ortadan kalkan veya belirli bir idare tarzıyla açıklanabilecek bir olgudan ziyade bölgenin jeolojik gerçekliğine bağlı olarak meydana gelen bir olgu olduğu yönünde bir kanaat oluşturmamıza sebep olmaktadır.

⁶¹ BOA, Osmanlı Arşivi, “[Y..PRK.UM.]”, 5. Metnin transkripti şu şekildedir: Huzûr-ı Şâhâne’ye (Dersa’âdet) Erzincan’da saat yedide şiddetli hareket-i arz def’âtle vukû’a gelerek el-ân kâffe-i belde ahâlîsi Câmî-i Kebîr’de mevcûd, beldemiz mutasarrıfını kabul eylemediklerini arz ve sebep suâl olunca bi’l-‘arîza beyân ideriz: Bu mutasarrıf el-yevm beldemizden ihrâc olunmazsa büyük beliyeye ve fitne zuhûra geleceğini arz ederim. 16 Teşrîn-i Evvel 1306 Dâ’î-kümü’l-fakîr Ahmed.

Müslüman ve gayrimüslim kaynaklarda Erzincan depremleri, genel olarak iki düzlemde aktarılmaktadır. Bir yandan kronikler, seyahatnameler ve resmî yazışmalar depremi tarihi, etki alanı, yıkımın kapsamı ve can kaybı gibi unsurlar üzerinden betimleyici bir “olgu kaydı” diliyle nakletmekte; diğer yandan bazı metinler zelzeleyi “günah-ceza”, “ilâhî ikaz/gazap” ve “ilâhî adalet” gibi ahlâkî-teolojik temalarla ilişkilendirerek anlamlandırmaktadır. Bu durum, Erzincan depremlerine ilişkin anlatıların, Hristiyan kronik geleneği ile İslâm tarih yazımı ve dinî düşünce literatüründe depremlere yüklenen genel anlamlandırma biçimleriyle büyük ölçüde paralellik arz ettiğini göstermektedir.

Çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, deprem anının kimi durumlarda toplumsal psikolojiyi etkileyebilecek “istisnâî bir zaman” hâline gelebilmesidir. Nitekim depremin “ceza/azap” şeklinde yorumlanması, her zaman yalnızca ibret ve manevî muhasebe diliyle sınırlı kalmayıp, kimi örneklerde hükümetin icraatlarına yöneltilen itirazları besleyen bir söylem zemini de üretebilmektedir. 1890 depremi sonrasında yaşananlar, felâketin bazı aktörler tarafından “idarenin adaletsiz muamelelerinin neticesi” şeklinde okunarak yerel idareyi hedef alan bir dile dönüştürülebildiğini göstermektedir. Bu örnek, depremi ilâhî bir ikaz/ceza olarak değerlendiren yorumların, belirli şartlarda yalnızca dinî bir telkin üretmekle kalmayıp, kamu düzenini zorlayabilecek idarî tartışmalar ve meşruiyet çekişmeleri için de elverişli bir zemin hâline gelebildiğine işaret etmektedir.

Deprem, yaratılış düzeni içinde vuku bulan tabii bir hadisedir; ancak her deprem aynı ölçüde can kaybı ve yıkıma yol açmaz. Zira felâketin büyüklüğü çoğu zaman sarsıntının şiddetinden değil, onun hangi şartlarda karşılandığından kaynaklanır. Nitekim benzer büyüklükteki depremlerin bazı yerlerde sınırlı hasarla atlatılması, başka yerlerde ise ağır kayıplarla neticelenmesi bu farkı açıkça göstermektedir. Bu bakımdan deprem, sünnetullah çerçevesinde değerlendirilirken tedbir sorumluluğu da aynı çerçevenin ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir. Zira sünnetullah dikkate alınmadığında yani bilimsel veriye dayalı yer seçimi yapılmadığında, sağlam yapı ve denetim esas alınmadığında, istişare ve toplumsal bilinç güçlendirilmediğinde deprem, kaçınılmaz bir sarsıntı olmaktan çıkıp ağır bir musibete dönüşmektedir.

Sonuç olarak Erzincan örneği, depremlerin tarihsel hafızada yalnızca bir “felâket kaydı” olarak yer almadığını; bazı anlatılarda ibret ve ikaz diliyle, bazı örneklerde ise yerel düzen, otorite ve meşruiyet tartışmalarıyla kesişen bir toplumsal tecrübe olarak çerçevelendiğini göstermektedir.

Kaynakça | References

- Aktaş, Yasemin. “Erzincan’da Meydana Gelen Depremler (XI–XV. Yüzyıllar)”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED) / Journal of Turkish Researches Institute* 68 (Mayıs 2020), 399-419. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4308>
- Arsıntaş, Nuh. “II. Abdülhamid Zamanında Kaleme Alınan Bir Deprem Risâlesi: Resûl Mestî Efendi’nin Siper-i Zelzele’si”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33/2 (2007), 129-168.
- Aydın, Dünder. *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Belâzürî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-. *Fütûhü’l-Büldan*. çev. Zâkir Kadirî Ugan. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Maliye [C.ML.]*. İstanbul: Dosya: 172. Gömlek: 7265.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti - İdâre-i Umûmiyye [DH.İ.UM.]*. No. 10, Gömlek No. 1/2/40.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti - Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler [DH.MB.HPS.]*. No. 161, Gömlek No. 25/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayun [HAT.]*. No. 1083 Gömlek No. 44111.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vâlâ [MVL.]*. İstanbul: No. 1052, Gömlek No. 75.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı [A.MKT.MHM.]*. İstanbul: No. 360, Gömlek No. 49. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat [Y.PRK.ASK.]*. İstanbul: No. 47, Gömlek No. 28/1.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat [Y.PRK.ASK.]*. İstanbul: No. 66, Gömlek No. 13. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. “Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler [Y..PRK.UM.]”. İstanbul, ts. No. 19, Gömlek No. 25. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Bulut, Hüseyin. *Millî Mücadelede Erzincan*. Erzincan: Erzincan Belediyesi Yayınları, 1997.
- Çelebi, Kâtip. *Cihannümâ*. ed. Said Öztürk. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2013.
- Çelebi, Solakzâde Mehmed Hemdemî. *Solakzâde Tarihi*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1880.
- Galstyan, A. G. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar: XIII–XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*. çev. İlyas Kemalöğlu. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2. Basım, 2017.
- Great, Michael the. *The Chronicle of Michael the Great (The Edessa-Aleppo Syriac Codex): Books XV–XXI, From the Year 1050 to 1195 AD*. ed. Amir Harrak. çev. Amir Harrak. Piscataway, N. J.: Gorgias Press LLC, 2019. <https://www.gorgiaspress.com>
- Guidoboni, Emanuela - Traina, Giusto. “A New Catalogue of Earthquakes in the Historical Armenian Area from Antiquity to the 12th Century”. *Annals of Geophysics* 38/1 (1995), 85-147.
- Gül, Abdulkadir - Başbüyük, Adem. *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Erzincan Kazası)*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2011.
- Hayli, Selçuk. *Erzincan Ovası’nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*. Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

- İbiş, Fatih. “Depremi Düşündürdükleri: Lizbon’da Depremi Vurduğu Teolojik ve Ahlakî Bilinç”. *Yitik Söz* 3/16 (Mayıs 2023), 41-48.
- İbnu’l-Ezrak, Ahmed b. Yusuf b. Ali. *Meyyâfârikin ve Âmid Târîhi*. çev. Ahmet Savran. Erzurum, 1992.
- İbnü’l-Esîr, İzzeddin. *İslâm Tarihi-el-Kâmil fi’t-Tarih*. 10 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- Kalafat, D. vd. “Bütünleştirilmiş homojen Türkiye deprem kataloğu (1900–2005; M\geq4.0)”. *ATAG10 – Aktif Tektonik Araştırma Grubu 10. Toplantısı*. İzmir, 2006.
- Kanat, Cüneyt. “Makrîzî’nin Kitâb es-Sulûk’undaki Osmanlılar ile İlgili Kayıtlar”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 4 (2000), 225-256.
- Karateke, Tuncay - Özdemir, Şuayip. “Erzincanlı Terzi Babanın ‘Miftâhu’l-Kenz’ isimli Eseri Bağlamında Ahlakî Erdemler”. *Erzincan Tarihi Cilt VI: Kültürel ve Sosyal Hayat (Dini Hayat, Eğitim, Ulemâ ve Eserleri)*. ed. Halil Baltacı - Salih Kaymakçı. 246-255. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları ve Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Kemali, Ali. *Erzincan*. Resimli Ay Matbaası, 1932.
- Ketin, İhsan. “Kuzey Anadolu Fayı Hakkında”. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi* 72 (1969), 1-27.
- Kuzucu, Kemalettin. “Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri”. *Osmanlı*. ed. Güler Eren. 5/678-686. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b Ali el-. *Kitâbü’s-sulûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk*. ed. Saîd Abdülfettâh Âşûr. Kahire: Dâru’l-Kütüb, 1972.
- Miroğlu, İsmet. “Erzincan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/318-321. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Miroğlu, İsmet. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- Özgüç, Tahsin. “Altintepe Kazıları”. *BELLETEN* 25/98 (Nisan 1961), 253-268.
- Özşahin, Emre - Eroğlu, İlker. “Erzincan Kentinde Yerel Zemin Özelliklerinin Deprem Duyarlılığına Etkisi”. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi* 5/1 (31 Ocak 2019), 41-57. <https://doi.org/10.21324/dacd.428012>
- Parlak, Nizamettin. “Endülüs’te Yaşanan Depremler, İnsanların Tepkileri ve Toplumsal Etkileri”. *XXI. Yüzyılda Devlet Egemenliği ve Ulusal Anayasalar: Küresel Zorluklar, Eğilimler ve Beklentiler*. 325-335. Bakü, Azerbaycan, 2025.
- Parlak, Nizamettin. “Erzincan’da Dinî Gelenekler”. *Cumhuriyet’in 100. Yılında Erzincan*. ed. Tahir Erdoğan Şahin. 11/225-274. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Paşa, Ahmed Cevdet. *Tarih-i Cevdet*. ed. Mümin Çevik. İstanbul: Hikmet Neşriyat Ltd. Şti., 1972.
- Ruysbroeckli, Willem. *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*. çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Sanjian, Avedis K. *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301-1480: A Source for Middle Eastern History*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1969.

- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Süryanî Mar-Yeşua. *Vakaayi'nâme: 494-507 Yıllarına Âit Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları; Bizans-Sasanî Savaşları (The Chronicle of the Stylite)*. ed. W. Wright. çev. Muallâ Yanmaz. İstanbul: Şehir Matbaası, 1958.
- Syrian, Michael the. *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*. çev. Robert Bedrosian. Long Branch, N.J.: Sources of the Armenian Tradition, 2013.
- Şahin, Erdinç vd. *Osmanlı Arşiv Vesikaları Işığında Osmanlı Tarihinde Tabii Afetler*. ed. Süreyya Atilla Sağlamçubukçu. İstanbul: KİPTAŞ ; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Şahin, Tahir Erdoğan. *Erzincan Tarihi*. 5 Cilt. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2019.
- Thomson, Robert W. "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i". *Dumbarton Oaks Papers* 43 (1989), 125-226. <https://doi.org/10.2307/1291609>
- Türk, İbrahim Caner. "Seyahatname ve Coğrafi Eserlerde Erzincan". *Erzincan Tarihi, Cilt IV: Yakınçağ Döneminde Erzincan*. ed. İbrahim Caner Türk - Muhammed Köse. 147-280. Erzincan: Erzincan Valiliği Yayınları and Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Türkecan, Ahmet. "Türkiye'nin Doğu Bölgelerinde Gözlenen Kuvaterner Yaşlı Volkanik Etkinlikleri". *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni* 22 (2017), 63-78.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Uysal, Ahmet - Sunkar, Murat. "Erzincan Ovası ve Çevresinin Depremselliği ile Depremlerin Mekânsal ve Yoğunluk Analizleri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34/2 (29 Mayıs 2024), 419-436. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1451933>
- Üçer, Cenksu vd. "Diyanet İşleri Başkanlığının Doğal Afetler Hakkındaki Yaklaşımı". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (Aralık 2023), 191-253.
- Ünal, Erol. *13 Mart 1992 Erzincan Depremi*. Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 1993.
- Yavuz, Erdem. *Türk Siyasi Tarihinde Erzincan (1923-1960)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2. Basım, 2018.
- Yetişkin, Fatma Nur. *Toplumsal Hafıza ve Mekân İlişkisi Bağlamında Deprem: Erzincan İli Örneği*. Giresun: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Doğal Afet Bilinci ve Din Eğitimi İlişkisi Bağlamında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Değerlendirilmesi

Selim Demiryürek

[0009-0004-5746-2190](https://orcid.org/0009-0004-5746-2190)

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Sivas-
Türkiye

<https://ror.org/04f81fm77>

selimdemiryurek66@gmail.com

Mustafa Mücahit

[0000-0003-2345-0015](https://orcid.org/0000-0003-2345-0015)

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Sivas-
Türkiye

<https://ror.org/04f81fm77>

mmucahit@hotmail.com

Öz

Bu çalışma ile doğal afet bilincinin din eğitimi açısından önemini göstermek üzere Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) öğretim programlarında ve ders kitaplarında doğal afet ve doğal afet bilinci kavramlarının bulunma durumu araştırılmıştır. Çalışma, DKAB öğretim programları ve ders kitaplarını inceleyerek ve alanyazındaki benzer çalışmaları dikkate alarak doğal afet bilincine yönelik mevcut durumu tespit etmeyi ve konuyu tartışarak önerilerde bulunmayı amaçlamaktadır. Bulgular, DKAB ders kitaplarında ve öğretim programlarında doğal afet konusuna ve afet bilinci konusuna müstakil olarak değinilmediğini ve afet ve doğal afet kavramlarının DKAB derslerinin okutulduğu tüm sınıf seviyelerinde sınırlı sayıda, toplam 12 defa, geçtiğini göstermiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. DKAB derslerinin içeriği düşünüldüğünde, doğal afetler konusunun müstakil konu başlıkları ve ilgili dinî kavramlar ile daha görünür olarak işlenmesi gerekli görülmektedir. Bununla birlikte müstakil olarak doğal afetlere değinilmese de doğal afet konusunun işlenebileceği ünite ve konular belirlenmiştir. DKAB öğretim programlarının ünite yapısı bölümünde yer alan kavramsal beceriler ve değerlerin ilgili dini kavramlar arasında köprü kurma ile ilişkilendirilebileceği görülmüştür. DKAB öğretim programlarında yer alan ve her ünite için belirlenen okul temelli planlama alanı ile de doğal afetler konusunda çalışmalar için imkan oluşturulabilmektedir. DKAB derslerinde doğal afet konusunda ders içerikleri ve öğretim materyalleri oluşturulması önemlidir. Sonuç olarak çalışma, DKAB öğretim programlarında ve ders kitaplarında doğal afet kavramının din eğitimi temel yaklaşımları çerçevesinde kendi müfredatı, içerdiği konu ve kavramlar ile bütünlüğünü sağlayarak bilişsel, duyuşsal ve beceri boyutlarını içeren bir anlayış ile ele alınmasının gerektiğini göstermektedir. Bunun sonucu olarak

çalışma, DKAB derslerinin doğal afet konusunda afet bilincine sahip bireyler yetiştirilmesine katkı sunacağını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi; DKAB Öğretim Programı ve Ders Kitapları; Doğal Afet; Afet Eğitimi; Afet Bilinci.

Öne Çıkanlar

- Doğal afet bilincinin kazanılmasında DKAB derslerinin etkin bir rolü olmalıdır.
- Doğal afet konusu DKAB derslerinde bilişsel-duyuşsal ve beceri temelli bir yaklaşım ile ele alınmalıdır.
- Doğal afetleri anlamlandırmada dinî kavramlardan yararlanılmaktadır.
- Din eğitiminin sahip olduğu misyon, metodolojik zenginlik ve dinî içerik DKAB derslerinin doğal afetleri konu edinmesini gerekli kılmaktadır.
- DKAB öğretim programları ve ders kitapları incelendiğinde doğal afet konusuna ve doğal afet bilincine yeterince yer verilmediği görülmektedir.

Atıf Bilgisi

Demiryürek, Selim – Mücahit, Mustafa. “Doğal Afet Bilinci ve Din Eğitimi İlişkisi Bağlamında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Değerlendirilmesi”. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi, Deprem ve Din Özel Sayısı* (Nisan 2026). 154-188. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19857370>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	28 Aralık 2025	
<i>Kabul Tarihi</i>	08 Nisan 2026	
<i>Yayın Tarihi</i>	30 Nisan 2026	
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem-İki Dış Hakem	
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik	
<i>YZ Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.	
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışma Doç. Dr. Mustafa MÜCAHİT danışmanlığında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan Doğal Afetlere Karşı Bilinç Gelişiminde DKAB Derslerinin Yeterliliğinin Öğretim Programları ve Ders Kitapları Çerçevesinde İncelenmesi başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.	
<i>Etik Kurul İzni</i>	Etik onay, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Önerisi Etik Değerlendirme Kurulu tarafından verilmiş olup 06.01.2026 tarihli ve E-99711239-050.04-659774 numaralıdır.	
<i>Etik Bildirim</i>	asardergisiebyu@gmail.com	
<i>Yazar Katkıları</i>	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)	Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)
	Veri Toplanması (CRediT 2)	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
	Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)	Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)
	Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)	Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)
	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT)	Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	4 Nitelikli Eğitim	
	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	
	13 İklim Eylemi	
	15 Karasal Yaşam	
<i>Dizinler</i>	ERİH PLUS (31.03.2025)	
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0	

Evaluation of Religious Culture and Moral Knowledge Courses in the Context of the Relationship Between Natural Disaster Awareness and Religious Education

Selim Demiryürek

[0009-0004-5746-2190](https://orcid.org/0009-0004-5746-2190)

Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, Religious Education Division, Sivas, Türkiye

<https://ror.org/04f81fm77>

selimdemiryurek66@gmail.com

Mustafa Mücahit

[0000-0003-2345-0015](https://orcid.org/0000-0003-2345-0015)

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Sivas-Türkiye

<https://ror.org/04f81fm77>

mmucahit@hotmail.com

Abstract

This study investigates the presence of the concepts of "natural disaster" and "natural disaster awareness" within the Religious Culture and Moral Knowledge (RCMK) curricula and textbooks to demonstrate the significance of disaster awareness from the perspective of religious education. By examining RCMK curricula and textbooks and considering similar studies in the literature, the research aims to determine the current status of natural disaster awareness, discuss the findings, and offer recommendations. The findings indicate that the topics of natural disasters and disaster awareness are not addressed as independent subjects in RCMK textbooks and curricula. Furthermore, the terms "disaster" and "natural disaster" appear only a limited number of times—a total of 12 instances—across all grade levels where RCMK courses are taught. This study employed qualitative research methods, specifically literature review and content analysis. Given the scope of RCMK courses, it is considered necessary to treat the subject of natural disasters more prominently through independent headings and related religious concepts. Although natural disasters are not explicitly addressed as standalone topics, specific units and themes where this subject could be integrated have been identified. It has been observed that the conceptual skills and values found in the unit structure of RCMK curricula can be linked to bridging relevant religious concepts. Additionally, the "school-based planning" area designated for each unit in RCMK curricula could provide opportunities for work on natural disasters. The development of course content and instructional materials regarding natural disasters within RCMK lessons is of great importance. Consequently, this study demonstrates that the concept of natural disasters should be handled within RCMK curricula and textbooks through an approach that encompasses cognitive, affective, and skill dimensions. This should be achieved by ensuring integrity with the curriculum's own subjects and concepts

within the framework of fundamental religious education approaches. As a result, the study reveals that RCMK courses can significantly contribute to raising individuals who possess a high level of natural disaster awareness.

Keywords

Religious Education; Religious Culture and Ethics Curriculum and Textbooks; Natural Disaster; Disaster Education; Disaster awarene

Highlights

- Religious Culture and Moral Knowledge (RCMK) courses should play an active role in the acquisition of natural disaster awareness.
- The subject of natural disasters should be addressed in RCMK courses through a cognitive-affective and skill-based approach.
- Religious concepts are utilized in the process of making sense of (internalizing) natural disasters.
- The mission, methodological richness, and religious content of religious education necessitate the inclusion of natural disasters within the scope of RCMK courses.
- An examination of RCMK curricula and textbooks reveals that the topic of natural disasters and natural disaster awareness is not sufficiently addressed.

Citation

Demiryörek, Selim – Mücahit, Mustafa. "Evaluation of Religious Culture and Moral Knowledge Courses in the Context of the Relationship Between Natural Disaster Awareness and Religious Education". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies, Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026). 154-188. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19857370>

Article Information

<i>Date of submission</i>	28 December 2025
<i>Date of acceptance</i>	08 April 2026
<i>Date of publication</i>	30 April 2026
<i>Reviewers</i>	Two Internal-Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>AI Ethics Statement</i>	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
<i>Ethical Statement</i>	This study is based on the doctoral thesis entitled "Examination of the Adequacy of Religious Culture and Ethics Courses in Developing Awareness Against Natural Disasters within the Framework of Curricula and Textbooks," which is being conducted at Sivas Cumhuriyet University Social Sciences Institute under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Mustafa MÜCAHİT.
<i>Plagiarism checks</i>	Yes- intihal.net
<i>Etik Kurul İzni</i>	Ethical approval was granted by the Sivas Cumhuriyet University, Social Sciences Scientific Research Proposal Ethics Evaluation Board, dated 06.01.2026 and numbered E-99711239-050.04-659774
<i>Complaints</i>	asardergisiebyu@gmail.com
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1) Author-1 (%70) - Author-2 (%30) Data Curation (CRediT 2) Author-1 (%60) - Author-2 (%40) Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11) Author-1 (%70) - Author-2 (%30) Writing (CRediT 12-13) Author-1 (%70) - Author-2 (%30) Writing – Review & Editing (CRediT 14) Author-1 (%70) - Author-2 (%30)
<i>S. Development Goals</i>	4 Quality Education 11 Sustainable Cities and Communities 13 Climate Action 15 Life on Land
<i>İdeks</i>	ERIH PLUS (31.03.2025)
<i>Lisance</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Doğal afetler, toplumun normal yaşam düzenini bozan ve onun uyum sağlama kapasitesini aşarak dışsal yardıma gereksinim duyuran ekolojik olaylardır.¹ Depremler, heyelanlar, orman yangınları ve su taşkınları doğal afet kavramının insan hayatındaki olumsuz etkilerini göstermektedir. Bu çerçevede yürütülen afet eğitimi ise kısaca, “afetlere karşı hazırlıklı olmak için verilen eğitimidir.”² Devletin, vatandaşların doğal afetlere karşı hazırlıklı olmasına rehberlik edecek çalışmalar daha çok alt yapıya dair çalışmalar ile yürütülmektedir. “Kamu hibe programları, altyapı işleri için devlet programları ve kamu işleri iyileştirme projeleri”³ bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ancak doğal afetlerin insanlığı doğrudan etkileyen olumsuz yönleri düşünüldüğünde söz konusu bilim dallarının ortaya koyduğu verilerin bireye aktarılması, onda istendik davranışlar oluşturulması eğitim ile mümkün olabilmektedir.

DKAB derslerinin ünite ve konuları dikkate alındığında; Allah sevgisi, Allah inancı, Allah insan ilişkisi, İslam’da inanç esasları, kader inancı, kader, irade sorumluluk ünitelerinde doğal afet konusunun işlenebileceği uygun bir muhtevanın olduğu görülmektedir. Bu muhteva içerisinde yer alan dinî kavramların doğal afetler ile ilişkilendirilmesi DKAB derslerine ait konular açısından uygundur. Örneğin doğal afetler e karşı hazırlıklı olmak, Allah inancı başta olmak üzere ahiret, kader, tevekkül, yardımlaşma, irade ve sorumluluk gibi dinî kavramlarla ilgili bir durumdur. Bu yönüyle DKAB dersleri afet eğitimini içerecek konulara sahiptir.

Çalışma doğal afet kavramını ve doğal afet bilinci kavramını din eğitimi sahası içerisinde 4.sınıftan 12.sınıfa kadar okutulan DKAB ders kitapları ve 2018 yılında yayınlanan DKAB öğretim programları ile 2024 yılında yayınlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan DKAB öğretim programları çerçevesinde ele almaktadır. Bütüncül bir anlayışla literatür taraması yapılarak öğretim programları ve ders kitapları ele alınmış ve betimsel içerik analizi ile bulgular saptanmıştır. Çalışma DKAB öğretim programları ve ders kitaplarına doğal afet konusu merkezinde bir araştırma yapması ve buna yönelik değerlendirmeler içermesi ile alan yazındaki

¹ Mehtap Karacil - Emrah Marul, “Doğal Afet Sonrası Yeni Yaşam Sürecine Uyum”, *ASES Uluslararası Afet Kongresi Kongre Kitabı*, ed. Josep M. Guerrero (Ankara: ASES Yayınları, 2023), 162-168.

² Komisyon (MEB-Kızılay), *Afetler ve Afetlerden Korunma Bilinci Eğitici Eğitimi El Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2019), 2.

³ Lynn M. Highland - Peter Bobrowsky, *Heyelan El Kitabı- Heyelanları Anlama Kılavuzu*, çev. Tolga Çan (Reston, Virginia: The landslide handbook—A guide to understanding landslides, 2008), 62.

benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu farklılık çalışmanın ortaya koymayı hedeflediği özgünlüğünün göstergesidir.

Çalışma, doğal afet ve doğal afet bilinci kavramlarını DKAB öğretim programları ve ders kitaplarında üç alt boyutta aramaktadır. Öncelikle afet ve doğal afet kavramlarının bilgi düzeyinde yer alıp almadığı, ilgili dinî kavramlar ile ilişkilendirilerek uygun bir tutum geliştirilip geliştirilmediği ve bunlara bağlı olarak davranış oluşturulup oluşturulmadığı araştırılmıştır. Zira öğretim programları ortak metninde bu durum, “Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde becerilerin gelişimi; zihinsel, sosyal-duygusal, fiziksel ve ahlaki boyutları içeren bütüncül bir yapıda ele alınmaktadır.”⁴ şeklinde ifade edilmektedir.

1.Yöntem

Araştırma tarama modeli temelli nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak literatür taraması ile afet ve doğal afetlere ait kavramlar ve doğal afetleri anlamlandırmada yararlanılan dinî kavramlar incelenmiştir. Kavramsal çerçeve bu şekilde belirlendikten sonra doğal afet bilinci kavramı ele alınmıştır. Daha sonra afet bilinci geliştirilmesine yönelik çalışmalarda din eğitiminin fonksiyonu değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılarak DKAB öğretim programları ve ders kitaplarında doğal afet ve afet eğitimi ile ilgili konular incelenerek doğal afetler konusunun yer alma durumu saptanmıştır. Böylece çalışmanın temel problemi olan, doğal afetlere karşı bilinç gelişiminde DKAB ders kitaplarının ve öğretim programlarının rolü, içerik; ünite, konu, etkinlik ve öğrenme çıktıları (kazanımlar) ile ölçme-değerlendirme alanındaki yeterlilik durumu bakımından nedir? Sorusuna cevap aranarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İçerik analizi metin veya metinlerden oluşan bir kümenin içindeki belli kelimelerin veya kavramların varlığını belirlemeye yönelik yapılır.⁵ DKAB ders kitaplarında ve öğretim programlarında afet ve doğal afet kavramlarının yer alma durumu içerik analizi yapılarak belirlenmiştir. İçerik analizi yönteminden önce literatür taraması ile çalışmada esas alınacak DKAB ders kitapları ve öğretim programları belirlenmiştir. Çünkü “betimsel içerik analizi çalışmasına karar

⁴ Komisyon-MEB, *Öğretim Programları Ortak Metni* (Ankara: MEB Yayınları, 2024), 14.

⁵ Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 250.

verildikten sonra literatür çalışması ile araştırmaya dahil edilecek çalışmaların bir havuzu oluşturulur.”⁶

Çalışmada 2025-2026 eğitim öğretim yılında yürürlükte olan DKAB öğretim programları ve okutulan DKAB ders kitapları esas alınmıştır. 2024 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli çalışmaları kapsamında ilköğretim (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf) ve ortaöğretim (9, 10, 11 ve 12.Sınıf) olmak üzere iki ayrı DKAB öğretim programı ve tüm derslere ait öğretim programları için geçerli ortak metin yayınlanmıştır. Bu nedenle çalışmada ele alınan 5, 6, 9 ve 10. sınıflara ait DKAB ders kitapları 2024-2025 eğitim öğretim yılından itibaren geçerli olan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeline göre hazırlanan ders kitaplarıdır. Çalışmada yer alan ve 2025-2026 eğitim öğretim yılında okutulmaya devam edilen 4, 7, 8, 11 ve 12. sınıflara ait DKAB ders kitapları ise 2018 yılında yayınlanan öğretim programlarına göre hazırlanmıştır.

Çalışmanın örneklemini, veri kaynağını oluşturan DKAB öğretim programlarının künye bilgileri ve ders kitaplarına ait Talim ve Terbiye Kurulu onay bilgileri şu şekildedir:

S.No	Öğretim Programının Adı	Tarihi
1	T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)	2018
2	T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (Ortaöğretim 9, 10, 11, ve 12. Sınıflar)	2018
3	T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI İLKOKUL-ORTAOKUL VE İMAM HATİP ORTAOKULU DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıf) TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ	2024
4	T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (9, 10, 11 ve 12. Sınıf) TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ	2024

Tablo 1. DKAB Öğretim Programlarının Künye Bilgileri

Kaynak: <https://Dogm.Meb.Gov.Tr/Www/Ogretim-Programlari-Arsivi/icerik/2064>

Tablo 2. DKAB Ders Kitaplarına Ait Bilgiler

⁶ Eser Ültay vd., “Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2021), 191.

S.No	Ders Kitabının Adı	Yazar Bilgisi	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Onay Bilgileri	Yayın Bilgisi	Baskı Yılı
1	İlkokul 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı	Elif Emine DİRLİK, Hatice Büşra PAKSOY, Hulusi YİĞİT, Kübra KAZAN, Zehra EREZ	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 02.06.2023 Tarih ve 29 sayılı kurul kararı	MEB Yayınları Yayın No: 9243	2025
2	Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı	Hatice Büşra PAKSOY, Hatice DÜLGEROĞLU, Hulusi YİĞİT, Kübra KAZAN, Sinan ÖZYURT, Ubeydullah TAŞ	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 17.07.2024 Tarih ve 110459275 sayılı yazısı	MEB Yayınları Yayın No: 9589	2025
3	Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı	Dr. Osman CİNGÖZ, Ali ÇİFTÇİ, Gülden DEMİR, Şeyma ÖRNEK, Talip ORHAN	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 07.04.2025 gün ve 129757477 sayılı yazısı	MEB Yayınları Yayın No: 9849	2025
4	Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı	Dr. Tuğçe GÜNAYDIN, Dr. Elif DAVUN, Fatih DİLEKÇİ, Filiz BİRİNCİ	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 17.08.2023 tarih ve 35 sayılı kurul kararı	MEB Yayınları Yayın No: 9242	2025
5	Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8.	Abdullah TAŞKIRAN, Mihrican ODABAŞI, Sabahattin NAYİR	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 04.03.2025	MEB Yayınları Yayın No: 2097	2025

	Sınıf Ders Kitabı		tarikh ve 127983118 sayılı yazısı		
6	Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı	Dr. Muhammed Emin Şimşek, Abdullah Bektaş, Abdullah Taşkıran, Ahmed Şentürk, Asiye Yılmaz, Furkan Özüdoğru, Havva Aldemir Emek, Sümeyye Özaydın	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 17.07.2024 gün ve 110459275 sayılı yazısı	MEB Yayınları Yayın No: 9590	2024
7	Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı	Dr. Fatih ÇELİKEL, Bekir ÇELİK, Ömer BAHADIR, Seçil KILIÇ, Yahya DAĞ	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 10.04.2025 tarih ve 130151974 sayılı yazısı	MEB Yayınları Yayın No: 10078	2025
8	Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı	Gülüşe GÜNDÜZ, Süleyman EMİROĞLU, Yasemin ÇOBAN	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 28.12.2023 gün ve 118 sayılı kararı	MEB Yayınları Yayın No: 9233	2025
9	Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı	Dr. H. İsmail DOĞAN, Sümeyye ÖZKAN, Yusuf ÖZTÜRK, Feramuz YILMAZ	MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı 28.02.2024 tarih ve 08 sayılı Kurul kararı	MEB Yayınları Yayın No: 9834	2025

Çalışma, Tablo 1 ve Tablo 2 içerisinde yer alan DKAB öğretim programları ve ders kitapları çerçevesine sahip bir sınırlılık alanında hazırlanmıştır. DKAB ders öğretmenlerinin görüşleri, sınıf içi uygulamalar veya öğrenci algıları gibi araştırma konusu ile ilgili olan diğer boyutlar çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışma DKAB Öğretim programları ve ders kitapları odağında doğal afet bilincinin yeterlilik

durumunu ele almaktadır. Bunu yaparken öğretim programlarının yapısını oluşturan temel öğeler; “öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri, içerik çerçevesi, öğrenme kanıtları, öğrenme-öğretme yaşantıları, farklılaştırma ve öğretmen yansıtmaları”⁷ dikkate alınmıştır.

2. Benzer Çalışmalar ve Çalışmanın Özgünlüğü

Doğal afet ve din ilişkisini konu alan çalışmalara bakıldığında konunun daha çok kelimâ açıdan ele alındığı görülmektedir. Bu konuda fikir vermesi açısından, Karagöz’ün editörlüğünde hazırlanan “Doğal Afetler ve Din”⁸ ve Altıntaş tarafından kaleme alınan “Afetler ve İmtihan Gerçeği”⁹ isimli eserler; Ağırman tarafından yazılan “Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler”¹⁰ isimli doktora tezi; Karaman tarafından kaleme alınan “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”¹¹, Bulak tarafından yazılan “Doğal Afetler ve Trafik Kazaları Bağlamında Kader ve Tevekkül”¹² başlıklı çalışma ve Çağlayan tarafından kaleme alınan “Afet, İmtihan ve Kötülük Bağlamında Doğa Yasaları”¹³ isimli araştırma yapılan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalara bakıldığında “Doğal afetlerin dayandığı jeolojik ve meteorolojik nedenlerin kaynağı neye dayanmaktadır?”¹⁴ gibi evrendeki yasalarla ilgili soruları cevaplandırma, ilahî adalet açısından değerlendirmeler yapıldığı ve doğal afetler konusunun dinî rehberlik açısından ele alındığı görülmektedir.

Din eğitimi alanında afet konusunu içeren çalışmalara bakıldığında daha çok afet sonrası durumlar dini başa çıkmanın ön planda olduğu görülmektedir: Gümrükçüoğlu tarafından hazırlanan “dini başa çıkmada etken olan kader, tevekkül, sabır ve dua anlayışını, İslam’ın değer bütünlüğü içinde ele alıp, betimsel analizlerle ortaya koymayı amaçlayan”¹⁵ araştırma; Doğru tarafından “ 6 Şubat 2023 tarihinde

⁷ Komisyon-MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf)* (Ankara: MEB, 2024), 14.

⁸ İsmail Karagöz (ed.), *Doğal Afetler ve Din* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024).

⁹ Altıntaş, *Afetler ve İmtihan Gerçeği*.

¹⁰ Ali Ağırman, *Hız. Adem'den Hız. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014).

¹¹ Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”.

¹² Rukiye Bulak, *Doğal Afetler ve Trafik Kazaları Bağlamında Kader ve Tevekkül* (Malatya: Malatya İnönü Üniversitesi, 2018).

¹³ Harun Çağlayan, “Afet, İmtihan ve Kötülük Bağlamında Doğa Yasaları”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/2 (2024), 396-409.

¹⁴ Furat Akdemir, “Doğal Afetleri İlahî Yasalar ve İnsan Üzerinden Okuma”, *Doğal Afetler ve Din* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 29-47.

¹⁵ Süleyman Gümrükçüoğlu, “Din Eğitimi Açısından Doğal Afetlerle Başa Çıkmada Temel Kur'anî Kavramlar”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 16 (2023), 80.

Kahramanmaraş merkezli meydana gelen depremlerin bireyler üzerinde bıraktığı olumsuz psiko-sosyal etkileri belirlemek ve bu etkilerle başa çıkmada kullanılan dini başa çıkma yöntemlerini incelemesinin hedeflendiği¹⁶ nitel araştırma ve Asoğlu ve Özdemir tarafından hazırlanan “ Kahramanmaraş depremleri kaynaklı, travma sonrası stres belirtileri yaşayan bireylerin, din eğitimi yaşantılarının söz konusu belirtilerle başa çıkmadaki rolünü incelemek ve din eğitimi ile olumlu dini başa çıkma mekanizmaları arasındaki ilişkiyi analiz etme”¹⁷ amacı ile hazırlanan araştırma örnek olarak gösterilebilir. Afet (felaket) kavramına değinen alanyazındaki diğer çalışmalar ise çevre bilinci ve çevre eğitimi merkezinde hazırlanmıştır: Çorbacı tarafından kaleme alınan “Örgün eğitim kurumlarında, diğer derslerin yanında DKAB öğretim programının çevre bilinci oluşumuna katkısı var mıdır?”¹⁸ problem cümlesine cevap arayan çalışma ve Yıldız tarafından hazırlanan “DKAB derslerinde çevre eğitiminin teorik temelleri üzerinde durulan ve DKAB dersinde uygulanabilecek bir ekolojik temelli çevre eğitimi önerisinde”¹⁹ bulunan çalışma örnek olarak verilebilir.

Afet eğitimi ve afet bilinci kavramları üzerine eğitim alanında yapılan çalışmalara bakıldığında ise konunun daha çok afet okuryazarlığı, afet eğitiminin önemi ve öğretilerin afet eğitime yönelik bilgi düzeylerinin araştırıldığı görülmektedir: “İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin algılarına göre, afet okuryazarlık düzeyleri ile afet bilinci algısı ve afete hazırlık davranışları arasındaki ilişkiyi saptamak”²⁰ amacını taşıyan doktora tezi, “öğretmenlerin disiplinler arası afet eğitime ilişkin farkındalıkları, afet eğitimi ve disiplinler arası öğretime ilişkin algıları”²¹ üzerine yapılan araştırma ve “eğitimin önemini vurgulamak, afet eğitimlerinin genel özelliklerini belirtmek ve afete dirençli toplum açısından eğitimin olumlu etkilerini ortaya çıkarmak”²² amacıyla hazırlanan çalışma örnek olarak gösterilebilir.

¹⁶ Çetin Doğru, “Din Eğitiminin İmkanları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Örneğinde Fenomenolojik Bir Çalışma”, *Hararın İlahiyat Dergisi* 53 (2025), 95.

¹⁷ Emel Asoğlu - Ömer Özdemir, “Deprem Kaynaklı Travma Sonrası Stres Belirtileri İle Başa Çıkmada Din Eğitiminin Rolü”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024), 321.

¹⁸ Osman Kâmil Çorbacı, “DKAB Öğretim Programı Ekseninde Çevre Bilinci”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 169.

¹⁹ Zafer Yıldız, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Ekolojik Temelli Çevre Eğitiminin Teorik Temelleri”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/1 (2015), 275.

²⁰ Alpaslan Ayhan ÇELİK, *Afet Okuryazarlığının Afetlere Hazırlık Davranışları Üzerindeki Etkisi: Afet Bilinci Algısının Aracı Rolü* (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025), 6.

²¹ Kader Birinci Konur vd., “Afet Eğitimi ve Disiplinlerarası Öğretim: Öğretmenler Ne Düşünüyor?”, *Afet ve Risk Dergisi* 6/2 (2023), 575.

²² Sefa Mızrak, “Eğitim, Afet Eğitimi ve Afete Dirençli Toplum”, *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 56.

Ders kitaplarında afet kavramını inceleyen bir çalışma mevcut olup çalışma alanı “2023-2024 eğitim öğretim yılında ilkökul 1, 2, 3 ve 4. sınıflarında okutulan Talim ve Terbiye Kurulu onaylı 1, 2, 3 ve 4. sınıf Türkçe, 1, 2, 3. sınıf Hayat Bilgisi, 1, 2, 3 ve 4. sınıf Matematik, 1, 2, 3 ve 4. sınıf Müzik 3 ve 4.sınıf Fen Bilimleri, 4. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 4. sınıf Sosyal Bilgiler, 4. sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ile 4. sınıf Trafik Güvenliği ders kitapları”²³ ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışma, sadece ilkökulda okutulan derslerle sınırlı kalmakta ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında yenilenerek 2024-2025 Eğitim Öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan yeni öğretim programlarından öncesini ele almaktadır.

DKAB öğretim programları ve ders kitaplarını merkeze alan doğal afet ve doğal afet bilinci konularını din eğitimi bağlamında ele alması yönüyle çalışma, alanyazındaki çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Araştırmanın özgünlüğü, çalışma odağına DKAB öğretim programları ve ders kitaplarını almış olmasındandır. Çalışmada doğal afet konusu DKAB dersleri çerçevesinde tüm sınıf seviyelerinde ele alınmasıyla da benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Çalışma sınırlılık alanının DKAB öğretim programları ve ders kitapları olması sebebiyle doğal afet ve doğal afet bilinci kavramı özelleştirilen bu çalışma alanı içerisinde ele alınmaktadır. Çalışmayı benzer araştırmalardan ayıran belirleyici yönler arsında doğal afet ve afet bilinci kavramlarına din eğitimi bağlamında ele alan perspektifi, afet kavramının sonrasındaki olumsuz durumu anlamlandırma veya başa çıkma konularının ötesinde bilişsel ve duyuşsal süreçleri de kapsayacak şekilde DKAB derslerinin içeriği ile ilişkilendirmesi de gösterilebilir.

3. Afet ve Doğal Afet Kavramı

3.1. Afet

Afet sözcüğü, sözlükte “büyük felaket, bela, musibet”²⁴; “âfât, dâhiye”²⁵; “çeşitli doğa olaylarının sebep olduğu yıkım veya olumsuz sonuçlar doğuran durum”²⁶ veya “musibet, belâ, zarar, kusur, hastalık, isabet ettiği şeyleri yararlı olmaktan çıkaran durum”²⁷ anlamına gelmektedir. “En geniş anlamı ile afet, canlı ve cansız çevreye büyük zarar veren önemli ölçüde can ve mal kaybına neden olan olağan dışı, doğal ve

²³ Kotan, “Ders Kitaplarında Yer Alan Afet Eğitimi Konularının İncelenmesi”.

²⁴ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 15.

²⁵ Şemseddin Sami, *Afet* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), “Kamus-ı Türki”, 42.

²⁶ “TDK Sözlük Anlamı”, Resmi, *Güncel Türkçe Sözlük* (02 Şubat 2025).

²⁷ Mehmet Canbulat, “Afet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 9.

beşeri olaylardır.”²⁸ Kısaca, insanoğlunun yaşadığı çevrede yıkıma, can ve mal kaybına neden olan normal şartların ötesinde doğa veya insan kaynaklı olarak olumsuz sonuçlar doğuran olaylar afet olarak isimlendirilmektedir.

Terim olarak ise afet kavramı, “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay”²⁹ olarak veya “toplumu sosyo-ekonomik ve kültürel yönde etkileyen büyük can ve mal kaybına neden olan, doğal ve insan kaynaklı olayların tamamı”³⁰ şeklinde tanımlanabilir.

Afet sözcüğüne dinî bir perspektif ile bakıldığında, Gazâli İhyâ-u Ulûmu'd-Din isimli meşhur eserinde afet kavramını dinin yasakladığı, insanı yanlışla götüren davranışlar olarak “konuşmanın afetleri”³¹ başlığı altında ele almış ve bu kötü davranışları insanları yanlışla sürükleyen afetler olarak sıralamıştır.

3.2. Doğal Afet

Afetler kökenlerine, ortamlarına veya hızlarına göre tasnif edilmektedir. Kökenleri dikkate alındığında temelde iki türlü afetten söz edilebilir: Doğal afetler ve beşerî afetler. Beşerî afetler “insanların neden olduğu, büyük can ve mal kaybının görüldüğü yangınlar, büyük kazalar, patlamalar, kontrol edilemeyen nükleer etkinlikler, savaşlar, ekonomik/politik/dinî amaçlı eylemler gibi tehlikeli olaylar sonucu yaşanan afetler”³² olarak açıklanabilir. Afet tanımının doğa olayları çerçevesinde özelleştirilmesi ile de doğal afet kavramını, “toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel etkinliklerini büyük ölçüde olumsuz yönde etkileyen, önemli can ve mal kaybına neden olan, doğal etkenlere bağlı olarak oluşan doğa olayı”³³ şeklinde açıklamak mümkündür.

Doğal afet kavramının doğa kaynaklı afet olarak ifade edildiği de görülmektedir. Bu durumda doğa kaynaklı afet, “deprem, sel, heyelan, çığ, kuraklık, fırtına, dolu, hortum, kuraklık, göktaşı düşmesi vb. gibi oluşumu engellenemeyen jeolojik,

²⁸ Cemalettin Şahin - Şengün Sipahioğlu, *Doğal Afetler ve Türkiye* (Gündüz Eğitim Ve Yay., 2003), 4.

²⁹ Ünal Aldemir vd., *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü* (Ankara: T.C.Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2014), 23.

³⁰ Şahin - Sipahioğlu, *Doğal Afetler ve Türkiye*, 434.

³¹ Muhammed b. Muhammed Gazâli, *İhyâ-u Ulûmu'd-Din*, çev. Abdulhalık Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2002), 3/194.

³² Şahin - Sipahioğlu, *Doğal Afetler ve Türkiye*, 4.

³³ Şahin - Sipahioğlu, *Doğal Afetler ve Türkiye*, 441.

meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik, biyolojik ve kaynağı dünya dışında olan tehlikelerden kaynaklanan doğa olaylarının sonuçlarına verilen genel bir isim”³⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.

Ülkemizde yaşanan doğal afetleri depremler, su taşkınları, heyelanlar, çığ düşmeleri ve orman yangınları olarak sıralamak mümkündür. Kuraklık ve küresel ısınma da doğal afetler ile birlikte ele alınmaktadır. Yıkım gücü ve etki alanı ile afet kavramı denildiğinde ilk akla gelen doğal afet türü olan deprem sözcüğü “yer sarsıntısı, zelzele”³⁵ anlamına gelmektedir. Terim olarak ise deprem “Tektonik kuvvetlerin veya volkan faaliyetlerinin etkisiyle yer kabuğunun kırılması sonucunda ortaya çıkan enerjinin sismik dalgalar hâlinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yeryüzünü kuvvetle sarsması olayı”³⁶ veya “doğal etkenlere bağlı olarak yer kabuğunda görülen ve yeryüzünde önemli boyutta görülebilen değişikliklere neden olan kısa süreli salınım ve titreşimler”³⁷ olarak tanımlanmaktadır. Deprem hakkında yazılan eserlerde depremi oluşturan bu salınım ve titreşimleri “yer sallanmasını meydana getiren deprem dalgaları”³⁸ olarak veya elastik dalga olarak ifade edilmektedir.

4. Doğal Afetleri Anlamlandırmada Yararlanılan Dinî Kavramlar

4.1. Ahiret

Ahiret kavramı “dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ikinci hayat.”³⁹ Dünya hayatı birinci hayat olarak düşünüldüğünde “ikinci hayat veya yurt olarak tabir edilen”⁴⁰ bir kavramdır. Ahiret kavramının doğru şekilde öğretimi sorumluluk almayı öğrenmiş bireyler yetiştirilebilmesi açısından önemlidir. Çünkü “kavram öğretimi, kavram öğrenmenin anlaşıldığı ve bu çerçevede elde edilen bulgulara göre öğretim düzenlendiği oranda başarılı olacaktır.”⁴¹

DKAB derslerinde ahiret kavramı, 7.sınıfın ilk ünitesi olan “Melek ve Âhiret İnancı” isimli üniteye müstakil bir konu olarak ve 9.sınıfta “Allah İnsan ilişkisi” ve

³⁴ Aldemir vd., *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, 64.

³⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 267.

³⁶ Aldemir vd., *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*, 58.

³⁷ Şahin - Sipahioğlu, *Doğal Afetler ve Türkiye*, 441.

³⁸ Bruce A. Bolt, *Depremler*, çev. Ülkün Tansel (Ankara: TÜBİTAK, 2008), 51.

³⁹ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/543.

⁴⁰ Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibil Kur'an* (Beyrut: Dar al-Ma'refa, 2014), 23.

⁴¹ Süleyman Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004), 103.

“İslam’da İnanç Esasları”⁴² isimli üniteler içerisinde yer almaktadır. DKAB öğretim programları incelendiğinde “sosyal-duygusal öğrenme becerileri, “değerler ve okuryazarlık becerileri bütünleşik bir şekilde kullanılmış; öğrenme-öğretme uygulamalarında bu unsurların öğretmenler tarafından nasıl kullanılacağına dair örneklere yer verilmiştir.”⁴³ Öğretim programlarında yer alan değerler içerisinde sorumluluk kavramı da yer almaktadır. Ahiret inancına dair konular sorumluluk değeri ile ilişkilendirilmiştir. Ahiret kavramının sorumluluk sahibi bireyler olmayı gerektirdiği belirtilmektedir.

Din eğitimi açısından kuramsal bir temele oturtulmuş ahiret inancı anlayışı insanın evrendeki var olma ve sahip olduğu konumu anlaması açısından önemlidir. Bu noktada insan için dünya, insanın sınırsızca tüketeyeceği bir alan değil, ona korunması için verilmiş bir emanettir. Aynı zamanda Allah’ın evren için yarattığı yasalara uygun davranmak da ahiret inancıyla doğrudan ilişkilidir. Aslında bu durum “bireyin çevresindeki dünyayı anlama ve öğrenmesini sağlayan aktif zihinsel faaliyetlerinin oluşturduğu bilişsel gelişim”⁴⁴ zeminine dayanmaktadır. Sadece bilişsel gelişim kuramları değil ahlaki ve kişilik gelişim kuramları açısından da durum aynıdır. Burada dikkat çeken nokta “bireyin ahlak gelişimi belli aşamalar izler. Bu aşamalar bireyin bilişsel gelişiminden bağımsız değil ona paraleldir.”⁴⁵ DKAB dersleri uygun içerikler ile ahiret kavramını afet ve doğal afet kavramları yönünden bilişsel seviyede ele alarak öğrencide duyuşsal anlamda bir tutum kazandırabildiğinde uygun davranışın görülmesi mümkün olabilecektir. Buradaki nihai hedef, “öğrenciler sadece dinî bilgileri öğrenmekle yetinmeyecek, aynı zamanda kendi inanç sistemlerini derinleştirerek toplumsal yaşamda rehberlik yapabilecek donanımına sahip olacaklardır.”⁴⁶

Ahiret kavramı ile doğal afetler arasında sorumluluk kavramı ile bağ kurmak mümkündür. Doğal afetler olarak adlandırılan olaylar esasında tabiat olaylarıdır. Onları afete dönüştüren ortaya çıkan yıkıcı sonuçlarıdır. Sorumluluk sahibi olan birey yaşanan tabiat olaylarının afete dönüşmemesi için kendi sorumluluk alanı içerisinde üzerine düşen görevleri yapma bilincinde olmalıdır. Afet bilinci sadece

⁴² Komisyon-MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf).

⁴³ Komisyon-MEB, *İlkokul-Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı* (4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıf), 2024.

⁴⁴ Nuray Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2004), 32.

⁴⁵ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, 62.

⁴⁶ Yakup Kaya, “Din Eğitiminde Çok Boyutlu Dinî Yetkinliğin Geliştirilmesi: Kuramsal Temeller ve Uygulama Yaklaşımları”, *Journal of Islamic Research* 36/3 (2025), 385.

bireysel bir hazırlık değil, aynı zamanda toplumsal bir iş bölümüdür. Ahiret inancına sahip bir mühendis, müteahhit veya denetçi için görevini liyakat ve dürüstlük ilkelerine uygun olarak yapmamak sadece yasal bir suç değil, ebedi bir sorumluluk (vebal) doğurur. Bu bilince sahip bireyler ahiret hayatında sahip olduğu sorumluluğun hesabını vereceğini bilir. Bu durum DKAB öğretim programlarında şu şekilde ifade edilmiştir: “Öğrencilerin sorumluluklarını yerine getirmelerini ve seçimlerini ahlaki açıdan değerlendirmelerini sağlamak amacıyla Rad suresinin 22-24. ayetlerinden yararlanılarak ahiret hayatının dünya hayatında yapılanların karşılığı olduğu bilgisi öğrencilere aktarılır.”⁴⁷

4.2. Kader

Kader kavramı “Allah'ın nesneleri ve olayları özellikle sorumluluk doğuran beşerî fiilleri, ezelde planlayıp zamanı gelince yaratmasıdır.”⁴⁸ DKAB derslerinde kader kavramı, 8.sınıfta Kader İnancı ve 11.sınıfta Kader, İrade ve Sorumluluk başlıkları ile müstakil üniteler olarak bulunmaktadır. Bu ünitelerde “kader inancının insanın davranışlarına etkisine dair bir bakış açısı kazanmaları amaçlanmaktadır.”⁴⁹ Her iki ünite de sorumluluk ve duyarlılık kazandırılması gereken değerler olarak yer almaktadır. Öğrenme çıktılarına bakıldığında kader inancının insan davranışına etkisi de belirtilmiştir.

Kader kavramı bilişsel, duyuşsal ve ahlaki bir kuramsal bir temelde, öğrenim başmaklarına uygun olarak bilgi düzeyi tamamlanmış, hurafe ve teslimiyetçi anlayıştan uzak, öğrencide sağlıklı bir kader inancına ait bir tutumun geliştirildiği duyuşsal boyutu içermelidir. Ancak bu şekilde eylem ve uygulama alanında istenilen davranışları görmek mümkün olabilir. Belirtilen üç boyutlu bu kuramsal çerçeve ile doğal afet kavramı, irade, tedbir, sorumluluk ve yardımlaşma gibi DKAB derslerinin içeriğinde yer alan konuların birlikte ele alınması doğal afet bilinci kazanımına yardımcı olacaktır.

DKAB öğretim programlarında kader konusunu ele alan ünitelerin içerik çerçevesi; “akıl, irade ve sorumluluk sahibi bir varlık olarak insan”⁵⁰ ve anahtar

⁴⁷ Komisyon-MEB, *İlkokul-Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı* (4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıf).

⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/58.

⁴⁹ Komisyon-MEB, *İlkokul-Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı* (4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıf).

⁵⁰ Komisyon-MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf).

kelimeler; “insan, irade, kader, kaza, özgürlük, sorumluluk”⁵¹ bu şekilde belirlenmiştir. Doğru kader anlayışına sahip olan birey akıl, irade, özgürlük ve sorumluluk kavramları ile yaşadığı hayatı anlamlandırabilir. Akıl ve irade sahibi olmasından kaynaklanan özgürlüğünü sorumluluk kavramı ile şekillendirip hayatına yön belirleyebilir.

Doğru kader anlayışına sahip birey doğal afetlerin nedenlerini sorgulayarak teslimiyetçi bir kader anlayışından uzaklaşıp üzerine düşen sorumluluğa ve alınması gereken tedbirlere odaklanır. Bu durum, 11.sınıf ta kader konusunun işlendiği ünitenin öğrenme-öğretme uygulamaları bölümünde, “Toplumda yaygın olan yanlış kader anlayışlarına dikkat çekilir. Öğrencilerin kaderin yanlış yorumlanmasından doğan sorunların, insanın iradesinden kaynaklandığı çıkarımında bulunmalarına rehberlik edilir.”⁵² şeklinde ifade edilmektedir. Doğru kader anlayışına sahip olunması doğal afetlere hazırlıklı olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle kader kavramının öğretim programlarında amaçlandığı şekilde öğretimi doğal afetlere karşı duyarlı ve hazırlıklı olma konusunda önem taşımaktadır. Bu önem, doğal afetlere karşı bilinç gelişimini göstermektedir. “Dinî kavramların öğretimi bireyi din hakkında bilgilendirme ve bilinçlendirme çabasında yardımcıdır. Çünkü kavramlar, bir alandaki bilgilenmenin en temel parçasını oluştururlar.”⁵³

4.3. Tevekkül

Tevekkül kavramı “bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesi, rızıkta ve işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenmesi”⁵⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Tevekkül kavramı tedbir kavramı ile yakından ilişkili bir kavramdır. “Tedbir, insanın irade ve kudreti dahilinde gerçekleşir. İnsanın olmasını istemediği olayın meydana gelmesinden önce başvurması gereken işleri kapsar.”⁵⁵ Tevekkül kavramını, insanı birey olarak ilgilendiren bir sorumluluk alanı olarak görmenin yanında sosyal açıdan da ele almak mümkündür. “Tevekkülü birey ve toplumun; yapılması planlanan bütün çalışmaları şartlarına uygun olarak önceden yerine getirmesini ön görmek şeklinde değerlendirmek mümkündür. Buna sosyal tevekkül de denebilir.”⁵⁶

⁵¹ Komisyon-MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf).

⁵² Komisyon-MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı* (9, 10, 11 ve 12. Sınıf).

⁵³ Akyürek, *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*, 169.

⁵⁴ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 41/3.

⁵⁵ Ramazan Altıntaş, *Afetler ve İmtihan Gerçeği* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2025), 37.

⁵⁶ Fikret Karaman, “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”, *Diyanet İlmi Dergi* 56/3 (15 Eylül 2020), 915.

Tevekkül kavramı din eğitimi açısından kuramsal bir temelde ele alındığında konunun bireysel ve toplumsal boyutlarının yanında duyuşsal alanda pasif veya aktif bir tevekkül anlayışı ile de karşılaşılmaktadır. Tedbir alınmadığında ortaya çıkan olumsuz durumlar ihmal kavramını ifade etmekle beraber bireyin tevekkül anlayışının kaderci ve teslimiyetçi olduğunu da göstermektedir. Bu nedenle inanca dair diğer kavramların öğretiminde olduğu gibi tevekkül kavramının öğretiminde de doğru tutum oluşturulması konunun referans aldığı kuramsal anlayış ile ilgilidir. Tevekkül kavramının bilişsel ve duyuşsal düzeyde öğrenciye doğru içerikler ile aktarımı onda ahlaki bir sorumluluk da oluşturacaktır. Afet bilinci, bu anlamda, ibadet anlayışı ile oluşacak, kişinin çevresini güvenli hale getirmesi ahlaki bir zorunluluk olarak görülebilecektir.

DKAB derslerinde tevekkül kavramı, kader kavramın yer aldığı 8.sınıf Kader İnancı ve 11.sınıf Kader, İrade ve Sorumluluk üniteleri içerisinde işlenmektedir. Bu ünitelerde öğrenme-öğretme uygulamaları ve anahtar kavramlar içerisinde yer alan tevekkül kavramı doğal afetler konusu ile ilişkilendirilebilecek bir kavramdır. Özellikle doğal afetlere karşı hazırlıklı olma süreci tevekkül kavramını kapsayacak şekilde ele alınabilir. Tevekkül kavramının sosyal çerçevesi dikkate alındığında doğal afetlerin ortaya koyacağı yıkım önceden öngörülerek gerekli tedbirlerin alınması bir gerekliliktir. Burada doğal afet bilincine sahip olunmasının önemi de kendini göstermektedir. Doğal afet konusunda yeterli bilince sahip bireylerden oluşan bir toplumda bu şekilde sosyal bir tevekkül anlayışı sergilenebilir. DKAB öğretim programları için hazırlanan öğretim programları ortak metninde öğretim programlarının temel yaklaşımı bağlamında ortaya konan hedeflerden bir tanesi, bilge nesiller yetiştirmektir. Bu hedef “öğrenci profili: yetkin ve erdemli insan” olarak ifade edilmektedir.⁵⁷ Yetkin ve erdemli insan tanımı içerisinde yer alan bilge ve iradeli kavramları tevekkül kavramı açısından önem taşımaktadır. Çünkü bilge insandan, insanlık tarihinin bir parçası olan doğal afetler konusunda bilinç sahibi olması ve iradesi ile gerekli tedbirleri alması beklenir. Bu beklentiye uygun olarak DKAB derslerinde yer alan ilgili konularda tevekkül kavramı doğal afetler konusu ile ilişkilendirilerek ele alınabilir.

5. Doğal Afet Bilinci

Afet bilinci, bireyin afet risklerinin farkında olması, bu risklere karşı tedbir alması olması ve afet anında veya sonrasında can ve mal kaybını en aza indirecek şekilde

⁵⁷ Komisyon-MEB, *Öğretim Programları Ortak Metni*.

hareket etmesi olarak anlaşılabilir. Bu yönüyle doğal afet bilinci kavramı, insanın uğraması muhtemel afetlere karşı önceden sahip olduğu bilinci ifade etmektedir. Doğal afet bilinci, en yalın şekilde “deprem, sel, çığ, heyelan ve orman yangınları öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gerekenler ve afet zararlarını azaltma konusunda bilinç oluşturma”⁵⁸ olarak tanımlanabilir. İnsanoğlu bilim ve teknolojiadaki gelişmelere uygun olarak hayat standardı oluşturmuş ve bu standardın bozulmaması için birçok önlem alma arayışına girmiştir. İnsanın hayatta kalmaya verdiği önemi de gösteren arayış çabaları bu yönüyle fitrî bir nitelik de arz etmektedir.

Doğal afet bilinci kavramının operasyonel çerçevesi, afet öncesi, afet anı ve afet sonrasında sahip olunan bilgi tutum ve davranış boyutunu içermektedir. Afet öncesinde afete hazırlıklı olmak, afet anında doğru davranışlar sergilemek ve afet sonrasında ortaya çıkacak ihtiyaçlara çare olabilmek ancak doğal afet bilincine sahip olmakla mümkündür. Ayrıca konunun bilgi, tutum ve davranış boyutları doğal afet bilinci kavramının içeriğini oluşturmaktadır.

Sağlıklı bir afet bilinci gelişiminde aileler başta olmak üzere okullara, akademik dünyaya, sivil toplum kuruluşlarına, radyo ve televizyon yayıncılarına ve devletin ilgili kurumlarına görev ve sorumluluklar düşmektedir. Halkın afetlere olabildiğince hazır olmasını sağlamak için belirtilen bütün paydaşların bu konuda sorumluluk bilinciyle çalışmalar yürütmesi hem insanî hem ahlakî hem de millî bir görevdir. Çünkü bu konudaki zafiyetin acı sonuçları millet olarak hepimizi etkilemektedir. 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremler, afet bilinci kavramının afet öncesi hazırlık noktasındaki etkinliğini büyük acılar ve büyük kayıplar ile ortaya koymuştur. Bu nedenle afet bilincinin asgarî düzeyde de olsa her vatandaşa kazandırılması, kelimenin gerçek anlamıyla, *hayatî bir önem* arz etmektedir.

Afet bilinci kavramının içeriğine baktığımızda insanlara kazandırılması gereken bir diğer önemli nokta da *afet esnasında* yapılacaklara dair bilinç kazandırmaktır. İnsanların daha önce yaşamadıkları biçimde olağanüstü bir durum yaşamaları onların bu durumu anlamlandırmalarını da güçleştirmektedir. Örneğin “deprem afetini yaşayan insanların bu durumu kıyamete benzetmesi”⁵⁹ ya da kalınan çaresizliği ifade etmeleri doğal afetlerin yaşanıldığı andaki ruh halini ortaya

⁵⁸ Komisyon (MEB-Kızılay), *Afetler ve Afetlerden Korunma Bilinci Eğitici Eğitimi El Kitabı*, 5.

⁵⁹ Naci Kula, “Deprem ve Kıyamet Benzetmesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 2.

koymaktadır. Bireyin doğal afetlerin yıkıcı etkisine karşı bilinç geliştirmesi ve yapılacak tatbikatlar ile hangi davranışlarda bulunacağını bilmesi afet esnasında soğukkanlı kalmasına yardımcı olabilir.

Doğal afet bilinci kavramının bir diğer işlevi de *afet sonrasında* aittir. Doğal afetin yıkıcı etkisine maruz kalmış bireylerin içinde bulunduğu zor şartlarla başa çıkmasında sahip olacağı doğal afet bilinci etkili olabilecektir. Hayata yeniden tutunmayı içeren bu süreçte bireylerin sahip olacakları inanç dünyaları onların daha kısa sürede toparlanmalarına yardımcı olacaktır. Doğal afetler insanların yaşamlarında derin izler bırakmaktadır. İnsanların yakınlarını kaybetmesi veya hayatta kalanların sağlık sorunları ile başa çıkmaları gibi durumlar yaşanabilmektedir. “Deprem sonrasında yeni yaşama uyum yani oryantasyon çalışmaları, afete uğrayan bireyleri deprem sonrasında, yeni yaşam sürecine alıştırmak yani toplumun yaşam koşullarını yeniden oluşturmak amacıyla, olası afet risklerini azaltmak için sistemli bir çalışma kapsamında alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlerin tümüdür.”⁶⁰ Uzman kişiler tarafından okul öncesinden itibaren yükseköğretime kadar afet eğitimi verilmeli ve bu sayede bilinç ve farkındalık kazandırılmalıdır. Kayıp ve yas sürecinin sağlıklı şekilde atlatılabilmesi için gerek sosyal medyada gerek eğitim kurumlarında gerekli hassasiyet gösterilmelidir. “Psikolojik sağlamlık için psikososyal eğitime yer verilmelidir. Sosyal destek projelerinin önemini farkına varılmalı ve bu projelerin sayısı artırılmalıdır.”⁶¹

4. Doğal Afet Bilinci Geliştirilmesine Yönelik Çalışmalarda Din Eğitiminin Fonksiyonu

Afet bilinci, sadece teorik bir bilgi değil, kriz anında ortaya çıkması gereken bir refleks ve yaşam kültürü olmalıdır. Eğitim sisteminde bu bilincin kalıcı hale getirilmesi için multidisipliner ve uygulama odaklı bir yaklaşım benimsenmelidir. Sadece bir dersin değil farklı branşların kendi çalışma alanı içerisinde müfredatlarına entegre edilmiş doğal afet konuları ile ele alınmalıdır. Çalışmanın kuramsal teorik çerçevesi din eğitimi ile afet bilinci arasındaki kuramsal zemini ifade etmektedir. Din eğitiminin afet eğitimi içermesi, eğitimdeki temel kuramsal yaklaşımları uygulaması ile mümkün olacaktır. Din eğitiminin sahip olduğu temel yaklaşımlar olan değerler eğitimi modeli, yapılandırmacı yaklaşım, yaşantısal öğrenme kuramı, sosyal-duygusal öğrenme yaklaşımı gibi temel yaklaşımların yanı sıra öğrencilerin

⁶⁰ Karacil - Marul, “Doğal Afet Sonrası Yeni Yaşam Sürecine Uyum”, 162.

⁶¹ Karacil - Marul, “Doğal Afet Sonrası Yeni Yaşam Sürecine Uyum”, 165.

gelişimsel basamakları göz önünde bulundurulduğunda oyun tabanlı öğrenme ve içinde bulunduğumuz dijital çağın bir gereği olarak bağlantıcı öğrenme yaklaşımı din eğitimi ile doğal afet bilinci arasındaki ilişkinin kuramsal zemini oluşturmaktadır.

Din Eğitimi örgün eğitim faaliyeti olarak yükseköğretimde İlahiyat ve İslamî İlimler Fakültelerinde; ilköğretim ve ortaöğretimde okutulan DKAB dersleri ve imam hatip ortaokul ve liselerde okutulan meslekî dersler başta olmak üzere seçmeli olarak okutulan Kur'an-ı Kerim, Peygamberimizin Hayatı, Temel Dini Bilgiler dersleri ile yer almaktadır. Din eğitimi faaliyetleri yaygın eğitim içerisinde ise Kur'an Kursları ve Camiler başta olmak üzere huzur evleri, ceza ve ıslah evleri ile Aile ve Sosyal Politikalar (ASP) Bakanlığına bağlı kurumlar aracılığıyla yapılmaktadır. Son yıllarda Din eğitimi, manevi danışmanlık ve rehberlik kapsamında da çalışmalar yürütmektedir. Böylesine geniş bir alanda faaliyet yürüten, okulöncesi dönemden yaşlılık dönemi dâhil olmak üzere çalışmalar ortaya koyan ve hayatla doğrudan ilgilenme gerekliliği taşıyan bir bilim dalının hayatı temelden etkileyen doğal afetler konusunda muhatabı olduğu insana çözümler sunma sorumluluğu beklenen bir durumdur.

“Din Eğitimi Biliminin amacı, bireyin din ile ilişkilerini araştırarak, onun ilahi iradeye uygun olarak yetiştirilmesine, hayatın bütünlüğü içinde ilahi iradeye uygun davranışlar geliştirmesine yardımcı olmaktır.”⁶² Böyle bir amaca sahip Din Eğitimi Bilimin can kayıpları, sakatlanmalar, psikolojik travmalar ve ekonomik kayıplar gibi olumsuzluklara yol açarak insanların hayatlarını doğrudan etkileyen doğal afetler konusunda söz sahibi olmaması beklenemez.

Din eğitiminin insanın hayatını anlamlandırmasına yönelik görevleri⁶³ kapsamında doğal afetler öncesinde gerekli tedbirlerin alınması ve afet sonrasında ortaya çıkan olumsuzlukları da konu edinmesi gerekir. Çünkü Din Eğitimi Biliminin insanî temel çerçevesinde “dinin, hayatla başa çıkmak için bir gereklilik olduğu”⁶⁴ gerçeğinden hareket etmesi beklenir. Bu temel, bireyin başa çıkmayı başardığı ve anlamlandığı dünyada mutlu olmasını amaçlamaktadır. Din eğitiminin özelde İslam eğitiminin uzun vadeli gayesi, bireyin bu dünyada mutlu olmasının devamı

⁶² Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 30.

⁶³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1998), 30.

⁶⁴ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2020), 1/97.

niteliğinde ahirette de mutlu olmasıdır. “Din eğitimi bireyi bu dünyadaki şartlara hazırladığı gibi ebedî hayat olan ahirete de hazırlamaktadır.”⁶⁵

Din eğitimi faaliyetlerinin “bireysel ve toplumsal hayatın bütün boyutlarıyla bir bütün olarak görülmesi ve her eğitim faaliyetinin onlarla ilişkilendirilmesi beklenir. Bu ilişkilendirmenin gereği olarak eğitim sürecinde spekülâtif bilgi yerine hayatla bağı iyi kurulmuş uygulanabilir bilgi kullanılır, doğrudan varlık dünyasıyla, hayatla ve ilgili bireylerin gerçek tecrübeleriyle bağlantılı düşünce üretilir; dolayısıyla bilginin ve düşüncenin eylemlere organik bağı kurulur.”⁶⁶ Bunun neticesinde birey doğal afetlere dayalı bilinç geliştirebilir. Geliştireceği bilinç sayesinde hem aklî bir temelde hem de inancına uygun bir zeminde yaşadıklarını anlamlandırabilecektir. Bunun olmaması halinde birey başa çıkamadığı büyük bir boşluğa sürüklenebilecektir.

Yapılacak manevi danışmanlık hizmetlerini, “sosyal hizmet sürecinde, müracaatçıların ihtiyaç duydukları manevî desteklerin, dinî danışmanlık ve rehberlik alanında uzmanlık ve formasyona dayalı olarak uzmanlarca verilmesi, manevi sosyal hizmet olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer deyişle manevi sosyal hizmet; sosyal hizmetlerin öncelikle ruh olmak üzere; kalp, akıl, irade ve vicdan ekseninde şekillendirilmesi ve uygulanmasıdır.”⁶⁷ Dolayısıyla “manevi rehabilitasyon danışmanı, etkilenen topluluğun dini görüş ve değerleri hakkında iyi eğitilmiş ve bilgili olmalıdır. Ayrıca, afetlere hazırlık ve müdahaleyi iyileştirmek için afetlerden önce insanların ruh sağlığının güçlendirilmesi şiddetle tavsiye edilir.”⁶⁸

6. DKAB Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Doğal Afet Kavramına İlişkin Bulgular

6.1. DKAB Öğretim Programlarında Doğal Afet Kavramına İlişkin Bulgular

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında 2024-2025 eğitim öğretim yılından geçerli olmak üzere yeni öğretim programları hazırlanmıştır. DKAB dersleri için 4-8.sınıflara yönelik ve 9-12.sınıflara yönelik olmak üzere iki ayrı öğretim programı oluşturulmuştur. Ayrıca hazırlanan öğretim programları için öğretim programları ortak metni de yayınlanmıştır. DKAB öğretim programları ve öğretim programları ortak metni içerisinde yer alan doğal afet

⁶⁵ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim* (İstanbul, 2002), 302.

⁶⁶ Muhammed Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2021), 125.

⁶⁷ Ali Seyyar - Aynur Yumurtacı, “Afet Odaklı Acil Manevi Sosyal Hizmet Uygulamaları Bağlamında Türkiye’ye Yönelik Bir Model Önerisi”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/6 (2016), 6.

⁶⁸

kavramları ve bu kavramlar ile ilgili konular taranarak doğal kavramının öğretim programlarında yer alma durumu saptanmıştır. Tablo 3'te afet/doğal afet, afet eğitimi ve afet/doğal afet bilinci kavramlarının DKAB öğretim programları ve öğretim programları ortak metninde yer alma sayıları verilmiştir.

Tablo 3. DKAB Öğretim Programlarında Afet/Doğal Afet, Afet Eğitimi ve Afet/Doğal Afet Bilinci Kavramlarının Yer Alma Sayıları

Afet kavramı bağımsız bir ifade olarak 4-8.sınıflar için hazırlanan DKAB öğretim

Öğretim Programları	Afet/Doğal Afet	Afet Eğitimi	Afet/Doğal Afet Bilinci
DKAB Öğretim Programı (4-8.Sınıf)	0	0	0
DKAB Öğretim Programı (9-12.Sınıf)	2	0	0
Öğretim Programları Ortak Metni	10	0	0
Toplam	12	0	0

programında hiç bulunmazken 9-12. sınıflar için hazırlanan DKAB öğretim programında 2 defa, Öğretim Programları Ortak Metninde ise 10 defa olmak üzere toplam 12 defa yer almaktadır. Afet eğitimi ve afet/doğal afet bilinci kavramlarına ise DKAB öğretim programları ve öğretim programları ortak metninde hiç yer verilmemiştir. Ancak DKAB öğretim programları analiz edildiğinde doğal afet konusunun ele alınabileceği ünite ve konuların olduğu görülmektedir. Afet/doğal afet kavramının DKAB ders kitaplarında müstakil olarak bulunma durumu da gösterildikten sonra, ders kitaplarının öğretim programlarına göre hazırlanmasından dolayı, hangi ünite ve konuların doğal afet kavramları ile ilişki kurulabileceği ilgili değerlendirmede bulunulacaktır.

6.2. DKAB Ders Kitaplarında Doğal Afet Kavramına İlişkin Bulgular

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan DKAB öğretim programlarının 2024-2025 Eğitim Öğretim Yılından itibaren geçerli olması nedeniyle 5, 6, 9 ve 10.sınıflarda yeni öğretim programlarına göre hazırlanan ders kitapları kullanılırken 4, 7, 8, 11 ve 12.sınıflarda 2018-2019 Eğitim Öğretim Yılından itibaren geçerli olan öğretim programlarına göre hazırlanan ders kitapları kullanılmaktadır. Afet/doğal afet, afet eğitimi ve afet/doğal afet bilinci kavramlarının belirtilen öğretim programlarına göre hazırlanan DKAB ders kitaplarındaki yer alma sayıları Tablo-4'te verilmiştir.

Tablo 4. DKAB Ders Kitaplarında Afet/Doğal Afet, Afet Eğitimi ve Afet/Doğal Afet Bilinci Kavramlarının
Yer Alma Sayıları

Ders Kitabı	Afet/Doğal Afet	Afet Eğitimi	Afet/Doğal Afet Bilinci
4.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁶⁹	1	0	0
5.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁷⁰	0	0	0
6.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁷¹	2	0	0
7.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁷²	3	0	0
8.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁷³	0	0	0
9.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁷⁴	1	0	0
10.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁷⁵	2	0	0
11.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁷⁶	0	0	0
12.Sınıf DKAB Ders Kitabı ⁷⁷	0	0	0
Toplam	9	0	0

DKAB ders kitaplarında afet ve doğal kavramlarına dair yapılan analizde, beş farklı sınıf seviyesinde bu kavramların dokuz defa yer aldığı görülmektedir. DKAB ders kitaplarında afet ve doğal afet kavramlarının geçtiği sınıf beş farklı seviyesi, ünite ve konular şöyle sıralanabilir:

⁶⁹ Elif Emine Dirlik vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2025).

⁷⁰ Hatice Büşra Paksoy vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2025).

⁷¹ Osman Cingöz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2025).

⁷² Tuğçe Günaydın vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2025).

⁷³ Komisyon-MEB, *İlkokul-Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıf)*.

⁷⁴ Muhammed Emin Şimşek vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2024).

⁷⁵ Fatih Çelikel vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2025).

⁷⁶ Gülişe Gündüz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2025).

⁷⁷ H. İsmail Doğan vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: MEB Yayınları, 2025).

4. sınıf ders kitabında; Hz. Muhammed'i Tanıyalım Ünitesinde yer alan Hz. Muhammed'in Doğduğu Çevre konusunda Kabe'nin doğal afetler ile yıkıldığından bahsedilirken⁷⁸ bir defa geçmektedir.

6. sınıf ders kitabında; Peygamber ve İlahi Kitap İnancı Ünitesinin ölçme değerlendirme soruları içerisinde ve Ahlaki Davranışlar ünitesinin sonunda bulunan Bir Dua Öğreniyorum: Kunut Duaları konusunda⁷⁹ olmak üzere iki defa afet ve doğal afet kavramları kullanılmıştır.

7. sınıf ders kitabında; Hac ve Kurban İbadeti ünitesindeki Kurban İbadeti ve Önemi konusu içerisinde bir defa, Ahlaki Davranışlar Ünitesinde yer alan Öz Denetim ve Sabır konusunda bir defa ve ders kitabının sonunda yer alan sözlükte⁸⁰ bir defa olmak üzere toplam üç defa afet ve doğal afet kavramları geçmektedir.

9. sınıf ders kitabında; Allah-İnsan ilişkisi Ünitesinde bulunan Dua konusu içerisinde⁸¹ bir defa doğal afet kavramı kullanılmıştır.

10. sınıf ders kitabında; Din, Çevre ve Teknoloji Ünitesinde yer alan Çevre ve Teknoloji konusunda bir defa afet ve bir defa da doğal afet kavramı olmak üzere iki defa geçmektedir.

7. DKAB Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Doğal Afet Kavramına İlişkin Bulguların Yorumlanması ve Tartışma

Araştırmanın örneklemini oluşturan DKAB öğretim programları ve ders kitapları afet ve doğal kavramlarını içermeleri bakımından değerlendirildiğinde, öncelikle afet ve doğal afet kavramlarının ilişkilendirilebileceği konular ve kavramlar dikkate alınmalıdır. 4.Sınıf seviyesinden 12.sınıf seviyesi dahil olmak üzere doğal afet konularını içerebilecek veya ilişki kurulabilecek konu ve kavramlara daha önce değinilmişti. Buna göre; ahiret, kader, tevekkül, doğruluk, dürüstlük, sorumluluk, tedbir, irade, emanet, yardımlaşma, kul hakkı, insana ve çevreye duyarlılık gibi DKAB derslerinde ele alınan ayet ve hadisler ile açıklanan ve derslerin genel görünümünü oluşturan bu kavramların yoğun bir şekilde bulunduğu bir gerçekliktir. Ancak afet ve doğal kavramlarının böylesinde uygun bir zemin olmasına rağmen ilkokuldan ortaöğretime kadar dokuz ayrı sınıf seviyesinde sadece bir defa 7.sınıf ders kitabının

⁷⁸ Dirlik vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*.

⁷⁹ Cingöz vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*.

⁸⁰ Günaydın vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*.

⁸¹ Şimşek vd., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*.

sonunda bulunan sözlükte tanımlanmakta ve sekiz defa da içeriğine değinilmeden müstakil bir sözcük olarak yer almaktadır.

Tablo 3 ve Tablo 4'te verilen veriler ve afet ve doğal sözcüklerinin bulundukları konu bağlamları dikkate alındığında çalışma, doğal afet ve doğal afet bilinci kavramlarının DKAB öğretim programları ve ders kitaplarında bilgi düzeyinde sadece sözlük maddesi içerisinde bir tanım olarak yer aldığını ve afet ve doğal afet sözcüklerinin kullanımının herhangi bir dinî kavram ile ilişkili olarak yer almadığını tespit etmiştir. Bu sebeple öğrencilerin uygun tutum geliştirebilmesine yardımcı olacak duyuşsal boyuta sahip bir yaklaşımın olmadığı ve afet bilincine dair beceri düzeyine ulaşacak herhangi bir davranışın da hedeflenmediği görülmüştür. Oysaki zihinsel, sosyal-duygusal, fiziksel ve ahlaki boyutları içeren beceri gelişimi Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinin ve dolayısıyla DKAB derslerinin temel hedefidir.

Alanyazındaki benzer diğer çalışmalara bakıldığında, ilkokul 1, 2, 3 ve 4.sınıf ders kitaplarını kapsayan, Ders Kitaplarında Yer Alan Afet Eğitimi Konularının İncelenmesi isimli araştırmada Kotan'ın ulaştığı sonuç, 4.sınıf DKAB ders kitabına yönelik yapılan tespiti destekler niteliktedir: “4. sınıf düzeyinde öğrencilere okutulan dokuz adet ders kitabı vardır. Bu kitaplar; Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler, İngilizce, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Trafik Güvenliği, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ve Müzik ders kitaplarıdır. Bu dokuz adet ders kitabı incelendiğinde afet ile ilgili konulara sadece Sosyal Bilgiler ders kitabında yer verildiği tespit edilmiştir. Diğer ders kitaplarında afet ile ilgili herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır.”⁸²

DKAB öğretim programları, öğretim programları ortak metni ve DKAB ders kitaplarında afet ve doğal afet kavramlarının bulunma durumu göz önüne alındığında sınırlı sayıda kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra doğal afet bilinci ve afet eğitimine ilişkin bağımsız bir konu veya kavrama da rastlanılamamıştır. Bu durum DKAB derslerinde doğal afet konusuna yeterli düzeyde bir alan açılmadığını göstermektedir. DKAB öğretim programları ile ortaya konulan ders içerikleri ve ortak metinde yer bulan “medeniyetimizin üzerine inşa edildiği temel kavramlar olan

⁸² Hatice Kotan, “Ders Kitaplarında Yer Alan Afet Eğitimi Konularının İncelenmesi”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 11(107) (2024), 905-919.

akliselim, kalbiselim ve zevkiselim nesiller yetiştirmek için madde-mana, akıl-duygu, nefis-vicdan, insan-toplum ve zaman-mekân dengesini gözetir.”⁸³

Temel yaklaşımı dikkate alındığında doğal afetler hakkında yetiştirilecek nesillerin doğal afetler hakkında yeterli seviyede bilgilendirilmesi ve onlarda doğal afetlere karşı farkındalık oluşturularak bilinç kazandırılması bir gerekliliktir. Bu gerekliliğin yerine getirilmesinde DKAB derslerine önemli görevler düşmektedir. Bu noktada somut bir adım olarak DKAB dersleri açısından doğal afet kavramının yer alabileceği ünite ve konuları belirlemek önemlidir.

Doğal afet konusunun DKAB derslerinde yer alabileceği üniteler; 4.sınıf ta Allah Sevgisi, 5.sınıfta Allah İnancı, 6.sınıfta Ahlaki Davranışlar, 7.sınıfta Melek ve Ahiret İnancı, 8.sınıfta Kader İnancı, 9.sınıfta İslam’da İnanç Esasları, 10.sınıfta Din, Çevre ve Teknoloji, 11.sınıfta Kader, İrade ve Sorumluluk ve 12.sınıfta Güncel Dini Meseleler üniteleridir. Bu ünitelerin yapısını oluşturan; kavramsal beceriler, eğilimler, içerik çerçevesi ve değerler dikkate alınarak doğal afet kavramına yer verilmesi öğretim programları açısından mümkündür. Çünkü öğretim programlarının yapısı bu yönü ile esneklik arz etmektedir. Öğretim programlarında “öğrenme yaşantıları sonunda öğrenciye kazandırılması hedeflenen bilgi ve beceriler, öğrenme çıktıları ve süreç bileşenlerini ifade etmektedir.”⁸⁴ Buna göre öğrencilerin doğal afet bilincine sahip olması, DKAB dersinde öğrenciler için hedeflenebilecek bir öğrenme çıktısıdır. Bu hedefe ulaşmak öğretim programlarının şematik olarak yapısını oluşturan kavramsal beceriler, eğilimler, değerler ve okuryazarlık becerileri alanlarına uygun öğrenme-yaşantıları sağlanmasıyla ilgilidir. Ayrıca DKAB öğretim programlarının yapısı içerisinde yer alan farklılaştırma alanı da zenginleştirme ve destekleme içerikleriyle doğal afet kavramını ele alma imkânı sunmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan öğretim programları okul özelinde planlama yapılabilecek esnek bir alan da sunmaktadır. Her ünite içerisine eklenen okul temelli planlama isimli bu alan, “Zümre öğretmenler kurulu tarafından ders kapsamında yapılması kararlaştırılan okul dışı öğrenme etkinlikleri, araştırma ve gözlem, sosyal etkinlikler, proje çalışmaları, yerel çalışmalar, okuma çalışmaları vb. faaliyetler için ayrılan süredir.”⁸⁵

⁸³ Komisyon-MEB, *Öğretim Programları Ortak Metni*.

⁸⁴ Komisyon-MEB, *İlkokul-Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıf)*.

⁸⁵ Komisyon-MEB, *İlkokul-Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıf)*.

Okul temelli planlama, DKAB öğretim programlarında her ünite için dört saat şeklinde belirlenmiştir. Bu alanın 6 Şubat Kahramanmaraş Merkezli depremlerin yıl dönümünde veya 13 Ekim Dünya Afet Günü dolayısıyla yapılacak programlar çerçevesinde doğal afet konusuna ve doğal afet bilinci kazanımına yönelik etkinliklere ayrılması anlamlı olacaktır.

Sonuç

Doğal afet kavramı, hayatın akışını etkileyen büyük acılara neden olacak yıkımlara yol açan doğa olaylarını ifade etmektedir. Bu doğa olayları yıkıcı sonuçları itibarıyla afet olarak nitelendirilmektedir. Doğa olaylarına karşı gerekli önlemler alındığında yıkıcı etkisinin azaltılabileceği bir vakıadır. Bu nokta doğal afet kavramı eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde yer aldığı doğal afetlere karşı hazırlıklı ve doğal afet bilincine sahip bireyler yetiştirilebilecektir. Örgün eğitim kurumlarında zorunlu DKAB dersleri ile yürütülen din eğitimi çalışmaları doğal afet bilinci kazanılmasında kuşkusuz önemli bir araçtır.

DKAB öğretim programları ve ders kitapları analiz edildiğinde doğal afet kavramının müstakil bir konu olarak yer almadığı görülmüştür. Bununla beraber afet, doğal afet, afet eğitimi ve doğal afet bilincine yönelik yapılan içerik analizinde ortaya konan bulgular da kavramın yeterince kullanılmadığını göstermektedir. 4.sınıftan 12.sınıf dahil yapılan ders kitabı analizlerinde afet veya doğal kavramının beş farklı sınıf seviyesinde dokuz defa kullanıldığı tespit edilmiştir. DKAB öğretim programlarındaki durum da benzer görünümündedir. 4-8.Sınıflara ait DKAB öğretim programında afet, doğal afet, afet eğitimi veya doğal afet bilinci kavramları hiç geçmezken 9-12. sınıflara ait DKAB öğretim programında sadece afet kavramı iki defa ve tüm dersler için geçerli olan öğretim programları ortak metninde ise yine sadece afet kavramı on defa bulunmaktadır.

Doğal afet konusunun insan hayatı açısından önemi düşünüldüğünde DKAB öğretim programları ve ders kitaplarında müstakil bir konu olarak yer almamasının ötesinde kavram olarak dahi sınırlı sayıda bulunması bu konudaki eksikliği göstermektedir. Bununla beraber DKAB öğretim programları incelendiğinde ünite yapıları oluşturulurken “alan becerileri, kavramsal beceriler, eğilimler, içerik çerçevesi ve değerler, öğrenme çıktıları ve süreç bileşenleri, öğrenme kanıtları, öğrenme-öğretme yaşantıları ve farklılaştırma alt başlıklarına yer verilmiştir.”⁸⁶ Bu

⁸⁶ Komisyon-MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf)*.

alt başlıklar hem öğretim programlarına dinamik bir yapı kazandırırken hem de ders işleme sürecine esnek bir anlayış getirmektedir. Bu durum doğal afet konusu ile alakalı ünite ve konular açısından bir fırsattır.

4.Sınıfta yer alan Allah Sevgisi, 5.sınıfta Allah İnancı, 6.sınıfta Ahlaki Davranışlar, 7.sınıfta Melek ve Ahiret İnancı, 8.sınıfta Kader İnancı, 9.sınıfta İslam'da İnanç Esasları, 10.sınıfta Din, Çevre ve Teknoloji, 11.sınıfta Kader, İrade ve Sorumluluk ve 12.sınıfta Güncel Dini Meseleler üniteleri hem içerik yönünden hem de kavramsal beceri ve değerler çerçevesinde doğal afetler konusuyla ilişkilendirilebilecek yapıya sahiptirler. Böylelikle doğal afetler konusu, her ne kadar müstakil bir konu veya kavram olarak yer almasa bile ders işlenişinde belirtilen üniteler içerisinde kendisine yer bulabilecektir.

DKAB Öğretim programlarının ve ders kitaplarının doğal afet bilinci edinim sürecine katkı sunacak şekilde tekrar gözden geçirilmesi önemlidir. Afet konusu tabiat olayı olmasının ötesinde canın korunmasının kutsallığı çerçevesinde tevekkül kavramı ve ilgili ünitelerin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu noktada ahlakî (etik) sorumluluk kavramı da irade ve kader üniteleri içerisinde afetlere hazırlıklı olmak/tedbir kavramı ile müstakil bir konu halinde oluşturulmalıdır. Bu durum, doğal afet kavramlarının ele alınabileceği, her konu ve ilişkilendirilebileceği dinî kavramlar için geçerlidir. Çalışmada ifade edilen konu ve kavramlar örneklendirilerek açıklanmıştı. Ayrıca disiplinler arası sarmal yapı yaklaşımı ile afet eğitimi içinde DKAB dersinin de olduğu ilgili tüm derslerin ortak alanı haline getirilmelidir. Böylelikle ilgili dersler kendi branşlarına uygun içerikler ile doğal afet bilinci kazanımına yönelik ortak bir çaba içerisine girebilirler. Bu noktada öğretim programlarının ve ders kitaplarının güncellenmesi kadar öğretmenlerin de doğal afet bilinci konusunu benimseyerek sorumluluk alması önemlidir.

DKAB derslerinin hitap ettiği kitle, 9-18 yaş aralığı öğrenci grubudur. Bu yaş grubunun gelişimsel basamakları dikkate alındığında derin bir farkın olduğu ortadadır. Bu farkın gözetilerek doğal afet konusunda ders içerikleri ve öğretim materyalleri oluşturulması zorunludur. Özellikle oluşturulacak dijital içerikler; animasyonlar, oyunlar, yarışmalar öğrenciler açısından dikkat çekici olacaktır. Sınıf içerisindeki faaliyetlerin yanında doğal afetler ile ilgili mekan ziyaretleri, tatbikatlar, acil durum toplanma yerlerinin öğrenilmesi gibi okul dışı etkinlikler ile de doğal afet bilinci kazanımına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça | References

- Ağırman, Ali. Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e İslam Medeniyetine Etki Eden Doğal Afetler. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Akdemir, Furat. "Doğal Afetleri İlahî Yasalar ve İnsan Üzerinden Okuma". *Doğal Afetler ve Din*. 29-47. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretiminde Kavram Öğretimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Aldemir, Ünal vd. *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: T.C.Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2014.
- Altıntaş, Ramazan. *Afetler ve İmtihan Gerçeği*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1. Basım, 2025.
- Asoğlu, Emel - Özdemir, Ömer. "Deprem Kaynaklı Travma Sonrası Stres Belirtileri İle Başa Çıkmada Din Eğitiminin Rolü". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024), 321-348. <https://doi.org/10.53112/tudear.1458935>
- Aydın, Muhammed Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2021.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam'da Eğitim*. İstanbul, 2002.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1998.
- Birinci Konur, Kader vd. "Afet Eğitimi ve Disiplinlerarası Öğretim: Öğretmenler Ne Düşünüyor?" *Afet ve Risk Dergisi* 6/2 (2023), 575-596. <https://doi.org/10.35341/afet.1247735>
- Bolt, Bruce A. *Deprem*. çev. Ülkün Tansel. Ankara: TÜBİTAK, 2. Basım, 2008.
- Bulak, Rukiye. *Doğal Afetler ve Trafik Kazaları Bağlamında Kader ve Tevekkül*. Malatya: Malatya İnönü Üniversitesi, 2018.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 21. Basım, 2016.
- Canbulat, Mehmet. "Afet". *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. 9. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Cebeci, Suat. *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Cingöz, Osman vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2025.
- Çağlayan, Harun. "Afet, İmtihan ve Kötülük Bağlamında Doğa Yasaları". *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/2 (2024), 396-409. <https://doi.org/10.51450/%2520ilmîyat.1515855>
- Çağrı, Mustafa. "Tevekkül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- ÇELİK, Alpaslan Ayhan. *Afet Okuryazarlığının Afetlere Hazırlık Davranışları Üzerindeki Etkisi: Afet Bilinci Algısının Aracı Rolü*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2025.

- Çelikel, Fatih vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2025.
- Çorbacı, Osman Kâmil. “DKAB Öğretim Programı Ekseninde Çevre Bilinci”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 168-191. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1270629>.
- Dirlik, Elif Emine vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2025.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Doğan, H. İsmail vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2025.
- Doğru, Çetin. “Din Eğitiminin İmkânları Bağlamında Doğal Afetlerin Psiko-sosyal Etkileriyle Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Merkezli 6 Şubat Depremleri Örneğinde Fenomenolojik Bir Çalışma”. *Harran İlahiyat Dergisi* 53 (2025), 94-124.
- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-u Ulûmu'd-Din*. çev. Abdulhalık Duran. 4 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2002.
- Genç, Fatma Neval. “Türkiye’de Doğal Afetler ve Doğal Afetlerde Risk Yönetimi”. *Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları* 9/5 (2007), 205.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. “Din Eğitimi Açısından Doğal Afetlerle Başa Çıkma Temel Kur’anî Kavramlar”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 16 (2023), 79-109. <https://doi.org/10.53112/tudear.1331610>
- Günaydın, Tuğçe vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2025.
- Gündüz, Gülişe vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2025.
- Highland, Lynn M. - Bobrowsky, Peter. *Heyelan El Kitabı- Heyelanları Anlama Kılavuzu*. çev. Tolga Çan. Reston, Virginia: The landslide handbook—A guide to understanding landslides; 2008.
- İsfelhânî, Rağıb el-. *el-Müfredat fî Garibil Kur’an*. Beyrut: Dar al-Ma’refa, 2014.
- Karacil, Mehtap - Marul, Emrah. “Doğal Afet Sonrası Yeni Yaşam Sürecine Uyum”. *ASES Uluslararası Afet Kongresi Kongre Kitabı*. ed. Josep M. Guerrero. 162-168. Ankara: ASES Yayınları, 2023.
- Karagöz, İsmail (ed.). *Doğal Afetler ve Din*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Karaman, Fikret. “Tevekkül, Kader Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilinci”. *Diyanet İlmi Dergi* 56/3 (15 Eylül 2020), 903-936. <https://doi.org/10.61304/did.724750>
- Kaya, Yakup. “Din Eğitiminde Çok Boyutlu Dinî Yetkinliğin Geliştirilmesi: Kuramsal Temeller ve Uygulama Yaklaşımları”. *Journal of Islamic Research* 36/3 (2025), 371-387. <https://doi.org/10.62862/isar.2025-110510>

- Komisyon (MEB-Kızılay). *Afetler ve Afetlerden Korunma Bilinci Eğitici Eğitimi El Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2019.
- Komisyon-MEB. *İlkokul-Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (4, 5, 6, 7 ve 8.Sınıf)*, 2024.
- Komisyon-MEB. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıf)*. Ankara: MEB, 2024.
- Komisyon-MEB. *Öğretim Programları Ortak Metni*. Ankara: MEB Yayınları, 2024.
- Kotan, Hatice. “Ders Kitaplarında Yer Alan Afet Eğitimi Konularının İncelenmesi”. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 11(107) (2024), 905-919.
- Kula, Naci. “Deprem ve Kıyamet Benzetmesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 2.
- Mızrak, Sefa. “Eğitim, Afet Eğitimi ve Afete Dirençli Toplum”. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 58, 59.
- Özeri, Zeynep Nezahat. *Okul Öncesi Din Ve Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Paksoy, Hatice Büşra vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2025.
- Sami, Şemseddin. *Afet*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi, 10. Basım, 2004.
- Seyyar, Ali - Yumurtacı, Aynur. “Afet Odaklı Acil Manevi Sosyal Hizmet Uygulamaları Bağlamında Türkiye’ye Yönelik Bir Model Önerisi”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/6 (2016), 6.
- Şahin, Cemalettin - Sipahioğlu, Şengün. *Doğal Afetler ve Türkiye*. Gündüz Eğitim Ve Yay., 2003.
- Şimşek, Muhammed Emin vd. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları, 2024.
- Topaloğlu, Bekir. “Âhiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/543. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. 1 Cilt. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 10. Basım, 2020.
- Ültay, Eser vd. “Sosyal Bilimlerde Betimsel İçerik Analizi”. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2021), 188-201. <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Yıldız, Zafer. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Ekolojik Temelli Çevre Eğitiminin Teorik Temelleri”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/1 (2015), 275-296.

Güncel Türkçe Sözlük. “TDK Sözlük Anlamı”. Resmi. 02 Şubat 2025. Erişim 02 Şubat 2025. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=afet>

Deprem Aktivitesi ve Kötülük Problemi: Doğal Süreçler Bağlamında Teodise Tartışması

Osman Karaağaç

[0000-0002-4942-3835](https://orcid.org/0000-0002-4942-3835)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı,

Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

osman.karaagac@erzincan.edu.tr

Öz

Eşyanın “ne” liği ve nasıl anlaşılması gerektiği hususu kadim bir meseledir. Bir varlığın ya da olayın iyi/kötü olarak değerlendirilmesinde insanın beklentilerini karşılayıp karşılamadığı ya da ona zarar/fayda sağlamasının önemi büyüktür. Çünkü insan olayları kendine bakan yönüyle değerlendirir. Diğer yandan olayların Tanrı’ya bakan bir tarafı da söz konusudur. Tanrı’nın olmadığı formülasyonda herhangi bir etkin güç olmadığı için yaşanan tatsız olayların izahı nedensellik bağlamında değerlendirilmektedir. Ancak Tanrı merkezli düşünce sisteminde her şeyin belirleyicisi ve gerçekleştiricisi Tanrı olduğu için olayların Tanrı ile ilişkilendirilmesi kaçınılmazdır. Tatsız diye nitelendirilebilecek olaylardan biri de depremdir. Deprem bir tabiat olayı olarak değerlendirildiğinde varılacak sonuç onun sistemin devamlılığı açısından kaçınılmazlığı olacaktır. Bu durumda herhangi bir suçlu aranmayacaktır. Deprem, Tanrı ile ilişkilendirildiğinde ise Tanrı’nın adaleti, kudreti ve merhameti ön plana çıkarılmaktadır. Suçun bireyselliği prensibinden hareketle Tanrı neden bireysel cezalandırma yapmak yerine toplu bir cezalandırma yoluna gitmektedir. Zira toplu bir cezalandırma adalet ve merhametle bağdaşmaz. Diğer yandan deprem Tanrı’nın kudretini sorgulamaya açmaktadır. Eğer Tanrı Dünya’yı yaratırken mükemmel bir şekilde yaratmış olsaydı depremler ve artlarında yaşanan tsunamiler olmayacak, insanlar mallarıyla ve canlarıyla bedel ödemeyecektiler. Her şeyi ile iyi ve mükemmel olan Tanrı, insanların acı çekmelerine neden müsaade etmektedir? Tanrı’nın insanların acı çekmelerini önlememesi ya da önleyememe düşüncesi beraberinde ciddi inanç problemleri oluşturmaktadır. Diğer yandan depremin oluş nedeni bilimsel olarak izah edilmektedir. Bu durum da evrenin işleyişi açısından Tanrı’nın müdahalesini ikinci plana atmaktadır. Bu çalışmanın amacı depremin İlahî bir acziyetin ve salt bir cezalandırmanın ötesinde sistemin işleyişinde bir gereklilik olup olmadığını irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi; Tanrı; İnsan; Kötülük; Deprem; Acı

Öne Çıkanlar

- Kötülük problemi Tanrı'nın varlığı ile ilişkilendirilen önemli konulardan biridir. Ahlaki kötülük diye nitelendirilen olaylardan biri de depremdir. İnsan deprem karşısında çaresiz bir konumdadır.
- Her şeyi ile iyi olan Tanrı deprem gibi bir afeti insana neden yaşatmaktadır. Deprem Tanrı'nın acziyetin ve art niyetin sonucu mudur yoksa sistemin işleyişi açısından gerekli midir?
- Depremin bilimsel açıklanması olayın Tanrı ile bağıını koparmaz. Zira tüm sistem Tanrı'nın kontrolündedir.
- Deprem farklı boyutları olan bir olaydır. Tanrı'ya, insana ve çevreye bakan yönü vardır.

Atıf Bilgisi

Karaağaç, Osman. "Deprem Aktivitesi ve Kötülük Problemi: Doğal Süreçler Bağlamında Teodise Tartışması". *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 189-203. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19886351>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	28 Ocak 2026
Kabul Tarihi	16 Nisan 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem-İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.0

Seismic Activity and the Problem of Evil: The Discussion of Theodicy in the Context of Natural Processes

Osman Karaağaç

[0000-0002-4942-3835](https://orcid.org/0000-0002-4942-3835)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı,

Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

osman.karaagac@erzincan.edu.tr

Abstract

The question of what something is and how it should be understood is an ancient one. Whether an entity or event is good or bad depends greatly on whether it meets human expectations or whether it causes harm or benefit. This is because humans evaluate events from their own perspective. On the other hand, there is also a God-centered aspect to events. In a formulation without God, since there is no active force, the explanation of unpleasant events is evaluated within the context of causality. However, in a God-centered thought system, since God is the determinant and implementer of everything, the association of events with God is inevitable. One such event that can be described as unpleasant is an earthquake. When an earthquake is considered a natural event, the conclusion reached is that it is inevitable for the continuity of the system. In this case, no culprit is sought. However, when an earthquake is associated with God, God's justice, power, and mercy are brought to the forefront. Based on the principle of the individuality of guilt, why does God resort to collective punishment instead of individual punishment? Collective punishment is incompatible with justice and mercy. On the other hand, earthquakes call into question God's power. If God had created the world perfectly, earthquakes and the subsequent tsunamis would not occur, and people would not pay the price with their possessions and lives. Why does God, who is good and perfect in everything, allow people to suffer? The idea that God does not, or cannot, prevent people from suffering raises serious problems of faith. Furthermore, the cause of earthquakes is scientifically explained. This situation relegates God's intervention to the background in terms of the functioning of the universe. The aim of this study is to examine whether earthquakes are a necessity in the functioning of the system, beyond a mere divine failure or punishment.

Key Words: Religion of Philosophy; God, Human; Evil; Earthquake; Pain

Highlights

- The problem of evil is one of the important issues associated with the existence of God. One of the events considered moral evil is an earthquake. Humans are helpless in the face of earthquakes.
- Why does God, who is good in every way, inflict disasters like earthquakes on humanity? Is the earthquake a result of God's weakness or malice, or is it necessary for the functioning of the system?
- The scientific explanation of an earthquake does not sever the connection between the event and God. Because the entire system is under God's control.
- An earthquake is a being with different dimensions. It has aspects that relate to God, humanity, and the environment.

Atıf Bilgisi

Karaağaç, Osman. "Earthquake as an Activation of Evil". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies, Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026), 189-203.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19886351>

Article Information

Date of submission	28 January 2026
Date of acceptance	16 April 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
Ethical Statement	<i>This manuscript is an original work; scientific ethics, principles, and rules have been strictly observed in all stages of the study, including preparation, data collection, analysis, and the presentation of information.</i>
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	11 Sustainable Cities and Communities
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisance	CC BY-NC 4.0

Giriş

İnsanın düşünce ve davranışlarını şekillendiren unsurlardan biri onun duygularıdır. İnsan iyi dediğini yapmaya, kötü dediğinden uzak durmaya meyyal bir yapıdadır. İyi ve kötü kavramı, gündelik hayatı şekillendirdiği gibi hayatın geneline yönelik inançların ve geleneklerin belirleyici unsurlarındandır.

Kötü kavramı düşünce dünyasının önemli araçlarından biri olmuştur. Zira felsefe tarihinde kötülük problemi olarak ele alınan husus bir yönüyle Tanrı'nın yokluğu diğer bir yanıyla ise Tanrı'nın art niyetli ya da güçsüzlüğün yansıması olarak görülmüştür. Antik Yunan'da Epicurus'un (MÖ 341–270) sistematize ettiği daha sonra on sekizinci yüzyılda David Hume'un (1711–1776) yeniden dillendirdiği yaklaşıma göre dünyada haddinden fazla kötülük var. Var olan, her şeye gücü yeten ve salt iyi olan bir Tanrı-eğer olsaydı- bu kadar kötülüklerin ortaya çıkmasına ve insanlara zarar vermesine müsaade etmezdi. Bu durum ya Tanrı'nın kötülükleri önlemek istemesine rağmen önleyememesi ki o zaman bu O'nun güçsüzlüğünün işareti olur. Önleme gücü var ve önleyemiyorsa o zamanda iyi niyetli olmadığının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Zira iyi niyetli olmayan ve gücü sınırlı bir Tanrı söz konusu olamayacağına göre kabul edilmesi gereken düşünce Tanrı'nın olmadığıdır.

Kötülük problemi genel olarak üç kategoride değerlendirilmektedir. Bunlar: Fiziksel, ahlaki ve metafiziksel. Deprem konusu da kötülük probleminin her üç türüyle de ilişkili bir konudur. Yetkinlik açısından değerlendirildiğinde Tanrı, dünya'yı mükemmel bir şekilde yaratmış olsaydı böylesine devâsa yer hareketliliği söz konusu olmayacak idi. Bu, Tanrı'nın var etmiş olduğu sistemi süreç içerisinde rehabilite etmesi anlamına gelir. Ya da başlangıçta öngöremediği eksiklikleri ya da ortaya çıkan arızaları giderme çabası olabilir. H. J. McCloskey'e göre depremler, seller ve yangınlar insanlara çok büyük acılar yaşatmaktadır. Bu yönüyle dünya yaşam için uygun bir yer değildir.¹ Yaşanan acılar doğal bir kötülük olarak değerlendirilmektedir. Çünkü insanın bu feleketin önüne geçme imkânı söz konusu değildir.

Tarih boyunca doğal afet diye nitelendirilen birçok olay yaşanmıştır. 1755 yılında Lizbon'da yaşanan depremde 40.000, 1939 yılında Erzincan merkezli depremde 35.000 2004 yılında Hint Okyanusunda meydana gelen tsunami da 225.000 insan hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu travmatik olayların ardından insanlar Tanrı'nın merhametini sorgulama yoluna gitmişlerdir.

Var olan kötülüklerin savunmasına yönelik dile getirilen kavram “Teodise” olarak tanımlanmaktadır. Teodise kötülükleri savunma adına yapılan tanrısal bir savunmadır. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) ve John Hick'in (1922-2012) âlemde var olan kötülüklerin savunması ile ilgili değerlendirmelerinin Batı düşünce dünyasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Hick, Tanrı'nın evreni bir maksat için yarattığını ifade etmektedir. Ona

¹ McCloskey, *God and Evil*, 13.

göre Tanrı'nın yaratma eylemi devam etmektedir. Süreç içerisinde meydana gelen depremler, yanardağ patlamaları ve tsunamiler sistemin işleyişi açısından önemli ve gereklidir. Bu olaylardan birilerinin zarar görmesi kaçınılmazdır. Tanrı, bu eylemler neticesinde zarar gören kullarını mükâfatlandıracaktır.² Diğer yandan Leibniz, dile getirmiş olduğu “olabilecek en iyi âlem” düşüncesinde ise kusur ve kötülük diye addedilen şeylerin Tanrı'nın art niyeti ya da güçsüzlüğünden ziyade dünyanın sınırlılıklarından bahsetmektedir.³ Son dönemin önemli isimlerinden biri olan Richard Swinburne'e göre iyi ve mükemmellik görece bir kavramdır. Bu dünyadan daha iyi bir dünyanın yaratılması Tanrı açısından elbet mümkündür. Ancak olması istenen, daha iyi olacağı düşünülen dünyanın hâlihazırdaki dünyadan daha iyi olacağının bilinmesi mümkün değildir. Örneğin kötülük diye nitelendirilen unsurların olmadığı bir dünya'nın çok daha sıkıcı olması muhtemeldir.⁴ Dolayısıyla problem gibi görünen şeyler aynı zamanda yaşamın omurgasını oluşturmaktadır.

Leibniz'in dile getirmiş olduğu yetkin âlem düşüncesi İslam Dünyası'nda “Leyse fil imkân ebdeu minma kane” olarak ifade edilen düşünceye göre Allah dileseydi bu âlemde daha iyi bir âlemi yaratabilirdi. Ancak hikmeti gereği böyle olması gerektiği için bu şekilde yaratmıştır. Gazali'ye (1058-1111) göre Allah mahlûkatı mükemmel bir şekilde yaratmıştır. Eksiklik ve kusur Allah'ın gücü ve niyetinden kaynaklanmaktan ziyade dünyanın ve insanın sınırlılıklarından ve sürecin gerekliliklerinden kaynaklanmaktadır.⁵

Aydın Topaloğlu'nun da dikkat çektiği üzere depremlerle ilgili bilimsel yasaların olduğu artık bilinen bir gerçektir.⁶ Ancak burada halledilmesi gereken nokta geleneksel anlayışta deprem Allah'ın bir cezalandırması iken modern anlayışta yer altındaki tabakalar arasında sıkışan gazın kırılmaya sebebiyet vererek meydana gelme halidir. Deprem yaratıcı ile bağı kopararak ele alındığında kötülük problemi ortadan kalkacak ve dünya yaratıcı bir güçten soyutlanmış olacaktır. Yaratıcı ile bağı kurularak ifade edildiğinde yaratıcının merhameti ve kudreti sorgulanmaya çıkacaktır. Deprem de dahil olmak üzere kötü ve şer olarak değerlendirilen olayların değerlendirilmesinde objektif ve kuşatıcı değerlendirmeler yapmak maksada ulaşmamızda yardımcı olacaktır.

1. Kötülük Nedir?

Kötü, sözlüklerde hoşla gitmeyen, kabul edilmesi mümkün olmayan davranışlar için kullanılmaktadır. Eski literatürde hayrın karşılığı olan “şer” hem insan hem de toplum için zararlı olan davranışlar için kullanılmıştır. Kötü kavramı genellikle olgusal olmaktan ziyade

² Hick, *Evil and the God of Love*, 361.

³ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man, and the Origin of Evil*, çev. E.M. Huggard (Eugene, OR: Bibliobazaar, 1985), 139.

⁴ Richard Swinburne, “Allah, Felsefe ve Bilim”, çev. Zikri Yavuz, ed. Caner Taslaman-Enis Doko (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015), 233.

⁵ Gazâlî, *Kitabu'l Erba'in Usûl'd Din* (Mısır: Mektebetü'l Cendi, trs), 239.

⁶ Aydın Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımaazlığın Felsefi Boyutları* (İstanbul: Kaknüs, 2001), 129.

algısal bir görüntü arz etmektedir. Antik Yunan'da etik değerlerle ilgili olarak normatif yaklaşımdan ziyade deskriptif yaklaşımın öncelenmesinin sebebi kavramları nötralize etmektir. Zira iyi ve kötü kişiden kişiye değişebildiği gibi zaman içerisinde kişinin kendi dünyasında da değişikliklere uğrayabilmektedir. Bu anlayışa göre kötü yoktur; sadece insanın kötü diye nitelendirdiği şeyler vardır.

Kötü kavramı ile ilgili farklı yaklaşımların varlığı bilinmektedir. Bunlardan bir kısmı kötülüğü tamamen reddetmektedir. Bu anlayışa göre kötü diye bir şey yoktur. Sadece kötü diye algılama vardır. Diğer bir yaklaşım ise kötülüğün varlığını kabul etmektedir. Ancak bunu sistemin geneli açısından değerlendirildiğinde gerekli ve zorunlu görmektedir.

Depremi görüntü itibarıyla kimseye bir faydası söz konusu değildir. Ancak tüm insanlar için yaralı olduğu kabul edilen “yağmur” ele alındığında görülecektir ki istenilmediği zamanlarda o da kötü olarak değerlendirilebilmektedir. Şöyle ki çömleklerini kurumaya bırakmış bir çömlekçi ile tarlasındaki ürünü için yağmur bekleyen çiftçinin yağmura bakış açıları farklılık arz etmektedir. Yapmış olduğu çömlekleri kurumaya seren bir çömlekçi yağın yağmuru kötü, ürünü için suya ihtiyaç duyan çiftçi ise iyi olarak değerlendirir. Ancak bir zaman sonra aynı çömlekçi çömlek yapmak için su bulamadığında yağın yağmuru iyi, ürünü harmandan kardırmamış olan çiftçi ise bu kez yağın yağmuru kötü olarak değerlendirecektir.⁷ Bu da göstermektedir ki insan olayları kendine bakan yönüyle değerlendirmektedir.

Son yüzyılın önemli düşünce insanlarından biri olan Said Nursi'ye (1876-1960) göre eşyanın farklı boyutları vardır. Yapılan değerlendirmelerin gerçeği yansıtabilmesi ancak onun bütün yönleriyle değerlendirilmesi ile mümkündür. Ona göre insan eşyanın kendine bakan yüzünde çirkinlikler görebilir. Ancak insanın göremediği taraflarda birtakım güzellikler saklı olabilir. Nursi, olayların farklı veçhelerinin olduğu ile ilgili olarak şu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır:

Her şeyde, hatta en çirkin görünen şeylerde, hakikî bir güzellik ciheti vardır. Evet kâinattaki her şey, her hâdise ya bizzât güzeldir veya neticeleri cihetiyle güzeldir. Bir kısım hâdiseler var ki, görünüşte çirkindir. Fakat perde arkasında gayet parlak güzellikler barındırır. Ezcümle: Bahar mevsiminde fırtınalı yağmur, çamurlu toprak perdesi altında nihayetsiz güzel çiçek ve muntazam bitkilerin tebessümleri saklanmış ve güz mevsiminin sert tahribatı, hüznün verici ayrılık perdeleri arkasında Allah'ın gücünün tecellisinin mazharı olan kış hadiselerinin olumsuz şartlarından muhafaza etmek için nazdar çiçeklerin dostları olan nazenin hayvancıkları hayat vazifesinden terhis etmekle beraber, o kış perdesi altında nazenin taze güzel bir bahara yer hazırlamaktır. Fırtına, zelzele, veba gibi hâdiselerin perdeleri altında gizlenen pek çok manevî çiçeklerin sümbüllemesi vardır. Tohumlar gibi neşv ü nemasız kalan birçok istidat çekirdekleri, zahirî çirkin görünen hâdiseler yüzünden sümbüllemiş ve güzelleşir.

⁷ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Adres Yayınları, 2009), 118.

Güya umum inkılaplar ve büyük değişimler, birer manevî yağmurdur. Fakat insan, hem zahirperest, hem bencil olduğundan dış görünüşe bakıp çirkinlikle hükmeder. Bencillik cihetiyle yalnız kendine bakan netice ile muhakeme ederek şer olduğuna hükmeder. Hâlbuki eşyanın insana ait gayesi bir ise, Sâniinin esmasına aid binlerdir.⁸

Nursi'nin de dikkat çektiği üzere eşyanın farklı boyutları söz konusudur. İnsana bakan yönüyle şer gibi görünen bir olay sistemin geneli için iyi ve gerekli olabilir. Yaşanan bu olaylar neticesinde meydana gelen acılar ve can ve mal kayıpları daha ziyade ihmalin ve işlerini sağlam yapmayışın neticesinde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan sistem için gerekli ancak zahiren çirkin görünen şeylerin ortadan kalkmasının daha büyük çirkinliklere sebebiyet vereceğini ifade eden Nursi konuyla ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır:

Çok güzellikleri netice veren veya gösteren bir çirkinlik dahi, dolayısıyla bir güzelliktir ve çok güzelliklerin görünmemesine ve gizlenmesine sebep olan bir çirkinliğin yok olması, görünmemesi, yalnız bir değil, belki müteaddid defa çirkindir. Meselâ; kıyaslama imkânı olmayan bir çirkinlik bulunmazsa, güzelliğin hakikati birtek nevi olur; pek çok mertebeleri gizli kalır ve çirkinliğin müdahalesi ile mertebeleri ortaya çıkar. Nasılkı soğuşun vücuduyla, sıcaklığın mertebeleri ve karanlığın bulunmasıyla ışığın dereceleri ortaya çıkar. Aynen öyle de küçük şerlerin, zarar ve musibet ve çirkinliğin bulunmasıyla, büyük hayırlar, menfaatler, nimetler ve güzellikler ortaya çıkar. Demek çirkinin icadı çirkin değil, güzeldir. Çünkü, neticelerin çoğu güzeldir. Evet yağmurdan zarar gören tenbel bir adam, yağmura rahmet namını verdiren hayırlı neticelerini devre dışı bırakamaz; rahmeti zahmete çeviremez.⁹

Nursi'nin de dikkat çektiği üzere insanın yapmış olduğu kötü, çirkin ve şer tanımlaması genel itibariyle insanın kendi menfaatine bakan yüzdendir. Dolayısıyla insan zarar gördüğü ve kendisi için gerekli görmediği şeyleri bu şekilde olumsuz tanımlama yoluna gitmektedir. Ancak kısa vadede zararlı görünen şeyler uzun vade de faydalı olabilir. Depremler de sistemin devamlılığı açısından gerekli ise bu durum dikkate alınmadan gerçekleştirilen yapılanmaların ardından yaşanan felaketlerden dolayı zarar gören insanların yaşamış oldukları acıları, merhametsizlik olarak değerlendirmek doğru olmaz.

2. Deprem Sitem İçerisindeki Yeri

Deprem sistemin devamlılığı açısından gerekliliği son zamanlarda yapılan çalışmalar neticesinde bilinir olmuştur. Eşyanın farklı yüzü vardır. Bir yüzünde kötülük olarak değerlendirilen bir durum diğer yüzde birçok güzellikler barındırmaktadır. Deprem de bir yönüyle çok acı sonuçlar doğuran bir durumdur. Allah kullarına zulmetmeyecek ve salt bir kötülük yaratmayacağına göre o zaman depremin sistemin işleyişi açısından birtakım

⁸ Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1995), 232.

⁹ Said Nursi, *Şuâlar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1995), 11.

gereklilikleri olması gerekir. Auvergne'ye göre depremin gerekçesi ne olursa olsun deprem yaşamın devamlılığı açısından hayati öneme sahip bir gerekliliktir.¹⁰

Dünya'nın yapısına yönelik yapılan çalışmalarda elde edilen bulgulara göre meydana gelen depremler yeraltı kaynaklarının oluşmasına ve çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır. Yer altında bulunan ve mineral açıdan zengin olan sular üst yüzeylere doğru çıkmakta ve madenlerin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Ayrıca suyu geçirime noktasında sert bir yapıya sahip kaya parçalarının yer altı sularının belirli bölgelere hapsolmesine sebebiyet verir. Normal şartlarda suyun o kaya parçalarını aşması söz konusu değil iken meydana gelen depremler aracılığı ile yer altı sularının dengeli bir şekilde dağılmasına yardımcı olmaktadır.¹¹

Depremler sayesinde üst düzeydeki sular meydana gelen kırılmalar neticesinde aşağılara doğru iner ve gerekli ısıyı yakaladıktan sonra doğal yollarla yukarı doğru çıkar. Deprem kuşağında bulunan kıtalarda jeotermal enerjinin çokluğuna dikkat edildiğinde bunun o bölgede meydana gelen depremler sayesinde oluştuğu görülmektedir.

Tektonik hareketlerin sağlamış olduğu katkılardan biri de zaman içerisinde fakirleşen yüzeyin mineral açıdan zenginleşmesi ve doygunluğu ulaşmasıdır. Deprem olmadığı takdirde alt katmanlardaki mineraller yukarılara çıkmayacaktı. Zaman içerisinde mineral açıdan fakirleşen topraklar tarıma uygunluğunu kaybedecektir. İnsan yerleşkeleri ile tarım faaliyetleri arasındaki ilişki göz önüne alındığında kitlelerin dar bir alana hapsolarak kaynakların paylaşımı açısından yaşanacak problemler kaçınılmaz olacaktı.

Yerin alt seviyelerine inildikçe ısı seviyesinin yükseldiği bilinmektedir. Yerin altındaki sıcaklığın seviyesi belirlenmiş değildir. Dolayısıyla yerin merkezindeki sıcaklığın yer küreye zarar vermemesi için var olan ısının belirli aralıklarla boşalması gerekmektedir. Bu da iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar: Depremler ve volkanik patlamalardır. Volkanik patlamaların yoğun ve periyodik aralıklarla gerçekleştiği bölgelerdeki meydana gelen depremlerin şiddeti volkanik patlamaların olmadığı bölgelerde meydana gelen depremler oranla daha düşük seviyede olduğu görülmektedir. Ayrıca volkanik patlamalar ve levha tektoniği kıtaların yükselmesine sebebiyet vererek yaşam alanlarının artmasına neden olmaktadır. Bu de erozyon oluşmasına engel olmaktadır. Eğer depremler olmasaydı kıtalarda bulunan besinler aşınmalara uğrayarak okyanuslara yığılmasına neden olacaktı. Bu da yaşam alanlarının yok olması anlamına gelmektedir.¹² Dolayısıyla görünürde insan yaşamı için tehlikeli ve yok edici görünen deprem aynı zamanda insan yaşamı açısından hayatî öneme sahip olduğu görülmektedir.

¹⁰ Guillaume d'Auvergne - Roland John Teske, *The Providence of God Regarding the Universe: Part Three of the First Principal Part of "the Universe of Creatures"* (Milwaukee (Wis.): Marquette university press, 2007), 78.

¹¹ A. J. Meadows, *The Future of the Universe* (London: Springer, 2007), 31.

¹² Hugh Ross, *The Creator and the Cosmos* (Colorado: Naw Press, 1993), 176.

3. Deprem Salt bir Cezalandırma Aracı Mıdır?

Son birkaç asra kadar insanın tabiatla olan ilişkisinde bir gizemlilik hâkimdi. Tabiatın Tanrı tarafından yaratıldığı ve bütün olup biten her şeyin O'nun izni ve gözetiminde gerçekleştiği düşüncesi yaygındı. Doğal felaketler diye nitelendirilen olaylar Tanrı'nın öfkesinin yansıması şeklinde değerlendirilmekteydi. Dolayısıyla depremler, seller ve kuraklıklar insanoğlunun yapıp ettiklerinin sonucu olarak görülüyordu.

Gelinen noktada doğal felaketler diye nitelendirilen olayların izahı yapılr durumdadır. Tanrısal bir eylem olarak değerlendirilen olaylar artık doğal olarak değerlendirilmektedir. Bu da evrenin yaratıcı ile bağının koparılması ya da zayıflatılması anlamına gelmektedir. Bilimsel gelişmeler neticesinde doğal felaket diye nitelendirilen olayların nasıl gerçekleştiği izah edilebilir hâle gelmiştir. Ancak Topaloğlu'nun da ifade ettiği gibi yaşanan üzücü olayların ardından verilen tepkiler bireyin inanç durumuna göre farklılık arz etmektedir. Ona göre yaşanan olumsuz olaylar üzerinden bir tanrısızlık çıkarma düşüncesi çok daha büyük sorunları beraberinde getirmektedir.¹³

Depremle ilgi sürdürülen tartışmaların bir benzerini Tanrı –evren ilişkisinde de görmek mümkündür. Stephen Hawking (1942-2018) yasa kavramı açısından Tanrı sorgulaması yapmaktadır. Ona göre cevabı verilmesi gereken soru şudur: Evrende yasa diye nitelendirilebilecek değiştirilemez sistem var mıdır? Bu soruya verilecek cevap evet olursa bu durum Tanrı'yı da bağlar ve Tanrı dahi kendi yarattığı sisteme müdahale edemez. Yok eğer verilecek cevap hayır olursa o zaman da bir düzenden bahsedilemeyeceğine göre bir yaratıcı ve düzenleyici Tanrı'dan da bahsedilemeyecektir.¹⁴ Bu noktadan hareketle depremin Tanrı ile olan ilişkisinde de benzer bir durum söz konusudur. Ya sistemin yaratıcı ile bağının koparılması/zayıflatılması ya da depremin ardından yaşanan acıyla birlikte Tanrı'nın merhameti sorgulanmaktadır.

1700 lü yıllarda Portekiz'in Lizbon kentinde çok büyük yıkıntılara ve can kayıplarına sebebiyet veren bir deprem meydana gelmiştir. Yaşanan bu felaket, Francis Marie Aroet Voltaire (1694-1778) başta olmak üzere bazı filozofların, Tanrı'nın varlığını ve merhametini sorgulamalarına neden olmuştur. Voltaire “Lizbon Depremi” adlı şiirlerinde enkaz altında kalan çocukların çığlıkları ve kucığında çocuğuyla ölen annelerin hangi günahının bedelinin böyle bir felakete sebebiyet verdiğini sorgulamaktadır. O bir şiirinde:

‘Her şey iyidir’ diyorsunuz ‘ve her şey gerekli’
Daha mı kötü olurdu sizce bu evren
Olmasaydı o cehennemi andıran girdap Portekiz’de?
Çok mu eminsiniz o yüce ve ebedi muharrikin

¹³ Topaloğlu, *Teizm ya da Ateizm*, 129.

¹⁴ Stephen Hawking - Leonard Mlodinow, *The Grand Design* (New York: Bantam Books, 2010), 50.

O her şeyi bilen ve kendi için yaratanın
 Bizi bu kasvetli diyara koyamayacağına
 Fokurdayan volkanlar olmadan ayağımızın altında?
 Koyacak mısınız bu sınırı o mutlak güce?
 Yasaklayacak mısınız merhametini kullanmasını?
 O yüce sanatkârın yöntemleri
 Değil midir sonsuz ki şekillendirsin eserlerini?
 Rabbi gücendirmek istemem fakat dilerdim
 Ki keşke bu ateş ve sülfür girdabı dökse
 Habis selini ıssız çöllere ¹⁵

Voltaire, kullandığı olduğu ifadelerde Tanrı'nın yokluğunda durumun daha kötü olmayacağını varlığı durumunda ise merhametli bir Tanrı'nın böyle bir merhametsizliğe nasıl müsaade ettiğini sorgulamaktadır.

Tanrı- evren ilişkisi ile ilgili dile getirilen analogilerden biri de “mimar analogisi”dir. Analogiye göre mimar olmadan sanat eseri meydana gelmez. Bu analogiye itiraz edenlerden biri de David Hume'dur (1711-1776). Hume'a göre her mimarın acemilik eseri vardır. Bu aşamada kaçınılmaz olarak birtakım hatalar yapar. Ona göre Tanrı evreni yaratırken bir takım planlama hatası yapmıştır. Bunun sonucu olarak birçok felaket yaşanmaktadır. Hume yaşanan felaketleri ya art niyetlilik ya da güçsüzlük olarak değerlendirmektedir. ¹⁶ Hume'a göre dünya mükemmel bir şekilde tasarlanmamıştır. Bunun sonucu olarak bu felaketler yaşanmaktadır.

Frederich Tennant (1866-1957) göre ise evren bir bütün olarak mükemmel bir şekilde yaratılmıştır. Evrende fiziksel, kimyasal ve biyolojik açıdan tam bir uyum söz konusudur. Kusur gibi görünen olaylar Tanrı'nın güçsüzlüğünden ziyade eşyanın doğasından kaynaklanmaktadır. Yaşam için vaz geçilmez olan su ve ateş aynı zamanda insan için ölümcül de olabilmektedir. Bu durum suyun ve ateşin insan için zararlı olduğu anlamına gelmez. ¹⁷ Aynı şekilde Hugh Ross'un da dikkat çektiği üzere okyanuslar yaşamın döngüsü açısından vaz geçilmez bir durumdadır. Okyanuslarda oluşan dev gelgitler ve tsunamilerin verdiği zararlar önlenabilir ya da zararı en aza indirgenebilir olaylardır. Sistemin devamlılığı açısından kaçınılmaz olan olayları Tanrı'nın acımasızlığı ya da güçsüzlüğü açısından değerlendirmek bir değerlendirme hatasıdır. ¹⁸ Burada cevabı aranan soru şudur: Deprem sonrası yaşanan acı sebep mi sonuç mudur? Deprem sonrası yaşanan acılarda insanoğlunun kendi ihmalinin çok önemli rolü vardır. Özellikle günümüzde hangi bölgelerin deprem kuşağı üzerinde olduğu bilinmesine rağmen o bölgelere yerleşim alanları oluşturulması ve yapılan binaların depreme

¹⁵ Francis Marie Aoret Voltaire, *Poeme Sur Le Desastre*, ed. Moland L. (Paris: Garnier, Freres, 1877), 470; Metin Topuz-Ahmet Selim Tümkaya, “Lizbon Felaketi Üzerine Şiir”, *Beytülhikme*, (2019), 281.

¹⁶ David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: İmge Yayınları, 1995), 118.

¹⁷ Fredeich Tennant, *Philosophical Theology* (New York: Cambridge University Press, 1928), 188.

¹⁸ Ross, *The Creator and the Cosmos*, 175.

dayanıklı yapılmaması çok büyük bir hatadır. Deprem sonrası yaşanan acıları ihmalin neticesi olarak görmeyip yaratıcıya yüklemek sorumluluktan kaçmaktır.

Diğer yandan Kuran-ı Kerim’de “Karada ve denizde ne varsa hepsini bilir: O’nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez”¹⁹ ayeti dikkate alındığında devasa bir hareketliliğin Allah’ın izninin dışında gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu durumda deprem tektonik bir hareketliliğin sistemin devamlılığı açısından gerekliliğin yanı sıra Tanrı, bu tektonik hareketle insanı cezalandırmak istemiş midir? Böyle bir murad varsa o bölgede yaşayıp da cezalandırmayı hak etmeyen insanlara yaşatılan bu acı Tanrı’nın merhameti ile nasıl bağdaşır. Özellikle fakir ve Müslüman olan ülkelerde yaşanan bu büyük yıkımlar hangi günahın neticesi olabilir. Aynı günahların daha fazlası başka bölgelerde de olurken neden oralarda değil de bazı bölgelerde gerçekleşmektedir?

Nursi’ye göre büyük hatalar büyük mahkemelerde küçük hatalar küçük mahkemelerde görülür. Hatası ve günahı az olanın cezası bu dünya’da verilir. Bazı kıtaların çok daha günahkâr olmalarına rağmen bu dünya’da cezalandırılmamalarının sebebi günahlarının büyüklüğünden doları ahirete bırakılmalarıdır.²⁰ Depremi yer altındaki tabakaların kırılma neticesinde meydana geldiği ve bunun ilahi bir irade ile ilişkilendirilmemesi noktası da hakikatten yoksundur. Nursi’ye göre Allah, sebepler dairesinde yaratma eylemini gerçekleştirir. Allah depremi de sebepsiz yaratabilirdi. Onun tabakaların kırılma neticesinde meydana gelmesi onun kendiliğinden meydana geldiği anlamına gelmez. Mesela bir insan birisini yumruk vurarak da silah ya da başka öldürücü bir aletle öldürebilir. Öldürücü bir aletle öldürülmenin gerçekleştiği bir cinayet vakası silaha ya da öldürücü alete bağlanamaz. Bunlar bir özne olmadan eylem gerçekleştiremezler. Deprem olayında da tabakalar arası sıkışan gazın oluşumu ve onun şiddeti ve kırılma yeri ve şeklini belirleyen Allah’tır.²¹ Bu devâsa eylem birtakım madenlere ve sıkışan gazlara izafe edilemez.

Toplum hayatının selameti açısından yanlış yapan insanların kötülüklerden alıkonulması gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde yanlış yapanların yaptıkları eylemlere ortak olma hali söz konusudur. Kur’an-ı Kerim’de zikredilen afetlerden biri de Lut kavminin yaşadığı helakettir. Lut kavminin yaşadığı bu acı olaya sebebiyet verenlerin insanların toplumun tamamı ya da kâhîr ekseriyeti olmadığı bilinmektedir. İddiamızı desteklemesi açısından Rahreddin Razi’ (1149-1210) nin Hz. Lut’un karısıyla ilgili değerlendirmesi dikkate değerdir. Ona göre Lut kavmini helake götürenler erkekler olmasına rağmen karısının helak

¹⁹ Kur’an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), 6/59.

²⁰ Nursi, Sözlür, 171.

²¹ Nursi, Sözlür, 174.

olanların arasında olmasının sebebi Hz. Lut'un evine gelen melekleri o insanlara haber veren kişi olmasındandır.²² Zulme destek olması onun felaketine sebebiyet vermiştir.

Kutsal metinlere de bakıldığında görülecektir ki Tanrı, insanlardan iyiliği emredip kötülükten menedilmesini talep edilmektedir. “Ey mü'minler! İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan seçkin bir topluluk bulunsun. İşte onlar, doğru ve kalıcı yatırım yapıp kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”²³ Ayrıca Ahmed bin Hanbel'in rivayet ettiği bir hadiste Hz. Muhammed (sav) konu ile alakalı olarak gemi yolculuğu yapan insanlardan bahsetmektedir. Alt kattaki insanlar su almak için geminin tahtalarını kırmak istediklerinde onlara müdahale etmediklerinde topluca helak olacaklarını dile getirmektedir.²⁴ Kötülüklerin bertaraf edilmesi öylesine önemsenmiştir ki mecellenin önemli kaidelerinden biri haline gelmiştir. Mecellede geçen ifade de “Def-i mefâsîd celb-i menâfiden evlâdır.”²⁵ Yani kötülükleri yok emek iyilikleri yapmaya tercih edilir ve daha önceliklidir.

Günahın neticesine gelince Eski ve Yeni Ahit'teki metinlerde de işlenen günahlar ve yapılan isyanlar neticesinde depremlerin gerçekleşeceği dile getirilmektedir. Tevrat'ın 1. Krallıklar bölümünde:

“ Rab, burada ne yapıyorsun İlyas?” diye sordu.

İlyas, Rab'be her şeye egemen Tanrı'ya büyük bir istekle kulluk ettim. Ama İsrail halkı senin antlaşmanı reddetti, sunakları yıktı ve peygamberleri kılıçtan geçirdi. Bunun sonucunda Rab rüzgâr meydana getirdi. Dağları parçaladı. Ardından deprem oldu.²⁶

Yine aynı şekilde İsa (a.s.) Peygamberin birtakım insanları toplumu saptırmalarından dolayı Tanrı'nın onları depremle cezalandıracağı dile getirilmektedir:

Sakın kimse bizi saptırmasın dedi. Birçokları ben oyum diyerek benim adımla gelip birçok kimseyi saptıracaklar. Savaş gürültüleri duyunca korkmayın. Bunların olması gerek. Ama bu bir son değildir. Ulus ulusa, devlet devlete savaş açacak; yer yer depremler, kıtlıklar olacak.²⁷

Kur'an-ı Kerimde zelzele isimli bir sure olmasına rağmen deprem ceza ilişkisine değinilmemektedir. Ayetlerde kıyametin kopuşu dile getirilmektedir. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı bazı kavimlerin helak edildiği anlatılmaktadır.

²² Fahreddin Razi, *Tefsir-i Kebir*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara, Akçağ Yayınları, 1994), 18/15.

²³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 3/104.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Kahire: Müessesetu'r -risale, 2001), 30/300.

²⁵ Ahmet Şimşirgil - Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: KTB Yayınları, 2008), 112.

²⁶ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2013), I. Krallar,381.

²⁷ *Kutsal Kitap*, 12,13/1072 Markos.

Toplu cezalandırmanın gerekçesi ile ilgili Nursi'nin yapmış olduğu değerlendirme dikkate değerdir. Nursi'ye göre isyanın yaşandığı bölgelerde “Umumî musibet, ekseriyetin hatasından ileri gelmesi cihetiyle ekser nâsın o zalim eshasın harekâtına fiilen veya iltizamen veya iltihaken taraftar olmasıyla manen iştirak eder, musibet-i âhmmeye sebebiyet verir.”²⁸ Allah'ın arzın unsurlarını isyan eden toplumları cezalandırmak için kullandığı görülmektedir. Nursi'ye büyük tufanlar dikkate alındığında görülecektir ki eşyanın birçok görevi vardır. Onlardan biri de cezalandırma yoluyla insanları terbiye etmesidir.

Sonuç

Düşünce tarihinin en kadim konularından biri Tanrı'nın evren ve insan ile olan ilişkisidir. Tanrı yaratma eylemini gerçekleştirmiş bir kenara mı çekilmiştir; yoksa yaratma eylemine devam mı etmektedir. Aynı şekilde evreni kontrol etmeye sürdürmekte midir?

Yaşanan depremler çok büyük yıkıntılar ve acılar meydana getirmektedir. Bu, bir yönüyle Tanrı'nın evreni yaratırken istenildiği şekilde yaratmadığı ya da yaratamadığı şeklinde değerlendirilmektedir. Diğer bir yönüyle ise Tanrı'nın, bile isteye insana acı çektirdiğini iddia edenler olabilmektedir.

Evrenin oluşumu devamlılığını sağlamak için birtakım aktiviteler gereklidir. Gerekli olan aktivitelerden biri de depremlerdir. Depremler yerin altının sıcaklık dengesini korumak ve su kaynaklarının hareketi açısından büyük öneme sahiptir.

Depremın yıkıcılığına bakıldığında her bölgede aynı etkiyi göstermediği görülmektedir. Yapı stoğunun ve zeminin sağlam olmadığı yerlerde yıkımın ve acının büyük olmasının sebebi depremden daha ziyade göz ardı edilen ihmallerdir. Diğer yandan Said Nursi'nin de ifade ettiği olayların insana ve Allah'a bakan yönleri vardır. İnsan açısından üzüntü verici acı olaylar ardında nice güzellikler barındırabilir. Dolayısıyla deprem görünüşte acı, neticeleri itibarıyla tatlı bir olaydır.

Yaşanan depremlerin tek boyutlu değerlendirilmesi gerçeği algılamamıza engel olmaktadır. Deprem ne Tanrı'dan soyutlanarak bilimsel veriler üzerinden salt bir tektonik levha hareketi olarak algılanmalı ne de Tanrı'nın salt bir cezalandırma aracı olarak görülmelidir. Sistemin devamlılığı açısından depremler ve volkanik patlamalar kaçınılmazdır. İnsana düşen ya bu bölgelerde yerleşim alanları oluşturmamak ya da ona göre önlemini almaktır.

Sonuç olarak deprem gibi felaketler ardında nice acı, hüznün ve ayrılık bıraksa da yaşam döngüsünün devamlılığı açısından hayatî bir önem sahip olduğu görülmektedir.

²⁸ Nursi, *Sözler*, 172.

Kaynakça | References

- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011.
- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları, 12. Basım, 2009.
- Fredeich Tennant. *Philosophical Theology*. New York: Cambridge University Press, 1928.
- Gazâlî. *Kitabu'l Erba'in Usûli'd Din*. Mısır: Mektebetü'l Cendi, trs.
- Guillaume d'Auvergne - Teske, Roland John. *The Providence of God Regarding the Universe: Part Three of the First Principal Part of "the Universe of Creatures"*. Milwaukee (Wis.): Marquette university press, 2007.
- Hanbel, Ahmed B. *Müsned*. Kahire: Müessesetu'r -risale, 2001.
- Hawking, Stephen - Mlodinow, Leonard. *The Grand Design*. New York: Bantam Books, 2010.
- Hick, John. *Evil and the God of Love*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, Reissued with a new preface., 2010.
- Hume, David. *Din Üstüne*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: İmge Yayınları, 1995.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man, and the Origin of Evil*. çev. E.M. Huggard. Eugene, OR: Bibliobazaar, 1985.
- McCloskey, H. J. *God and Evil*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1974.
<http://link.springer.com/openurl?genre=book&isbn=978-94-015-0162-0>
- Meadows, A. J. *The Future of the Universe*. London: Springer, 2007.
- Nursi, Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1995.
- Nursi, Said. *Şuâlar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1995.
- Peterson, Michael L. *God and Evil: An Introduction to the Issues*. Boulder, Colo: Westview Press, 1998.
- Razi, Fahreddin. *Tefsir-i Kebir*. çev. Suat Yıldırım vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Ross, Hugh. *The Creator and the Cosmos*. Colorado: Naw Press, 1993.
- Swinburne, Richard. "Allah, Felsefe ve Bilim". çev. Zikri Yavuz. ed. Caner Taslamam - Enis Doko. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2015.
- Şimşirgil, Ahmet - Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları, 2008.
- Topaloğlu, Aydın. *Teizm ya da Ateizm: Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları*. İstanbul: Kaknüs, 2001.
- Topuz, Metin - Tümkeya, Ahmet Selim. "Lizbon Felaketi Üzerine Şiir". *Beytülhikme*, 281.
- Voltaire, Francis Marie Aoret. *Poeme Sur Le Desastre*. ed. Moland L. Paris: Garnier, Freres, 1877.
- Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük Ve Theodise: Batı Ve İslam Din Felsefesinde "Kötülük Problemi" Ve Teistik Çözümler*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Kutsal Kitap: *Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2013.

Şiirde Zelzele: Deprem Dîvân Şiirinde Tezahürü

Murat Vanlı

[0000-0002-6516-9937](https://ror.org/02h1e8605)

Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

muradvanlı@gmail.com

Öz

İnsanoğlu, yaratıldığından beri toprak kayması, çığ düşmesi, erozyon, sel, kasırga, deprem gibi çeşitli afetlerle sınanmış, bu afetlere karşı çetin imtihanlar vermiştir. Bu afetler içerisinde en tehlikelisi ve can alıcısı deprem olmuş ve depremler tarihin her döneminde ve arzın her bölgesinde çok şiddetli veya az sarsıntılı olarak varlığını hissettirmiştir. Diğer afetler dar bir çevrede gerçekleştiği yahut daha az insana tesir ettiği için deprem kadar yıkıcı olmamış, depremin verdiği zararı verememiştir. Bundan dolayıdır ki afet denilince akla öncelikli olarak deprem gelmiştir. Bu durum, depremin edebiyat ve özellikle şiir üzerinde önemli bir tema hâline gelmesinin başlıca nedenlerinden biridir.

Edebiyatın toplumsal hâdiseler karşısındaki duyarlılığı göz önünde bulundurulduğunda, depremin farklı edebî geleneklerde nasıl ele alındığını incelemek önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türk şiirinin tarihî gelişim süreci ve ana damarları da dikkate alınmalıdır. Türk şiiri Dîvân şiiri, Tekke şiiri ve Halk şiiri olmak üzere üç ana damardan ilerlemiş, her üç şubede de sayısız eserler vücuda getirmiştir. Dîvân şiirinin Osmanlı münevverine ve okumuş kesimine, Tekke şiirinin din ve tasavvuf çizgisinde yaşayan ehl-i tarikata, Halk şiirinin de orta sınıfa hitap ettiği söylenegelmıştır. Zelzele mevzusunun ele alınacağı bu makalede bu üç edebî şube içinden ana zemin olarak Dîvân şiiri seçilmiştir. Kur'ânî ifadelerde ve Dîvân şiirinde yer aldığı şekliyle zelzelenin Dîvân şiirindeki tezahürünü ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, belli başlı dîvânlarla sınırlı kalınmamış; XIV. asırdan XX. asra kadar şiir söylemiş yaklaşık yüz Dîvân şairinin dîvânı taranmış, zelzeleye dair beyitler önce tespit, ardından tahlil edilmiştir. Dîvân şairlerinin zelzeleyi ne sıklıkla zikrettikleri, ne suretle işledikleri ve zelzeleyi bahis mevzuu ettikleri beyitlerde neyi önceleyip amaçladıkları tartışılmış, yıkıcı ve öldürücü tesiri böylesine büyük ve geniş olan deprem afetinin Dîvân şiirinde tezahürü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dîvân şairleri, zelzeleyi yaraları sarılması imkânsız büyük bir afet olarak telakki etmekten ziyade, çeşitli duygu ve düşüncelerini ifade aracı olarak manzumelerinde ele almışlardır. Gerçek manâda değerlendirdiklerinde depremin insanlık tarihi kadar kadim bir fenomen olduğunu dile getirmişlerdir. Manzumelerinde zelzele, zezâl, zilzâl, zelâzil, tezelzül, lerze gibi kelimelerle depremi konu edinen şairler, depremle bazı kavimlerin helâkini, Hz. Muhammed'in (sas) dünyayı teşrifi neticesinde Kısra sarayının burçlarının yıkılmasını, sevgili ve âşık tipini, kıyemeti, sarsıntılarıyla meşhur Nişabur şehrini, padişah yahut çeşitli devlet büyüklerinin savaşlarını, kahramanlıklarını, satvet, heybet, şöhret, kahır ve vakarlarını özdeşleştirmiş; depremi teşbih, mübalağa, mecâz, telmih ve iktibas sanatları zâviyesinden mevzubahis etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı; Dîvân Şiiri; Deprem; Zelzele; Şair.

 ne  ıkanlar

- İnsanoğlunun en  etin imtihanlarından biri olan deprem hâdisesine Dîvân Şairleri kayıtsız kalmamışlardır.
- Günümüzde deprem olarak telaffuz edilen bu afet, Dîvân Şairlerince "zelzele" olarak nitelendirilmiştir.
- Şairler zelzele mefhumunu pek çok beyitte bahis mevzuu etmiş, depremi gerçek anlamının yanı sıra Şiir dilinin verdiği esneklik ve hay l derinliği perspektifinden değerlendirmişlerdir.
- Deprem bazı beyitlerde sevgili tipinin salınarak gelişi, kimi beyitlerde devlet büyüklerinin yaptıkları savaşlar neticesinde vuku bulan sarsıntı, kimi beyitlerde de aşk, keder, fitne, zillet gibi unsurların m Őebb h nbihidir.
- Dîvân Şiirinde zelzele ile karşılaşılan  etin imtihanlar, ekonomik buhranlar, beden ve ruhtaki yıkıcı tesir, sevilen bir kimsenin ölümünün ardından ortaya çıkan tarifsiz hüzün gibi çeşitli olaylar ve duygu geçiŐleri de kastedilmiştir.

Atıf Bilgisi

Vanlı, Murat. "Şiirde Zلزله: Depremın Dîvân Şiirinde Tezahürü". *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Deprem ve Din  zel Sayısı (Nisan 2026), 204-233.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19889838>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	31 Ocak 2026
Kabul Tarihi	24 Nisan 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	�ki � Hakem–�ki Dış Hakem
Değerlendirme	�ift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme, �eviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı– intihal.net
Etik Kurul �zni	Etik izne tabi değildir.
�ıkar �atıŐması	çıkar �atıŐması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	Desteklemiyor
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.0

Earthquakes in Poetry: The Manifestation of Earthquakes in Dîwân Poetry

Murat Vanlı

[0000-0002-6516-9937](https://orcid.org/0000-0002-6516-9937)

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

muradvanlı@gmail.com

Abstract

Since the dawn of humanity, people have been tested by various disasters such as landslides, avalanches, erosion, floods, hurricanes, and earthquakes, and have faced tough challenges in the face of these calamities. Of these disasters, earthquakes have been the most dangerous and deadly, and they have made their presence felt throughout history and in every region of the world, in varying degrees of intensity. Other disasters, because they occur in a smaller area or affect fewer people, have not been as destructive or caused as much damage as earthquakes. This is why earthquakes are the first thing that comes to mind when the word "disaster" is mentioned. This situation is one of the main reasons why earthquakes have become an important theme in literature, particularly in poetry.

Considering the sensitivity of literature to social phenomena, it is important to examine how earthquakes have been addressed across different literary traditions. In this context, the historical development of Turkish poetry and its principal branches should also be taken into account. Turkish poetry has progressed along three main branches: Divan poetry, Sufi poetry, and folk poetry, producing countless works in each of these three branches. It has been said that Divan poetry appealed to the Ottoman intellectuals and educated class, Tekke poetry to the followers of Sufi orders who lived within the framework of religion and mysticism, and folk poetry to the middle class. In this article, which will address the subject of earthquakes, Divan poetry has been chosen as the main context among these three literary branches. This study, which will reveal the manifestation of "earthquake" in Divan poetry as expressed in the Quran and as it appears in Divan poetry, will not focus on specific divans, but rather examine the divans of approximately one hundred Divan poets who wrote poetry between the 14th and 20th centuries. Verses related to earthquakes will first be identified and then analyzed. This study discusses how frequently Divan poets mentioned earthquakes, how they dealt with them, and what they prioritized and aimed for in the verses where they discussed earthquakes. It attempts to reveal the manifestation of the earthquake disaster, with its destructive and deadly effects of such magnitude and breadth, in Divan poetry.

Rather than viewing earthquakes as an insurmountable disaster, Divan poets used them in their poems as a means of expressing various feelings and thoughts. They stated that, in a truly meaningful assessment, earthquakes are a phenomenon as old as human history itself. In their poems, poets who dealt with earthquakes using words like "zelzele," "zelzâl," "zilzâl," "zelâzil," "tezelzül," and "lerze" associated earthquakes with the destruction of certain nations, the collapse of the towers of Kisra's palace as a result of the arrival of Prophet Muhammad (peace be upon him), the beloved and the lover type, the Day of Judgment, the city of Nishapur famous for its tremors, the wars and heroism of kings or various statesmen, their power, majesty,

fame, wrath, and dignity; and they discussed earthquakes from the perspective of simile, hyperbole, metaphor, allusion, and quotation.

Keywords: Turkish Islamic Literature; Dîwân Poetry; Earthquake; Zelzele; Poet.

Highlights

- The earthquake, one of humanity's most challenging trials, did not leave the Divan poets indifferent.
- This disaster, which is referred to as an earthquake today, was called "zelzele" by the Divan poets.
- Divan poets discussed the concept of earthquakes in many couplets, evaluating them not only in their literal sense but also from the perspective of the flexibility and depth of imagination offered by poetic language.
- In some verses, the earthquake is the simile of the swaying arrival of the beloved, in others the tremor resulting from the wars waged by the great men of the state, and in still others, elements such as love, sorrow, discord, and humiliation.
- In Divan poetry, earthquakes are also used to refer to various events and emotional transitions such as severe trials, economic crises, the devastating effects on body and soul, and the indescribable sorrow that arises after the death of a loved one.

Citation

Vanlı, Murat. "Earthquakes in Poetry: The Manifestation of Earthquakes in Dîwân Poetry". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies, Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026), 204-233. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19889838>

Article Information

Date of submission	31 January 2026
Date of acceptance	24 April 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
Ethical Statement	<i>This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientificethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.</i>
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	Does not support
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisannce	CC BY-NC 4.0

Giriş

Zلزle, sarsıntı anlamına gelmekte olup tarih boyunca hem doğal afet hem de toplumsal ve kültürel bir olgu olarak kayıtlara geçmiştir. Anadolu ve çevresinde sık görülen depremler, Türklerin yaşamını ve toplumsal hafızasını etkilemiş, bu etkiler edebiyat mahsullerine de yansımıştır. Depremler yalnızca maddi sonuçlar doğurmamış, aynı zamanda psikolojik ve kültürel boyutlarıyla da edebî ürünlerde kendini göstermiştir. Zلزlelerin ortaya çıkardığı bu psikolojik ve kültürel yansımalar, özellikle Klasik Türk şiirinde farklı şekillerde işlenmiştir. Ancak, Klasik Türk şiirinde deprem teması üzerine yapılmış sistematik çalışmalar yeterli düzeyde ve sayıda olmamıştır. Mevcut araştırmalar genellikle tek tek şairleri veya belirli beyitleri ele alarak kısmî kronolojik ve tematik analiz sunmamaktadır. Bu eksiklik, deprem olgusunun Dîvân şiirindeki işleniş biçimlerinin, kullanılan istiare ve terkiplerin, şairlerin his ve düşünce dünyasındaki yerinin bütüncül olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.¹

Bu çalışma, Yûnus Emre'den Karşı Süleyman Şâdî'ye kadar uzanan süreçte yaklaşık yüz Dîvân şairinin eserlerini tarayarak depremle ilgili beyitleri tespit ve tahlil etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Klasik Türk şiiri mümessillerinin zلزleye bakış açıları ele alınmış, zلزleyi hangi zaviyeden değerlendirdikleri ve hangi bağlamlarda zikrettikleri tayin edilmiştir. Şairlerin depremi hangi terkip ve mefhumlarla ifade ettikleri incelenmiş, elde edilen bulgular kronolojik ve tematik çerçevede değerlendirilmiştir. Böylece, Dîvân şiirinde deprem temasının edebî işlenişine ve şairlerin düşünsel ve psikolojik perspektiflerine dair kapsamlı bir tablo ortaya konulmuştur.

Çalışmada her ne kadar onlarca şair incelemeye tabi tutulmuşsa da bu şairler içerisinde ancak kırk kadarının zلزleye dair şiir söylediği müşahade edilmiştir. Zلزleyi beyitlerinde çeşitli yönleriyle ele alan şairler kronolojik olarak Kadı Burhâneddîn, Ahmed-i Dâî, Karamanlı Nizâmî, Cem Sultân, Mesîhî, Münîrî, Zâtî, Muhibbî, Taşlıcalı Yahyâ, Murâdî, Gelibolulu Âlî, Bâkî, Süheylî, Nev'îzâde Atâyî, Nefî, Safvetî Mehmed Çelebi, Nâilî, Nedîm-i Kadîm, Fevzî, Mezâkî, Mustafa Nehcî, Bosnalı Âsım, Dürrî Ahmed, Nedîm, İzzet, Sâmî, Sâkib Dede, Diyarbakırlı Hâmî, Saîd Giray, Diyarbakırlı Lebîb, Erzurumlu Zihî, Şeyh Gâlib, Muvakkitzâde Pertev, Sünbülzâde Vehbî, Sabrî, Numan Mâhir, Osman Nevres, Lutfî, Nigârî, Ali Emîrî olmuştur.² Âyet-i kerîmeler için Diyanet İşleri Başkanlığının Kur'ân-ı Kerîm Meâlî esas

¹ Dîvân şiirinde depremle alakalı yapılmış münferit çalışmalar mevcuttur. Mahdud sayıdaki dîvânlardan hareketle yapılmış çalışmalar için bkz. Bülent Kaya, "Klasik Türk Şiirinde Depremlerle İlgili Kullanımlar", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2022): 96–103; Şevkiye Kazan Nas, "Divan Şiirinde Aşğın Yüreğindeki Deprem", *Türkiye Akademi Dergisi* 7/67 (Mart 2023): 62–64.

² Mezkûr şairlerin neşredilmiş dîvânları taranarak zلزle hakkında şiir söylemiş olan şairlerin dîvânlarından ilgili beyitler tayin edilip işlenmiştir. Kaynak dîvânların bazıları transkripsiyonsuz bazıları transkripsiyon edilmiş hâllerıyla neşredilmiştir. Yazım birliğinin sağlanması adına örnek beyitler transkripsiyonsuz verilmiştir. Bununla birlikte hemze (') ve ayn (') harfleri ile özel isimlerde kullanılan kesme işareti (') beyitlerde gösterilmiştir. Makalede şairlerin dîvânlarının şu neşirleri esas alınmıştır: Ahmet Mermer, *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991); Ali Alpaslan, *Kadı Burhâneddîn Divanından Seçmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977); Ali Emîrî Efendi, *Ali Emîrî Dîvânı*, haz. Sadık Yazar – Mustafa Uğurlu Arslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014); Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, *Dîvân*, haz. Fatma Sabiha Kutlar (Ankara, 2004); Besnili

alınmıştır.³ Beyitlerin açıklanmasında Ötügen Neşriyat, Kubbealtı, Mehmet Kanar ve Cem Dilçin tarafından hazırlanan lügatlerden istifade edilmiştir.⁴ Beyitlerin künyeleri verilirken şairlerin mahlasından sonraki rakam ile ilgili dîvânların sayfa numaraları kastedilmiştir. "(Şeyh Gâlib/84)" misalinde olduğu gibi, ilgili beytin hangi dîvânın kaçınıcı sayfasında olduğu belirtilmiştir.

Tetkik edilmiş olan dîvânlarda ekseriyetle zelzele (Dâî/226), (Cem Sultân/168), (Mesîhî/303), (Münîrî/345), (Zâtî/67, 111, 149, 158, 165, 190), (Muhibbî/614), (Taşlıcalı Yahyâ/140, 284), (Murâdî/462), (Gelibolulu Âlî/664, 763), (Bâkî/26, 246, 281), (Süheylî/192), (Nev'îzâde Atâyî/28, 74, 97, 116, 255), (Nefî/57, 96, 102, 139, 216, 246, 289), (Safvetî Mehmed

Mustafa Nehcî Dede, *Nehcî Dîvânı*, haz. Üzeyir Aslan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Bosnalı Âsim, *Bosnalı Âsim Dîvânı*, haz. Orhan Kurtoğlu (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018); Diyarbakırlı Hâmî Ahmed, *Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Dîvânı*, haz. Kadri Hüsnü Yılmaz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Diyarbakırlı Lebîb, *Lebîb Dîvânı*, haz. Orhan Kurtoğlu (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Dürrî Ahmed Efendi, *Dürrî Ahmed Efendi Dîvânı*, haz. Ramazan Vural (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020); Eğribozlu Numân Mâhîr, *Numân Mâhîr Dîvânı*, haz. Özlem Batıcı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Esad-zâde Mehmet Safvetî Efendi, *Safvetî Mehmet Çelebi Dîvânçesi*, haz. Bilal Güzel (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018); Es-seyyid Mehmed Emin Sabrî Efendi, *Sabrî (Seyyid Mehmed Emin) Dîvânı*, haz. Handan Belli (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2022); Fevzî, *Fevzî Dîvânı*, haz. Yunus Kaplan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019); Gelibolulu Mustafa Âlî, *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, haz. İ. Hakkı Aksoyak (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018); Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989); Haluk İpekten, *Nâilî Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990); İzzet Ali Paşa, *Dîvân-ı İzzet ve Nigâr-nâme (Tezkire-i Nigârîyye)*, haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019); Kânûnî Sultan Süleyman, *Muhibbî Dîvânı: Bütün Şiirleri*, 2 cilt, haz. Kemal Yavuz – Orhan Yavuz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016); Karamanlı Nizâmî, *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*, haz. Haluk İpekten (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020); Seydi Kiraz, *Dîvân-ı Lutfî: İnceleme, Metin ve Dizin* (Konya: NEÜ Yayınları, 2022); M. Kayahan Özgül, *Osman Nevres Efendi: Şiirin Hazanında Gazel Dökenler IV* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016); Mehmed Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey ve Dîvânından Örnekler* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983); Mehmet Özmen, *Ahmed-i Dâî Divanı*, 2 cilt (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001); Metin Akkuş, *Nefî Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1993); Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2. bs., 2014); Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Dîvânı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1994); Muhsin Macit, *Nedîm Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997); Muhsin Macit, *Erzurumlu Zihni Divanı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001); Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, haz. Ekrem Bektaş (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Münîrî, *Münîrî Dîvânı*, haz. Ersen Ersoy (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Nev'î-zâde Atâyî, *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, haz. Saadet Karaköse (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Nigârî, *Nigârî Dîvânı*, haz. Azmi Bilgin (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Osman Horata, *Nedîm-i Kadîm Dîvânçesi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987); Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı*, tenkitli basım (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015); Sa'îd Giray, *Sa'îd Giray Dîvânı*, haz. Saadet Karaköse (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Sâkîb Dede, *Sâkîb Dede Dîvânı*, haz. Ahmet Arı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018); Sultan III. Murad, *Murâdî Dîvânı*, haz. H. Ahmet Kırkkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015); Süheylî (Ahmed b. Hemdem Kethudâ), *Dîvân*, haz. Esat Harmancı (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007); Sünbülzâde Vehbî, *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, haz. Ahmet Yenikale (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017); Zâtî, *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*, haz. Orhan Kurtoğlu (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017).

³ Kur'ân-ı Kerîm Meâlî, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. bs., 2012).

⁴ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983); Samiha Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, 3 cilt (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005); Yaşar Çağbayır, *Ötügen Türkçe Sözlük*, 5 cilt (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2007); Mehmet Kanar, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2. bs., 2018).

Çelebi/71), (Nâilî/28, 39, 276), (Fevzî/193), (Mezâkî/193), (Mezâkî/227, 232), (Mustafa Nehcî/177), (Nedîm/17), (Sâmî/430), (Sâkib Dede/195), (Diyarbakırlı Hâmî/89, 182), (Diyarbakırlı Lebîb/431), (Erzurumlu Zihnî/61), (Şeyh Gâlib/350), (Muvakkitzâde Pertev/349), (Sünbülzâde Vehbî/136, 296, 460), (Numan Mâhir/128), (Nevres/71), (Nigârî/384, 471, 487, 552), (Ali Emîrî/302, 634, 733, 899, 910, 933, 1013, 1040, 1059, 1065); tezelzül (Nâilî/399), (Nev'îzâde Atâyî/97), (Bosnalı Âsım/61), (Dürrî Ahmed/54, 155, 171, 183), (İzzet/83, 110), (Sâkib Dede/260, 428), (Saîd Girây/28), (Şeyh Gâlib/83), (Sabrî/113), (Ali Emîrî/348, 642, 933); lerze (Nedîm-i Kadîm/70), (Mezâkî/173); zelzâl (Mesîhî/44) ve zilzâl (Bâkî/50), (Mustafa Nehcî/62) olarak ve çoğulu zelâzil (Kadı Burhâneddîn/97) (Karamanlı Nizâmî/87) şeklinde zikredilmiş olan deprem, mahdud sayıdaki beyitte sallanan, titreyen anlamında zelle kelimesinden müştak mütezelzil (İzzet/114), (Sâmî/178) olarak ve zelle-bahşa-yı dil (Ali Emîrî/733); zelle-bahşa-yı tahammül (Ali Emîrî/899); zelle-i cevî-i zemîn (Ali Emîrî/302); zelle-i fitne (Nefî/246), (Nâilî/276); zelle-i gam (Ali Emîrî/1040); zelle-i hışm (Zâtî/149); zelle-i inkılâb (Zâtî/111); zelle-i kahr (Erzurumlu Zihnî/61); zelle-i mahşer (Nevres/71); zelle-i nâgehân (Nedîm/17), (Sünbülzâde Vehbî/296); zelle-i rûz-ı cezâ (Fevzî/193); zelle-i üstühân (Nefî/57); zelle-i zillet (Taşlıcalı Yahyâ/284); harâb-ı zelle-i gussa (Zâtî/165); hücum-ı zelle (Nâilî/39); hücum-ı zelle-i fitne (Nâilî/39); nesîm-i zelle-i kavm-ı Âd (Safvetî Mehmed Çelebi/71); pür-tezelzül (Muvakkitzâde Pertev/349), (Sabrî/113); pür-zelle (Nefî/96, 216, 226), (Mezâkî/232), (Muvakkitzâde Pertev/349); şûr-ı zelle (Nâilî/28); tezelzül-bâr (İzzet/83) gibi terkiplerle anılmıştır.

Bahis mevzuu edildiği beyitlerde âleme zelâzil dolması (Karamanlı Nizâmî/87), âlemi zelle-i bîm ü hirâs tutması (Numan Mâhir/128), âlemi zelle-nâk etmek (Diyarbakırlı Hâmî/89), âlemin tezelzül bulması (Dürrî Ahmed/54), arz ile semânın zelleleden sîm-âba düşmesi (Ali Emîrî/1065), arza zelle salmak (Nigârî/384), arza zilzâl erişmesi (Bâkî/50), âyine-i dünyanın tezelzülünden hâli olmaması (Ali Emîrî/642), bahre zelle salmak (Nev'îzâde Atâyî/116), cihânın pür-zelle olması (Nefî/96), çarha zelle vermek (Nev'îzâde Atâyî/28), dünyaya lerze vermek (Mezâkî/173), düşmanın hânümânının pür-tezelzül olmak (Sabrî/113), ebnâ-yı beşerin zelleleden bir gün olsun âsûde olamaması (Ali Emîrî/1013), eflâke tezelzül vermek (Ali Emîrî/348), ferşe zelle salmak (Nigârî/487), gönle zelle salmak (Mustafa Nehcî/177), hâke zelle vermek (Ali Emîrî/933), bir şeyi havftan zelle-nâk etmek (Mezâkî/193), hicâb ü sabrın hânümânının zelle-nâk olması (Ali Emîrî/634), kûh-ı temkini zelle-nâk etmek (Diyarbakırlı Hâmî/182), küffâra zelle düşmesi (Mezâkî/227), lerzedeki âsûde olmak (Nedîm-i Kadîm/70), mütezelzil etmek (İzzet/114), nüh-târemin pür-zelle olması (Mezâkî/232), pây-ı zemîne zelle-i nâgehân vermek (Nedîm/17), rû-yı hâkin zelleye düşmesi (Ali Emîrî/1059), rû-yı zemine zelle vermek (Sünbülzâde Vehbî/136), sâk-ı arş-ı alâya tezelzül vermek (Bosnalı Âsım/61), sevr-i zemine tezelzül vermek (İzzet/110) gibi ibarelerle anılmış olan deprem, bazı beyitlerde de tarihte gördüğü depremlerle meşhur Nişabur (Nedîm-i Kadîm/70), (Diyarbakırlı Lebîb/84), (Şeyh Gâlib/84, 283, 350) şehri ile bağlantılı olarak bahse konu edilmiştir. Deprem zikredildiği bu beyitlerde asude olmak,

selamette olmak, karar vermek (durdurmak), sükûn, velvele, selim, arsa-i cihan, zemin, gerdûn, çarh, felek, bahr, tâk, mülk-i Acem, hâk (toprak, dünya), sevr-i zemin, kûh (dağ), tahammül, bela, kıyamet, fitne, cünbiş, afet, tâk-ı günbed, sipihr, gulgûle, top, tûfeng, at, gazanfer gibi kelime, ibare ve fiiller sıkça kullanılmıştır. Tüm bu kelime, ibare, fiil ve terkipler, depremin Dîvân şiirinde ne suretle işlendiği ve hangi mefhumlarla münasebettar olarak ele alındığı hakkında ipuçları vermektedir. Makalede, bu ipuçlarından hareketle Dîvân şiirinde deprem teması irdelenecek, şairlerin depremi hangi his ve düşüncelerle manzumelerine aldıkları ortaya konulacaktır.

1. Depremın Gerçek Manâda Ele Alınması

Deprem, Dîvân şairlerince ekseriyetle gerçek anlamı haricinde zikredilmiştir. Öncelikli gayesi sanat olan bu edebî şubenin şairlerinin depremi memduh tebcilinde yahut sevgili tasvirinde şiiriyet kudretlerine malzeme yapmaları oldukça tabiidir. Bununla birlikte, bir yönüyle de hayata dönük olan Dîvân şiirinde zelzenenin gerçek manâda ele alındığı beyitler de azımsanmayacak kadar çoktur. Bu beyitlerde depremlerin insanlık tarihi kadar kadim oluşu, son peygamber Hz. Muhammed'in (sas) dünyayı teşrifiyle Kisrâ'nın sarayının burçlarının yıkılması, kendilerine kaside sunulan devlet büyüklerinin mülklerinin depremde masun olması duaları ve düşmanlarının depremle helâk temennisi dile getirilmiştir. Bâkî, Sultân III. Mehmed Hân için kaleme almış olduğu manzumenin aşağıdaki beytinde, memduhunun tahta cülus etmeden evvel cihan mülkünde zelzelelerin eksik olmadığını, tahta geçmesiyle birlikte depremlerin nihayete erdiğini iddia etmektedir. Beyitte şair her ne kadar mübalağa yapmışsa da 16. asırda vuku bulan depremlerin sıklığına ve tarihî gerçekliğine de temas etmiş olmaktadır:

Hâlî degüldi zelzeleden 'arsa-i zemîn

Evvel kademde virdi cihân mülkine karâr (Bâkî/26)

Zâhîde hitap ettiği aşağıdaki beytinde Şeyh Gâlib, satranç tahtası gibi ince ince kurulmuş düzeni depremin (dahi) yıkamadığını, dolayısıyla dini şekilden ibaret yaşayıp dindarlık taslayan kaba (zâhid) kimselerin (âşıkların) kalbini kırmaya çalışmasının abesle iştigal olduğunu dile getirmektedir:

Yıkamaz binâ-yı hâne-i satrancı zelzele

Zâhid şikest-i dilde 'abesdir ta'ammülün (Şeyh Gâlib/350)

Emîrî, aşağılık olarak nitelediği bu âleme bir sallantı ve yıkım lazım geldiğini ifade ederek toprağa yani yeryüzüne olanca gücüyle vurup zelzele vermek istemektedir:

Sadme-i himmet ile zelzele versem hâke

Bu denî 'âleme bir böyle tezelzül lâzım (Ali Emîrî/933)

1.1. Depremlerin İnsanlık Tarihi Kadar Kadim Oluşu

Şairler zelzelelerin ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Âdem (as) zamanından beri vukua geldiğini ifade ederek bu meyanda Âdem (as), Nûh (as), Hûd (as), Mûsâ (as) gibi

peygamberleri depremle birlikte anmışlardır. 20. asrın münevver, müverrih, mütefekkir ve şairlerinden biri olan Ali Emîrî Efendî, depremin insanlık tarihi kadar eski oluşuna vurgu yapmış, depremlerin insan kaderinin bir parçası oluşunun altını çizmiştir. Emîrî'ye göre depremler insanın arza indirilmesiyle başlamış, insan depremle daha Âdem (as) zamanında tanışmıştır. Bu sebeple insanoğlu âleme geldiği günden beri kendisini zelzeleden emin kılamamış, zelzelesiz bir hayat rahatlığına kavuşamamıştır:

‘Âleme geldiği günden beri ebnâ-yı beşer

Bir gün olsun olamaz zelzeleden âsûde (Ali Emîrî/1013)

Dünya, hiçbir zaman zelzelesiz bir dönem geçirmemiş; insan da zelzenin korkusundan hiçbir zaman selamette olmamıştır. Dünya da insan gibi istikrarsızlık üzerine kuruludur. Bu dünya aynasında huzur aramak, aynadan net bir suret beklemek gibidir:

Sûkân nâ-bûd olur lâ-bûd temâsîl-i havâdisde

Değil hâl-i tezelzûlden selîm âyîne-i dünyâ (Ali Emîrî/642)

Anlaşılan o ki, insanlar bu dünyaya elem rüzgârıyla sonbahar görmüş yapraklar gibi zelzeden sarsılmak amacıyla gelmiştir:

Evrâk-ı hazân-dîde gibi bâd-ı elemle

Dünyâda meğer zelzelenâk olmağa geldik (Ali Emîrî/910)

Dürrî'nin münacat addolunabilecek bir gazelinin aşağıdaki beytinde zelzele, Nûh (as) tufanı ile birlikte anılmaktadır. Şair, şayet Nûh Peygamber zamanında ortaya çıkan tufan gibi bir felaket dahi zuhur etse, Hakk'ın lütuf dağına dayanak kıldığı için sarsılmasının yani depremden etkilenmesinin mümkün olmadığını dile getirmektedir. Şair aynı zamanda dağların sarsılmaması için arzı tuttuğu hakikatini⁵ ve dağlık yerlerde deprem etkisinin en az seviyede hissedildiğine dair malumatı hatırlatmaktadır:

Tûfân-ı Nûh olursa tezelzûl muhâldür

Ger kûh-ı lutfun eyler isen istinâdumı (Dürrî Ahmed/155)

Safvetî, düşmanlarına sürekli eziyetler veren âhını mübalağalı bir söylemle Âd kavmini kahreden zelzenin⁶ esintisine benzettiği aşağıdaki beytinde, bu azgınlıkta sınır tanımayan kavmin neticesinde helâk oluşuna telmih yapmak suretiyle zelzeleyi hakiki manâsında ele almış olur. Âd kavminin uğultulu ve alçaltıcı bir kasırğa ile cezalandırılmasına karşılık şairin bu kavmin helâkine dair rüzgârla birlikte zelzeleyi de zikretmesi, rüzgârın dağı taşı yerinden söküp atabilecek şiddetine çağrışım yapmak istemesinden olsa gerektir:

Müdâm düşmeni hep vaûk-ı ıztırâb eyler

Nesîm-i zelzele-i kavm-ı Âd'dır âhum (Safvetî Mehmed Çelebi/71)

⁵ “Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk kılmadık mı?” en-Nebe 78/6-7. “Allah gökleri gördüğünüz gibi direksiz yaratmış, sizi sallar diye yeryüzüne sabit dağlar koymuş; orada her türlü canlıyı yaymıştır...” Lokmân 31/10. Ayrıca bk. en-Nahl 16/15, el-Enbiyâ 21/31, en-Neml 27/61; en-Nâzi’ât 79/32.

⁶ Âd kavmi ve helâki için bk. el-Fussilet 41/15-16; el-Kamer 54/18-19; el-Hâkka 69/6-8.

Sâkîb Dede, yıkım getiren şeyin deprem değil ilahî tecellînin coşkusu olduğunu belirttiği aşağıdaki beytinde Hz. Mûsâ'nın (as) Tûr-ı Sînâ'da ilahî vahye mazhar oluşuna telmihte bulunarak dağın parçalanmasına depremden ziyade Hakk'ın tecellisini sebep göstermektedir:

Degüldür zelzele şûr-i tecellîdür harâb iden

Derûnı Eymen-Âbâd u birûnı kulle-i Sînâ (Sâkîb Dede/195)

1.2. Deprem ve Kistrâ Sarayının Yıkılması

Kimi şairler, naat türündeki manzumelerinin bazı beyitlerinde Hz. Peygamber'in (sas) dünyayı teşrif etmesi dolayısıyla gerçekleşmiş mucizeleri sıralarken Kistrâ'nın sarayındaki burçların çatırdarak yıkıldığına telmih yapmak kastıyla zelzeleyi zikretmişlerdir. Sâsânîler Devleti'nin yöneticilerine verilen bu ünvan ile şairler mecâz-ı mürsel tarikiyle Hz. Muhammed (sas) doğduğu anda hükümdar olarak hüküm süren Nûşîrevân'ı kastetmiş, lakin ismen onu anmadıklarından Kistrâ'yı hususi bir isimmiş gibi zikretmişlerdir.

Bosnalı Âsım, Hz. Peygamber'in (sas) dünyayı teşrifiyle Sâsânî hükümdarlarının ihtişamının zedelenip kudretlerinin kırıldığını ifade ederken Hz. Peygamber'in (sas) doğduğu geceye telmih yapmakta, o dönemde tahtta hüküm süren Kistrâ'nın (Nûşîrevân) meşhur tâkına bir sarsıntı eriştiğine göndermede bulunmaktadır. Tâk-ı Kistrâ, Medâin şehrindeki meşhur saray kemeridir ve rivayete göre Hz. Muhammed'in (sas) doğduğu anda büyük bir sarsıntıyla yıkılmıştır. Bu hâdise, Sâsânî kudretinin sona ereceğine işaret sayılmıştır:

Vilâdetünle senün buldı kesr şân-ı Kistrâ

Ki irdi tâkına ol dem tezelzül-i sademâ (Bosnalı Âsım/61)

Atâyî, Sultân Murâd Hân sitayişinde onun gelişini yani tahta çıkışını Hz. Peygamber'in (sas) dünyayı şerefendirip sonrasında İslâm'ı yaymaya başlamasına benzetmektedir. Nasıl ki doğum mucizesi olarak Kistrâ'nın (Nûşîrevân) sarayının kemerleri yıkılmışsa, sultânın Osmanlı tahtında hükmetmeye başlamasıyla Acem mülkünde zelzele baş göstermiştir:

Zuhûr-ı dîn ile mülk-i 'Acem tezelzülde

Misâl-i zelzele-i tâk u mu'ciz-i mîlâd (Nev'îzâde Atâyî/97)

Mustafa Nehcî, Hz. Peygamber'in (sas) zuhurunun heybetinden depremle oluştuğunu ve bu depremle neticesinde Kayser'in (Roma İmparatorluğu) sarayının temeliyle Kistrâ'nın (Sâsânîler Devleti) tâkının baştan ayağa sarsıldığını zikrederken depremi Hz. Muhammed (sas) ile irtibatlı olarak ele almıştır:

Zihî sultân zuhûrî satvetinden düşdi zilzâle

Esâs-ı kasr-ı Kayser tâk-ı Kistrâ tâ ki ser-tâ-pâ (Mustafa Nehcî/62)

Saîd Girây, miraciye türündeki manzumesinin aşağıdaki beytinde Hz. Peygamber'in (sas) dünyaya gelişle meydana gelen iki büyük mucizeye telmih yaparken zelzeleyi gerçek mânâsında kullanmış olur. Hz. Muhammed'in veladetiyle gerçekleşen mucizelerden biri ateşperestlerin asırlarca yanmakta olan ateşlerinin sönmesi, diğeri de Sasanî hükümdarı Kistrâ Nûşîrevân'ın sarayının kubbesinin sallanmasıdır:

*Zuhûrıyla söyündi âteşi âteş-perestânun
Kudûmiyla tezelzül buldı tâk-ı gurfe-i kistrâ (Saîd Girây/28)*

1.3. Deprem ve Dua / Beddua

Şairler kasidelerinin dua bölümlerinde kaside sunmuş oldukları padişah, sadrazam, vezir, şeyhülislam gibi devlet büyüklerinin devlet ve afiyetlerinin daim olması temennisinde bulunmuş, yaşadıkları yahut hükmettikleri beldelerin zelzele afeti görmeyip selamet ve emniyette kalması veyahut da düşmanlarının depremler içinde helâk olması için Cenâb-ı Hak'a niyazda bulunmuşlardır. Sultân Ahmed Hân için yazmış olduğu kasidesinin dua bölümünde Dürrî, izzet ve ihtişam sahibi hanedânının daima mamur olmasını ve devleti yöneten bu asil ailenin kıyamet sabahına kadar asla bir sarsıntı görmemesini Allahu Teâlâ'dan talep ederken tezelzülü yani depremi mecâzen zikretmektedir:

*Hânedân-ı 'izz ü câhun dâ'imâ mamûr olup
Görmeye aslâ tezelzül tâ dem-i subh-ı kıyâm (Dürrî Ahmed/183)*

Dürrî, Sultân Ahmed'in Ayasofya Camii'ni tezyin etmesi dolayısıyla yazmış olduğu tarih kıtasında mezkûr camiye kıyamete kadar İslâm mabedi eylemesini ve temiz sütunlarının haşre değin asla sarsıntı görmemesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederken zelzeleyi gerçek manâda kullanır:

*İlâhî bu makâmı ma'bed-i İslâm idüp dâ'im
Tezelzül görmeye erkân-ı pâki haşre dek kat'â (Dürrî Ahmed/171)*

Sultân III. Ahmed Hân için yazdığı kasidenin dua bölümünde İzzet, hakanın ve memleketinin daima rahat ve huzur içinde olmasını, düşmanlarının ve ülkelerinin hafakan rüzgârı ile sarsılmasını temenni etmektedir. Bu durumda zelzele, rüzgârın tesiriyle ortaya çıkan sarsıntı anlamında zikredilmiş olunur:

*Kendi asûde ola düşmeninin hemvâre
Mütezelzil ede rîh-i hafakân ülkesini (İzzet/114)*

Sabrî, kasidesinin dua bölümünde memduhunun kahır darbeleriyle düşmanının ev barkının depremler içinde kalmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz etmektedir:

*Sadme-i kahriyle olsun her zamân
Pür-tezelzül hân mân-ı düşmenân (Sabrî/113)*

2. Âşık ve Maşuk Zâviyesinden Zelzele

Zelzelenin Dvân şiirinin en mühim unsurlarından ilki olan sevgili tipiyle merbut zikredilmesi, Dvân şiirinin ikinci mühim unsuru olan âşıkların eşsiz sevgiliyi görme kastıyla izdiham oluşturmaları, sevgilinin ortaya çıktığında güzelliği sebebiyle kargaşa çıkarması, salınarak yürüyüşünün kıyameti akla getirmesi sebebiyledir. Zelzele bir afettir, sevgili de insanı şaşkına çevirip aklını başından alacak kadar güzeldir, şiir dilindeki ifadesiyle afettir. Şairler bu karineden hareketle sevgiliyi zelzele ve kıyametle anmışlardır.

Nefî, kıyamet redifli bir gazelinin aşağıdaki beytinde sevgilinin salınarak yürümesinin dünyaya velvele verdiğini, her adım atışında zeminin kıyamet yeri gibi zelzeleyle sarsılmasının yadrganacak bir durum olmadığını ileri sürmektedir:

Dehre bu kadar velvele verince hırâmın

Sarsılsa nola zelzeleden câ-yı kıyâmet (Nefî/289)

Sevgili kıyamet gibi yıkıcı ve büyüleyici güzelliğiyle ufuklara zelzele salmıştır. Onun denizinin derinliği yeryüzünü tir tir titretmektedir:

Bir kıyâmet-hüsn ile âfâka saldun zelzele

Ka'r-ı bahrın 'âlem-i gabrâyı dir dir ditredür (Gelibolulu Âlî/664)

Güzelliği kabir içinde dahi sarsıntılar meydana getiren sevgilinin (Nigârî/552) yolları bağlı, kapıları kapalıdır. Ona ulaşmak, onun kilitli kapılarını açabilmek için büyük bir güce ihtiyaç vardır. Bu da ancak zelzeleyle mümkündür. Gönül alan sevgilinin huzuruna öyle bir deprem düşmelidir ki bağlı kapılar açılabilsin:

Dergeh-i dildâra düşe zelzele

Eyle ki tâ açıla bağlı kapı (Nigârî/471)

Nehcî, sevgilinin aşkının gönül ülkelerinde zelzele meydana getirdikçe kimi zaman bir maden, kimi zaman cevher dolu bir hazine açıldığını dile getirirken kıpırdatma, kıpraştırma, sarsma yönüne işaret ederek zelzeleyi sarsıntı ve yıkım anlamından ziyade kalpteki tebeddülü aksettiren keşif ve tecelli manâlarında kullanmaktadır:

Salduka 'ışkı zelzele aktâr-ı dilde gör

Geh kân gehî huzâne-yi pür-gevher açılır (Mustafa Nehcî/177)

Âşkın sinerinin derinliklerinden gelen âh, felekler var olduğu müddetçe yüce arşın sütunlarına her an sarsıntı verse bu garipsenecek bir durum olmaz:

N'ola her dem tezelzül virse sâk-ı 'arş-i a'lâya

Bizüm âh-ı derûn-ı sînemüz gerdûn anıldukça (Bosnalı Âsım/61)

Sevgili için terennüm etmiş olduğu aşağıdaki beytinde Diyarbakırlı Hâmî, dağ gibi sağlam duruşunun sevgilinin salınarak gelişi dolayısıyla metanetini kaybedip tıpkı bir deprem görmüşçesine sarsıldığını belirtirken zelzelenin saikin sevgili olduğuna vurgu yaparak zelzeleyi sevgili merkezli olarak değerlendirmiş olur:

Kûh-ı temkînümi refâtârın ider zelzele-nâk

Cilve-i kaddüni gördükde metânet idemem (Diyarbakırlı Hâmî/182)

Yine sevgilinin her bir cilvesi tahammülü sarsan bir zelzeledir. Anlaşılan o ki her şeyi yaratan Allah (cc), sevgiliyi âşıkların başına bela olsun diye yaratmıştır:

Her cilven olur zelzele-bahşâ-yı tahammül

'Uşşâka belâ mı seni halk eyledi Hallâk (Ali Emîrî/899)

Aşağıdaki beytinde Nigârî, âhenk içinde kullandığı zelzele ve velvele kelimeleriyle sevgilinin yeri göğü birbirine kattığı düşüncesini ortaya koymaktadır. Sevgilinin güzelliği arza zelzele, göğe velvele salmıştır. Sevgiliyi görenler ona "bu nasıl bir ay yahut nasıl bir insan böyle?" demekten kendilerini alamamaktadır:

Zelle arza göge velvele saldı hüsnün

Didiler âh bu ne mâh u bu ne insândı (Nigârî/384)

Cem Sultân, sevgiliden ayrılık acısıyla zelleyle bir tutmaktadır. Şair, Hacc Sûresi'nden lazfen iktibasla⁷ kıyametin sarsıntısının büyük bir hâdis olduğunu belirterek sevgilinin firakı ile duçar olacağı cân ıstırabını kıyamet zellelesine denk görmektedir:

Cânumı ditretse n'ola rûz-ı hicr

Zelleletü's-sâ'ati şey'un 'azîm (Cem Sultân/168)

2.1. Göz

Göz sevgilinin en mühim unsurlarından biridir. Şiir dilinde göz ucuyla bakma, göz süzme, yan bakış, baygın bakış manâlarında kullanılan gamze, sevgilinin gözüyle alakalı bir unsurdur. Sihirli bir gamzesi bin karışıklığın nedeni olan sevgilinin her bir bakışı âlemde bir zelleyle yol açmaktadır:

Ey zelle-bahşâ-yı dil-i 'âlem-i hâdis

Bir gamzen olur sihr ile bin fitneye bâ'is (Ali Emîrî/733)

Numan Mâhir, sevgilinin büyüleyici gamzesi sebebiyle gönlünün titremelere tutulduğunu, âleme korku ve dehşet sarsıntısı yayıldığını dile getirir:

'Âlemi tutdu yine zelle-i bîm ü hirâs

Lerzenâk oldu gönül gamze-i fetânından (Numan Mâhir/128)

Sevilinin sarhoş bakışlı nergise benzer gözü gönül ülkesini öyle bir kargaşaya vermiştir ki gamzelerinin oku, âşkın vücuduna düşünce âşkın her yanı zelleyle dolmuştur. Nergis çiçeği Dîvân şiirinde sevgilinin gözünden kinayedir. Gözün mest oluşu ile sevgilinin bakışının sarhoş edici, akli baştan alıcı olduğu anlatılır:

Nergis-i mestün ki dil mülkine saldı velvele

Düşdi tîr-i gamzen ile cismüme hep zelle (Münîrî/345)

2.2. Saç

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saç ile zelle münasebeti, Kadî Burhâneddîn'in aşağıdaki beytinde kıyamet bağlamında zikredilmiştir. Seher vaktinde kuzeydoğudan hafif ve latif bir şekilde esen sabâ, her ne zaman sevgilinin zülfünün zincirlerini kımıldatsa, âlemde zelle meydana gelmektedir:

Zelâzil kopa 'âlemde kaçan ki

Sabâ deprede zülfünden selâsil (Kadî Burhâneddîn/97)

2.3. Boy

Sevgilinin boyu uzun oluşu cihetiyle Dîvân şiirinde servi ağacına teşbih edilmiştir. Aşağıdaki beyitte de sevgili, kametiyle yani boyu endamıyla ortaya çıkınca kıyamet kopmaktadır. Kıyamet zelleesi büyük bir şeydir. Sevgilinin salınarak yürüyüşü, âşıkları

⁷ “Ey insanlar! Rabbinizden sakının; doğrusu kıyamet gününün sarsıntısı büyük şeydir.” El-Hacc 22/1.

kendisine çekmekte ve bu da izdihama yani kıyamete sebep olmaktadır. Beyitte, yukarıda Cem Sultân'ın beytindeki gibi Hacc Sûresi'nin ilk âyet-i kerimesinden iktibas yapılmıştır:

*Kopdı kıyâmet kopalı kâmetün
Zelzeletü's-sâ'ati şey'ün 'azîm (Dâî/226)*

2.4. Yüz

Sevgilinin güzellik unsurlardan biri de yüzüdür. Yanağının parıltısından vücut şehri lerzeye tutulmuş viran olmuştur. Beyitte yıkılan bu şehrin imarı ve inşası yine sevgilinin yanağının nûruna havale edilmiştir:

*Lerze saldı Lutfiyâ ruh vücûdun şehrine
Hep virân idüp yine ma'mûr itsin şem-i ruh (Lutfî/95)*

3. Kıyamet Hâdisesi ve Zelzele

Zelzele, Kur'ân-ı Azîmü's-şân'da 2 yerde (Hacc 22/12 ve Zilzâl 99/1) kıyametin kopması esnasındaki sarsıntı manâsında zikredilmiştir. Bundan mülhem olarak şairler de bazı beyitlerde zelzele ile kıyametin kopması hâdisesini işaret etmişlerdir. Hz. Peygamber (sas) için yazmış olduğu manzumesinin dua bölümünde Nâilî, bütün âlemin toz duman içinde kalacağı kıyamet gününe kadar onun mübarek rûhuna sayısız salat u selâm getirilmesini niyaz ederken zelzeleyi kıyamet manâsında zikreder:

*Ola o gâyete dek rûhuna durûd u selâm
Ki şûr-ı zelzeleden haşr pür-gubâr kalur (Nâilî/28)*

Fevzî, Girit Adası'nın bir türlü alınamayan Kandiye bölgesini fethi dolayısıyla Fazıl Ahmed Paşa'ya sitayişlerde bulunduğu aşağıdaki beytinde memduhunun kuşatmada kullandığı taş ve bombaların kesinleşmiş kaderin ta kendisi, ansızın patlayan lağımının ise hesap gününün zelzelesi olduğunu söylemek cihetiyle kale kuşatmalarında yer altından tünel kazıp patlatma faaliyeti neticesinde oluşan sarsıntıyı kıyamet sarsıntısına benzetmektedir:

*Seng ü humbaraları 'ayn-ı kazâ-yı mübrem
Lağm-ı nâ-gâhı ise zelzele-i rûz-ı cezâ (Fevzî/193) 1080*

Zelzele, kıyamet hâdisesi anlamında sevgili tipiyle zikredilip mecâz ve mübalağa sanatları çerçevesinde de işlenmiştir. Sevgili arz-ı endam edince kıyamet kopmaktadır. Nitekim kıyamet zelzelesi büyük bir şeydir (Ahmed-i Dâî/226). Cem Sultân, sevgiliden ayrılık acısıyla zelzeleyi bir tutmakta, kıyametin zelzelesinin büyük bir şey olduğunu belirterek sevgilinin ayrılığı ile yaşayacağı ıstırapı kıyamet zelzelesine denk görmektedir:

*Zelâzil kopa 'âlemde kaçan ki
Sabâ deprede zülfünden selâsil (Kadı Burhâneddîn/97)*

*Kopdı kıyâmet kopalı kâmetün
Zelzeletü's-sâ'ati şey'ün 'azîm (Ahmed-i Dâî/226)*

4. Zلزله ve Nışabur Şehri

Ortaçağ'da Horasan'ın dört başşehrinden en büyüğü addolunan Nışabur, firuze taşları ve birbiri ardına gelen zلزلهleleri ile meşhurdur (Nedîm-i Kadîm/202). Dıvân şiirinde ekseriyetle bu zلزلهlelere telmih yapılmıştır. Nedîm-i Kadîm, Şeyhülislam Bahâyyî'nin yüce dağlar gibi ulu vakarının yeryüzünü gölgelemesi durumunda Nışabur şehrinin bir daha depreme yakalanmayacağı iddiasında bulunur:

Ger olsa kûh-ı vakârı zemîne sâye-fiken

Olurdu lerzededen âsûde arz-ı Nışâbûr (Nedîm-i Kadîm/70)

Lebîb, Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın gazabının yakıcı etkisinin Hindistan'a ulaşması hâlinde, Allah (cc) korusun, Nışabur'un sabahının ateşten bir küreye döneceğini belirtirken Nışabur'u anar:

Düşse tâb-ı gazabı Hind'e 'iyâzen billâh

Kürre-i nâra döner subhgeh-i Nışâbûr (Diyarbakırlı Lebîb/84)

Şeyh Gâlib'in gözyaşının yakut renkli şarabının coşkusunun çağında titreyen Nışâbûr'un sabahının beyaz ipliğinin ortaya çıktığını dile getirdiği aşğıdaki beyti sebk-i Hindî üslubuyla kaleme alınmış girift anlamlar içeren çok katmanlı bir yapıdadır. Şairin siyah ipliğın beyaz iplikten ayrılmaya başladığı subh-ı sâdıkın aşk, gözyaşı ve şarabın coştığı bir vakit olduğunu ima ile depremleriyle meşhur Nışabur'u anması, hak aşkıyla mest bir hâlde gözyaşı döken âşıkın kendini kaybedip vücudu titrek bir vaziyet almasını tedai içindir:

Mûy-ı sefid subh-ı Nışâbûr-ı ra'sedir

Cûş-ı şarâb-ı la'l-i sirişkinde çağı var (Şeyh Gâlib/283)

5. Depremın Sefere Çıkma, Cihat Etme, Kahramanlık Gösterme ile İlişkisi

Şairler, memduhlarının kahramanlıklarını dile getirip onların çıktıkları seferleri yaptıkları cenkleri tasvir ederken askerlerin heybet ve kesretini, ordunun yürüyüşü esnasında çıkardığı gürültü patırtıyı, savaş âletlerinin bilhassa top ve tüfeklerin, meydana getirdiği sarsıntıyı çağrıştırmak amacıyla zلزلهle mefhumunu sıkça zikretmişlerdir.

5.1. Sefere Çıkma, Cenk Etme

Karamanlı Nizâmî, zamanın Hüsrev'i olarak tavsif ettiğı memduhunun savaşa karar vermesi hâlinde Şebdiz'inin hareketinden bütün dünyanın depremlerle dolacağını iddia etmektedir. Şebdiz, Sâsânî hükümdarı Hüsrev'in efsanevi atı olup hız, güç ve ihtişam sembolü olarak Dıvân şiirinde sıkça zikredilir. Nizâmî, bağı bulunduğı hükümdarın savaşa çıkma niyetinin dahi dünyayı titretecek kadar büyük bir kudret taşıdığını söylemektedir. Henüz savaş başlamadan bile, atının kıpırtısı deprem etkisi oluştıracaktır:

Ol Husrev-i zamân kim 'azm-i neberd idicek

Şebdizi cünbişinden 'âlem tolar zelâzil (Karamanlı Nizâmî/87)

Sultân Murâd Hân methiyesinde Nefî, yeleli aslan olarak nitelediği hükümdarın kılıcını eline öfkeyle aldığı anda cenk meydanına doğru her adım atışında bütün cihanın depremler içinde kalacak kadar sallandığını iddia eder:

Gâhî ki ol şîr-i yele hısm ile tîg alır ele

Olur cihân pür-zelzele basdıkça meydâna kedom (Nefî/96)

Nev'îzâde Atâyî, Sultân Osmân-ı Sâni'nin sefere çıkması sebebiyle yazmış olduğu kasidesinin (Atâyî/26) aşağıdaki beytinde memduhunun gökleri döven topunun şöhretinin feleklere deprem verdiğini, cevher saçan yaratılışının kıskançlığının denizlere ıstırap saldiğını hikâye etmektedir:

Virdi sıyt-ı top-ı gerdûn-kûbı çarha zelzele

Saldı reşk-i tab'-ı gevher-rîzi bahre ıztırâb (Nev'îzâde Atâyî/28)

Atâyî, memduhu tebci amaçlı kaleme almış olduğu kasidesinin aşağıdaki beytinde de bu sefer Vezîr İskender Paşa için aynı mazmunu kullanarak gökleri döven topunun yeryüzünü depremlerle doldurduğunu, yeşil kubbenin kemerini de baştan ayağa velveleyle kuşattığını belirtmektedir:

Zemîni zelzele-nâk itdi top-ı gerdûn-kûb

Pür oldı velveleden tâk-ı günbed-i ahdar (Nev'îzâde Atâyî/74)

Kapudân Hasan Pâşâ'ya yazmış olduğu sitayişnâmede Atâyî, vuruş yapan topların gürültüsünün ve boruların savaşı hatırlatan haykırışının denizlere depremler verip göklere velveleler saldiğını tahkiye etmektedir:

Virdi bahre zelzele saldı sipihre velvele

Gulgul-ı top-ı sadâ-yı darb-zen bang-ı nefir (Nev'îzâde Atâyî/116)

Şeyh Gâlib, Sultân Selîm'in cengâverliğini methederken savaşın çemberi alevler saçınca hükümdara cenk etmenin yakıştığını, top ve tüfeğin sesinin ona sevinç davulunun sesi gibi yankılandığını dile getirdikten sonra onun cengi esnasında göklerin bile gürültüyle çalkalandığını, savaştaki bu bahadırılığı dolayısıyla depremler meydana geldiğini sözlerine ekler:

Olunca dâ'ire-i harb şule-ver yaraşır

Sadâ-yı topu tûfeng anda hemçü tabl-ı sürûr (Şeyh Gâlib/83)

Gürültüler kopar eflâki cenk içre gehî

Varur tezelzüle nezdikden ziyâdece dûr (Şeyh Gâlib/83)

Vezir-i Azam Murâd Paşa için yazmış olduğu methiyesinin aşağıdaki beytinde Nefî, onun hamlesinden oluşan depremle arz sarsıldıkça kıyametteki dirilişin kargaşasının nasıl bir şey olacağının apaçık bir şekilde görüldüğünü mübalağalı bir üslupla ifade eder:

Sarsıldığınca zelzele-i hamleden zemîn

Âşûb-ı rûstehîz-i kıyâmet 'ayân olur (Nefî/139)

Mezâkî, elinde kılıcıyla zaferler sağlayan Fazıl Ahmed Paşa'nın kalabalık ordusu sebebiyle kâfirlerin üstüne deprem düştüğünü dile getirir:

Serdâr-ı zafer-yâver-i şemşîr- be-kefsin

Küffâra düşer zelle hayl u haşemünden (Mezâkî/227)

Yine Mezâkî aynı memduh için kaleme aldığı methiyenin aşağıdaki beytinde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ordu-yı hümayunla sefere niyet etmesiyle dokuz kat göğün depremle dolduğunu belirtmektedir. Yerler çöller geçilen yollar zaten sarsılmaktadır da, bu şanlı yürüyüşle semâvât da titremektedir:

Kalkup ordû-yı hümayûn ile 'azm eyleyicek

Oldı sahrâ gibi pür-zelle bu nüh-târem (Mezâkî/232)

Ali Emîrî, muhtemelen vezir-i azam olan memduhunun, orduyu düşmanın üzerine korkusuz bir aslan gibi sürdüğünde savaş alanının ordunun ilerlemesiyle zelle gibi sarsıldığını ifade eder:

Sürdükçe gazanfer gibi hasm üstüne ceyşi

Gûyâ ki tutar zelle meydân-ı kitâli (Ali Emîrî/400)

5.2. Kahramanlık Gösterme

Mezâkî, Sultân IV. Murâd'ın saflar bağlamış alay alay orduların içine daldığını ve yapmış olduğu gaza neticesinde dünyayı titrettiğini yani göstermiş olduğu kahramanlıklarla âlemi yerinden oynattığını ifade ederken zelle kelimesi yerine "dünyaya lerce verdin" ibaresini tercih etmiştir:

Âhir murâda irdün kat kat alâya girdün

Dünyâya lerce virdün bu cilveler mübârek (Mezâkî/173)

Süheylî, Sultân Murâd Hân'ın Kandilli'de on kalkanı bir darbe ile delmesine düşürmüş olduğu tarih kıtasının (Süheylî/191) aşağıdaki beytinde bu hâdisenin doğurduğu sonuçları (mübalağalı bir üslupla) nakletmektedir. Buna göre feleklerde bir gürültü kopmuş, melekler bu yığıtlık karşısında hayranlık duymuşlardır. Zamana deprem salınmış, yeri taşıyan öküz titremiştir. Beyitteki sevr-i zemin ile eski kozmolojide dünyayı taşıdığına inanılan öküz kastedilmektedir:

Gulgule düşdi feleklerde melek tahsîn idüp

Zelle saldı zemâna ditredi sevr-i zemîn (Süheylî/192)

Nedîm, Ali Paşa'nın kin ordusunun coşup haykırdığı demlerde yerin ayağına ansızın zelle verdiğini ifade ederken memduhunun kahramanlığını ve savaşçılık özelliğini öne çıkarmaktadır:

Gâhî ki böyle cûş u hurûş-ı sipâh-ı kîn

Pây-ı zemîne zelle-i nâgehân verir (Nedîm/17)

Diyarbakırlı Hâmî, memduhu Ahmed Paşa'nın dünyayı kılıç kıvılcımı gibi bir sarsıntı oluşturarak titrettiğini, bu deprem neticesinde dağların ve düzlüklerin korku sesleriyle dolduğunu ifade ederken zellenin yerleri yerinden oynatıcı vasfını öne çıkararak memduhunun kahramanlığını vurgulamak istemiştir:

'Âlemi sâika-i tîği idüp zelzele-nâk

Toldı âvâze-i ru'b ile cibâl ile sühûl (Diyarbakırlı Hâmî/89)

5.3. Memduhların Atlarının Hünelerleri

Şairler memduhlarının savaş esnasındaki cengâverliklerini tebci etmekle birlikte atlarının da cenk meydanlarında zelzeleler meydana getirecek kadar hüneler sergilediğini dile getirmişlerdir. Memduhlar zaten arz u semâyı titretip âlemi zelzeleye vermektedirler de, onlara gelene kadar atları dahi zemini sarsmaya, toprak üzerinde sallantılar meydana getirmeye muktedirlerdir. Nefî, Sultân Ahmed Hân'ın atının her adım atışında nalının yerle temas ettiği demlerde yer öküzünün kemiklerine kadar deprem olacak bir güçte darbeler vurduğunu iddia eder. Şair, eski kozmolojide zemini taşıdığına inanılan bu öküzün (gâv-ı zemîn) kemiklerine kadar deprem meydana geldiği iddiasıyla, memduhunun atının ayak vuruşlarının derecesini kuvvetlendirmek istemiş ve muhatabına kudretinin tesirinin bu öküzün kemiklerine yani kemiklerinin içindeki iliklerine kadar işlediği fikrini ihsas ettirmiştir:

Her bir kademde sadme-i pür-zûrî na'linin

Gâv-ı zemine zelzele-i üstühân verir (Nefî/57)

Esbiyye türündeki bir kasidesinin aşağıdaki beyitlerinde Nefî, Sultân Murâd Hân'ın Dağlar Delisi isimli bir atını bahse konu ederek bu at saikiyle aslında dolaylı yoldan padişahı metheder. Şair, kasidesinin önceki beyitlerinde diğer atları zikrettikten sonra padişahın bir de Dağlar Delisi isimindeki atını anarak bu atın hızla harekete geçmeye başladığında meydana gelecek olan depremle dağla denizin titremesinin bir olduğunu, öfkeli hücumu neticesinde yerle göğün sanki kıyamet kopmuşçasına sarsıldığını sözlerine ekler:

Bir de Dağlar Delisi'dir ki şitâb ettikçe

Bir olur zelzeleden lerze-i kûh u deryâ (Nefî/102)

Sarsılır arz u semâ sanki kıyâmet koparır

Böyledir tünd şitâb eylediğince ammâ (Nefî/102)

Memduhu Kubâd Paşa için Bâkî, cenk esnasında memduhunun atının ayağının kıpırdanmasıyla gökyüzünün titreyip yeryüzüne depremle ulaştığı iddiasında bulunmaktadır:

Dem-i vegâda çü pâ-yi semendi deprense

Sipihre lerze düşer arza irişür zilzâl (Bâkî/50)

Nâilî, Hz. Ali'yi (kv) methederken onun henüz atının üzengisine ayağını basmadan evvel yedi katlı sarayı yani yedi semâyı zelzele hücumu kaplayacağını dile getirir:

Rikâb-ı nâza kadem basmadan harâb görür

Hücûm-ı zelzeleden heft tâk-ı eyvâm (Nâilî/39)

6. Depremın Gazap, Heybet, Havf, Kahır, Satvet ve Vakâr ile İlişkisi

Şairler, depreme dair beyitlerde memduhlarının satvet, celadet, heybet, kudret, şöhrat, gazap, hışım, havf, kahır, vakar gibi hususiyetlerini vurgulamak istediklerinde onların şaşaa, tantana ve velveleri karşısında arz ve semâvâtın titrediğini, sallandığını, yerinden oynadığını tedai ettirmek amacıyla zelzele mefhumunu medihlerine basamak teşkil etme kastıyla kullanmışlardır.

6.1. Gazap

Ali Emîrî, Abdülhamîd Hân-ı Sâni'yi methederken onun gazabının yerin bağrındaki bir zelzeleye, dehşetinin ise semâdaki yıldırımlara eşdeğer olduğunu iddia etmektedir:

Gazabı zelzele-i cevî-i zemîne mânen

Dehşeti sâ'ika-i cevî-i semâya hem-tâ (Ali Emîrî/302)

Zâtî, memduhunun hışım zelzelesinin hasetçinin binasını kahredeceğini bildirirken zelzeleyi kızgınlık, gazap, öfke manâsına gelen hışm ile birlikte zikreder:

Kâh-ı hasûdî zelzele-i hışmı kahr ider

Şâh-ı vücûda çeşme-i cûdî durur nemâ (Zâtî/149)

6.2. Heybet

Murâdî, Hakk'a münacat hâlindeki aşağıdaki beytinde Rabbü'l-Âlemîn'in heybetinden doğuda ve batıda zelzele koptuğunu bildirmektedir. Murâdî, diğer şairlerden farklı olarak devlet büyüklerinin yani insanların değil Hakk'ın heybetine temas etmiştir:

Heybetinden magrib ü maşrıkda düşdü zelzele

Yâ nedendür nûr-veş za'f ile nâlân eyledün (Murâdî/462)

6.3. Havf

Mezâkî, Kamanîçe'nin fethi dolayısıyla Sultân IV. Mehmed'i methederken memduhunun tüm kâfir ülkelerini deprem etkisi gibi sarstığını yani korkudan titrettiğini ifade etmektedir:

Kamanîçe gibi bir hısn-ı hasîn feth itdi

Havfden zelzele-nâk itdi Firengistânı (Mezâkî/193)

6.4. Kahır

Zâtî'nin aşağıdaki beytinde zelzele, alelade bir tabiat olayı değil, memduhun kahır, hışım ve heybeti için teşbihin kendisine benzetilen unsurudur. Şaire göre felek, şairin memduhu Bâyezîd-i Sâni'nin adını "zelzele" koymuştur ve padişah kahır topunun heybetiyle zemini titretmektedir:

Ey felek-rifât anun adın komışdur zelzele

Ditretür gûy-ı zemîni top-ı kahrın heybeti (Zâtî/67)

Zâtî'nin memduhu "Hakk'ın yeryüzüne zelzelesi" olarak nitelendirilmiştir. Memduhunun dehşeti gelip arza erişince, yer durmadan tir tir titremektedir:

Kahrını senün zelzele vasf itdi zemîne

Dehşet gelüben ol dem ana ditredi dir dir (Zâtî/158)

Erzurumlu Zihnî, savaş deminde Gazi İzzet Ahmed Paşa'nın kahr zelzelesinin kin güdücü düşmana kıyamet gününü hatırlattığını iddia eder:

Dem-i heycâda olan zelzele-i kahrın eder

Düşmen-i kînevere yevm-i kıyâmı tezkîr (Erzurumlu Zihnî/61)

6.5. Satvet

Sünbülzâde Vehbî, Sultân Selîm için kaleme aldığı ıydiye türündeki kasidesinde bayramı tebşir edici ateş saçan topların gülbangının ufukları çın çın doldurduğunu, düşmanları titretip ev barklarını darmadağın ettiğini belirttikten sonra (Sünbülzâde Vehbî/135), (bu topların sesiyle ortaya çıkan) zelzelenin yeryüzüne verdiği velvele ile kâfirlere yakalarını yırtmak ve feryat figan etmekten başka çıkar yol kalmadığını dile getirir:

Verdi bu rûtbe velvele rûy-ı zemîne zelzele

Küffâra şimdi meşgale çâk-i girîbân u figân (Sünbülzâde Vehbî/136)

Sünbülzâde Vehbî, memduhunun dehşet uyandıran satvetinin velvele saçan top gülbangının gökyüzü kalesine bile ansızın bir zelzele verdiğini iddia eder:

Gül-bang-i tûp-ı velvele-engzîz-i satveti

Hısn-ı sipihre zelzele-yi nâgehân verir (Sünbülzâde Vehbî/296)

Âbidîn Paşa'yı methederken Ali Emîrî, paşanın bakışlarındaki koruyucu gücünün zayıfların kol kuvvetinde tecelli etmesi durumunda hakir bir karıncanın tekmesinin bile feleklere zelzele vereceği iddiasında bulunarak memduhunun haiz olduğu satveti tebellür ettirir:

Olsa dest-i nigehe kuvve-i zahr-ı zu'afâ

Verir eflâke tezelsül leked-i mûr-ı hakîr (Ali Emîrî/348)

6.6. Vakâr

Cafer Bey methiyesinde Mesîhî, memduhunun vakarının dünyayı ıslah edecek olması hâlinde yeryüzüne bir daha deprem belasının uğramayacağını iddia etmektedir:

Vakarı mülki eger bir gün eylese ıslâh

Zemîne bir dahi irmezdi 'illet-i zelsâl (Mesîhî/44)

Başka bir methiyesinin aşağıdaki beytinde yine Mesîhî, memduhunun vakarı ile yeryüzünün ağır ve sarsılmaz oluşunu neredeyse bir tutacağını ifade eder. Yerler ara sıra zelzele neticesinde sarsıntı geçirmekte, ölçüsünü kaybederek sallanmaktadır. Lakin şairin memduhu ise vakur oluşu dolayısıyla sarsıntı yaşamamaktadır. Bu sebeple zeminle özdeşleştirilmesi doğru değildir:

Bir dutar idüm ola vakârınla zemîni

Dâ'im uyuban zelzeleye itmese hiffet (Mesîhî/303)

Zâtî'de Mesîhî ile benzer hislerle memduhunun vakarını arzın sarsılmadan duruşu ile eş tutmaktadır. Bir farkla ki arz, zaman zaman hafiflik gösterip sarsılabilmekte iken memduhunda böyle bir sarsıntı vücuda gelmemektedir:

Bir tutar-idüm ola vakârınla zemîni

Dem dem uyuben zelzeleye itmese hiffet (Zâtî/190)

7. Deprem ve Mersiye

Mersiyeler, sevilen bir kişinin ardından duyulan üzüntüyü yansıtırma amacıyla yazılmış manzumelerdir. Şairler muhabbet besledikleri devlet adamlarının ölümü üzerine kaleme aldıkları kimi mersiyelerde zelzeleyi zikrederek yaşanan acının dehşetini ihsas ettirmek istemişlerdir. Bu manzumelerinde şairlerin depreme yükledikleri anlam "büyük bir manevî yıkım"dır. Mehmed Beg için yazdığı mersiye'nin aşağıdaki beytinde izzet, insanın tahammül seviyesini aşan böylesi bir acı karşısında dağlar bile sarsıntı yükü altında kalıp taşıyamazken kendisinin perişan gönüllü olmasının yadırganacak bir durum olmadığını üzüntü ve kalbinden kopan feryatla terennüm etmektedir:

Bu gamı kûh-ı girân çekse tezelzül-bâr olur

Ben nice hâtır-perîşân olmayam efkâr ile (İzzet/83)

Depremın "büyük bir manevî yıkım" manasında kullanıldığı en çarpıcı örnekler Hz. Hüseyin'in (ra) şehadeti dolayısıyla yazılmış olan mersiyelerde (maktel-i Hüseyin) görülmektedir. Muvakkitzâde Pertev'in mersiyesinin aşağıdaki beytinde Muharrem ayının onuncu gününde arş-ı azamı titreten ve evrene dehşet saçan bir sarsıntı yaşandığı büyük bir teessürle dile getirilmektedir. Sûr üfürülüp de kıyamet kopmamıştır, lakin bu şahadet dolayısıyla dehşete düşüren bir zelzele yaşanmaktadır:

Rüste-hîz-i pür-tezelzöldür ki bu bî-nefh-i sûr

Lerziş-i dehşet-fezâ-yı 'arş-ı azamdur bu gün (Muvakkitzâde Pertev/349)

Osman Nevres Efendi de yine maktel-i Hüseyin türündeki manzumesinin aşağıdaki beytinde böylesine elem verici bir gün yaşanacağına, yer ve göğün kıyamet depremiyle sarsılmasını ve yeryüzündeki bütün milletlerin toprak olup gitmesini istemektedir:

Çalkanıp zelzele-i mahşer ile arz u semâ

Ümem-i rûy-ı zemîn cümle türâb olsa idi (Nevres/71)

Ali Emîrî Efendi bu manzarayı tasvir ederken o da maktel-i Hüseyin türündeki manzumesinin aşağıdaki beytinde sanki feleğin dönmeyi bıraktığını, yeryüzünün tamamının adeta bir zelzeleye tutulduğunu dile getirmektedir:

Terk etdi sanki gerdişini çarh-ı bî-karâr

Gûyâ ki düşdü zelzeleye cümle rûy-i hâk (Ali Emîrî/1059)

Yine Emîrî başka bir maktel-i Hüseyin türündeki manzumesinde kaderin bu hükmünü icra etme vakti çatığında zelzeleden arz ile semânın cıva gibi akışkan hâle gelerek bütün vahşi hayvanların ve uçan kuşların bir yerde toplanıp yaşanan acı hâdiseyi ciğer kanlarıyla andıklarını mahzun bir şekilde tahkiye etmektedir:

*Vaktâ ki geldi mevki'-i icrâya bu kazâ
Sîm-âba döndü zelzeleden arz ile semâ (Ali Emîrî/1065)
Toplandı bir mekâna vuhûş u tuyûr hep
Hûn-ı ciğerle eylediler zikr-i mâ-cerâ (Ali Emîrî/1065)*

8. Teşbih Unsuru Olarak Zelzele

Şairler yıkıcı ve yerle bir edici etkisi dolayısıyla zelzeleyle gam, keder, fitne, zillet ve aşk gibi unsurları zikretmiş, zelzeleyi bu unsurların müşebbehünbihi yani teşbihin kendisine benzetileni olarak ele almışlardır.

8.1. Aşk

Sevgiliye hitap ettiği aşağıdaki beytinde Muhibbî, sabır binası ve akıl sarayının çok sağlam olduğunu belirttikten sonra sevgilinin aşkı dolayısıyla zelzele erişmesi durumunda bu sabır ve akıl sarayının hemen titremeye başlayacağını ifade eder:

*Binâ-yı sabr u kasr-ı 'âkl katı muhkem-durur ammâ
İrîşe zelzele 'ışkun hevâsından hemân dıtrir (Muhibbî/614)
Sevgilinin aşkı hasta âşıkın vücut binasına sıtma gibi zelzele olur:
'Âşık-ı bîmârun ey Yahyâ vücûdî beytine
'İşk-ı yârî zelzele olur misâl-i tab'ı teb (Taşlıcalı Yahyâ/140)*

Aşkın âlemi tutan şöhretinin kös ve boru gürültüsü âleme titreme verip yeryüzüne deprem salmıştır:

*Lerze virdi 'âleme saldı zemîne zelzele
Gulgul-i kûs u nefîr-i sît-i 'âlem-gîr-i 'aşk (Bâkî/246)*

8.2. Gam, Gussa

Emîrî, dünya gam zelzeleleriyle alt üst de olsa gönünün kaderin hükmüne karşı muhalefetten vazgeçtiğini dile getirirken gamı zelzeleye teşbih etmektedir:

*Zamâne zelzele-i gamdan olsa zîr ü zeber
Gönül taarruz-ı hükm-i kazâdan el çekdi (Ali Emîrî/1040)*

Memduhuna seslendiği aşağıdaki beytinde Zâtî, hüznün zelzelesiyle harap olmuş durumdayken kalp sarayının memduhu tarafından ferahlık tuğlalarıyla imar edildiğini dile getirmektedir:

*Harâb-ı zelzele-i gussa-y-iken itdün sen
Sarây-ı kalbümi hışt-ı safâ-y-ıla mamûr (Zâtî/165)*

8.3. Fitne

Nefî, Şeyhülislâm Aziz Efendi sitayişnamesinin dua bölümünde memduhunun altınla süslenmiş yüce kasrının her türlü fitne depreminin afet ve musibetinden emin olması temennisinde bulunurken zelzeleyi fesat, karışıklık, kargaşa manâsındaki fitne kelimesiyle birlikte kullanmakta, dolayısıyla fitnenin müşebbehünbihi olarak ele almaktadır:

Nite ki ola bu kasr-ı büilend-i halkârî

Gezend-i zelzele-i fitneden emîn ü masûn (Nefî/246)

Nâilî, fitnenin oluşturduğu sarsıntının hücumu ile gönül mülkünün âşıkların kalp binaları gibi harap olduğunu söylerken zelzeleyi fitne kelimesiyle birlikte zikretmektedir:

Hücûm-ı zelzele-i fitneden imâret-i dil

Binâ-yı hâtır-ı ‘âşık gibi harâb olmuş (Nâilî/39)

Nâilî sevgiliye hitap ederken onun nokta şeklindeki kara beninin hükmünün kazâ mülkündeki fitne zelzelesinden emin kılacağını dile getirmektedir:

Hükm-i sevâd-ı nokta-i hâlündür eyleyen

Mülk-i kazâyı zelzele-i fitneden emîn (Nâilî/276)

8.4. İhtiyarlık Sancısı

Vehbî, aşağıdaki beytinde zelzeleyi ihtiyarlık titremesiyle özdeşleştirerek kullanır. İhtiyarlık titremesine düştüğünü belirten şair, bunu zelzeleye teşbihle bu sarsıntının ömür binasını yıkmak için geldiğini tecrit sanatı cihetiyle kendisine hatırlatmaktadır:

Düş oldun âh raşe-yi pîrîye Vehbiyâ

Bünyân-ı ömrü yıkmak içündür bu zelzele (Sünbülzâde Vehbî/460)

8.5. Zillet

Hak yolundan sapmış fâsıkların şarabı, daima alçalışlarının zelzelesidir ki bu şarap bir gün onları gölge gibi yerle bir edecektir:

Fâsikun zelzele-i zilletidür hamrı müdâm

Sâye-veş bir gün ider hâke berâber anı (Taşlıcalı Yahyâ/284)

9. Depremin Mecâzî Üslupla Ele Alınışı

Şairler, zelzeleyi sözlerine güzellik ve kuvvet katmak amacıyla benzerlik veya daha değişik bir alakaya dayalı olarak gerçek anlamı dışında yani mecâzen de kullanmışlardır. Şairlerin, buraya kadar anılan bahislerde de yer yer mecâzî söyleyişlere başvurarak zelzeleyi bağlamı dışında ele aldıkları vaki olsa da bu başlıkta salt mecâzî kullanımlar tahlil edilmiştir. Aşağıdaki beytinde Gelibolulu Âlî, mâha teşbih ettiği sevgilinin güzelliğine husuf eriştiğini yani güzelliğinin tutulup karardığını dile getirirken ay tutulması hâdisesi ile sevgilinin güzellik şöhretine hâlel gelmesi arasında münasebet kurmakta ve zelzeleyi sevgilinin güzelliğini yitirmesi sonrasında ortaya çıkan bir durum olarak telakki etmektedir:

Husûfirdi o mâha şöhretinde zelzele oldı

Ne hikmetdür bu yine cân gibi bir pâdşâ düşmez (Gelibolulu Âlî/763)

Rint bir edâ ile terennüm etmiş olduğu aşağıdaki beytinde Bâkî, zevk ve şevkin tam sırası olduğunu, bu sebeple el çırparak raks etmenin yerinde bir davranış olacağını dile getirmektedir. "Tâk u revâkı zelzeleye verelim." ibaresini her ne kadar "Revakları, sütunları ayakta tutan kemerleri depreme verelim." şeklinde anlamak mümkünse de şairin rint ve

kalender mizacından hareketle burada "dünya düzenini yele vermek, alışlagelmiş tüm kalıplardan kurtulmak, insanların ne düşündüğünü umursamamak" gibi anlamları tedai ettirdiğini söyleyebilmek mümkündür:

Zevk u şevkun yiridür raks uralum dest-efşân

Virelüm zelzeleye tâk u revâkı berü gel (Bâkî/281)

Atâyî, tenkit içerikli bir gazelinin aşağıdaki beytinde nâ-bekâr (hayırsız, yararsız, başıboş) düşmanın ne kadar sarsılırsa sarsılsın bir şekilde yerini muhafaza edebileceğini, çünkü onun devletin (mutluluk, saadet, ikbal ve baht) sarsıntılarıyla sağlamlaştığını ironik bir şekilde dile getirirken zelzeleyi sarsıntı manâsında kullanır. Burada iyi işler yapan kimselerin ayaklarının sürçmesiyle tepetaklak olabilecekleri hatırlatılmış, hayırsız ve kimseye bir faydası dokunmayanların ise her türlü aşağılanmaya, hakaret ve çirkinliğe alışmaları sebebiyle herhangi olumsuz bir vaka karşısında hiçbir şey olmamışçasına yollarına kaldıkları yerden daha emin adımlarla devam edebilme küstahlığında bulunmaları ise eleştirilmiştir:

Yirleşür yirinde sarsıldukca hasm-ı nâ-be-kâr

Zelzeleye oldı müstahkem esâs-ı devleti (Nev'îzâde Atâyî/255)

Şeyhülislâm Muhammed Efendi için yazmış olduğu kasidenin aşağıdaki beyitlerinde Nefî, kader mimarı (olan Allah'ın) zelzelelerle dolu devlet kubbesine sağlam bir dayanak verdiğini belirterek felekler yıkılıp dünya altüst olsa bile memduhunun sağlam yapısının temel direklerinde herhangi bir hasar meydana gelmeyeceğini ve devletin daima sürüp gideceğini iddia eder. Herhangi bir olumsuzlukta nizamının bozulmayacağını çünkü Rabbü'l-Âlemin'in böyle murat etmiş olduğunu zikretmekle de bu iddiasını sürdürür:

Verdi mimâr-ı kazâ hendese-i tedbîrin

Tâk-ı pür-zelzele-i devlete bir istihkâm (Nefî/216)

Ki felekler yıkılıp olsa cihân zîr ü zeber

Olur erkân-ı binâsında anın yine devâm (Nefî/216)

Aşağıdaki beytinde Nefî, şairlik tabiatının binicisinin düşünce atına bindiğinde, yani şiir yazmaya giriştiğinde şiir vadisinin uçsuz bucaksız meydanının deprem sarsıntılarıyla dolmaya başlayacağını yüksek perdeden kendisine has mütefahir üslubuyla haykırır:

'Arsa-i pehnâ-yı manâyı kılar pür-zelzele

Şehsüvâr-ı tabım etse rahş-ı fikri zîr-i rân (Nefî/226)

Dürrî, Sultân Ahmed'i dünyanın cismine cân olarak tavsif ettiği aşağıdaki beytinde onun tahtta oturmadığı her an âlemde sarsıntının mukadder oluşunu bildirmek suretiyle tahtında uzun müddet hükmetmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz eder. Padişahın vefat ya da hal neticesinde tahtta olmaması durumu, tahta hangi şehzadenin geçeceği keşmekeşinin nihayete ereceği vakte kadar devlet yönetiminde ve millet nezdinde fetrete sebep olacağından zelzele ile bir tutulmuştur:

Vâkiâ 'âlem tezelzül bulmamak mümkün midür

Kâleb-i dünyâyâ zîrâ rûhdur ol şehryâr (Dürrî Ahmed/54)

İzzet, Hicrî 1135'te denize gemi indirilmesi münasebetiyle kaleme aldığı tarih kıtasında bu hâdiseyi kâinat ölçğinde bir sarsıntı olarak niteleyip tesirinin yerin en altından göğün en üstüne kadar sirayet ettiğı iddiasında bulunmaktadır. Cevzâ, gökyüzündeki en yüksek ve en parlak burçlardan biridir. Sevr-i zemin ise arzın öküzü anlamına gelip bu tabir ile arzın bir öküz üzerinde durduğı inancı tedai ettirilmiş olur. Depremlerin de bu öküzün başını sallaması neticesinde vuku bulduğuna inanılır. Hâl böyle iken beyitte zelzeleye bais olan şeyin bile sarsıntı içinde kaldığı vurgulanmak suretiyle mübalağanın sınırlarının zorlandığı müşahede edilmektedir. Bununla birlikte şairin, büyük cüsseli bir geminin suya bırakılması neticesinde denizde meydana gelen temevvüci resmettiğinin de söylenebilmesi mümkündür. Bu durumda anlatımın mübalağalı bir üslupla tahkiyeli üslup arasında bilinçli bir şekilde çeşitlendirildiğı de gözden kaçmayacaktır:

Cesâmet şöyle kim deryâ yüzinde cünbiş etdikçe

Tezelzül vermede sevr-i zemîne tâk-ı cevzâyâ (İzzet/110)

Sâmî, sağlık durumunun ve hâlet-i rûhiyesinin pek de iyi olmadığını sıraladığı beyitlerinin birinde bu bozuk hâlin oluşturduğu sarsıntının bedenini bütünüyle yağmaya açık bıraktığını dile getirirken zelzeleyi beden ve ruhtaki yıkıcı tesir manasında kullanmıştır:

İtdi bu zelzele-i sû-i mizâc

Gurfe-i cismini vakf-ı târâc (Sâmî/430)

Sâmî, dünya ülkelerinin ekonomik açıdan sarsılmışken Şehid Ali Paşa'nın mühendis gibi hesaplı tedbiriyle kendi ülkesindeki düzeni yeniden sağladığını belirttiğı aşağıdaki beytinde zelzeleyi "ekonomik buhran" manasında zikretmiştir:

Yapdı üstâd-ı mühendis-meniş-i tedbîri

Mütezelzil iken aktâr-ı ekâlîm-i cihân (Sâmî/178)

Sâkıb Dede, gemilerdeki yelkenin bazen doğru bazen de eğri durması misâlini getirerek sarhoş kimsenin de düşüp kalkmasından dolayı ayakta duramamasının şaşılacak şey olmadığını ifade eder. Burada "tezelzül-yâb" yani "sarsıntıya uğramış" olarak belirttiğı kişi "Hak aşkıyla kendinden geçip mest olmuş âşık"tır ve zelzele de manevî coşkunluk ve cezbe hâlinin vurgusu için bilinçli olarak seçilip zikredilmiştir:

Ayag olmaz tezelzül-yâb mestün üft ü hîzinden

Ne gam keştiye olsa bâd-bân geh râst gâhî kec (Sâkıb Dede/260)

Sâkıb Dede, doğu ile batıyı (ve bu ikisi arasındakileri) seyre çıkmışken ayaklarının sarsılmasının oldukça tabii bir durum olduğunu zira hayretinin, sırtını ayna gibi bir duvara dayamış olduğunu söylerken tezelzül kelimesini bu sefer manevî hâller yaşayan bir kimsenin hayret makâmında yaşadığı değişim olarak bahse konu etmiştir:

Nice pâyum tezelzül-yâb-ı seyr-i şark u garb olsun

Ki püşt-i hayretüm âyîne-veş dıvâra yasdanmış (Sâkıb Dede/428)

Diyarbakırlı Lebîb'in yalanın yücelik köşküne yıkım getireceğı vurgulu aşağıdaki beytinde bu saygı sütunlarının yalanla yıkılmaması tavsiyesinde bulunulurken zelzele, mecâzî bir üslupla beyitteki yerini almıştır:

Verir esâs-ı hürmetine kizb zelzele

Gel salma kasr-ı kadre tenezzül Emîn amân (Diyarbakırlı Lebîb/431)

Arş ile ferş, velvele ile zelzele kelimelerini cinaslı kullandığı tefahür niteliğindeki aşağıdaki beyinde Nigârî, kendisini tebci ederken şiir yazmadaki ustalığı dolayısıyla kazandığı şöhret çılgınlığının arşa velvele ferşe (yeryüzüne) zelzele saldıgını iddia etmektedir:

'Arşa velvele ferşe zelzele

Saldı sayhayı nây-ı şöhretim (Nigârî/487)

Merhametli sevgilinin âşıkın yanına yalnız geldiğinde edep ve sabır yuvasını zelzeleye uğratacağı düşüncesinin ileri sürüldüğü aşağıdaki beyitte zelzele, yine mecâzen kullanılmış olup ahlâkî değerleri etkisiz bırakabilecek müessir bir kuvvet olarak beyitteki yerini almıştır:

Hicâb ü sabrın olur hânümânı zelzelenâk

Gelirse yanıma ol yâr-ı mihribân tenhâ (Ali Emîrî/634)

Sonuç

Bu makalede 14. asır ila 20. asır arasında şiir terennüm etmiş olan Dîvân şairlerinin dîvânlarındaki manzumelerden hareketle Klasik Türk şiirinde zelzele mefhumunun nasıl telakki edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Zelzenenin dîvânlarda nasıl bir kullanım yelpazesine sahip olduğunun tebellürü için Yûnus Emre'den Karslı Süleyman Şâdî'ye kadar Dîvân şiirinin Anadolu sahasında şiir kaleme almış yaklaşık 100 kadar şairinin neşredilmiş dîvânı taranarak zelzele hakkında fikir serdetmiş olan şairlerin dîvânlarından ilgili beyitler tespit edilip fişlenmiştir. Zelzeleyi beyitlerinde çeşitli yönleriyle ele alan şairler kronolojik olarak Kadı Burhâneddîn, Ahmed-i Dâî, Karamanlı Nizâmî, Cem Sultân, Mesîhî, Münîrî, Zâtî, Muhibbî, Taşlıcalı Yahyâ, Murâdî, Gelibolulu Âlî, Bâkî, Süheylî, Nev'îzâde Atâyî, Nefî, Safvetî Mehmed Çelebi, Nâilî, Nedîm-i Kadîm, Fevzî, Mezâkî, Mustafa Nehcî, Bosnalı Âsım, Dürrî Ahmed, Nedîm, İzzet, Sâmî, Sâkıb Dede, Diyarbakırlı Hâmî, Saîd Giray, Diyarbakırlı Lebîb, Erzurumlu Zihnî, Şeyh Gâlib, Muvakkitzâde Pertev, Sünbülzâde Vehbî, Sabrî, Numan Mâhir, Osman Nevres, Lutfî, Nigârî ve Ali Emîrî olmuştur.

Zelzeleye dair beyitlere manzumelerde hangi maksatla yer verildiğini kesin çizgilerle tayin etmenin çok da kolay olmadığı müşahede edilmiştir. Nitekim memduhın kahramanlığıyla alakalı bir beyit, aynı zamanda tarihî bir gerçekliğe ışık tutabilmekte yahut sallantı, sarsıntı, titreme anlamında zikredilmiş olan deprem muhtevalı bir beyit, şairin kaside sunduğu şahsı mübalağalı bir üslupla tebci gayesi güdebilmektedir. Dîvân şiirinin en mühim iki aktöründen birisi hatta evveli olan sevgili tipi tasvir edilirken onun ortaya çıkışı, deprem tesiri uyandırabilmektedir. Bununla birlikte, zelzeleye dair beyitlerin belirli başlıklar altında incelenmesi mümkün olabilmektedir.

Zelzenenin gerçek manâda zikredildiği beyitlerde insanlık tarihi kadar kadim oluşu, son peygamber Hz. Muhammed'in (sas) dünyayı teşrifiyle Kisrâ'nın sarayının burçlarının yıkılması, kendilerine kaside sunulan devlet büyüklerinin mülklerinin depremde korunması duaları ve düşmanlarının depremle helâk temennisi dile getirilmiştir. Zelzenenin Dîvân şiirinin en mühim unsurlarından ilki olan sevgili tipiyle merbut zikredilmesi; Dîvân şiirinin ikinci

mühim unsuru olan âşıkların, eşsiz sevgiliyi görme kastıyla izdiham oluşturmaları, sevgilinin ortaya çıktığında güzelliği sebebiyle kargaşa çıkarması, salınarak yürüyüşünün kıyameti akla getirmesi sebebiyle olmuştur. Ayrıca zelle ile bazı beyitlerde kıyametin kopması hâdisesine de işaret edilmiştir.

Şairler, memduhlarının kahramanlıklarını dile getirip onların çıktıkları seferleri, yaptıkları cenkleri tasvir ederken askerlerin heybet ve kesretini, ordunun yürüyüşü esnasında çıkardığı gürültü patırtıyı, savaş âletlerinin, bilhassa top ve tüfeklerin, meydana getirdiği sarsıntıyı çağrıştırmak amacıyla zelle mefhumunu sıkça zikretmişlerdir. Depreme dair beyitlerde şairler, memduhlarının satvet, celadet, heybet, kudret, şöhrat, gazap, hışım, havf, kahr, vakar gibi hususiyetlerini vurgulamak istediklerinde onların şaşaa, tantana ve velvelleri karşısında arz ve semâvâtın titrediğini, sallandığını, yerinden oynadığını tedai ettirmek amacıyla zelle mefhumunu medihlerine basamak teşkil etme kastıyla kullanmışlardır. Şairler muhabbet besledikleri devlet adamlarının ölümü üzerine kaleme aldıkları kimi mersiyelerde zelleyi zikrederek yaşanan acının dehşetini ihsas ettirmek istemişlerdir. Yıkıcı ve yerle bir edici etkisi dolayısıyla zelleyle gam, keder, fitne, zillet ve aşk gibi unsurları zikretmiş, zelleyi bu unsurların müşebbehünbihi yani teşbihin kendisine benzetileni olarak ele almışlardır. Zelleyi sözlerine güzellik ve kuvvet katmak amacıyla benzerlik veya daha değişik bir alakaya dayalı olarak gerçek anlamı dışında yani mecâzen de kullanmışlardır.

Dîvân şiirinde zelle mefhumunun nasıl telakki edildiğinin tespit edildiği geniş çerçeveli bu çalışmada şairlerin zelleyi gerek gerçek anlamında gerekse mecâz boyutunda sıkça zikrettikleri, dolayısıyla hayatlarının merkezine yerleştirdikleri müşahede edilmiştir. Bu çalışma ile sel, tufan, kasırga gibi tabii afetlerin de Dîvân şiiri, Tekke şiiri yahut Âşık tarzı Türk şiirindeki tezahürünün tespitinin önü açılacak, bu tür tabii afetler çok yönlü bir şekilde değerlendirilebilecektir.

Kaynakça | References

- Akkuş, Metin. *Nefî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.
- Ali Emîrî Efendi. *Ali Emîrî Dîvânı*. haz. Sadık Yazar, Mustafa Uğurlu Arslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Alpaslan, Ali. *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Ayverdi, İlhan. *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005.
- Besnili Mustafa Nehcî Dede. *Nehcî Dîvânı*. haz. Üzeyir Aslan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Bosnalı Âsım. *Bosnalı Âsım Dîvânı*. haz. Orhan Kurtoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Diyyarbakırlı Hâmî Ahmed. *Diyyarbakırlı Hâmî Ahmed Divanı*. haz. Kadri Hüsnü Yılmaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

- Diyarbakırlı Lebîb. *Lebîb Dîvânı*. haz. Orhan Kurtoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Dürri Ahmed Efendi. *Dürri Ahmed Efendi Dîvânı*. haz. Ramazan Vural. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.
- Eğribozlu Numân Mâhir. *Numân Mâhir Dîvânı*. haz. Özlem Batği. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Ersoylu, İ. Halil. *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*. Ankara: TDK Yayınları, 1989.
- Esad-zâde Mehmet Safvetî Efendi. *Safvetî Mehmet Çelebi Dîvânçesi*. haz. Bilal Güzel. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Es-seyyid Mehmed Emin Sabrî Efendi. *Sabrî (Seyyid Mehmet Emin) Dîvânı*. haz. Handan Belli. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2022.
- Fevzî. *Fevzî Dîvânı*. haz. Yunus Kaplan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. haz. İ. Hakkı Aksoyak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Horata, Osman. *Nedîm-i Kadîm Dîvânçesi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- İpekten, Haluk. *Nâilî Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- İzzet Ali Paşa. *Dîvân-ı İzzet ve Nigâr-Nâme (Tezkire-i Nigârîyye)*. haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Kalkışım, Muhsin. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Kanar, Mehmet. *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2. bs., 2018.
- Kaya, Bülent. "Klasik Türk Şiirinde Depremle ilgili Kullanımlar". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1 (2022): 96–103.
- Kânûnî Sultan Süleyman. *Muhibbî Dîvânı, Bütün Şiirleri*. 2 Cilt. haz. Kemal Yavuz, Orhan Yavuz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karamanlı Nizâmî. *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*. haz. Haluk İpekten. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.
- Kur'ân-ı Kerim Meâlî. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. basım, 2012.
- Kazan Nas, Şevkiye. "Divan Şiirinde Aşığın Yüreğindeki Deprem." *Türkay Akademi Dergisi*, Cilt 7/67 (2023): 62–64.
- Kiraz, Seydi. *Dîvân-ı Lutfî: İnceleme, Metin ve Dizin*. Konya: NEÜ Yayınları, 2022.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı, Tenkitli Basım*. Ankara: TDK Yayınları, 2015.
- Macit, Muhsin. *Erzurumlu Zihni Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Macit, Muhsin. *Nedîm Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Mehmed Çavuşoğlu. *Yahyâ Bey ve Dîvânından Örnekler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Mengi, Mine. *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: AKM Yayınları, 2. basım, 2014.
- Mermer, Ahmet. *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Ankara: AKM Yayınları, 1991.
- Muvakkit-zâde Muhammed Pertev. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. haz. Ekrem Bektaş. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Münirî. *Münirî Dîvânı*. haz. Ersen Ersoy. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

- Nev'î-zâde Atâyî. *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. haz. Saadet Karaköse. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Nigârî. *Nigârî Dîvânı*. haz. Azmi Bilgin. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Özgül, M. Kayahan. *Osman Nevres Efendi, Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-IV*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2016.
- Özmen, Mehmet. *Ahmed-i Dâî Divanı*. 2 Cilt. Ankara: TDK Yayınları, 2001.
- Sa'id Giray. *Sa'id Giray Dîvânı*. haz. Saadet Karaköse. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Sâkîb Dede. *Sâkîb Dede Dîvânı*. haz. Ahmet Arı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Sâmî, Arpaemini-zâde Mustafa. *Dîvân*. haz. Fatma Sabiha Kutlar. Ankara: 2004.
- Sultan Üçüncü Murad. *Murâdî Dîvânı*. haz. H. Ahmet Kırkkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Süheyli, Ahmed bin Hemdem Kethudâ. *Dîvân*. haz. Esat Harmancı. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Sünbülzâde Vehbî. *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. haz. Ahmet Yenikale. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Zâtî. *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. haz. Orhan Kurtoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Kur'ân'da Deprem Olgusu

Yusuf Kılınç

[0000-0002-1322-3620](https://orcid.org/0000-0002-1322-3620)

Millî Eğitim Bakanlığı, Erzurum, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

yusufhafiz@hotmail.com

Öz

Deprem olgusu modern bilimlerde jeolojik süreçler çerçevesinde açıklanmakta; yer kabuğundaki hareketler, fay hatları ve enerji boşalmaları üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de depremlerin yalnızca doğal sebeplere indirgenemeyecek kadar geniş perspektifte olduğu görülmektedir. Bu çerçevede çalışma, depremleri modern bilimlerin açıkladığı jeolojik süreçlerin ötesinde, Kur'ân perspektifinden irdelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada “zilzâl” ve “racfe” gibi kelimeler merkeze alınarak ilgili âyetler yorumlanmıştır. Bulgulara göre Kur'ân'da deprem; imtihan, ilahî bir uyarı ve dünyevî sebepler çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir Sünnetullah olarak açıklanabilir. Kur'ân'da yer alan ilahi uyarılar ve kıssalar, depremler gibi afetlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki boyutlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Nimetlerin farkında olmama, çevresel tahribat ve teknolojik acelecilik gibi etkenler, bu felaketlerin etkilerini derinleştiren unsurlar olarak değerlendirilebilir. İlahi mesaj, insanı hem doğaya hem de Yaratıcıya karşı sorumluluklarını hatırlamaya davet eder. Bu bağlamda, afetlere karşı alınacak tedbirler yalnızca maddi önlemlerle sınırlı kalmamalı aynı zamanda manevi ve ahlaki bilinçle desteklenmelidir. Kur'ân'ın önerdiği tevbe, dua, sabır ve kader bilinci, bireyin psikolojik dayanıklılığını güçlendirirken, belirsizlikler karşısında rehavete kapılmadan sorumluluk bilinciyle hareket etmesine de katkı sağlamaktadır. Kur'ân merkezli yaklaşımın, insanın bireysel ve toplumsal tutumlarını yeniden değerlendirmesine imkân sunduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma, afet olgusunun yalnızca sonuç odaklı değil, aynı zamanda sebep ve sorumluluk eksenli bir bakışla ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, deprem olgusunun Kur'ân-ı Kerim'deki kavramsal çerçevesinin ve buna bağlı sorumluluk anlayışının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Günümüz dünyasında sosyal ilişkiler, afet öncesi tedbirler gibi iş ve işlemler kurumsal yapılar aracılığıyla yürütülmektedir. Depremlerden korunma hem modern bilimin sunduğu yöntemlerle hem de Kur'ân perspektifinden ele alınan manevi tedbirlerle ancak mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda, Kur'ânî perspektifle depremlerden kurtuluş yolları ancak kurumsal rehberlik ve planlamayla etkin bir biçimde hayata geçirilebilir. Afet öncesinde alınacak tedbirler, afet anında doğru davranışların belirlenmesi ve afet sonrasında manevi iyileşme süreçleri, ilim sahipleri ve ilgili kuruluşlar arasında iş birliğiyle yürütüldüğünde en yüksek faydayı sağlar.

Anahtar Kelimeler

Tefsir; Kur'ân-ı Kerim; Deprem; Zelzele; Racfe

Öne Çıkanlar

- Çalışma, depremleri modern bilimlerin açıkladığı jeolojik süreçlerin ötesinde, Kur'ân-ı Kerim perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır.
- Zamanla insan, sahip olduğu imkânların kaynağını kendinde görme yanılgısına düşmekte; böylece evrendeki düzeni ve dengeyi ilahî bir kudretin değil, doğanın kendi işleyişinin sonucu olarak algılayabilmektedir.
- Kur'ân perspektifinde âfetler, insanın tutum ve davranışlarını ortaya çıkaran, sabır ve bilinç gerektiren bir imtihan vesilesi olarakta yorumlanmaktadır.
- Çalışma, depreme yönelik yaklaşımların hem jeolojik açıklamalar hem de Kur'ân merkezli bir bakışla birlikte değerlendirilmesinin daha dengeli ve faydalı olacağını göstermektedir.

Atıf Bilgisi

Kılınç, Yusuf. “Kur'ân'da Deprem Olgusu”. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 234-256. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19910551>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	29 Ocak 2026
Kabul Tarihi	27 Nisan 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem–İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme ve çeviri aşamasında Gemini yapay zeka uygulaması kullanılmış; tüm çıktıların doğruluğu yazar tarafından kontrol edilerek nihai metin oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı– intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	13 İklim Eylemi
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.0

The Phenomenon of Earthquake in the Quran

Yusuf Kılınç

[0000-0002-1322-3620](https://orcid.org/0000-0002-1322-3620)

Ministry of National Education, Erzurum, Turkey

<https://ror.org/02h1e8605>

yusufhafiz@hotmail.com

Abstract

Earthquakes are explained in modern sciences within the framework of geological processes and are understood through crustal movements, fault lines, and energy discharges. However, in the Qur'an, earthquakes are presented within a broader perspective that cannot be reduced solely to natural causes. In this context, this study aims to examine earthquakes from a Qur'anic perspective beyond the geological explanations offered by modern science. The study analyzes relevant verses by focusing on key Qur'anic terms such as zilzāl and rajfah. The findings indicate that earthquakes in the Qur'an can be interpreted as a manifestation of Sunnatullah, evaluated within the framework of divine testing, warning, and worldly causality. Divine warnings and narratives presented in the Qur'an reveal that disasters such as earthquakes possess not only physical but also moral and spiritual dimensions. Factors such as ingratitude toward blessings, environmental destruction, and technological haste are considered elements that intensify the impacts of such disasters. The divine message calls humanity to recognize its responsibilities toward both nature and the Creator. Accordingly, precautionary measures against disasters should not be limited to material preparations alone but should also be supported by moral and spiritual awareness. Qur'anic concepts such as repentance, prayer, patience, and consciousness of destiny strengthen individuals' psychological resilience while encouraging responsible action without falling into complacency in the face of uncertainty. A Qur'an-centered approach enables the reconsideration of individual and social attitudes toward disasters. The study emphasizes the importance of addressing disasters not only from a consequence-oriented perspective but also through a framework of causality and responsibility. This approach seeks to contribute to a deeper understanding of the conceptual framework of earthquakes in the Qur'an and the related notion of human responsibility. In the contemporary world, social relations, legal processes, and pre-disaster precautions are carried out through institutional structures. Protection from earthquakes can be achieved through the integration of modern scientific methods with spiritually grounded measures derived from the Qur'anic perspective. Within this framework, effective implementation of disaster preparedness, appropriate behavior during disasters, and post-disaster spiritual recovery requires institutional guidance, planning, and cooperation among scholars and relevant organizations.

Keywords

Tafsir; Qur'an; Earthquake; Zalzalah; Rajfah.

Highlights

- The study aims to examine earthquakes beyond the geological processes explained by modern sciences, from a Qur’anic perspective.
- Over time, human beings may fall into the misconception of attributing the source of their capabilities to themselves, thereby perceiving the order and balance of the universe as the result of nature’s own functioning rather than divine power.
- From a Qur’anic perspective, disasters are also interpreted as occasions of trial that reveal human attitudes and behaviors and require patience and awareness.
- The study demonstrates that evaluating approaches to disasters through both geological explanations and a Qur’an-centered perspective together offers a more balanced and beneficial understanding.

Citation

Kılınç, Yusuf. “The Phenomenon of Earthquake in the Quran”. *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies, Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026), 234-256.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19910551>

Article Information

Date of submission	29 January 2026
Date of acceptance	27 April 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	Linguistic refinement and translation of this work were assisted by Gemini AI. The final manuscript was meticulously reviewed and approved by the author for factual and stylistic accuracy.
Ethical Statement	This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientificethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	13 Climate Action
Indexes	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisance	CC BY-NC 4.0

Giriş

Deprem, günümüzde oldukça sık meydana gelen geçmişte de farklı dönemlerde vuku bulan, bazı kavimlerin helakine sebep olan ve insanın acziyetini açıkça ortaya koyan yıkıcı bir hadisedir. İnsanlık tarihi boyunca karşılaşılan çeşitli doğal afetler, toplumların sosyal, ekonomik ve psikolojik yapısını derinden etkilemiştir. Bu olaylar sonucunda pek çok insan hayatını kaybetmiş, büyük maddi kayıplar yaşanmış ve bireylerin ruh dünyasında kalıcı izler meydana gelmiştir. Doğal afetler içerisinde en yıkıcı ve geniş kapsamlı etkileri olanlardan biri şüphesiz depremdir. Çünkü deprem, sadece fiziki çevreyi tahrip etmekle kalmaz, uzun vadeli bireysel ve toplumsal travmalara yol açar.

İslâmî literatürde depremler; yalnızca doğal bir hadise olarak değil ilahî kudretin bir tecellisi, insanın sorumluluğunu hatırlatan bir imtihan ve insanın kendi fiilleriyle ortaya çıkan bozulmalara yönelik bir uyarı olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımda deprem, insanın yeryüzündeki konumunu, sınırlılığını ve sorumluluk bilincini yeniden düşünmesini sağlayan bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu bakış açısı, depremlerin yalnızca maddi sonuçlarıyla değil insanın tutum, davranış ve değer dünyasıyla ilişkili yönleriyle de değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Böylece deprem, İslâmî düşüncede sadece fiziksel bir olay değil, aynı zamanda insanın ahlaki duruşunu ve sorumluluk anlayışını ortaya koyan çok boyutlu bir hadise olarak anlaşılmaktadır.

Problem Durumu: Deprem olgusu modern bilimlerde jeolojik süreçler çerçevesinde açıklanmakta; yer kabuğundaki hareketler, fay hatları ve enerji boşalmaları üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de deprem hadiselerinin sadece doğal sebeplere indirgenemeyecek, insanın sorumluluğu ve ilahî mesajlarla ilişkili çok daha derin anlamlara sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada temel problem, depremin Kur'ân'daki yansımalarının nasıl anlaşılması gerektiği, bu anlatımların kıyamet, helak, uyarı, sorumluluk, imtihan ve ibret bağlarıyla nasıl ilişkilendirileceğidir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, depremin Kur'ân'daki tasvirlerini incelemek, söz konusu âyetlerin tefsirî yorumlarını değerlendirmek ve bu afetin dini, toplumsal ve ahlaki boyutlarını ortaya koymaktır. Ayrıca insanlığın biçare kaldığı bu olaylar karşısında depremin henüz meydana gelmeden bireysel veya kurumsal olarak tedbirler almak ve meydana geldikten sonra etkisini azaltmak veya tamamen ortadan kaldırmaya çalışmak için ilahi mesajları irdelemektir.

1. Kur'ân'da Depremi Kavramsal Çerçevesi

Kur'ân-ı Kerîm'de depremle ilgili pek çok âyete yer verilmiştir. Bu âyetlerdeki tasvirlerin doğru anlaşılması, yalnızca deprem hadisesinin fizikî yönünü değil, aynı zamanda onun taşıdığı ilahî mesajları kavrayabilmek açısından da önem arz etmektedir. Depremle ilgili âyetlerin anlam boyutuna nüfuz edebilmek, kullanılan kavramların kökenini, manalarını ve hangi bağlamlarda zikredildiklerini incelemekle mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân'da depremle ilişkili olarak kullanılan başlıca kelimeler arasında “zelzele” (زَلْزَلَة) ve “racfe” (رَجْفَة), kelimeleri incelenecektir. Her bir kavram, depremi ve yeryüzü sarsıntılarını farklı bağlamlarda ele almakta, kimi zaman kıyamet sahnelerini tasvir etmekte, kimi zaman helak edilen kavimlerin başına gelen musibetleri açıklamakta, kimi zaman da insanın acziyetini ve ilahî kudreti hatırlatmaktadır

1.1 Zelzele (زَلْزَلَة)

Sözlükte “zelzele”, bir şeyin şiddetli biçimde sarsılması, hareket ettirilmesi ve yerinden oynatılması anlamında tanımlanmaktadır.¹ Modern bilimsel tanımlamalarda ise yer kabuğundaki fay hatları boyunca biriken enerjinin ani boşalması sonucu meydana gelen karmaşık elastik dalga hareketleri olarak ifade edilmektedir.² Türkçede bu olgu “deprem” kavramıyla karşılanmaktadır. Kur'ân'da “zelzele” kelimesi, farklı şekillerde altı kez zikredilmektedir.³ Bunların bir kısmı fizikî yer sarsıntılarını, bir kısmı ise insanın iç dünyasında meydana gelen sosyo-psikolojik sarsıntıları anlatmaktadır.⁴ Özellikle kelimenin izâfetli kullanımı, yerin en üst düzeyde şiddet ve dehşetle sarsılmasına işaret etmektedir.

Kur'ân'ın doksan dokuzuncu sûresi olan Zilzâl sûresi, ismini kıyamet anında meydana gelecek şiddetli depremden almakta, sûrede bu büyük sarsıntının ardından ortaya çıkacak korku ve dehşet verici haller tasvir edilmektedir. Kur'ân'da kıyamet depremini anlatan âyetlerde yalnızca “zelzele” değil, aynı zamanda şiddetli sarsıntı ve titreşim anlamına gelen “racfe” kelimesi de kullanılmaktadır. Bu kavramlar, kıyamet anında meydana gelecek yer hareketlerinin olağan depremlerden çok daha

¹ Muḥammad b. Mukarram b. Ali ibn Manzûr, *Lisân'ül-Arab*, ed. el-Yâzıcı, others (Beyrut: Dâr Sâdır, 1994), 2/308; Maḥmûd b. Ömer b. Muḥammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, ed. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 4/IV/500.

² Coşkun İşçi, “Araştırma Enstitüsü Ulusal Deprem İzleme Merkezi”, *Journal of Yasar University*, (2008), 959.

³ el-Bakara 2/214; el-Ahzâb 33/11; el-Hac 22/1; ez-Zilzâl 99/1-2.

⁴ Nuh Arslantaş, “Zelzele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/227.

kapsamlı ve yıkıcı bir mahiyet taşıdığını en şiddetli depremlerin dahi mikro olaylar olduğunu ortaya koymaktadır.⁵

Kıyamet gününün dehşeti anlatılırken “Ey iman edenler, Rabbinizden korkun. Şüphesiz kıyametin depremi büyük bir şeydir.”⁶ âyetinde geçen “zelzele” kelimesi, kıyametin büyüklüğünü ve şiddetini tasvir etmektedir. Benzer şekilde “İşte orada müminler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar.”⁷ ifadesinde de aynı kökten gelen kelime, kalplerin korku ve zorluklarla sarsılması, imanının samimiyetinin ve sağlamlığının ortaya çıkması için yapılan ilahi bir sına⁸ anlamında kullanılmıştır.

1.2. Racfe (رَجْفَة)

Racfe, sözlükte bir şeyin ani ve şiddetli biçimde titremesi, sarsılması ve yerinden oynaması anlamına gelmekte; bu durum devenin yük altında titremesi, rüzgârın etkisiyle ağacın sallanması, kökleri gevşetilen dişlerin sarsılması gibi örneklerle açıklanmakta, aynı şekilde yerin şiddetle hareket etmesi ve zelzele meydana gelmesi de bu fiille ifade edilmektedir.⁹ Kur'ân dilinde racfe, kimi zaman doğrudan zelzele ile eş anlamlı olarak kullanılırken, kimi zaman da bir topluluğu kuşatan ilâhî azap, sayha ve sâ'ika gibi helâk edici olaylarla birlikte anılmaktadır. Ayrıca racfe, yer sarsıntısıyla birlikte çökme (hasf) kelimesi mânâsını içerebilen, etkisi geniş ve yıkıcı bir sarsıntıyı ifade eden bir kavram olarak değerlendirilmektedir.¹⁰ Genel anlam olarak “yer racf etti” ifadesi, yeryüzünün şiddetli biçimde sallanmasını ve dolayısıyla bir deprem meydana geldiğini ifade eder.¹¹

Kur'ân'da kıyamet sahnelerini tasvir eden âyetlerde, yerin ve dağların köklü biçimde sarsılıp düzenlerini yitirmesi racfe kökünden türeyen ifadelerle

⁵ Yusuf Kılınç, *Kur'ân-ı Kerîm'de Zikredilen Doğal Âfetler ve İnsan Üzerindeki Etkileri* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 18; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, 1935), VIII/6008.

⁶ el-Hac, 17/1.

⁷ el-Ahzâb 33/11.

⁸ Ahmed b Mustafa el-Merâğî, *Tefsîrül-Merâğî* (Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Muştafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1946), 21/140.

⁹ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, ed. Mehdi Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2010), VI/109.

¹⁰ Ebû Mansûr Muhammed b Ahmed b el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, ed. Muhammed Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 2001), 11/31.

¹¹ Halil b. Ahmet, *Kitabü'l Ayn*, VI/109.

anlatılmaktadır.¹² Bu bağlamda¹³ ”يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيًا“ âyetinde kıyamet gününde yeryüzünün ve dağların şiddetle titreyeceğini, yerleşik düzenin bütünüyle çözüleceğini bildirmektedir. Dağların “akıp giden kum yığını” hâline gelmesi ise bu sarsıntının yüzeysel bir hareket değil, varlığın en sağlam unsurlarını dahi dağıtan kapsamlı bir yıkıma işaret ettiğini göstermektedir.¹⁴ Aynı şekilde ”إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا“¹⁵ âyetinde, yeryüzünde meydana gelecek sarsıntının büyüklüğünü ve kapsamını ortaya koymaktadır. Bu kelime, sadece geçici bir hareketi değil; şiddet, süreklilik ve kapsam bakımından yeryüzündeki bütün yapıların yıkılacağı ölçüde bir tam yıkımı ve köklü bir dönüşümü ifade eder.

Kur’ân’da kıyamet gününe ilişkin büyük sarsıntılara değindikten sonra, racfe kelimesi tarihsel bağlamda da ilâhî uyarılara karşı direnen toplumların helâkini ifade eden bir âfet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Medyen halkına gönderilen Hz. Şuayb (a.s), hem tevhit mücadelesi hem de ekonomik adaleti savunmasıyla dikkat çeker. O, kavmini Allah’tan başka ilah olmadığı gerçeğini kabul etmeye, ibadetlerinde samimi olmaya ve sosyal ilişkilerinde dürüst davranmaya çağırmıştır. Şuayb (a.s)’ın tebliği yalnızca dini inançla sınırlı kalmamış; toplumsal ahlak, ticari dürüstlük ve adaletin korunması gibi alanları da kapsamıştır. Refah ve zenginlik içinde yaşayan Medyen halkı, zamanla şükür duygusunu kaybederek ahlaki bir çöküşe sürüklenmiştir. Özellikle ticarete ölçü ve tartıyı eksik yapmaları, toplumdaki güven duygusunu zedeleyen en önemli sapmalardan biri olmuştur.¹⁶ Bu sebeple Şuayb (a.s), kavmini ölçü ve tartıda adalete, insanlara haklarını eksiksiz vermeye ve yeryüzünde bozgunculuk yapmamaya davet etmiştir.¹⁷ Bu öğütler, tevhid inancının yalnızca Allah’a inanmakla sınırlı olmadığını ahlaki davranışlarda da O’nun emirlerine uygun hareket etmeyi gerektirdiğini göstermektedir. Ona göre adalet, yalnızca hukukî bir ilke değil, aynı zamanda imanın bir göstergesidir. Ancak kavminin büyük bir kısmı bu çağrılara kulak asmamış, uyarıları reddetmiş ve sonunda “Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bunun üzerine kendilerini o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler.”¹⁸ âyetinde ifade edildiği üzere, ilahî azapla karşılaşmışlardır. Hz. Şuayb

¹² Nâsirüddin Ebû Saîd `Abdullâh b Ömer b Muhammed el-Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2017), V/433.

¹³ el-Müzzemmil, 73/14.

¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 23/692.

¹⁵ el-Vâkıa, 56/ 4.

¹⁶ el-A'raf, 7/85; el-Hûd, 11/4.

¹⁷ el-Hûd, 11/85.

¹⁸ Ankebût, 29/37; A'raf, 7/91.

(a.s)'ın kıssası, tarih boyunca insanlığa tevhid, adalet ve ahlaki dürüstlük konusunda evrensel bir rehberlik sunmuş, ekonomik faaliyetlerin dahi ibadet bilinciyle yürütülmesi gerektiğini hatırlatan çağlar üstü bir ders olarak Kur'ân'da yerini almıştır.¹⁹

Benzer bir ilâhî müdahale de Semûd kavminin helâk kıssasında zikredilmektedir. Nitekim Hûd sûresi 67. âyette helâk sebebi “sayha” (korkunç ses) olarak ifade edilirken, A'râf sûresi 78. âyette aynı hadise “racfe” yani şiddetli bir yer sarsıntısı olarak zikredilmiştir. Bu kavramsal farklılık, Semûd kavmini yok eden felâketin gürültüyle birlikte gerçekleşen yıkıcı bir deprem olduğunu göstermektedir.²⁰ Semûd kavminin helâk kıssası, Kur'ân'ın farklı surelerinde (A'râf, Hûd, Şu'arâ, Kamer, Necm vb.) tekrarlanarak ibret vesilesi yapılmıştır. Bu kıssa, maddi gücün ve teknolojik gelişmenin imanla bütünleşmediğinde insanı kurtuluşa değil, helake götürdüğünü açıkça göstermektedir.

2. Depremlerin Taşıdığı İlâhî Mesaj

Depremler, yalnızca fiziksel bir sarsıntı mıdır, yoksa ilâhî kudretin bir tecellisi ve insana yönelik bir imtihan veya uyarı mıdır? Bu soruların Kur'ân eksenli bir bakış açısıyla ele alınması hem olayların anlam boyutunu kavramak hem de alınacak maddi, manevî ve ahlâkî tedbirler açısından hatta depremlerin yıkıcı ve can alıcı etkisinin önlenmesi veya azaltılması için oluşturulan kurumsal yapıların inşası açısından büyük önem arz etmektedir. Hiç şüphesiz insanın güven içinde yaşadığı dünyanın aslında Allah'ın mutlak hâkimiyeti altında olduğu, her şey üzerinde görüp gözetici ve mutlak tasarruf sahibi olduğu ilâhî mesajlarda bizlere bildirilmektedir. Bu bağlamda depremlerde Allah'ın mutlak hakimiyeti altındadır. Bu doğrultuda depremler üzerinde ki ilâhî mesajlar Kur'ân perspektifinden irdelenecektir.

2.1. Kur'ân Perspektifinde Depremin İmtihan Boyutu

Kur'ân-ı Kerim'de imtihanın insan hayatının kaçınılmaz bir gerçeği olduğu açık biçimde vurgulanmaktadır. Nitekim “İnsanlar, ‘iman ettik’ demekle bırakılacaklarını ve imtihana tabi tutulmayacaklarını mı sandılar?”²¹ âyeti, imtihanın imtihanın kaçınılmaz olduğunu ortaya koyarken; “Biz, onlardan öncekileri de imtihan ettik; böylece Allah, doğruları ve yalancıları mutlaka ortaya çıkaracaktır”²² âyeti, imtihanın ayırt edici ve

¹⁹ M. Âsım Köksal, Peygamberler Tarihi (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 1/V/329-330.

²⁰ Hayreddin Karaman vd., Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), III/183.

²¹ el- Ankebût, 29/2.

²² el-Ankebût, 29/3.

belirleyici bir işlev taşıdığını göstermektedir. Bununla birlikte imtihan, yalnızca sıkıntı ve musibetlerle sınırlı değildir. “*Sizi hem kötülükle hem de iyilikle imtihan ediyoruz; sonunda bize döndürüleceksiniz*”²³ âyeti, nimet ve refahın da tıpkı bela ve zorluklar gibi birer imtihan vesilesi olduğunu vurgulamaktadır. Kur’ân’da imtihanın kapsamı; sağlık ve hastalık, zenginlik ve fakirlik, korku ve güven, bolluk ve kıtlık gibi insan hayatının tüm alanlarını içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bu çok boyutlu anlamı “*Sizi biraz korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!*”²⁴ âyeti açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur’ân’da “fitne” kavramı da imtihan, deneme, bela ve musibet anlamlarında kullanılarak imtihan olgusunun semantik alanını genişletmektedir.

Kur’ân’da geçen bu kavramlar, insanın başına gelen olumlu ya da olumsuz her olayın, onun iradesini, sabrını, şükrünü ve kulluğunu ortaya koyan birer vesile olduğu fikrini pekiştirmektedir. Bu yönüyle imtihan, insanın varoluşsal sorumluluğunun temel dinamiklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın korku, açlık, mal kaybı, can kaybı ve ürünlerin eksilmesi gibi.²⁵ Musibetlerle karşılaşması gösteriyor ki imtihan hayatın doğal bir parçası olmakla birlikte, aynı zamanda insanın sabrını, teslimiyetini ve imanını ortaya koyan birer sınavdır. Âyetin sonunda yer alan “*sabredenleri müjdele*” ifadesi ise, bu zorluklara karşı dirayet gösterenlerin Allah katında özel bir değere ve mükafata sahip olacaklarını vurgular. Buradan anlaşıyor ki, musibetler sadece birer ceza ya da olumsuzluk değil, aynı zamanda insanın madden ve manen birer imtihanıdır. Âyet, hayatın her anında sabırla ve tevekkülle hareket edenlerin, ilahi rahmete ve mükâfata layık olacaklarını bizlere bildirmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, dünyada başımıza gelen her şeyin birer imtihan olabileceği anlaşılmaktadır. Deprem hadisesi de tam olarak insan sorumluluğunun bir sonucu mu, ilahi bir ikaz mı ya da bir imtihan mı olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, çoğu zaman bir imtihan olarak karşımıza çıkabileceği anlaşılmaktadır.

2.2. Depremler ve İnsan Sorumluluğu: Ekolojik Boyut

Kâinatta yer alan tüm varlıklar, insanın faydalanması için yaratılmış ve bizlere emanet edilmiştir. Bir kul ve inanan olarak bu emaneti korumak, gözetmek ve zarar vermemek sorumluluğumuzdur.²⁶ Aksi halde emanete ihanet etmiş oluruz. Doğaya

²³ el-Enbiyâ, 21/35.

²⁴ el-Bakara, 2/155.

²⁵ Bakara 2/155.

²⁶ el-Bakara 2/29; el-Ahzâb 33/72; el-A'râf 7/56.

yapılan her iyiliğin bir karşılığı olduğu gibi, yapılan yanlışların da kaçınılmaz ve acı sonuçları vardır. İnsanlık bir gemide yol alan yolculara benzer. Doğaya verilen zarar yalnızca bireyi değil, tüm toplumu etkiler. Doğadaki kusursuz ilâhî denge, yani ekosistem, canlı ve cansız tüm varlıkların birbirine bağlı karmaşık ilişkileriyle sürer. Bu düzenin bir parçası olan insan, aynı zamanda ona en fazla zarar verebilecek ya da en çok fayda sağlayabilecek varlıktır. İnsan eylemlerinin doğa üzerindeki etkisi ne kadar büyükse, doğada meydana gelen sonuçların da insan üzerindeki etkisi o denli güçlüdür. Günümüzde bu karşılıklı etkileşimler giderek artmakta, bunun nedenleri ve sonuçları dikkatle incelenmesi gereken önemli bir konu haline gelmektedir. Doğal afetler ve insan sorumluluğu ile ilgili Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde, insanların işledikleri fiillerin ve toplumsal davranışlarının musibetler ve afetlerle ilişkisi de vurgulanmaktadır.

Depremler, ilâhî kudretin yeryüzündeki en güçlü tezahürlerinden biri olarak, Kur'ân'da yalnızca tabîî bir hadise değil; aynı zamanda insanı uyaran ve onu sorumluluğunu hatırlamaya sevk eden bir ilâhî ikaz mahiyetinde sunulur. Nitekim Kur'ân'da, gönderilen âyetler ve uyarılar insanları ikaz etme ve düşünmeye sevk etme amacı taşır.²⁷ Allah Teâlâ'nın dilerse insanlara üstlerinden veya ayaklarının altından azap göndermeye kadir olduğu bildirilerek, bu tür olayların ilâhî irade çerçevesinde gerçekleştiğine dikkat çekilmektedir.²⁸ Klasik tefsir geleneğinde, yerden gelen azap türleri arasında deprem ve yer sarsıntıları da zikredilmiş; bu bağlamda âlimler, bu tür hadiselerin insanı sadece fizikî bir sarsıntıya uğratmakla kalmayıp aynı zamanda onun iç dünyasını da etkileyerek korku, tevbe ve Allah'a yöneliş gibi sorumluluk bilincini güçlendiren manevî sonuçlar doğurduğunu vurgulamışlardır. Bu yönüyle depremler, insanın acziyetini idrak etmesine, davranışlarını gözden geçirmesine ve ilâhî sorumluluğunu yeniden düşünmesine vesile olan ibret hadiseleri olarak değerlendirilmiştir.²⁹

2.2.1. Çevresel ve Ahlaki Bozulma

Teknoloji, günümüz yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Telefonlardan televizyonlara, ulaşım araçlarından robotlara kadar sayısız teknolojik unsur, hayatın her alanında etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Ancak geçmişle kıyaslandığında, insanın bitmek bilmeyen hırslarıyla birlikte teknolojinin baş

²⁷ el-İsrâ 17/59.

²⁸ el-En'âm 6/65.

²⁹ Müellifler Heyeti, *el-Beyân Mecmuası* 26 (1986), 226.

döndürücü bir hızla gelişmesi, yaşamın doğal düzenini önemli ölçüde değiştirmiştir. Teknolojinin sunduğu kolaylıklar hayatı pratik hale getirirken, aynı zamanda insanlık için ciddi bir tehdit olan çevre kirliliğini de beraberinde getirmiştir.³⁰ Zira teknolojiye duyulan aşırı güven, doğa tahribatının kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkabilecek afetlerin varlığını göz ardı etmiştir. Küresel ölçekte süren bu hızlı gelişim karşısında gerekli önlemleri almak, ekonomik, sosyal ve siyasal bağımsızlık açısından ülkeleri zor bir dengeyle karşı karşıya bırakmaktadır. Teknoloji, insan yaşamını kolaylaştırırken aynı zamanda çevresel tahribatın da önünü açmış, bu da doğal afetlerin yıkıcı sonuçlarını daha görünür hale getirmiştir. Aşırı güven ve kontrolsüz gelişim, insana doğanın gücünü unutturmuş, oysa en ileri teknolojiler bile bir deprem anında doğanın kudreti karşısında yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle teknolojiyi bilinçli ve dengeli kullanmak, doğa ile uyumlu şehirler kurmak, deprem riskini azaltmanın ve geleceği korumanın temel şartı haline gelmiştir. Yine Teknolojik gelişme uğruna yürütülen kontrolsüz sanayi ve üretim faaliyetleri, çevre üzerinde ciddi tahribatlara yol açmaktadır. Bu süreçte atmosfere salınan zararlı gazlar, denizlere ve akarsulara boşaltılan kimyasal atıklar ile sahipsiz arazilere dökülen sanayi artıklarının yanı sıra meydana gelen radyoaktif sızıntılar hem havayı hem toprağı hem de su kaynaklarını kirlletmektedir.³¹ Bu durum yalnızca ekosistemin dengesini bozmakla kalmayıp, insan sağlığını ve canlı yaşamını da doğrudan tehdit eden küresel bir çevre sorunu haline gelmiştir.

Tefsirlerde, insanların doğaya karşı gerçekleştirdiği tahribatın yalnızca bireysel sonuçlar doğurmakla kalmadığı, aynı zamanda doğanın dengesini de etkilediği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da *"İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah, dönüş yapsınlar diye işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor."*³² âyeti, insanın yanlış tutum ve davranışlarının hem tabiatda hem de toplumda yol açtığı fesadı açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Müfessirler, bu bozulmayı; kasırgaların meydana gelmesi korkusu, depremler, arazilerin verimsiz hale gelmesi, tatlı suların tuzlanması, kaynakların kuruması ve su kıtlığının yaşanması gibi tabiatda gözlemlenen değişikliklerle açıklamışlardır. Bunun yanında kıtlık, salgın hastalıklar, yangınlar, bereketin azalması, geçim darlığı ve huzursuzluk gibi toplumsal ve ekonomik sıkıntılar da bu fesadın yeryüzündeki

³⁰ Enver Özkalp, "Teknoloji ve Çevre", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/1 (31 Aralık 1992), 403-404.

³¹ Ebubekir Sifil, *Müslümanca Bir Hayat İçin* (İstanbul: Rihle Kitap, 2020), 393.

³² er-Rum 30/41.

yansımaları olarak değerlendirilmiştir.³³ Kısacası dünyadaki düzeni bozan her âfetin bu ifsâtın bir sonucu olabileceği anlaşılmaktadır

İnsanların zulme yönelmesi, haksızlıkların ve sapkınlığın yaygınlaşması, güçlülerin zayıfları ezmesi, adaletin kaybolmasıyla birlikte toplumun manevi dengesini de bozmaktadır. Zalimler zulüm işlerken, diğer insanların sessiz kalması veya bunu normal görmesi, onları da bu zulme ortak kılmakta ve işlenen kötülükler bireysel olmaktan çıkıp tüm toplumu etkileyen ortak bir günah haline dönüşmektedir.³⁴ Böylece hem doğa hem toplum düzeni insan eliyle bozulmakta, Allah da insanların yaptıklarının sonuçlarını tattırarak onları dönüşe ve ıslaha davet etmektedir.

2.2.2. Doğaya İnsan Müdahalesi (Küresel Isınma Örneği)

Atmosfer çeşitli gazlardan meydana gelir. Güneş ışınları atmosferi geçerek yeryüzünü ısıtır. Atmosferdeki CO₂, O₃, CH₄, N₂O, CFC gibi gazlar, ısının bir kısmını tutarak yeryüzünün sıcaklık derecesinin belirli aralıklarda kalmasını sağlar. Atmosferin bu özelliği sayesinde denizler ve okyanuslar donmazlar. Bu özelliğe ‘sera etkisi’ denir.³⁵ Küresel ısınma, atmosferdeki sıcaklık artışlarının ötesinde, yer kabuğu ve jeolojik süreçler üzerinde de belirgin etkiler yaratmaktadır. Özellikle buzul erimeleri, deniz seviyesi yükselmesi ve aşırı yağışlar gibi iklim değişikliği kaynaklı olaylar, sismik aktiviteyi tetikleyebilir veya artırabilir. Örneğin, buzulların erimesiyle yer kabuğuna uygulanan basınç azalır. Bu durum, önceden gerilim altında olan fay hatlarının ani hareketlenmesine yol açabilir.³⁶ Benzer şekilde, deniz seviyesinin yükselmesi, özellikle kıyı bölgelerinde, yer kabuğuna ek yük bindirerek fay hatlarında gerilim oluşturabilir.³⁷ Ayrıca, aşırı yağışlar ve yoğun kar erimeleri, yer yüzeyinde ani yük değişimlerine neden olarak fay hatlarında stres birikimine yol açabilir.³⁸ Küresel ısınma ve iklim değişikliği, doğrudan atmosferik ve okyanusik etkilerinin yanı sıra,

³³ Çağrı vd., Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, (Ankara: DİB Yayınları 2006), IV/322.

³⁴ er-Rî'âse el-Âmme li-îdârat el-Buhûs el-İlmiyye ve'd-Da'Ve ve'l-İrşâd, *Mecelletu'l-Buhûs el-İslâmiyye* (Suudi Arabistan: El-Rî'âsâ el-Âmme li-îdârat el-Buhûsü'l 'İlmiyye vel-İftâ' ve ed-De'Ve vel-İrşâd, 2012), 21/180.

³⁵ Galip Akın, “Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2 (2006), 30.

³⁶ Colorado State University, Glacier Melt and Seismic Activity, warnercnr.source.colostate.edu (22.10.2025).

³⁷ GFZ German Research Centre for Geosciences, Sea Level Rise and Seismic Cycles, gfg.de (22.10.2025).

³⁸ MIT EAPS, Impact of Heavy Snowfall and Rain on Earthquake Stress, eaps.mit.edu (22.10.2025).

yer kabuğu süreçleri üzerinde de dolaylı etkiler yaratmakta ve bu durum, sismik aktivitenin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Kur'ân perspektifinden bakıldığında, bu tür felaketler ve doğal afetler insanın davranışlarıyla ilişkilendirilmektedir. İnsanların yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzenin bozulması³⁹ yine ürünleri ve nesli yok etmeye çalışarak bozgunculuk çıkarma vurgusu,⁴⁰ ekosistemdeki bozulmaların ve doğal afetlerin, insanın sorumsuzluğu ve bozgunculuğu sonucu meydana gelebileceğine işaret etmektedir. Bitkiler yaşamlarını devam ettirebilmeleri için besin elementlerine ihtiyaç duyarlar. Doksan civarında farklı elementi topraktan, havadan, sudan alırlar.⁴¹ Ürünleri yok etmek için gerek tohumu gerekse tohumdan meydana gelecek bitkilerin element ihtiyaçlarını bozmak veya tamamen ortadan kaldırmak gerekir. Bu ise büyük bir âfetlere, küresel hastalıklara sebebiyet verir. Bir canlı neslinin kökten yok edilebilmesi için üremenin yani çoğalmanın olmaması gerekir. Bu da ancak canlının sağlığını bozmakla olur. Ürünlerin, havanın, suyun ve toprağın bozulması zaten direk bu işlemi gerçekleştirecektir. Dolayısıyla günümüzde gözlemlediğimiz iklim değişikliği ve buna bağlı sismik olaylar, Kur'ânî bakış açısından insanın doğaya olan müdahalesinin sonuçlarından birisi olarak da değerlendirilebilir.

2.2.3. İnsanın Aceleciliği ve İbret Almada Gecikmesi

Kur'ân-ı Kerim'de insanın aceleciliği bireysel ve toplumsal düzeyde olumsuz sonuçlara yol açabilecek temel bir karakter özelliği olarak ele alınmaktadır. İnsan, arzularının etkisiyle iyiliği de kötülüğü de çoğu zaman sonucu düşünmeden isteme eğilimindedir. Bu aceleci tutum, bireyin geleceğe dair muhtemel sonuçları hesaba katmaksızın ani ve çoğu zaman zararlı tepkiler vermesine neden olur. Nitekim Kur'ân'da, *“İnsan aceleden yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim; öyleyse acele etmeyin”*⁴² buyurularak, aceleciliğin insan tabiatının bir parçası olduğu, ancak denetlenmesi gereken bir eğilim olduğu vurgulanmaktadır. Aynı bağlamda, *“İnsan, hayır ister gibi şerri ister. İnsan çok acelecidir”*⁴³ âyeti, insanın arzularının yönlendirdiği bu düşüncesiz talepkârlığa dikkat çekmektedir.

³⁹ Rum 30/41.

⁴⁰ Bakara 2/205.

⁴¹ İlyas Polat - Ömer Kara, “Bitki Besin Elementleri: Kaynakları, İşlevleri, Eksik ve Fazlalıkları”, *Bartın Orman Fakültesi Dergisi* 19 (2017), 218.

⁴² el-Enbiyâ Sûresi, 21/37.

⁴³ el-İsrâ Sûresi, 17/11.

Acelecilik, bireyin zor ve sıkıntılı durumlar karşısında sabır ve muhakeme yerine duygusal tepkilere yönelmesine yol açabilmektedir. Kişinin ani bir musibetle karşılaştığında çözüm üretmek yerine, anlık bir kurtuluş arzusuyla beddua etmesi⁴⁴ veya kendisi için olumsuz temennilerde bulunması bu durumun tipik bir örneğidir. Kur'ân'da inkârcıların, “Eğer bu kitap gerçekten senin katından gelmiş bir hakikat ise, gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder”⁴⁵ şeklindeki sözleri, insanın sonucu düşünmeden sergilediği bu pervasız talepkârlığın çarpıcı bir örneği olarak sunulmaktadır. Benzer şekilde, öfke anında kişinin malına, ailesine veya evladına beddua etmesi de aceleciliğin bireysel hayattaki yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Kur'ân'da bu tür aceleci ve düşüncesiz taleplerin ne denli tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine de dikkat çekilmektedir. “Eğer Allah, insanlar için şerri, hayrı istemekte acele ettikleri gibi çabuklaştıracak olsaydı, onların süreleri hemen dolardı.”⁴⁶ âyeti, insanın aceleyle yaptığı olumsuz isteklerin ilahî hikmet gereği hemen karşılık bulmamasının bir rahmet olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, aceleciliğin yalnızca bireysel bir zaaf değil, kontrol altına alınmadığında insanın varlığını tehdit eden bir eğilim olduğunu göstermektedir.

Günümüzde ise insanın bu aceleci yapısı, teknolojik gelişmeler ve hızlı sonuç alma arzusu ile birleşerek toplumsal ve ekolojik boyutta daha geniş çaplı sorunlara yol açmaktadır. Kısa sürede hedefe ulaşma isteği, ahlaki denetimden yoksun kaldığında, toplumun ve doğanın dengesini bozan çevresel yıkımlara zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda insanın aceleciliği, yalnızca bireysel davranışlarla sınırlı kalmayan toplumsal düzeni ve ekolojik dengeyi tehdit eden çok boyutlu bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. Depremler ve İlâhî Uyarı Boyutu

Zaman zaman öyle olaylar ve felaketler meydana gelir ki, o anlarda sözler kifayetsiz kalır insan kendi güçsüzlüğünü en açık biçimde idrak eder. Böyle anlar, insanın varlık âlemi içindeki konumunu ve sınırlılığını hatırlatan derin tecrübeler olarak karşımıza çıkar. Bu tür afetler kimi zaman imtihan, kimi zaman ilâhî bir ikaz yahut uyarı niteliğinde değerlendirilmektedir. İslâm düşüncesinde bu olayların yalnızca doğal sebeplerin sonucu olmadığı, aynı zamanda ilâhî iradenin hikmet yüklü

⁴⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, III:365.

⁴⁵ el-Enfâl Sûresi, 8/32

⁴⁶ Yûnus Sûresi, 10/11.

tecellileri olduğu sıkça vurgulanmıştır. Klasik müfessirlerden Fahreddin Râzî (543-606) Allah Teâlâ, kullarının kendisine yönelip dua etmeleri, saygı ve korku içerisinde tövbe etmeleri için zelzeleleri meydana getirdiğini belirterek bu anlayışı temellendirir.⁴⁷ Râzî'ye göre, yeryüzünde meydana gelen sarsıntılar yalnızca jeolojik hareketler değil, aynı zamanda insanları gaflet uykusundan uyandırmaya yönelik ilâhî bir hatırlatmadır. Dolayısıyla bu tür hadiseler, hem kudret-i ilâhiyeyi tefekkür etmeye hem de manevî bir yenilenmeye vesile olmaktadır. Yine zikrettiğimiz eski kavimlerde meydana gelen depremler, salt doğal afetler değil, toplumsal adaletsizlik, iman inkârı vb. ahlâkî çöküşün karşılığında gelen ilahi ikazlar olarak tasvir edilir. Bu kıssalar, günümüz insanı için de ahlâkî sorumluluk bilincine davet niteliği taşır.

Bir diğer hususta nimetlere karşı şükürsüzlüktür. İnsan zamanla sahip olduğu imkânların kaynağını kendisinde görme yanılgısına sürüklenmektedir. Böylece evrendeki kusursuz düzenin ve dengenin, ilahî bir kudretin eseri değil de doğanın kendi iç işleyişinden ibaret olduğu düşüncesine yönelebilmektedir. Oysa ne zaman ve nerede gerçekleşeceği öngörülemeyen, olağanüstü güçte etkiler ortaya koyan doğal afetler, özellikle depremler, insanın alışkanlık hâline getirdiği düzenin aslında kırılgan bir lütuf olduğunu hatırlatır niteliktedir. Kur'ân'da insanın yaratılışından başlayarak, denizlerde gemilerin batmadan seyretmesi, rüzgârların bereket müjdecisi olması, gece ve gündüzün kusursuz döngüsü gibi sayısız örnek üzerinden nimet bilinci ve şükür sorumluluğu vurgulanmaktadır.⁴⁸ Bu çerçevede, depremlerin ortaya koyduğu sarsıcı gerçeklik, insanın hem doğa hem de Yaratıcı karşısındaki bağımlı ve sınırlı konumunu fark etmesi için güçlü bir hatırlatmadır.

İnsan, üzerinde güvenle yürüdüğü yeryüzünü çoğu zaman değişmez, sarsılmaz ve kalıcı bir zemin olarak algılar. Oysa Kur'ân'da defalarca vurgulandığı üzere, yeryüzü de tıpkı insan gibi yaratılmış,⁴⁹ dolayısıyla geçici bir varlıktır. Sapasağlam görünen bu zemin, ilahî kudretin dengesine bağlı olarak bir anda sarsılabilir ve insanın mutlak güven duygusunu yerle bir edebilir. Depremler, bu bağlamda yalnızca jeolojik bir olay değil, aynı zamanda insanın “güven” olarak addettiği zeminin aslında emanet olduğunu hatırlatan uyarılardır. Böylece yeryüzünün geçiciliği hem ontolojik hem de manevî bir gerçeklik olarak insanı tevazuya, farkındalığa ve şükre davet eder.

⁴⁷ Fahrüddin Râzî, *et-Tefsîr-i Kebîr* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), III/106.

⁴⁸ el-Furkan, 25/62.

⁴⁹ el-Bakara 2/29; el-Kâf 50/7; en-Nebe' 78/6-7.

Yeryüzünde meydana gelen deprem, kuraklık, kıtlık, ürün azalması ve benzeri musibetler ile insanın kendi nefsinde karşılaştığı hastalık, sıkıntı ve geçim darlığı gibi durumlar, gelişi güzel ortaya çıkan olaylar değildir. Bunların tamamı, meydana gelmeden yazılmıştır. Özellikle deprem gibi sarsıcı hadiseler, yalnızca tabîi sebeplerle açıklanan fiziksel olaylar olmanın ötesinde, ilahi irade ve hikmetin bir tecellisi olarak değerlendirilir. Bu durum, insanın karşılaştığı afetlerin Allah'ın bilgisi ve takdiri dışında olmadığını, aksine önceden belirlenmiş bir ölçü ve düzen içinde gerçekleştiğini ortaya koyar. Dolayısıyla deprem hem maddi sebeplerin sonucu hem de ilahi kudretin bir tecellisi olarak, insana sınırlılığını hatırlatan ve onu düşünmeye sevk eden bir yön taşır.⁵⁰

3. İnsanın Farkındalığı ve Sorumluluğu

Depremler, insana hem doğa üzerindeki sınırlı gücünü hem de Allah'a karşı sorumluluğunu hatırlatan ilahî uyarılardır. Kur'ân'a göre insan, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılmış ve yaratıcının istediği şekilde bir düzende korumakla mükelleftir. Bu görev, yalnızca doğayı korumayı değil, aynı zamanda ahlakî sorumluluğu da kapsar. Çünkü yeryüzündeki düzenin bozulması, çoğu zaman insanların hem fiziksel hem de manevi hatalarından kaynaklanır. Nitekim Kur'ân'da, insanların elleriyle yaptıkları yanlışlar sebebiyle karada ve denizde bozulma meydana geldiği bildirilir.⁵¹ Bu âyet, çevreye zarar vermek kadar, günahlara yönelmenin ve ahlaki yozlaşmanın da toplumların dengesini bozabileceğine işaret eder. Allah, bir toplumu, onlar kendilerindeki durumu değiştirmedikçe değiştirmez.⁵² Bu ise afetlerin insanlara hem tedbir almayı hem de nefis ve ahlaki arınmayı hatırlattığını gösterir. Afetler karşısında sabır, tevbe, yardımlaşma ve şükür ise müminin olgunluğunu yansıtır. Kur'ân'da, musibetlerle sınanan ve sabreden kimseler müjdelenmiştir.⁵³ Dolayısıyla afetler, yalnızca maddi bir sarsıntı değil, aynı zamanda insanın günahlardan uzak durarak, iyiliğe yönelmesi ve emanete sahip çıkması için bir farkındalık vesilesidir.

Yine depremler toplumlarda “belirsizliğe tahammülsüzlük” gibi psikolojik rahatsızlıklarda meydana getirebilmektedir.⁵⁴ İnsanın hayatında belirsizlikler her

⁵⁰ Muhammed Sıddîk Hasan Han el-Kannevcî, *Fethu'l-beyân fî mekâşıdi'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b İbrâhim el-Ensârî (Sayda - Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 13/419.

⁵¹ er-Rûm, 30/41.

⁵² Ra'd, 13/11.

⁵³ Bakara, 2/155.

⁵⁴ Mûcahit Akkaya - Asiye Dursun, “Earthquake fear, sleep quality and intolerance of uncertainty: A study of adults with earthquake experience”, *Turkish Journal of Clinical Psychiatry* 28/1 (2025), 59.

zaman vardır. İmtihanlar, hastalıklar veya doğal afetler gibi durumlar çoğu zaman kontrolümüz dışında gelişir. Bu belirsizliklere karşı tahammülsüzlük, insanın psikolojik ve ruhsal dengesini zorlar, kaygı ve endişeyi artırır. Kur'ân ve İslam düşüncesinde ise belirsizlikler, sabrın ve tevekkülün sınandığı birer vesiledir. Sabır, sadece sıkıntılara dayanmak değil, aynı zamanda belirsizlikler karşısında rehavete kapılmadan imanının gereği yaratıcının emri doğrultusunda hayatına devam etmek olarak tanımlanır. Kader anlayışı ile birleştğinde, insan yaşadığı olayların tamamen tesadüf olmadığını, her şeyin Allah'ın bilgisi ve izni dahilinde gerçekleştiğini bilir; bu farkındalık, kaygıyı azaltır ve belirsizlikler karşısında içsel bir dinginlik sağlar. Dolayısıyla sabır ve kader bilinci, belirsizliğe tahammülsüzlüğü azaltan, insanı psikolojik olarak güçlendiren ve davranışlarını sorumlulukla yönlendiren bir rehber niteliğindedir.

4. Kur'ân Işığında Depremlere Karşı Ahlâkî ve Manevî Önlemler

Bizi ve bütün evreni yoktan var eden, yaratan ve yaşatan, her türlü övgüye layık olan yüce Allah'tır. Tıpkı kâinatı yarattığı gibi, meydana gelen felaketleri de O takdir etmiştir. Bu olaylar karşısında insanın gücü sınırlıdır, her ne kadar önlemler almaya çalışsa da onları tamamen engelleyemez. İşte bu noktada Kur'ân ve özellikle peygamber kıssaları, bizlere doğru davranış ve kurtuluş yolunu göstermektedir. Nûh (a.s) kavmine Allah'a yönelip tövbe etmelerini öğütlemiş ve şöyle buyurmuştur: "İstiğfar edin ki Rabbiniz sizlere gökten faydalı ve yeterli miktarda yağmur göndersin." Kuraklık, hayatı doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen büyük bir musibettir. Zira insanın yaşamını sürdürebilmesi için hayvanlar ve bitkilerin varlığı hayati önem taşır ve bunların yokluğu ciddi sıkıntılara yol açar. Hz. Ömer (r.a) minberde Allah'tan yağmur talep ederken mağfîret dilemiş ve bazı âyetler okumuştur. Bunların arasında Nûh sûresi 10 ve 11. âyetleri de bulunmaktadır. Benzer biçimde Hasan-ı Basri'ye kıtlık sebebiyle şikâyetle bulunan bir kişiye, o da Allah'a yönelip tövbe etmesini tavsiye etmiştir. Bu örnekler, doğa olayları ve çeşitli sıkıntılar karşısında manevî farkındalık, sabır ve istiğfarın insan için en gerçek kurtuluş yolları olduğunu bizlere gösterir.

Önemli bir diğer hususta duadır. Dua, insanın varlığından beri süregelen, sürekli bir ihtiyaçtır. Yüce bir varlığa inanan herkes, hayatının belli dönemlerinde mutlaka dua etme gereksinimi hisseder. Çünkü insan, karşılaştığı olaylar, sıkıntılar ve üzüntüler karşısında tek başına çoğu zaman yeterli olamaz. Özellikle depremler gibi ani ve yıkıcı afetler, insanın çaresizliğini ve acizliğini derinden hissettiren olaylardır.

Bu tür durumlarda Allah'a sığınmak, O'ndan yardım dilemek ve O'nun yardımıyla güvenliğe kavuşmak hayati önem taşır. Âfetlerle ilgili kıssaları incelediğimizde, Hz. Mûsâ (a.s) ve yanındaki 70 kişinin depreme yakalanmaları, ardından Hz. Mûsâ'nın Allah'a yalvararak bağışlanma dilemesi ve duasının kabul olması⁵⁵ önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu olay, dua ve mağfiret talebiyle felaketlerden kurtulmanın, insanın acizliğini kabul ederek Allah'a yönelmesinin önemini bizlere göstermektedir. Hz. Mûsâ (a.s)'ın gösterdiği bu tavır, afetler karşısında yalnızca tedbir almakla yetinmeyip hem fiili hem de kavli dua ile Allah'a sığınmanın gerekliliğini vurgular.

Yine âfetler karşısında Allah'a sığınarak kurtuluşa ermenin anlatıldığı kıssalardan birisi de Yûnus (a.s) Peygamberin kavminin anlatıldığı kıssadır. Ninova halkı, Hz. Yûnus (a.s)'ın kavmi olarak Kur'ân'da ibret verici bir örnekle anlatılır.

“Azabımız geldiği zaman iman etmiş ve bu imanı da kendine fayda vermiş bir tek ümmet olsaydı ya! Ancak Yûnus kavmi bundan hariçtir. Onlar iman edince dünya hayatında onlardan rüsvalık azabını kaldırdık ve onları bir süreye kadar faydalandırdık.”⁵⁶

Âyeti, bu olayın özünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Rivâyete göre Ninova halkı, azaba delalet eden alametleri gördüklerinde yaklaşan ilahî cezayı fark etmiş, korku ve pişmanlık içinde yaşlı bir bilgeye başvurarak kendilerine ne yapmaları gerektiğini sormuşlardır. Bilge kişi onlara şu duayı öğretmiştir:

“Ey hiçbir canlının olmadığı zaman hep var olup hayat sahibi olan Rabbim! Ey ölüleri dirilten hayat sahibi Rabbim! Ey hep diri olan, asla ölmeyen Rabbim! Senden başka ilah yoktur, yalnızca sen varsın Rabbim!”⁵⁷

Azap bulutları üzerlerine kadar yaklaşmışken, onlar samimi bir şekilde tövbe edip dua etmeye, haksız yere aldıkları malları sahiplerine geri vermeye ve birbirlerinden helallik istemeye başlamışlardır. Bu içten dönüşleri sebebiyle Allah tövbelerini kabul etmiş ve üzerlerinden azabı kaldırmıştır.⁵⁸ Yûnus (a.s)'ın kavminin kıssası, insanın en zor anında bile pişmanlıkla Rabbine yönelmesinin kurtuluşa vesile olabileceğini göstermekte, ayrıca ilim ehline danışmak, günahlardan vazgeçip tevbe etmek ve kul

⁵⁵ el-A'râf 7/155.

⁵⁶ Yûnus, 10/98.

⁵⁷ Abdullah b Ahmed b Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve haķâ'îku't-te'vîl* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 1/1/60.

⁵⁸ Muhammed b Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' Li-Ahkâmî'l-Kur'ân* (İstanbul: Buruc Yayınları, 2020), 8/VIII/592.

haklarını ödeyerek Allah’a sığınmak gerektiğini öğütleyen derin bir mesaj taşımaktadır.

Günümüzde sosyal ilişkiler, hukuk, dini iş ve işlemler vb. artık kurumsal yapılar aracılığıyla yürütülmektedir. Depremlerden korunma ve afet öncesi alınacak tedbirler de ilgili kurumların belirlediği sistemler doğrultusunda uygulanmaktadır. Kur’ân perspektifinden incelediğimiz kurtuluş yolları da yalnızca bu tür kurumsal rehberlik ve düzenlemelerle etkili şekilde hayata geçirilebilir. Deprem öncesi veya sonrasında yapılacak dualar, sabır ve kadere rıza gibi manevi önlemler, ilim sahiplerinin yönlendirmesiyle doğru zaman ve yöntemle gerçekleştirildiğinde gerçek fayda sağlar. Bu nedenle, afetleri önlemeye çalışan kuruluşlarla iş birliği içinde, manevi kurtuluş yöntemlerinin belirlenip uygulanmasını sağlayacak özel birimler oluşturmak hayati öneme sahiptir.

Sonuç

Depremler, Kur’ân perspektifinde insanın sorumluluğunu hatırlatan, ahlaki ve manevi boyutları olan birer imtihan vesilesi, insanın doğaya karşı sorumsuzluğunun sonucu veya ilahi ikaz olarak değerlendirilmiştir. İncelenen âyetler ve peygamber kıssaları, depremlerin yalnızca yer kabuğundaki jeolojik hareketlerin sonucu olmadığını; bireysel ve toplumsal davranışların, ahlaki sapmaların da bu olaylarla ilişkilendirildiğini göstermektedir. İnsan, yeryüzündeki nimetlerin ve doğanın bir emanetçisi olarak yaratılmıştır. Emanete uygun davranmadığı, adaleti ve doğruluğu gözetmediği takdirde, yaşadığı felaketlerin hem doğa hem de toplumsal düzen açısından sonuçları olacağı Kur’ân’da vurgulanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de geçen “zelzele”, “rafce” gibi kavramlar, depremlerin farklı bağlamlarda ele alındığını ortaya koymaktadır. Bu kavramlar hem kıyametin dehşetini hem geçmiş kavimlerin helakini hem de insanın iman ve ahlaki duruşunun sınanmasını ifade etmektedir. Özellikle Hz. Şuayb (a.s) ve Hz. Sâlih (a.s) kıssaları, toplumların ekonomik, sosyal ve ahlaki sorumluluklarından kaçınmasının sonuçlarını ve ilahi ikazlarla karşılaştıklarında başlarına gelen hakikatleri açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede depremler, yalnızca doğa olayları değil, aynı zamanda insanların eylemlerine karşılık gelen sonuçlar olarak da okunmalıdır.

Depremlerin imtihan boyutu, insanın sabrını, tevekkülünü, sorumluluğunu ve adaleti uygulama yetisini test eden bir mekanizma olarak ortaya çıkar. Bakara sûresi 155. âyetinde de belirtildiği gibi, insan çeşitli zorluklar ve sıkıntılar aracılığıyla

sınanmakta, sabredenler ise müjdelenmektedir. Bu bağlamda deprem ve diğer afetler, insanın maddi ve manevi sorumluluklarını hatırlaması, aceleci ve düşüncesiz davranışlardan uzak durması, doğaya zarar vermemesi ve toplumsal adaleti gözetmesi için bir vesile olarak işlev görmektedir. İnsan aceleciliği, bilgisizlik veya ahlaki ihmaller sonucunda çevresel ve toplumsal yıkımlara yol açabilmektedir. Bu nedenle Kur'ân perspektifinde, felaketler hem bireysel hem de toplumsal sorumluluğun fark edilmesine hizmet eder.

Kur'ân'daki ilahi uyarılar ve kıssalar, depremler gibi felaketlerin yalnızca fiziksel değil, manevi ve ahlaki sonuçlar taşıdığını da ortaya koymaktadır. Nimetlerin farkında olmama, küresel ölçekte çevresel bozulmalar ve teknolojik acelecilik, afetlerin etkilerini artıran etmenler olarak değerlendirilmiştir. İlahi mesaj, insanı hem doğaya hem de Yaraticıya karşı sorumluluklarını hatırlamaya çağırır. Bu bağlamda depremlere karşı alınacak tedbirler, yalnızca fiziksel önlemlerle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda manevî ve ahlaki bilinçle desteklenmelidir. Kur'ân'ın önerdiği tevbe, dua, sabır ve kader bilinci, insanın hem psikolojik dayanıklılığını güçlendirmekte hem de belirsizlikler karşısında rehavete kapılmadan sorumluluk almasını sağlamaktadır.

Günümüz dünyasında sosyal ilişkiler, hukuk ve afet öncesi tedbirler kurumsal yapılar aracılığıyla yürütülmektedir. Depremlerden korunma hem modern bilimsel yöntemlerle hem de Kur'ân perspektifinden ele alınan manevi tedbirlerle mümkün olmaktadır. Bu doğrultuda, Kur'ânî perspektifle kurtuluş yolları ancak kurumsal rehberlik ve planlamayla etkin bir biçimde hayata geçirilebilir. Afet öncesinde alınacak tedbirler, afet anında doğru davranışların belirlenmesi ve afet sonrasında manevi iyileşme süreçleri, ilim sahipleri ve ilgili kuruluşlar arasında iş birliğiyle yürütüldüğünde en yüksek faydayı sağlar.

Deprem olgusu yalnızca doğal bir süreç olarak değil, aynı zamanda insanın ahlaki, toplumsal ve manevi sorumluluklarını hatırlatan bir imtihan ve ilahi uyarı olarak değerlendirilmelidir. Kur'ân ve peygamber kıssaları ışığında, insan hem fiziksel tedbirler almalı hem de manevi olarak kendini hazırlamalıdır. Sabır, tevbe, dua ve şükür gibi manevî uygulamalar, insanın felaketler karşısında direnç kazanmasını, çevresel ve toplumsal düzeni gözetmesini ve ilahi hikmetle uyumlu bir yaşam sürmesini mümkün kılar. Depremler, böylece yalnızca yıkıcı güçleriyle değil, insanın bilinçlenmesi, sorumluluk kazanması ve ahlaki olgunluk geliştirmesi açısından da bir öğretici olgu olarak karşımıza çıkar

Kaynakça | References

- Akın, Galip. “Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 2 (2006), 30.
- Akkaya, Mücahit - Dursun, Asiye. “Earthquake fear, sleep quality and intolerance of uncertainty: A study of adults with earthquake experience”. Turkish Journal of Clinical Psychiatry 28/1 (2025), 59-70.
- Arsılantaş, Nuh. “Zelzele”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/227-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Beydâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd `Abdullâh b Ömer b Mu\hammed el-. Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2017.
- er-Ri'âse el-`Âmme li-îdârat el-Buhûs el-`İlmiyye ve'd-Da've ve'l-İrşâd. Mecelletu'l-Buhûs el-İslâmiyye. Suudi Arabistan: El-Ri'âsâ el-`Âmme li-îdârat el-Buhûsü'l-`İlmiyye vel-İftâ' ve ed-De've vel-İrşâd, 2012.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b Ahmed b el-Herevî el-. Tehzîbü'l-Luğa. ed. Muhammed Avd Mir'ab. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Fahrüddin Râzi. et-Tefsîr-i Kebîr. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.
- Halîl b. Ahmed, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. Kitâbü'l-`Ayn. ed. Mehdî Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2010.
- Halil b. Ahmet. Kitâbü'l Ayn. 8 Cilt. Mektebetü Hilal, 2010.
- İbn Manzûr, Muḥammad b. Mukarram b. Ali. Lisân'ül-Arab. ed. el-Yâzıcı, others. Beyrut: Dâr Sâdır, 3. Basım, 1994.
- İşçi, Coşkun. “Araştırma Enstitüsü Ulusal Deprem İzleme Merkezi”. Journal of Yasar University.
- Kannevcî, Muhammed Sıddîk Hasan Han el-. Fetḥu'l-beyân fî mekâşîdî'l-Kur'ân. ed. Abdullah b İbrâhim el-Ensârî. Sayda - Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.
- Karaman, Hayreddin vd. Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kılınç, Yusuf. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikredilen Doğal Âfetler ve İnsan Üzerindeki Etkileri. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Köksal, M. Âsım. Peygamberler Tarihi. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Kurtubî, Muhammed b Ahmed el-. el-Câmi' Li-Ahkâmî'l-Kur'ân. İstanbul: Buruc Yayınları, 2020.
- Merâgî, Ahmed b Mustafa el-. Tefsîrû'l-Merâgî. Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Muştafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1. Basım, 1946.
- Müellifler Heyeti. el-Beyân Mecmuası 26 (1986), 226.
- Nesefî, Abdullah b Ahmed b Mahmûd en-. Medârikü't-tenzîl ve ḥaḳâ'ıku't-te'vîl. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.

- Özkalp, Enver. “Teeknoloji ve Çevre”. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 10/1 (31 Aralık 1992), 381-417.
- Polat, İlyas - Kara, Ömer. “Bitki Besin Elementleri: Kaynakları, İşlevleri, Eksik ve Fazlalıkları”. Bartın Orman Fakültesi Dergisi 19 (2017), 218.
- Sifil, Ebubekir. Müslümanca Bir Hayat İçin. İstanbul: Rihle Kitap, 2020.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. Câmi'ü'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân. Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, Tarihsiz., ts.
- Zemahşerî, Mahmûd b Ömer b Muḥammed ez-. el-Keşşâf. ed. Muhammed Coşkun vd. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016

İnternet Kaynakları

- Colorado State University. “Glacier Melt and Seismic Activity.” warnercnr.source.colostate.edu. Erişim 20 Ekim 2025. <https://warnercnr.source.colostate.edu/climate-change-earthquake-frequency/>
- GFZ German Research Centre for Geosciences. “More earthquakes due to global warming.” gfz.de. Erişim 22 Ekim 2025. <https://www.gfz.de/en/press/news/details/mehr-erdbeben-durch-menschengemachten-klimawandel>
- MIT EAPS. “Study: Heavy Snowfall and Rain May Contribute to Some Earthquakes.” eaps.mit.edu. Erişim 22 Ekim 2025. <https://eaps.mit.edu/news-impact/study-heavy-snowfall-and-rain-may-contribute-to-some-earthquakes/>

Afet Bilincinin İnşasında Tedbir ve Tevekkül Bütünlüğü: 6 Şubat Depremleri ve Bütüncül Din Eğitimi Modeli

Mustafa Cabir Altıntaş

[0000-0002-8991-7047](https://orcid.org/0000-0002-8991-7047)

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Şırnak, Türkiye

<https://ror.org/01fcvk23>

mcabiraltintas@sirnak.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, afet bilincinin kazandırılmasında din eğitiminin rolünü teolojik temeller, psiko-sosyal etkiler ve müfredat uygulamaları bağlamında derinlemesine analiz etmektir. Çalışma, İslam toplumlarında yaygın olan geleneksel kadercilik (fatalizm) anlayışı ile proaktif risk yönetimi arasındaki gerilimi irdeleyerek, Türkiye’deki din eğitimi politikaları için afet bilincini merkeze alan bütüncül bir yaklaşım geliştirmeyi hedeflemektedir. Nitel araştırma deseninde kurgulanan çalışmada, doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler sonrası Türkiye’de yapılan saha araştırmaları, Endonezya ve Japonya’daki afet eğitimi uygulamaları ve John Hick’in teodise tartışmalarını içeren literatür; betimsel içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Analizler, dinin afet yönetiminde çift yönlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bir yanda ilahi ceza odaklı teolojik dil, risk algısını zayıflatarak fatalist bir tutuma yol açarken; diğer yanda doğru yapılandırılmış dini başa çıkma mekanizmaları, travma sonrası büyüme ve psikolojik sağlamlık sağlamaktadır. Ayrıca, sivil toplum temelli yaygın din eğitimi uygulamalarının toplumsal direnci artırmada kritik bir işleve sahip olduğu tespit edilmiştir. Din eğitimi, afetleri salt bir imtihan veya kader düzleminde değil; insan sorumluluğunu (ihtiyar) ve nedenselliği (Sünnetullah) önceleyen bir perspektifle ele almalıdır. Bu doğrultuda çalışma, din eğitimi müfredatında afetler karşısında takınılması gereken bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tutumları doğru bir şekilde yönlendirecek bir içerik restorasyonu öngören "Afet Bilinci Odaklı Bütüncül Din Eğitimi Yaklaşımı"nı önermektedir.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi; Afet Bilinci; Dini Başa Çıkma; Teodise; 6 Şubat Depremleri.

Öne Çıkanlar

- Bu araştırma, din eğitiminin afetleri salt bir imtihan veya pasif kadercilik (fatalizm) düzleminde değil; insan iradesini (ihtiyar) ve doğa yasalarını (sünnetullah) önceleyen proaktif bir sorumluluk perspektifiyle ele alması gerektiğini öne sürmektedir.
- Dini inançlar afet yönetiminde çift yönlü bir etkiye sahiptir; ilahi ceza odaklı geleneksel teolojik dil risk algısını zayıflatırken, doğru yapılandırılmış dini başa çıkma mekanizmaları travma sonrası büyüme ve psikolojik sağlamlık sağlamaktadır.
- Afetlerin "ilahi bir ceza" olarak kodlanması travmayı derinleştirmekte olup; olayların teodise bağlamında insanın ahlaki sorumluluğunu test eden bir "ruhsal eğitim sahası" olarak yorumlanması toplumsal direnci artırmaktadır.
- Kader, tevekkül ve musibet kavramları; din görevlilerinin söylemlerinde ve örgün din eğitimi müfredatında (DKAB, İHL) korku veya pasif kabulleniş yerine, "sahih tevekkül" ve "tedbir ahlakı" çerçevesinde yeniden yapılandırılmalıdır.
- Türkiye'deki din eğitimi politikaları için örgün ve yaygın eğitim kurumlarını, sivil toplum kuruluşlarını (STK) ve okul-toplum iş birliğini kapsayan "Afet Odaklı Bütüncül Din Eğitimi Modeli" önerilmiştir.

Atıf Bilgisi

Altıntaş, Mustafa Cabir. "Afet Bilincinin İnşasında Tedbir ve Tevekkül Bütünlüğü: 6 Şubat Depremleri ve Bütüncül Din Eğitimi Modeli". *ÂŞÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 257-290. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19912625>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	5 Nisan 2026
Kabul Tarihi	29 Nisan 2026
Yayın Tarihi	30 Nisan 2026
Hakem Sayısı	İki İç Hakem-İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
YZ Etik Beyan	Bu çalışmanın dil düzenleme ve çeviri aşamasında Gemini yapay zeka uygulaması kullanılmış; tüm çıktıların doğruluğu yazar tarafından kontrol edilerek nihai metin oluşturulmuştur.
Etik Beyan	Bu araştırma; klinik, deneysel veya insan/hayvan denekler üzerinde gerçekleştirilen nicel/nitel bir saha çalışması (anket, mülakat, odak grup çalışması vb.) niteliği taşımamaktadır. Çalışma, tamamen literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemlerine dayalı olarak hazırlandığından, TR Dizin "Etik Kurul İzni Gerektiren Çalışmalar" yönergesi kapsamında değerlendirilmemekte olup etik kurul kararı gerektirmemektedir. Çalışmanın tüm süreçlerinde ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiği kurallarına titizlikle riayet edilmiştir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiebyu@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim 17 Amaçlar için Ortaklıklar
Dizinler	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisans	CC BY-NC 4.0

The Unity of Precaution and *Tawakkul* in Building Disaster Awareness: The February 6 Earthquakes and a Holistic Religious Education Model

Mustafa Cabir Altıntaş

0000-0002-8991-7047

Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Şırnak, Türkiye

<https://ror.org/01fcvk23>

mcabiraltintas@sirnak.edu.tr

Abstract

The primary objective of this study is to comprehensively analyze the role of religious education in fostering disaster awareness, specifically within the contexts of theological foundations, psycho-social impacts, and curriculum implementations. By examining the tension between the traditional fatalistic mindset prevalent in Islamic societies and proactive risk management, this study aims to develop a holistic approach centered on disaster awareness for religious education policies in Turkey. Designed as a qualitative study, the research employs the document analysis method. The literature—comprising field studies conducted in Turkey following the February 6, 2023, Kahramanmaraş-centered earthquakes, disaster education practices in Indonesia and Japan, and discussions on John Hick's theodicy—was examined utilizing a descriptive content analysis technique. The analyses indicate that religion exerts a twofold impact on disaster management. On the one hand, a theological discourse centered on divine punishment diminishes risk perception, thereby fostering a fatalistic attitude; on the other hand, properly structured religious coping mechanisms facilitate post-traumatic growth and psychological resilience. Furthermore, civil society-based non-formal religious education practices have been found to play a critical role in enhancing societal resilience. Religious education must approach disasters not merely through the lens of a divine test or predestined fate, but rather from a perspective that prioritizes human agency and causality (*Sunnatullah*). In this regard, the study proposes a "Disaster Awareness-Oriented Holistic Religious Education Approach," which envisions a content restoration within the religious education curriculum to properly guide the cognitive, affective, and behavioral attitudes required in the face of disasters.

Keywords: Religious Education; Disaster Awareness; Religious Coping; Theodicy; February 6 Earthquakes.

Highlights

- This research asserts that religious education should address disasters not merely as divine trials or through passive fatalism, but from a proactive responsibility perspective that prioritizes human free will (*ikhtiyar*) and the laws of nature (*Sunnatullah*).
- Religious beliefs exert a bidirectional influence on disaster management; while traditional theological discourse focused on divine punishment weakens risk perception, properly structured religious coping mechanisms facilitate post-traumatic growth and psychological resilience.
- Framing disasters as "divine punishment" deepens trauma, whereas interpreting these events within the context of theodicy as a "spiritual training ground" that tests human moral responsibility significantly enhances social resilience.
- The concepts of destiny, reliance on God (*tawakkul*), and calamity must be restructured in the discourses of religious officials and formal religious education curricula around "*tawakkul*" and the "ethics of precaution," replacing paradigms of fear or passive acceptance.
- A "Disaster-Oriented Holistic Religious Education Model" is proposed for religious education policies in Türkiye, encompassing formal and non-formal educational institutions, non-governmental organizations (NGOs), and school-community collaboration.

Citation

Altıntaş, Mustafa Cabir "The Unity of Precaution and *Tawakkul* in Building Disaster Awareness: The February 6 Earthquakes and a Holistic Religious Education Model". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies*, Earthquake and Religion Special Issue (April 2026). 257-290. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19912625>

Article Information

<i>Date of submission</i>	05 April 2026
<i>Date of acceptance</i>	29 April 2026
<i>Date of publication</i>	30 April 2026
<i>Reviewers</i>	Two Internal-Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>AI Ethics Statement</i>	Linguistic refinement and translation of this work were assisted by Gemini AI. The final manuscript was meticulously reviewed and approved by the author for factual and stylistic accuracy.
<i>Ethical Statement</i>	This research is not a clinical, experimental, or quantitative/qualitative field study (e.g., survey, interview, focus group) involving human or animal subjects. As the study is based entirely on literature review and document analysis methods, it does not fall within the scope of the TR Dizin directive on "Studies Requiring Ethics Committee Approval," and therefore, ethics committee approval is not required. National and international research and publication ethics guidelines were strictly adhered to throughout all stages of the study.
<i>Plagiarism checks</i>	Yes- intihal.net
<i>Ethics committee</i>	Not subject to ethical clearance.
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	asardergisiebyu@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	4 Quality Education 17 Partnerships for the Goals
<i>Dizinler</i>	ERIH PLUS (31.03.2025)
<i>Lisance</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Doğal afetler, yalnızca fiziksel yıkımlara yol açan jeolojik ve meteorolojik olaylar değil, aynı zamanda toplumların inanç sistemlerini, anlam dünyalarını ve eğitim politikalarını derinden sarsan çok katmanlı psiko-sosyal olgulardır. Özellikle Türkiye gibi aktif fay hatları üzerinde bulunan ve tarihsel süreçte sık sık yıkıcı depremlerle yüzleşen ülkelerde, bir afet kültürü oluşturulması hayati bir zorunluluktur. Ancak mevcut afet yönetimi literatürü incelendiğinde, odak noktasının büyük ölçüde mühendislik, şehir planlama, lojistik ve kriz yönetimi gibi teknik alanlarda toplandığı; meselenin zihniyet inşası ve manevi eğitim boyutunun ise ikincil planda kaldığı görülmektedir. Oysa afet bilinci eğitimi, yalnızca fay hattı hareketlerini, bina sağlamlığını veya toplanma alanlarını anlatan teknik ve rasyonel bir süreçten ibaret görülemez. Tıpkı modern eğitim disiplinlerinde olduğu gibi, afet eğitime de pozitivist ve seküler bir paradigmanın ötesine geçerek ontolojik ve manevi bir bakış açısı dâhil edilmelidir. Nitekim maneviyattan ve ilahi/teolojik bir anlam arayışından yoksun, sadece maddi kurtuluşu önceleyen bir afet eğitimi sığ kalacak ve bireyin afet sonrasında yaşayacağı varoluşsal travmaları iyileştirmede yetersiz olacaktır. İnsan, kendi benliğinin ötesine geçerek daha büyük bir evrenin bilincine ancak dini ve manevi bir perspektifle ulaşabilir.¹ Bununla beraber bireylerin risk algısını, tehlike karşısındaki tutumlarını ve kriz anındaki davranış kalıplarını belirleyen en güçlü faktörlerden biri kültür ve dindir.²

Orta Doğu ve İslam coğrafyasında yürütülen çalışmalar, dinin afet algısında belirleyici ve dönüştürücü bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu etki, literatürde genellikle iki zıt kutupta tartışılmaktadır. Birinci kutupta, afetlerin sadece "ilahi bir ceza", "gazap" veya "değiştirilemez bir yazgı" olarak algılanması (fatalizm), bireylerin önleyici tedbir alma motivasyonunu düşürerek pasif bir kabullenişe ve öğrenilmiş çaresizliğe yol açmaktadır.³ İkinci kutupta ise İslam düşüncesinin özündeki ilim (bilgi), ihtiyar (irade) ve Sünnetullah (doğa yasaları) kavramları, afet riskini azaltmada güçlü bir motivasyon kaynağı olarak işlev görmektedir.⁴ Bu noktada

¹ Mustafa Cabir Altıntaş, "Dini, Ahlaki ve Eğitimsel Açıdan Turizm: Akademik Bir Değerlendirme", *Tourism and Recreation* 6/2 (2024), 382-385.

² Furqan I. Aksa, "Islamic perspectives in disaster: An alternative to changing fatalistic attitudes", *Jambá: Journal of Disaster Risk Studies* 12/1 (2020), 1.

³ Hoda Baytiyeh - Mohamad K. Naja, "Can education reduce Middle Eastern fatalistic attitude regarding earthquake disasters?", *Disaster Prevention and Management* 23/4 (2014), 343.

⁴ Aksa, "Islamic perspectives in disaster:", 2.

temel sorun dinin ontolojik yapısı değil, din eğitimi süreçlerinin bu kavramları bireylere nasıl aktardığı ve hangi zihniyet kodlarını inşa ettiğidir.

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve 11 ili etkileyerek geniş bir coğrafyada yıkıma neden olan depremler, din eğitiminin afet sürecindeki rolünü yeniden ve acil bir şekilde tartışmaya açmıştır. Deprem sonrası yapılan saha araştırmaları, afetzedelerin yaşadıkları büyük travma ile baş etmede dua, sabır, teslimiyet ve ibadet gibi "dini başa çıkma" mekanizmalarına yoğun şekilde başvurduklarını göstermiştir.⁵ Ancak aynı veriler, toplumda afet bilincinin kader kavramı üzerinden yanlış kodlandığını; tedbir kavramının ise genellikle afet sonrasına ertelendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, din eğitiminin, bireylere afet öncesi tedbir ahlakını kazandırmada daha proaktif bir rol üstlenmesi gerektiğini işaret etmektedir.⁶

Bu bağlamda din eğitimi, sadece inanç esaslarının ve ritüellerin öğretildiği teorik bir alan olmanın ötesine geçmelidir. Endonezya gibi benzer afet riskleri taşıyan Müslüman ülkelerde, afet riskini azaltma stratejilerinin din eğitimi müfredatına (fıkıh, akaid, ahlak) entegre edildiği ve bunun toplum direncini artırdığı görülmektedir.⁷ Benzer şekilde Japonya örneği, okul tabanlı afet eğitiminin, toplum-okul işbirliği ile nasıl bir güvenlik kültürüne dönüşebileceğinin kanıtıdır.⁸

Bu çalışmanın temel amacı, 6 Şubat depremleri verileri ve küresel örnekler ışığında, din eğitiminin afet bilinci kazandırmadaki rolünü analiz etmek ve bu doğrultuda "Afet Odaklı Bütüncül Din Eğitimi Modeli"ni kavramsallaştırmaktır. Söz konusu model; (1) teolojik/felsefi zemin inşası, (2) örgün eğitim müfredatı, (3) sivil toplum inisiyatifleri, (4) yaygın din eğitimi ve manevi danışmanlık ve (5) okul toplum işbirliği olmak üzere beş temel sacayağı üzerine inşa edilmiştir. Çalışmada öncelikle afet ve din ilişkisi teolojik boyutta ele alınacak, ardından Türkiye'deki mevcut durum ve 6 Şubat sonrası ortaya çıkan ihtiyaçlar irdelenecek ve nihayetinde makalenin ana

⁵ Abdurrahman Demir, *Deprem anı ve sonrası sürecin bireyin dini duygu ve düşüncelerine etkisi: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem örneği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 10. ; Çetin Doğru, "Din eğitiminin imkânları bağlamında doğal afetlerin psiko-sosyal etkileriyle dini başa çıkma: Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremleri örneğinde fenomenolojik bir çalışma", *Harman İlahiyat Dergisi* 53 (2025), 94.

⁶ Süleyman Gümrükçüoğlu, "Din eğitimi açısından doğal afetlerle başa çıkmada temel Kur'anî kavramlar", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 16 (2023), 82.

⁷ Muzani, "Earthquake disaster risk reduction based on Islamic religious education curriculum in Indonesia", *International Journal of Education, Information Technology and Others* 3/2 (2020), 74.

⁸ Koichi Shiwaku vd. (ed.), "School disaster resilience assessment in the affected areas of 2011 East Japan earthquake and tsunami." *Natural Hazards* 82.1 (2016): 333-365.

omurgasını oluşturan bu dört boyutlu modelin teorik ve pratik çerçevesi sunulacaktır.

1. Yöntem

Bu çalışma, afet bilincinin kazandırılmasında din eğitiminin rolünü çok boyutlu olarak incelemeyi amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırmada veri toplama ve analiz aracı olarak doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır.⁹

1.1. Araştırmanın Kapsamı ve Veri Kaynakları

Çalışmanın veri seti, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen ve konuyu farklı boyutlarıyla ele alan üç temel kaynak grubundan oluşmaktadır:

Saha Araştırmaları (Birincil Veri Kaynakları): 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından bölgede yapılan ve afetzedelerin, din görevlilerinin ve öğrencilerin dini algılarını ölçen güncel tez ve makaleler incelenmiştir. Bu kapsamda; Demir'in Kahramanmaraş, Hatay ve Adıyaman'daki afetzedelerle yaptığı mülakatlar¹⁰, Doğru'nun dini başa çıkma üzerine fenomenolojik çalışması¹¹ ve Batır ve İnce'nin¹² din görevlileri üzerine yaptığı araştırmalar, çalışmanın Türkiye ayağını oluşturan temel verilerdir.

Kurumsal Dokümanlar: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın afetlere yaklaşımını, hutbe içeriklerini ve kurumsal raporlarını konu alan çalışmalar taranmıştır.¹³

⁹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 187-193.

¹⁰ Demir, "Deprem anı ve sonrası sürecin bireyin dini duygu ve düşüncelerine etkisi".

¹¹ Doğru, "Din eğitiminin imkânları bağlamında doğal afetlerin psiko-sosyal etkileriyle dini başa çıkma".

¹² İkrâm Batır - Celal İnce, "Din görevlilerinin bir afet biçimi olan deprem hakkındaki algıları", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 5/2 (2023), 98-119.

¹³ Cenksu Üçer - Büşra Zoba - Abdulkadir Çiftçi, "Diyanet İşleri Başkanlığının doğal afetler hakkındaki yaklaşımı", *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (2023), 191-253.

Uluslararası Karşılaştırmalı Literatür: Türkiye'deki verileri küresel bir perspektifle yorumlamak için Endonezya¹⁴ Japonya¹⁵ Nepal¹⁶ ve Haiti¹⁷ örneklerini inceleyen akademik çalışmalar veri setine dahil edilmiştir.

1.2. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Elde edilen veriler, betimsel içerik analizi teknikleri kullanılarak işlenmiştir. Farklı çalışmalardan elde edilen bulgular; "Teolojik Algı", "Psikososyal Başa Çıkma" ve "Eğitimsel İhtiyaçlar" olmak üzere üç ana tema altında sınıflandırılmıştır. Teolojik Analiz kısmında, John Hick'in "Nefs Eğitimi" teodisesi¹⁸ ve "Felaket Teolojisi"¹⁹ kavramları merkeze alınarak, sahadaki ceza/kader algısının felsefi bir eleştirisi yapılmıştır. Pedagojik Analiz olarak ise, Endonezya'daki "Afete Hazır Okul" gibi uluslararası iyi örnekler incelenerek, çalışmanın temel çıktısı olan Afet Odaklı Bütüncül Din Eğitimi Modeli'nin alt bileşenleri (örgün, yaygın ve sivil toplum ayakları) için kuramsal bir zemin oluşturulmuştur.

2. Literatür Taraması ve Teorik Çerçeve

Afet yönetimi literatürü uzun yıllar boyunca konuyu teknik, mühendislik ve lojistik bir problem olarak ele almış; inanç, kültür ve değerler sistemini ikincil planda tutmuştur. Ancak Gaillard ve Texier, afet riskini azaltma çalışmalarında toplulukların dini inançlarının göz ardı edilmesinin, uygulanan politikaların başarısızlığına yol açtığını vurgulamaktadır.²⁰ Bu bağlamda literatür, din ve afet ilişkisini risk algısı ve başa çıkma olmak üzere iki temel ekseninde tartışmaktadır.

2.1. Çift Yönlü Bir Etki: Risk Algısı ve Dini Başa Çıkma

Din, afetler karşısında çift yönlü bir etkiye sahiptir. Sun, Deng ve Qi, dini inançların afet sürecinde iki farklı patika izlediğini belirtir: Birinci patika, bireylerin riski algılama biçimini şekillendirir. Eğer afet sadece "Tanrı'nın cezası" olarak

¹⁴ Zakiyuddin Baidhaw, "The role of faith-based organization in coping with disaster management and mitigation: Muhammadiyah's experience", *Journal of Indonesian Islam* 9/2 (2015), 167-194.; Muzani, "Earthquake disaster risk reduction based on Islamic religious education curriculum in Indonesia".

¹⁵ Shiwaqu vd. (ed.), "School disaster resilience assessment.."

¹⁶ Mikyung Jang vd., "Religion and mental health among Nepal earthquake survivors in temporary tent villages", *Mental Health, Religion & Culture* 21/4 (2018), 329-335.

¹⁷ Jean K. Mesidor - Kaye F. Sly, "Religious coping, general coping strategies, perceived social support, PTSD symptoms, resilience, and posttraumatic growth among survivors of the 2010 earthquake in Haiti", *Mental Health, Religion & Culture* 22/2 (2019), 136-143.

¹⁸ Mehmet Fatih Kalın, "John Hick's theodicy of moral and spiritual development and a critical examination of theodicy", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/4 (2024), 1730.

¹⁹ Yance Z. Rumahuru - Agusthina C. Kakiay, "Issues and approaches in contemporary theological thinking about evil: Rethinking disaster theology", *Open Theology* 6 (2020), 625.

²⁰ Jean C. Gaillard - Pauline Texier, "Religions, Natural Hazards, and Disasters: An Introduction", *Religion* 40/2 (2010), 81-84.

kodlanırsa, bu durum bireyleri pasifize ederek tedbir alma davranışını engelleyebilmektedir. İkinci patika ise afet sonrası süreçte devreye girer; din, sağladığı sosyal destek ve anlamlandırma çerçevesiyle mağdurların psikolojik travmayı atlatmalarında en güçlü sığınak haline gelir.²¹

Literatürdeki temel tartışmalardan biri, dinin afet sonrası süreçte sunduğu iyileştirici ve rehabilite edici gücü korunurken; afet öncesi hazırlık ve zarar azaltma tedbirlerini sekteye uğratan pasif fatalist (kaderci) algının nasıl dönüştürüleceği sorunsalıdır.²² Ghafory-Ashtiany, İslam inancının ontolojik yapısında bu tür pasif bir fatalizmin yer almadığını savunmaktadır.²³ Nitekim Kur'anî perspektif, insanı yeryüzünün halifesi (aktif eyleyen) olarak tanımlar ve doğa olaylarının işleyişini akıl ve bilim (ilm) yoluyla kavramayı emreder. Bu teolojik zeminde afet, salt bir "kader kurbanı olma" veya ilahi bir cezalandırma hali değil; insanın kendisine bahşedilen akli, iradeyi ve tedbir alma sorumluluğunu yerine getirmemesinin bir neticesidir.

Tam bu noktada, geleneksel fatalizm ile proaktif inanç arasındaki ayrımı belirleyen temel mekanizma olarak din eğitimi devreye girmektedir. Toplumsal bellekte yerleşik hale gelen "kaderci" eylemsizlik, dinin özünden ziyade, inancın kültürel ve eksik aktarımından kaynaklanan pedagojik bir sorundur.²⁴ Nitelikli bir din eğitimi; *kader* ve *tevekkül* kavramlarını, insan iradesini (cüzi irade) yok sayan cebriyeci bir anlayıştan arındırarak, "önce fiili duayı (tedbiri) yerine getirme, ardından sonucu yaratıcıya bırakma" şeklindeki dinamik bir eylem felsefesine dönüştürür.²⁵ Dolayısıyla, afet bilincinin inşasında din eğitimi, teolojik inançları pasif bir kabulleniş aracı olmaktan çıkarıp; risk azaltma ve kriz yönetimi süreçlerinde bireyi ahlaki, akli ve eylemsel olarak sorumlu kılan itici bir pedagojik güce dönüştürmektedir.²⁶ İşte makalenin sonuç bölümünde detaylandırılacak olan Afet Odaklı Bütüncül Din Eğitimi Modeli'nin felsefi zemini, tam da geleneksel fatalizmi dönüştürme ve sahih tevekkül

²¹ Lei Sun - Yan Deng - Wenhua Qi, "Two impact pathways from religious belief to public disaster response: Findings from a literature review", *International Journal of Disaster Risk Reduction* 27 (2018), 588-595.

²² David K. Chester, "Theology and disaster studies: The need for dialogue", *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 146/4 (2005), 322.

²³ Mohsen Ghafory-Ashtiany, "Viewpoint of Islam on earthquakes, human vitality and disaster", *Disaster Prevention and Management: An International Journal* 18/3 (2009), 218-232.

²⁴ Hanna Schmuck, "'An act of Allah': Religious explanations for floods in Bangladesh as survival strategy", *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* 18/1 (2000), 85-87.

²⁵ A. Nuray Karancı - Bahattin Akşit - Gülay Dirik, "Impact of a community disaster awareness training program in Turkey: Does it influence hazard-related cognitions and preparedness behaviors?", *Social Behavior and Personality: An International Journal* 33/3 (2005), 255.

²⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2010), 55.

inancıyla desteklenmiş bu aktif sorumluluk bilincini merkeze alma hedefi üzerine kuruludur.

2.2. Deprem Travması ve Dini Başa Çıkma Stratejileri

Doğal afetler, bireylerde sadece fiziksel güvenlik tehdidi oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda ontolojik bir güvensizlik yaratarak anlam dünyalarını sarsar. Bu tür kriz anlarında bireylerin sığındığı en güçlü limanlardan biri dindir. Literatür, deprem sonrası süreçte dinin, hem travmatik etkileri azaltan bir başa çıkma aracı hem de afeti anlamlandırma sürecini yöneten bir bilişsel çerçeve olduğunu göstermektedir.

Afetzedelerin travma ile mücadelesinde dini başa çıkma mekanizmaları merkezi bir rol oynar. Birey, afeti anlamlandırma biçimine göre dinden iyileştirici veya travmatize edici bir etki alabilir. Literatürde bu durum, en genel anlamıyla bireylerin kriz, kayıp veya travma gibi yoğun stres faktörleriyle yüzleştiklerinde; anlam bulmak, kontrol duygusunu yeniden tesis etmek ve teselli bulmak amacıyla inançlarını, dini pratiklerini ve manevi ilişkilerini kullanma süreci olarak tanımlanan "Dini Başa Çıkma" teorisi ile açıklanır.²⁷ Pargament'in bu teorik çerçevesine göre, stresle baş etmede din, salt pasif bir savunma mekanizması değil; kutsal ile kurulan bağ üzerinden hayatı yeniden anlamlandırmaya yönelik aktif, bilişsel ve çok boyutlu bir çabadır. Pargament'in teorik çerçevesine atıfla yapılan çalışmalar, bu mekanizmanın "olumlu" ve "olumsuz" olmak üzere iki farklı boyutta işlediğini vurgular. Doğanay, 6 Şubat depremlerini yaşayan bireyler üzerinde yaptığı nitel araştırmada, mağdurların dua, tevekkül ve sabır gibi "olumlu dini başa çıkma" yöntemlerini kullanarak psikolojik dayanıklılıklarını artırdıklarını tespit etmiştir.²⁸ Çapcıoğlu vd. tarafından vurgulandığı üzere, afeti bir "imtihan" ve "manevi olgunlaşma süreci" olarak gören bireyler, dua, sabır ve dayanışma (infak) pratikleriyle travma sonrası stres bozukluğuna (TSSB) karşı daha dirençli hale gelmektedir.²⁹ Buna karşın, afeti doğrudan "Allah'ın gazabı" veya cezalandırma olarak yorumlayan bireylerde Tanrı'ya, kendine veya topluma yönelik "olumsuz dini başa çıkma" gözlemlenmekte; bu durum suçluluk, öfke, çaresizlik ve manevi çatışmayı beraberinde getirmektedir.³⁰

²⁷ Kenneth I. Pargament, "From research to practice: Three waves in the evolution of the psychology of religion and spirituality", *Spiritual Psychology and Counseling* 8/3 (2023), 210-213.

²⁸ Süleyman Doğanay, "Depremzedelerin hayatı anlamlandırma ve yas süreçlerinde dinin rolü: Nitel bir araştırma", *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (2023), 157-190.

²⁹ İhsan Çapcıoğlu - Fatma Çapcıoğlu - Rüveyda Çınar (ed.), *Psikososyal Boyutlarıyla Afetler ve Din* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023), 15.

³⁰ 554.

Afet sonrası manevi yönelimleri inceleyen güncel tartışmalar, duanın ve dini başa çıkma pratiklerinin bireyler için yalnızca ritüel bir alışkanlık olmadığını; aynı zamanda sarsılan kontrol duygusunu yeniden tesis etme ve varoluşsal belirsizliği yönetme çabası olduğunu göstermektedir. Bu süreçte dini başa çıkmanın işlevselliği, bireyin bilişsel şemasında yer alan inanç kodlarına bağlıdır. Yapıcı başa çıkma örüntülerinde güven, sabır ve dayanışma ön plana çıkarken; teolojik zemini zayıf olumsuz örüntülerde suçluluk, terk edilmişlik hissi ve kaderci pasiflik tetiklenebilmektedir. Bu durum, afet odaklı din eğitiminin, bireyin varoluşsal krizlerine eşlik eden travma duyarlı bir rehberlik modeli geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

Bahadır ve Ay tarafından yapılan nicel analizde, deprem kaygısı ile dini başa çıkma arasında anlamlı bir ilişki olduğu; bireylerin çaresizlik düzeyi arttıkça manevi desteğe olan ihtiyaçlarının da arttığı görülmüştür.³¹ Bu istatistiksel veri, makale boyunca temelini attığımız 'Bütüncül Din Eğitimi Modeli'nin psiko-sosyal ayağının ne denli kritik olduğunu ampirik olarak kanıtlamaktadır. Söz konusu nicel bulgular, manevi desteğin afet sonrasında yalnızca tali bir teselli aracı olmadığını; aksine bireyin ontolojik güvenliğini ve psikolojik sağlamlığını tesis eden temel bir müdahale aracı olarak konumlandırılması gerektiğini göstermektedir. Bu durum, din eğitiminin kriz zamanlarında yalnızca teorik bir inanç aktarımı yapmakla kalmayıp; travmanın yarattığı belirsizlik ve kaos ortamında bireye ontolojik bir güvenlik alanı açtığını, yaşanan acıyı teolojik bir zeminde anlamlandırarak ruhsal çöküşü engelleyen dinamik bir psiko-sosyal etkileşim aracı olarak işlev gördüğünü kanıtlamaktadır. Kriz anlarındaki bu iyileştirici ve anlam kurucu etkileşim potansiyeli, din eğitiminin bireye "nasıl inanması gerektiğini" öğretmesinin hayati önemini ortaya koymaktadır. Bu durumda din eğitiminin misyonu, bireylere afet anlarında psikolojik sağlamlıklarını koruyacak sahih bir Tanrı ve afet tasavvuru sunmak olmalıdır.

Toplunun depremi algılama biçimi, afet sonrası iyileşme sürecini doğrudan etkiler. Sadan, Gurbet ve Karaoğlan, Kur'an ve Sünnet perspektifinden yaptıkları incelemede, afetlerin sadece helak edilen kavimler üzerinden bir ceza olarak okunmasının teolojik açıdan eksik, psikolojik açıdan ise yıkıcı olduğunu belirtirler.³² İslam inancında afetler, aynı zamanda bir imtihan, ikaz ve doğa yasalarının

³¹ Ziyet Bahadır - Faruk Ay, "Deprem kaygısı ve dini başa çıkma", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (2025), 88.

³² Hamza Sadan - Mahmut Gurbet - Arslan Karaoğlan, "Kur'an ve sünnet bağlamında doğal afetlere karşı takınılması gereken bazı tutum ve davranışlar", *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (2023), 1-38.

(sünnetullah) işleyişi olarak görülmelidir. Kula, depremi salt bir ceza olarak kodlamanın, afetzedelerde "Tanrı tarafından terk edilme" hissine yol açarak travmayı derinleştirdiğini vurgular.³³ Dolayısıyla din eğitimi, afeti teolojik olarak doğru konumlandıran bir afet teolojisi dili geliştirmek zorundadır.

Dinin afetle başa çıkmadaki rolü evrensel bir fenomendir. Mesidor ve Sly, 2010 Haiti depremi mağdurları üzerine yaptıkları çalışmada, dini başa çıkma stratejilerinin "travma sonrası büyüme" üzerinde en güçlü yordayıcı olduğunu saptamıştır.³⁴ Haiti halkı, inançları sayesinde yaşadıkları yıkımı bir yeniden doğuş fırsatı olarak anlamlandırabilmiştir. Öte yandan, Gianisa ve Le De, Endonezya (Padang) depremi örneğinde dinin risk algısı üzerindeki paradoksal etkisine dikkat çeker. Çalışma, dini inançların afet sonrası toparlanmayı hızlandırdığını, ancak afet öncesinde "her şey Allah'tan" şeklindeki kaderci yaklaşımın risk azaltma (hazırlık) davranışlarını zayıflatmış olduğunu ortaya koymuştur.³⁵ Sun, Deng ve Qi de benzer şekilde, dini inancın afet bilinci üzerinde hem engelleyici hem de teşvik edici olabileceğini, buradaki belirleyici faktörün "dini bilginin yorumlanma biçimi" olduğunu belirtir.³⁶

Tüm bu veriler ışığında Asoğlu ve Özdemir, deprem kaynaklı travma sonrası stres belirtileriyle başa çıkmada din eğitiminin aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini savunur.³⁷ Onlara göre, örgün ve yaygın din eğitimi süreçleri, bireylere sadece ritüelleri değil, zor zamanlarda anlam üretme becerisini ve psikolojik sağlamlığı destekleyen inanç esaslarını da kazandırmalıdır.

3. Kavramsal Çerçeve: İslam Düşüncesinde Afet, Teodise, Sorumluluk ve Eğitimin Kesişimi

Afetler, sadece yer kabuğunun hareketliliği ile açıklanan fiziksel olaylar değil; aynı zamanda bireylerin anlam dünyasında derin izler bırakan, Tanrı tasavvuru ve kader algısıyla şekillenen fenomenlerdir. Bu nedenle afet bilincinin inşası, teknik bilgi kadar teolojik algının doğru yönetilmesine de bağlıdır.

³³ Kula, "Deprem ve dini başa çıkma", 245.

³⁴ Mesidor - Sly, "Religious coping, general coping strategies..", 140.

³⁵ Adisaputri Gianisa - Loic Le De, "The role of religious beliefs and practices in disaster: The case study of 2009 earthquake in Padang city, Indonesia", *Disaster Prevention and Management* 27/1 (2018), 75-77.

³⁶ Lei Sun - Yan Deng - Wen-Hua Qi, "Religious belief, disaster awareness, and disaster response: Findings and implication for disaster risk reduction", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 90 (2017), 15.

³⁷ Asoğlu - Özdemir, "Deprem kaynaklı travma sonrası stres belirtileri ile başa çıkmada din eğitiminin rolü", 340.

3.1. Teolojik Zemin: Ceza, İmtihan ve Sünnetullah Dengesi

İslam literatüründe doğal afetlerin konumlandırılması, bireylerin risk algısını doğrudan etkilemektedir. Geleneksel halk dindarlığında depremler sıklıkla, geçmiş kavimlerin helak kıssaları üzerinden (Âd, Semûd, Lût kavimleri vb.) "ilahi bir ceza" veya gazap olarak yorumlanma eğilimindedir. Ancak Sadan, Gurbet ve Karaoğlu, Kur'an perspektifinden yaptıkları analizde, her afetin doğrudan bir ceza olarak nitelendirilemeyeceğini; bunun teolojik bir indirgemecilik olduğunu belirtirler. İslam düşüncesinde evren, "Sünnetullah" adı verilen değişmez yasalarla (fiziksel, biyolojik ve toplumsal kanunlar) yönetilmektedir.³⁸ Ghafory-Ashtiany³⁹ ve Aksa⁴⁰, İslam'ın bilgi temelli bir din olduğuna dikkat çekerek, doğa olaylarının bilimsel nedenlerini araştırmanın ve fay hatlarının gerçekliğini kabul etmenin de dini bir vecibe olduğunu savunur. Din eğitimi kapsamında bireylere kazandırılacak afet bilinci de, bilimsel verileri reddetmeyi değil, aksine onları anlamlandırmayı gerektirir. Sıkça yanlışlığa düşüldüğü üzere, afetlere yönelik alınacak bilimsel ve teknik tedbirler ile dini inanç (tevekkül) arasında bir zıtlık yoktur. Din ve bilim, afetlerin doğasını ve insan sorumluluğunu açıklarken çatışma içinde değil, simbiyotik (ortak yaşam) bir ilişki içinde var olurlar. Jeoloji bilimi bir afetin nasıl ve ne zaman olabileceğini araştırırken; din eğitimi insanın bu doğa olayına niçin maruz kaldığını ve bu musibet karşısında ahlaki olarak nasıl bir duruş sergilemesi gerektiğini sorgulayarak birbirini tamamlar.⁴¹ Bu bağlamda deprem, ontolojik olarak kötü bir olay değil, yeryüzünün jeolojik döngüsünün bir parçasıdır. Afeti felakete dönüştüren ise Sünnetullah'a uygun davranmayan insan iradesidir.

3.2. Yanlış Kader Algısı ve Aktif Tevekkül Pedagojisi

Afet riskini azaltma çalışmalarının önündeki en büyük zihinsel bariyerlerden biri, Ortadoğu ve İslam coğrafyasında yaygın olan cebriyeci (fatalist) kader anlayışıdır. Baytiyeh ve Naja, bu anlayışın bireyleri "ne yaparsam yapayım sonuç değişmeyecek" şeklinde bir öğrenilmiş çaresizliğe ittiğini ve tedbir alma reflekslerini zayıflatıldığını vurgular.⁴² Oysa İslam ahlak felsefesinde kader, insanın sorumluluğunu (cüz-i irade) devre dışı bırakan bir cebriye anlayışı değildir.

³⁸ Sadan - Gurbet - Karaoğlu, "Kur'an ve sünnet bağlamında doğal afetlere karşı takınılması gereken bazı tutum ve davranışlar", 10-15.

³⁹ Ghafory-Ashtiany, "Viewpoint of Islam on earthquakes, human vitality and disaster", 225.

⁴⁰ Aksa, "Islamic perspectives in disaster", 1-4.

⁴¹ Altıntaş, "Dini, Ahlaki ve Eğitimsel Açıdan Turizm", 388-390.

⁴² Baytiyeh - Naja, "Can education reduce Middle Eastern fatalistic attitude regarding earthquake disasters?", 350-355.

Din eğitimi süreçlerinde tevekkül kavramının, "aktif" veya "pasif" gibi modern nitelemelere ihtiyaç duymadan, kendi otantik anlamıyla öğretilmesi gerekmektedir. Nitekim İslam düşünce geleneğinde tevekkülün ontolojik yapısı bizzat dinamik ve eylemsel bir süreci ifade eder; dolayısıyla pasifliği doğal olarak dışlar. Eren'in tevekkül tasavvuru üzerine yaptığı çalışmada da detaylandığı üzere, tedbir ve tevekkül birbirinin alternatifi değil, ayrılmaz bir bütündür. Tevekkül, kulun iradesini ve eylemini (tedbiri) tamamlayan nihai bir inanış biçimidir.⁴³ Bu bağlamda, "önce deveni bağla, sonra Allah'a güven" hadisi, tevekkülün bir eylemsizlik hali değil, aksine Sünnetullah'a (nedensellik bağına) riayet etmeyi gerektiren eylemsel bir inanç tutumu olduğunu kanıtlar.⁴⁴ Buna göre tedbir, Allah'a güvenin bir zıddı değil; aksine O'nun yarattığı sebep-sonuç ilişkisine saygının bir gereğidir. Endonezya örneğini inceleyen Muzani, afet eğitiminin Fıkıh ve Akaid derslerine entegre edilmesinin, öğrencilerin kader kavramını risk yönetimi ile birlikte anlamalarını kolaylaştırdığını ortaya koymuştur.⁴⁵

3.3. Teodise Tartışmaları Işığında Afet: Ceza mı, Ruhsal Eğitim Sahası mı?

Afetler, teolojik düzlemde "kötülük problemi" veya teknik terimiyle "teodise" tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Geleneksel dindarlık algısında deprem, sel gibi yıkıcı doğa olayları, sıklıkla teodise geleneğine uygun olarak, insanların işlediği günahlara karşılık verilen "ilahi bir ceza" veya gazap olarak kodlanmaktadır. Ancak Shahzad, tarihsel felaketlerin salt bir cezalandırma mekanizması olarak okunmasının, Tanrı'nın mutlak iyiliği ve adaleti ile çelişen teolojik açmazlar yarattığını belirtir.⁴⁶ Modern din eğitimi ve afet teolojisi, bu noktada daha kuşatıcı ve rasyonel bir açıklama modeline ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, John Hick'in "nefs eğitimi" teodisesi, afetleri anlamlandırmada güçlü bir felsefi zemin sunmaktadır.

John Hick, Irenaeusçu geleneği takip ederek, dünyanın insanın zevk ve sefa sürmesi için yaratılmış hedonistik bir cennet olmadığını savunur.⁴⁷ Kalın'ın analizine göre Hick, dünyayı "nefs eğitimi/ruh yapma vadisi" olarak tanımlar.⁴⁸ Bu yaklaşıma göre, insan tamamlanmamış bir varlık olarak yaratılmıştır ve manevi tekamülünü

⁴³ Barış Eren, *İslâm Düşünce Geleneğinde Tevekkül Eğitimi (Gazzâlî Örneği)* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

⁴⁴ Gümrukçüoğlu, "Din eğitimi açısından doğal afetlerle başa çıkmada temel Kur'anî kavramlar", 90-92.

⁴⁵ Muzani, "Earthquake disaster risk reduction...", 75.

⁴⁶ Imran Shahzad, "Theodicy and civilizational suffering: A theological interpretation of historical catastrophes", *International Bulletin of Theology and Civilization* 2/4 (2019), 10.

⁴⁷ John Hick, *Evil and the God of Love* (London: Palgrave Macmillan, 2010), 45.

⁴⁸ Kalın, "John Hick's theodicy of moral and spiritual development...", 1730.

tamamlayabilmesi için zorluklarla, acılarla ve engellerle karşılaşması zorunludur. Eğer dünya, hiçbir acının, hastalığın veya afetin olmadığı steril bir ortam olsaydı; cesaret, fedakârlık, sabır, yardımlaşma ve merhamet gibi ahlaki erdemlerin gelişmesi ontolojik olarak imkânsız hale gelirdi. Bu perspektiften bakıldığında depremler, doğal kötülük kategorisinde görünse de, aslında ruhsal gelişim için gerekli olan epistemik mesafenin (Tanrı ile insan arasındaki bilişsel aralık) bir parçasıdır. Afetler, insanın aciziyetini fark etmesini, ontolojik kibrinden sıyrılmasını ve diğer insanlarla dayanışma kurmasını sağlayan zorlu birer eğitim aparatı işlevi görür.⁴⁹ Dolayısıyla din eğitimi, afeti "Tanrı'nın insanı ezmesi" değil, "insanın potansiyelini açığa çıkarması için kurulan zorlu bir sahne" olarak sunmalıdır.

Diğer taraftan, Rumahuru ve Kakiay, Protestan teolojisi ile yerel bilgeliği harmanlayarak geliştirdikleri "Felaket Teolojisi" kavramında, afetin Tanrısal bir nefret değil, paradoksal bir sevgi ve uyarı tezahürü olabileceğini tartışırlar. Onlara göre Tanrı, yarattığı evreni fiziksel yasalarla dengede tutmaktadır. Deprem, bu dengenin (jeolojik döngünün) bir parçasıdır.⁵⁰ Ancak bu doğa olayının felakete dönüşmesi, insanın sorumluluğunu (ahlaki kötülük) ihmal etmesiyle ilgilidir.

Hick'in ayrımına paralel olarak, bir fay hattının kırılması doğal bir olaydır ve ahlaki bir kötülük taşımaz; ancak çürük bina yaparak binlerce insanın ölümüne sebep olmak ahlaki bir kötülüktür. Felaket teolojisi, suçu Tanrı'ya (kader/ceza) atmak yerine, insanın özgür iradesiyle yaptığı tercihlerin bedeliyle yüzleşmesini talep eder.⁵¹ Bu bağlamda din eğitiminin amacı, bireye "Tanrı beni neden cezalandırdı?" sorusunu sordurmak değil; "Tanrı'nın bana verdiği akıl ve iradeyi kullanarak bu afeti nasıl engelleyebilirdim?" sorusunu sordurmak olmalıdır.

Afetlerin ceza yerine ruhsal eğitim ve yasa bağlamında ele alınması, özellikle travma yaşayan bireylerin Tanrı tasavvurunu korumak için hayati öneme sahiptir. Shahzad, medeniyetlerin yaşadığı büyük yıkımların, o toplumların manevi ve ahlaki dirençlerini test eden dönüm noktaları olduğunu vurgular.⁵² Din eğitimi müfredatı, depremi bir yok oluş değil, Hick'in ifadesiyle bir "ruhsal olgunlaşma fırsatı" olarak işlediğinde; bireylerde fatalist (kaderci) bir çöküş yerine, aktif ve inşacı bir dindarlık geliştirecektir. Teodise tartışmaları, afetin teolojik faturasını Tanrı'ya değil,

⁴⁹ Kalın, "John Hick's theodicy of moral and spiritual development...", 1732.

⁵⁰ Rumahuru - Kakiay, "Issues and approaches in contemporary theological thinking about evil:", 628-630.

⁵¹ Rumahuru - Kakiay, "Issues and approaches in contemporary theological thinking about evil:", 632.

⁵² Shahzad, "Theodicy and civilizational suffering...", 11.

tedbirsizliği seçen insan iradesine kesmektedir. Din eğitimi, bu felsefi derinliği öğrencilere aktararak, korku temelli bir itaat yerine, sorumluluk temelli bir ahlak bilincini inşa etmekle yükümlüdür.

4. Türkiye'de Mevcut Durum ve 6 Şubat Depremi Yansımaları

Türkiye, jeolojik konumu itibarıyla dünyanın en aktif deprem kuşaklarından birinde yer almasına rağmen, afet kültürü oluşturma sürecinde henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştır. 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve 11 ili etkileyen depremler, bu eksikliği hem kurumsal hem de bireysel düzeyde gözler önüne sermiş; sadece binaların değil, afet yönetimi anlayışının ve din eğitimi pratiklerinin de dayanıklılığını test etmiştir. Bu bölüm, depremin toplumsal ve teolojik yansımalarını; kurumsal söylem, bireysel tecrübe ve eğitimsel ihtiyaçlar ekseninde analiz etmektedir.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalar, teorik düzlemdeki bu sorumluluk odaklı İslam anlayışının, pratik uygulamalara ve kurumsal söylemlere her zaman yansımadağını göstermektedir. Türkiye'de toplumun dini algısını şekillendiren en güçlü mekanizmalardan biri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) Cuma hutbeleridir. Üçer, Zoba ve Çiftçi tarafından yapılan ve DİB'in afetlere yaklaşımını irdeleyen çalışma, kurumun afet sonrasında toplumu mobilize etme, yardımlaşma ve manevi rehabilitasyon konularında son derece başarılı olduğunu ortaya koymuştur.⁵³ Ancak aynı çalışma, afet öncesi süreçte "risk azaltma", "bina güvenliği" ve "önleyici tedbir" konularının dini söylemde yeterince yer bulmadığını tespit etmiştir. Hutbelerde afetlerin genellikle imtihan ve kader kavramlarıyla izah edilmesi, toplumun afet bilincini "önleyici" (proaktif) değil, "kabullenici" (reaktif) bir düzlemde tutmaktadır.⁵⁴ Bu durum, dinin canı koruma (hıfz-ı nefis) ilkesinin, afetten önce binaları sağlam yapmak şeklinde değil, afetten sonra sabretmek şeklinde anlaşıldığını göstermektedir.

6 Şubat depremlerini yaşayan bireyler üzerinde yapılan saha araştırmaları, teorik tartışmaların pratik karşılığını gözler önüne sermektedir. Demir tarafından Kahramanmaraş, Hatay ve Adıyaman gibi illerdeki depremzedelerle yürütülen tez çalışması, katılımcıların büyük çoğunluğunun deprem anında ve sonrasında

⁵³ Üçer - Zoba - Çiftçi, "Diyanet İşleri Başkanlığının doğal afetler hakkındaki yaklaşımı", 210-220.

⁵⁴ Üçer - Zoba - Çiftçi, "Diyanet İşleri Başkanlığının doğal afetler hakkındaki yaklaşımı", 225-227.

sığındıkları tek limanın inanç olduğunu göstermiştir. Katılımcılar, yaşadıkları çaresizliği "Allah'tan geldik, O'na döneceğiz" inancıyla aşmaya çalışmışlardır.⁵⁵

Doğru tarafından yapılan fenomenolojik çalışmada ise depremzedelerin kullandığı dini başa çıkma mekanizmaları incelenmiştir. Bulgular, doğru bir din eğitimi almış bireylerin afeti ceza yerine imtihan ve doğa olayı olarak yorumladıklarını ve bu sayede travmayı daha hızlı atlattıklarını (pozitif başa çıkma) ortaya koymuştur.⁵⁶ Ancak, dini bilgi düzeyi yetersiz olan veya geleneksel kadercilik anlayışına sahip bireylerde "Neden ben?", "Allah bizi cezalandırdı mı?" gibi soruların yoğunlaştığı ve bunun manevi bir krize dönüştüğü (negatif başa çıkma) gözlemlenmiştir.⁵⁷

Afetlerin en savunmasız mağdurları olan çocuklar üzerindeki teolojik etkiler, din eğitiminin pedagojik boyutunu gündeme getirmektedir. Turgut tarafından Gaziantep'teki ortaokul öğrencileri üzerinde yapılan araştırma, deprem travmasının çocukların Tanrı tasavvurunu sarstığını göstermektedir. Araştırmada, bazı çocukların Tanrı'yı "cezalandırıcı ve korkutucu" bir güç olarak algılamaya başladığı; bu durumun ise onların hem ruh sağlıklarını hem de gelecekteki dini hayatlarını olumsuz etkileyebileceği vurgulanmıştır.⁵⁸ Sahadan elde edilen bu nicel bulgu, makalemizin temel problematiğini doğrular niteliktedir; zira bu tablo sadece bir durum tespiti değil, aynı zamanda korku pedagojisine dayalı geleneksel afet anlatımının çocukların anlam dünyasında iflas ettiğinin istatistiksel bir kanıtıdır. Bu veri bize, din eğitimi müfredatının afeti açıklamada kullandığı dilin acilen 'ceza' ekseninden çıkarılarak 'Sünnetullah ve yasa' eksenine taşınmasının ertelenemez bir pedagojik zorunluluk olduğunu söylemektedir. Bu noktada unutulmamalıdır ki, doğal afetlerin çocuklar üzerindeki en yıkıcı etkisi yalnızca evlerin veya şehirlerin yıkılması değil; afet anında ve sonrasında ebeveynlerinin yeterli psikolojik ve duygusal desteği sunamaması sonucu çocuğun yaşadığı derin yalnızlık hissidir. Yetişkinler, bir afet anında karşılaştıkları varoluşsal krizlerde kendi iç dünyalarına sığınarak bir tür psikolojik dayanıklılık sergileyebilirler. Ancak ailenin fiziksel varlığına rağmen afet ortamındaki kaostan dolayı çocukla kurulan duygusal bağın zedelenmesi, çocukta 'psikolojik yetimlik' veya 'duygusal yetimlik' olarak adlandırılan kalıcı bir güvensizlik

⁵⁵ Demir, *Deprem anı ve sonrası sürecin bireyin dini duygu ve düşüncelerine etkisi...*, 28-48.

⁵⁶ Doğru, "Din eğitiminin imkânları bağlamında doğal afetlerin psiko-sosyal etkileriyle dini başa çıkma...", 111.

⁵⁷ Bahadır - Ay, "Deprem kaygısı ve dini başa çıkma", 92.

⁵⁸ Mehmet Turgut, "Ortaokul öğrencilerinde deprem ve Tanrı algısı (Gaziantep ili örneği)", *Journal of Analytic Divinity* 8/2 (2024), 174-196.

durumuna yol açar.⁵⁹ Özellikle büyük ölçekli depremler ve Covid-19 pandemisi gibi kriz dönemlerinde, ebeveynlerin bizzat kendi yaşadıkları kaygı sebebiyle çocuklarının duygusal dünyalarından uzaklaşmaları, çocukları ev içi sorunların sessiz rehinerleri hâline getirmektedir.⁶⁰ Üstelik günümüzde kitle iletişim araçlarının ve dijital dünyanın teşvik ettiği yüzeysel değerler, aile içi bağları zayıflatarak aileyi bu tür akut krizlerde daha da savunmasız bırakmaktadır. Ev ortamı, psikolojik olarak herkesin izole olduğu işlevsiz bir yapıya dönüştüğünde, çocuğa afetlerle başa çıkmada en önemli manevi sığınak olan tevekkül, umut ve inanç değerlerini aktarmak oldukça zorlaşır.⁶¹ Araştırma, din eğitiminin afetleri izah ederken kullandığı dilin, çocukların sadece afet bilincini değil, teolojik gelişimlerini ve ruh sağlıklarını da şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Yanlış bir din eğitimi dili, afeti "hak edilmiş bir ceza" olarak sunarak travmayı derinleştirebilirken; doğru bir pedagoji, afeti doğa olayları döngüsü içinde tanımlayıp insan sorumluluğuna vurgu yaparak direnci artırabilir. Bu veri, din dersi müfredatının ve öğretmenlerin, afetleri anlatırken kullandıkları dilin (ceza/gazap yerine sünnetullah/yasa) ne kadar hayati olduğunu kanıtlamaktadır.

6 Şubat depremleri sonrasında toplumun afeti anlamlandırma pratikleri incelendiğinde; kader, imtihan, ikaz ve ceza gibi teolojik kavramların eklektik ve zaman zaman birbiriyle çelişen bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Katılımcıların homojen bir dini anlam dünyasına sahip olmaması ve özellikle 'cezalandırıcı Tanrı' imgesinin afet sonrası söylemlerde belirginleşmesi, mevcut din dilinin niteliğini tartışmaya açmaktadır. Din eğitimi açısından bu tablonun normatif sonucu şudur: Afet dönemlerinde korku merkezli ve genelleyici bir teolojik söylemden ziyade; umudu, bireysel sorumluluğu ve toplumsal dayanışmayı merkeze alan yeni bir afet teolojisi dili inşa edilmelidir.

Türkiye'de afet bilincinin toplumsal tabana yayılmasında en stratejik aktörler, şüphesiz din görevlileridir. İmamlar, vaizler ve Kur'an kursu öğrencileri, sadece ibadetleri yöneten kişiler değil, aynı zamanda toplumun kader ve musibet algısını şekillendiren kanaat önderleridir. Batır ve İnce tarafından Bitlis-Tatvan örneğinde 15 din görevlisi ile yapılan nitel araştırma, din hizmeti sunucularının zihin dünyasında geleneksel kadercilik ile modern sorumluluk bilinci arasında dikkate değer bir

⁵⁹ Mustafa Cabir Altıntaş, *Dijital Çağda Aile ve Din Eğitimi: Çocuğun Dini-Ahlaki Gelişimi ve Yeni Ebeveyn Roller* (Ankara: Fecr Yayınları, 2025), 198-199.

⁶⁰ Altıntaş, *Dijital Çağda Aile ve Din Eğitimi*, 197-198.

⁶¹ Altıntaş, *Dijital Çağda Aile ve Din Eğitimi*, 196.

geçişkenlik olduğunu ortaya koymaktadır.⁶² Araştırma bulgularına göre din görevlileri, depremin ontolojik kaynağını açıklarken ikili bir dil kullanmaktadır. Bir grup katılımcı, depremi bilimsel verilerle uyumlu olarak "Sünnetullah" (Allah'ın doğaya koyduğu fiziksel yasalar/fay hatları) çerçevesinde değerlendirirken; diğer bir grup olayı doğrudan "toplumsal ahlaki bozulmaya (zina, faiz vb.) verilmiş ilahi bir ceza veya uyarı" olarak kodlamaktadır.⁶³

Bu ikili yapı, din eğitiminin sahadaki en büyük handikabını oluşturmaktadır. Din görevlisi, teorik olarak bina sağlamlığı ve tedbir vurgusu yapsa da; afetin nedenini açıklarken başvurduğu ceza retoriği, cemaatin zihninde "Ne yaparsak yapalım, günahkâr olduğumuz için başımıza geldi" şeklinde fatalist bir kabullenişe dönüşebilmektedir. Oysa aynı çalışmada bir Kur'an kursu öğreticisinin (KKH-1) şu tespiti, olması gereken ideal din eğitimi dilini yansıtmaktadır: *"İslam'ın ihsan ve itkan kavramları, işini en sağlam ve güzel yapmayı emreder. Deprem bir doğa kanunudur, onu afete dönüştüren bizim işimizi sağlam yapmamamızdır"*. Çalışmanın en umut verici bulgusu, din görevlilerinin halk arasındaki yanlış kader algısını (cebriyeci/pasif kadercilik) eleştirmeleridir. Görüşülen imamların büyük çoğunluğu, kaderin sorumsuzluk mazereti olarak kullanılmasına karşı çıkmış; Hz. Ömer'in veba salgını karşısındaki *"Allah'ın kaderinden yine O'nun kaderine (tedbire) kaçıyorum"* tavrını referans göstererek "sahih tevekkül" anlayışını savunmuştur. İmamlar, tevekkülün "hiçbir şey yapmadan beklemek" değil; "deveyi bağladıktan (tedbir aldıktan) sonra Allah'a güvenmek" olduğunu vurgulamışlardır.⁶⁴

Bu veri, din eğitimi müfredatı için kritik bir ipucu vermektedir: Din görevlileri aslında doğru bilgiye sahiptir ancak bu bilgiyi topluma aktarırken kullandıkları korku/ceza dili, sorumluluk dilini gölgelemektedir. Dolayısıyla din görevlilerine yönelik hizmet içi eğitimlerde, afetlerin teolojik izahı yapılırken ceza temasından ziyade "sünnetullah ve sorumluluk" temasının nasıl baskın hale getirileceği öğretilmelidir.

Sahadan elde edilen tüm bu bulgular ve kurumsal söylemdeki yapısal eksiklikler, Türkiye'de din eğitiminin afet bağlamında parçacı (reaktif) bir yaklaşımdan çıkarılıp; felsefi, pedagojik ve sivil toplum boyutlarını içeren bütüncül (proaktif) bir modele

⁶² Batır - İnce, "Din görevlilerinin bir afet biçimi olan deprem hakkındaki algıları", 107-111.

⁶³ Batır - Celal İnce, "Din görevlilerinin bir afet biçimi olan deprem hakkındaki algıları", 113.

⁶⁴ Batır - Celal İnce, "Din görevlilerinin bir afet biçimi olan deprem hakkındaki algıları", 110-115.

taşınmasını zorunlu kılmaktadır. Sonraki bölümde detaylandırılacak olan Afet Odaklı Bütüncül Din Eğitimi Modeli, sahadaki bu acil teolojik ve pedagojik ihtiyaçlara bir yanıt olarak geliştirilmiştir.

5. Tartışma, Sonuç ve Öneriler: Afet Odaklı Bütüncül Din Eğitimi Modeli

Bu çalışma, Türkiye'nin bir deprem ülkesi olduğu gerçeğinden hareketle, afet bilincinin kazandırılmasında din eğitiminin rolünü, imkânlarını ve mevcut sınırlılıklarını incelemiştir. İncelenen literatür ve saha verileri, dinin afet sürecindeki rolünün tek boyutlu olmadığını; aksine çok yönlü işlediğini ortaya koymaktadır. Bir yanda travmayı hafifleten güçlü bir kalkan, diğer yanda ise risk algısını körelten bir perde olarak işlev gören din olgusu, küresel ve yerel veriler ışığında, din eğitimi perspektifiyle tartışılmıştır. Çalışmanın temel bulgusu şudur: Din, doğru bir eğitimle desteklendiğinde afet öncesinde tedbir motivasyonu, afet sonrasında ise psikolojik sağlamlık sağlayan hayati bir kaynaktır.

Afet yönetimi sadece teknik bir mühendislik konusu değil, aynı zamanda bir zihniyet inşası sürecidir. Bu sürecin başarıya ulaşması, toplumun anlam dünyasını şekillendiren din eğitimi süreçlerinin, afet bilincini müfredatın organik bir parçası haline getirmesiyle mümkündür. Çalışmada incelenen John Hick'in teodisesi, Endonezya'daki sivil toplum modelleri ve din görevlilerinin algı dünyası, mevcut din eğitimi paradigmasında köklü bir restorasyon ihtiyacını ortaya koymaktadır. Sahadan elde edilen nicel ve nitel bulguların analizi ışığında, Türkiye'deki din eğitimi politikaları için teorik ve pratik çerçevesi aşağıda detaylandırılan "Afet Odaklı Bütüncül Din Eğitimi Modeli" alana bir çözüm önerisi olarak sunulmaktadır. Bu modelde öne çıkan ve dikkat edilmesi gereken tartışma ve ilkeler şu şekilde sıralanabilir:

a) Felsefi/Teolojik Zemin Oluşturma: Cezadan Ruhsal Eğitime

Dinin iyileştirici gücüne karşın, literatürdeki veriler teolojik algıda ciddi risk alanlarına da işaret etmektedir. Özellikle çocukların ve gençlerin afetleri anlamlandırma biçimi, yetişkinlerden farklılık göstermektedir. Önen ve Kızılgeçit tarafından 2023 Diyarbakır depremi sonrasında lise öğrencileriyle yapılan nitel çalışma, depremin gençlerin dini inançlarında bir sarkaç etkisi yarattığını göstermiştir.⁶⁵ Bazı öğrencilerde Allah'a sığınma ve inançta derinleşme görülürken;

⁶⁵ Rahime Şule Önen - Muhammet Kızılgeçit, "Depremin lise öğrencilerinin dinsel inanç-tutum-davranış örüntüleri üzerindeki etkileri: 2023 Diyarbakır depremi üzerine nitel bir araştırma", *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 9 (2024), 63-98.

bazılarında ise afetin büyüklüğü karşısında "Tanrı'nın adaleti" sorunu tetiklenmiş ve şüpheler artmıştır. Turgut ve Adzkiya vd., gençlerin zihnindeki cezalandırıcı Tanrı imgesinin, onların hem ruh sağlığını bozduğunu hem de dine karşı mesafeli bir tutum geliştirmelerine neden olduğunu belirtir.⁶⁶ Alanda yapılan bu çalışmaların ortaya koyduğu istatistiksel tablo, afetlerin teolojik izahında yaşanan varoluşsal krizin (teodise) boyutlarını göstermesi bakımından son derece çarpıcıdır. Bu nicel veriler, din eğitiminin sadece ritüel aktarımı yapmakla yetinemeyeceğini; genç kuşakların karşılaştığı 'kötülük problemi'ne rasyonel ve 'ruhsal olgunlaşma' eksenli (John Hick'in teodisesi gibi) yeni teolojik yanıtlar üretmek zorunda olduğunu kanıtlamaktadır. Aksi takdirde, afetin insani hatalardan (bina güvenliği vb.) ziyade doğrudan ilahi bir gazap olarak sunulması, genç kuşaklarda sorumluluk bilincini değil, öfke ve çaresizlik duygusunu beslemektedir.

Mevcut müfredattaki "Kaza ve Kader" üniteleri, John Hick'in "Nefs Eğitimi" teodisesi ile zenginleştirilmelidir. Örneğin; din derslerinde dünya, sadece 'sınav salonu' değil, zorluklar aracılığıyla ahlaki erdemlerin (cesaret, fedakârlık, dayanışma) kazanıldığı bir ruhsal eğitim sahası olarak anlatılmalıdır. Bu yaklaşım, öğrencinin afeti "Tanrı'nın nefreti" olarak değil; "insan potansiyelinin açığa çıkması için bir zemin" ve "doğa yasalarının işleyişi" olarak anlamasını sağlayacak; böylece genç kuşaklarda görülen "teolojik öfke" ve "ateizm eğilimi" engellenecektir. Bu da kazanım olarak hedeflenmelidir. Kötülük problemi, musibetler, ilahi adalet ve afetlerin teolojik izahı, din eğitiminin en derin ve hassas geçiş konularındandır. Eğitim süreçlerinde salt bilgi aktaran teknolojik/dijital araçların (veya YZ tabanlı sistemlerin) kullanılması, afetler gibi karmaşık teolojik ve psikolojik krizleri aşırı basitleştirerek mekanik bir kaderciliğe veya yüzeysel bir anlayışa indirgeme riski taşır. Oysa afet bilinci merkezli bir din eğitimi; şefkat, empati ve yardımlaşma gibi evrensel ahlaki değerleri yüzeysel kodlarla değil, insan ruhunun derinliklerine inen, acıyı anlamlandıran ve aktif sorumluluk (tevekkül) bilinci aşılayan bir derinlikle ele almalıdır.⁶⁷

Çocukların Tanrı tasavvurunun depremle zedelenmemesi için, din eğitimi müfredatı korku pedagojisinden arındırılmalıdır. Özellikle, okul öncesi ve ilköğretim DKAB derslerinde, afetler anlatılırken "Allah'ın cezalandırması" teması kesinlikle

⁶⁶ Turgut, "Ortaokul öğrencilerinde deprem ve Tanrı algısı...", 182.; Adzkiya vd., "Perceptions of Youth Religious Understanding...", 230.

⁶⁷ Mustafa Cabir Altıntaş, "Din Eğitiminde Yapay Zekâ Teknolojileri: Fırsatlar ve Etik Tartışmalar", *İslami İlimler Dergisi* 40 (2025), 112-113.

kullanılmamalıdır. Bunun yerine, Allah'ın insanlara akıl verdiği, doğayı yasalarla yarattığı ve insanın görevinin bu yasaları (bilimi) kullanarak kendini korumak olduğu işlenmelidir.

b) Örgün Din Eğitiminde (DKAB ve İHL) Müfredat Entegrasyonu

Sahadaki veriler, dinin risk azaltma davranışları üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Afet sonrası süreç, bireylerin "Neden ben?", "Tanrı buna neden izin verdi?" gibi ontolojik sorularla yüzleştiği en kırılgan evredir. Hakkim ve Deb, afet gönüllüleri üzerine yaptıkları çalışmada, dini anlamlandırma sürecinin, bireyleri sadece pasif bir kabullenişe değil, aynı zamanda diğerkâm davranışlara ve dayanışmaya yönlettiğini tespit etmiştir.⁶⁸ Afeti bir son değil, manevi bir sınav olarak kodlamak, travmanın yıkıcı etkisini azaltmaktadır.

Gianisa ve Le De, Endonezya Padang depremi örneğinde, dini inançların afet sonrasında iyileştirici olduğunu, ancak afet öncesinde fatalist (kaderci) bir tutuma yol açarak hazırlık yapmayı engellediğini saptamıştır.⁶⁹ "Her şey Allah'tan gelir, ne yaparsak yapalım öleceğiz" şeklindeki yanlış tevekkül anlayışı, bina güçlendirme veya sigorta yaptırmaya gibi rasyonel tedbirlerin imana aykırı veya gereksiz görülmesine neden olabilmektedir.⁷⁰ Bu durum, din eğitiminin mevcut durumdaki en büyük açmazıdır. Türkiye'deki din eğitimi müfredatı ve cami hutbeleri, genellikle afetin sabırla karşılanması (sonuç odaklı) üzerine yoğunlaşmakta; ancak afetin önlenmesi (süreç odaklı) konusundaki ahlaki ve fıkhi sorumlulukları yeterince vurgulamamaktadır.

Afet bilinci, sadece coğrafya veya fen bilimleri derslerinin konusu olmaktan çıkarılmalı, disiplinler arası bir yaklaşımla ana akımlaştırılmalıdır. Kwabena vd., afet eğitiminin sadece bilgi aktarımı değil, bir "kültür inşası" olduğunu belirtir.⁷¹ Bu kültürün inşasında, toplumun değer yargılarını şekillendiren din eğitimi kritik bir role sahiptir.

Mevcut Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) derslerinde afet konusu genellikle "Kaza ve Kader" ünitesine sıkıştırılmış teorik bir bilgi olarak kalmaktadır. Oysa

⁶⁸ Adeeba Hakkim – Amrita Deb, "Religious meaning-making and prosocial action among disaster response volunteers", *Mental Health, Religion & Culture* 25/7 (2022), 712-734.

⁶⁹ Gianisa – Le De, "The role of religious beliefs and practices in disaster:", 74-86.

⁷⁰ Sun – Deng – Qi, "Religious belief, disaster awareness, and disaster response:" 16.

⁷¹ Donkor Felix Kwabena vd., "Mainstreaming Education into Disaster Management to Facilitate Disaster Resilience", *Climate Change, Hazards and Adaptation Options* (Springer, 2021).

Endonezya örneğinde görüldüğü gibi, afet bilinci disiplinlerarası bir yaklaşımla ana derslere entegre edilmelidir:

- **Fıkıh Derslerinde:** Hıfz-ı Can (canın korunması) ilkesi temelinde; imar mevzuatına uymanın farz, kaçak ve çürük yapılaşmanın kul hakkı ihlali olduğu işlenmelidir.

Kelam ve Akaid Derslerinde: Sünnetullah kavramı, fiziksel yasaların Allah'ın iradesinin bir tecellisi olduğu vurgusuyla öğretilmeli; tedbir almanın tevekküle engel olmadığı, aksine tevekkülün ön şartı olduğu bilinci kazandırılmalıdır.

- **Ahlak Derslerinde:** Afet anında dayanışma, diğerkâmlık (isar) ve afet ahlakı (yağmacılıktan kaçınma, yardımları koordine etme) konuları simülasyonlarla aktarılmalıdır.

c) Sivil Toplum Ayağı: Sosyal İbadet Olarak Afet Yönetimi

Afet yönetiminde devletin yetersiz kaldığı kılcak damarlara ulaşmada Sivil Toplum Kuruluşları (STK), özellikle de dini temelli organizasyonlar, kritik bir role sahiptir. Joakim ve White, Endonezya'daki Yogyakarta depremi üzerine yaptıkları çalışmada, dini ağların oluşturduğu dini sosyal sermayenin, afet sonrası iyileşme sürecini hızlandıran en güçlü faktör olduğunu tespit etmiştir.⁷² Ancak din eğitimi perspektifinden asıl odaklanılması gereken nokta, bu organizasyonların sadece birer yardım dağıtıcısı değil, aynı zamanda toplumu afetlere karşı eğiten birer yaygın eğitim kurumu olarak işlev görmesidir.

Firdaus ve Hermansah, Situ Gintung felaketi üzerine yaptıkları araştırmada, toplumun afetlere karşı direncini artıran temel unsurun dayanışma değeri olduğunu vurgular.⁷³ Dini STK'lar, düzenledikleri vaazlar, sohbet halkaları ve yardım kampanyaları aracılığıyla bu değeri sürekli canlı tutan bir değerler eğitimi süreci yürütmektedir. Rokib ise dini grupların (örneğin Santana hareketi), afet müdahalesini bir cihat (nefse ve zorluklara karşı mücadele) olarak kodlayarak, gönüllülerin motivasyonunu en üst düzeyde tuttuğunu belirtir.⁷⁴

⁷² Erin P. Joakim - Robert S. White, "Exploring the impact of religious beliefs, leadership, and networks on response and recovery of disaster-affected populations: A case study from Indonesia", *Journal of Contemporary Religion* 30/2 (2015), 193.

⁷³ Azhar Firdaus - Tantan Hermansah, "Solidarity and impact of 2009 Situ Gintung disaster-based value system to raise awareness of disaster resilience and the environment", *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* 940 (2021), 012096.

⁷⁴ Mohammad Rokib, "The significant role of religious group's response to natural disaster in Indonesia: The case of Santri Tanggap Bencana (Santana)", *Indonesian Journal of Islam and Muslim Societies* 2/1 (2012), 85.

Baidhawı tarafından incelenen Endonezya kökenli İslami hareket "Muhammediyah", dini STK'ların afet bilincini nasıl kurumsallaştırılabileceğine dair eşsiz bir model sunar. Muhammediyah, afet yönetimini "Ma'un Teolojisi" üzerine inşa etmiştir. Kur'an'daki Ma'un suresinden ilham alan bu yaklaşım, yoksula, yetime ve mağdura yardım etmeyi sadece ahlaki bir erdem değil, dinin aslı ve ibadetin tamamlayıcısı olarak görür. Bu teolojik zemin, organizasyonun bünyesinde kurulan Muhammediyah Afet Yönetim Merkezi (MDMC) aracılığıyla somut bir eğitim modeline dönüşmüştür. MDMC, camileri ve İslami okulları birer "Afete Hazırlık Üssü"ne dönüştürerek, "Afete Hazır Okul" projesini hayata geçirmiştir. Bu proje kapsamında, din derslerinde öğrencilere sadece abdest ve namaz değil; risk azaltma, ilk yardım ve tahliye gibi beceriler de birer sosyal ibadet bilinciyle öğretilmektedir.⁷⁵

Türkiye'de Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) ve İHH gibi dini referanslı STK'lar, afet müdahale aşamasında dünya çapında bir başarıya sahiptir. Ancak Endonezya örneği ile kıyaslandığında, Türkiye'deki yapıların afet öncesi eğitim ve risk azaltma konularında daha zayıf kaldığı görülmektedir. Din eğitimi bağlamında bu durum şu ihtiyacı ortaya koymaktadır: Dini STK'lar, faaliyetlerini sadece koli dağıtmak veya enkaz kaldırmak ile sınırlamamalı; cami dernekleri ve vakıflar aracılığıyla halka "Afet Bilinci Seminerleri" vermelidir. İslami sivil toplum, sadaka kültürünü sadece yara sarmak (reaktif) değil, yara almamak için bina güçlendirmek (proaktif) şeklinde genişleterek, toplumsal bir zihniyet dönüşümüne öncülük etmelidir. Bu, dinin sosyal işlevselliğini artıran en etkili yaygın din eğitimi metodudur.

Özetle, Endonezya'daki Muhammediyah ve MDMC örneği, din eğitiminin sadece okullara hapsedilemeyeceğini göstermektedir. Türkiye'deki dini STK'lar ve Cami Dernekleri, faaliyetlerini yardım kolisi dağıtmaktan, afet bilinci eğitimi vermeye doğru genişletmelidir. Camiler, sadece ibadet mekanı değil, mahalle bazlı "Afet Hazırlık Merkezleri" olarak kodlanmalıdır. "Ma'un Teolojisi" bağlamında, sağlam bina yapmanın ve deprem çantası hazırlamanın birer sosyal ibadet olduğu bilinci, yaygın din eğitimi (vaaz/sohbet) yoluyla toplumsal tabana yayılacaktır.

d) Yaygın Din Eğitimi Ayağı ve Manevi Danışmanlık

Bahadır ve Ay'ın deprem kaygısı ile çaresizlik düzeyi arasındaki ilişkiyi saptayan nicel verileri, manevi danışmanlığın sahada ne denli acil bir klinik ihtiyaç olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı zamanda Batır ve İnce'nin din görevlileri üzerinde yaptığı nitel

⁷⁵ Baidhawı, "The role of faith-based organization in coping with disaster management...", 175-181.

çalışmada tespit edilen "kader/ceza söylemindeki sıkışmışlık", hizmet içi eğitimlerin önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda din görevlilerinin "bilimsel gerçeklik" ile "geleneksel dil" arasındaki sıkışmışlığını gidermek elzemdir. Diyanet İşleri Başkanlığı hizmet içi eğitimlerinde, imamlara "Afet Dili ve Retoriği" dersleri verilmelidir. Hutbelerde kullanılan "felaket, gazap, helak" gibi kavramların yerine; "Sünnetullah, itkan (iş sağlama yapma), mesuliyet ve sahih tevekkül" kavramlarının kullanımı kurumsallaştırılmalıdır. Kanaat önderi olarak kabul edilen din görevlileri dilindeki bu değişim, halkın kader algısını pasif bekleyiştten aktif tedbire dönüştürecektir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın irşat dili, afet sonrasındaki teselli odaklı yaklaşımdan, afet öncesindeki uyarı ve inşa odaklı yaklaşıma evrilmelidir. Bunun için, Cuma hutbelerinde ve vaazlarda, depremden korunmak için sağlam bina yapmanın ve denetlemenin, en az ibadetler kadar önemli bir salih amel olduğu vurgulanmalıdır. Kader kavramı, sorumluluğu üzerinden atan bir mazeret olarak değil; neden-sonuç ilişkisine riayet etmeyi gerektiren bir bilinç hali olarak anlatılmalıdır.

Küresel ölçekte bakıldığında; 2010 Haiti depremi mağdurları üzerine yapılan araştırmada Mesidor ve Sly, pozitif dini başa çıkma stratejilerinin travma sonrası büyüme ile doğrudan ilişkili olduğunu kanıtlamıştır.⁷⁶ Benzer şekilde Jang, Ko ve Kim, Nepal depremi sonrası kurulan geçici çadır kentlerde, dini ritüellerin ve inanç pratiklerinin, afetzedelerin ruh sağlığını korumada en etkili sosyal sermaye olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷ Türkiye örneğinde ise 6 Şubat depremleri sonrası yapılan saha çalışmaları bu küresel verileri doğrulamaktadır. Aybey tarafından Zonguldak'a göç eden depremzedelerle yapılan mülakatlar, manevi danışmanlık hizmetlerinin hayati önemini ortaya koymuştur. Katılımcılar, yaşadıkları kayıpları ve yas sürecini, din uzmanlarının rehberliğinde kader ve kaza inancı çerçevesinde anlamlandırdıklarında, psikolojik rahatlama yaşadıklarını belirtmişlerdir.⁷⁸ İslam da, dinin afet sonrası iyileşme evresinde, topluluk bağlarını yeniden kuran en güçlü motivasyon aracı olduğunu savunmaktadır.⁷⁹

İlahiyat Fakülteleri müfredatına ve DİB hizmet içi eğitimlerine zorunlu "Afet Psikolojisi ve Manevi Danışmanlık" dersleri eklenmelidir. Din görevlileri, travma

⁷⁶ Mesidor - Sly, "Religious coping, general coping strategies...", 130-143.

⁷⁷ Mikyung Jang vd., "Religion and mental health among Nepal earthquake survivors in temporary tent villages", 330.

⁷⁸ Salih Aybey, "Deprem sonrası ortaya çıkan problemlerin çözümünde manevi danışmanlık (Zonguldak örneği)", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024), 210-213.

⁷⁹ Ranty R. Islam, "Believing to recover: The role of religion in the recovery phase of natural disasters", *Anthropos* 107/1 (2012), 209.

yaşamış bireylere yaklaşırken "Bu senin imtihanın/cezan" gibi yargılayıcı dilden kaçınıp; "yas sürecine eşlik eden" profesyonel bir yetkinliğe kavuşturulmalıdır. Dijitalleşmenin ve yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaştığı günümüzde, afetzedelere yönelik din eğitimi ve manevi danışmanlık hizmetlerinin salt teknolojik platformlara veya dijital içeriklere indirgenmesi büyük bir pedagojik hatadır. Nitekim dinin öğretilmesinde ve afet sonrası travmaların sağaltılmasında ihtiyaç duyulan insan şefkati ve duyarlılığı, hiçbir teknolojik araçla tam olarak ikame edilemez. Afetin yıktığı psikolojik enkaz, ancak öğrenciye/afetzedeye duygusal ve ahlaki destek sağlayan, onunla aynı acıyı paylaşabilen manevi yoldaşların ve eğitimcilerin yüz yüze kuracağı sahici ve insani bağlarla onarılabilir. Özellikle afet deneyimi yaşamış çocuk ve gençlerde görülen en belirgin tepki kendilerini toplumdan izole hissetmeleridir. Bu izolasyonun aşılmasında din eğitiminin iyileştirici gücü ancak yüz yüze etkileşim ile açığa çıkar; zira bu etkileşim, sarsılan güven duygusunu yeniden inşa eder ve toplumsal dayanışma arzusunu artırır.⁸⁰

e) Okul-Toplum İşbirliği

Japonya'daki okul-toplum işbirliği modeli incelendiğinde, afet eğitiminin başarısının, okulda öğrenilenlerin aileye ve toplumsal hayata taşınmasıyla mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Japonya'daki gibi okulların afet eğitiminde birer merkez üssü olması sağlanmalıdır. İmam Hatip Okulları ve Kur'an Kursları, bulundukları mahallede sadece dini eğitim veren kurumlar değil; aynı zamanda afet toplanma ve bilinçlenme merkezleri olarak işlev görmelidir. Ailelerin de katıldığı tatbikatlarda, dini değerler (yardımlaşma, sabır) ile teknik beceriler (ilk yardım, tahliye) harmanlanarak verilmelidir. Türkiye gibi dini değerlerin toplumsal yaşamda belirleyici olduğu ülkelerde, cami hutbelerinden Kur'an kurslarına, İHL meslek derslerinden DKAB müfredatına kadar geniş bir yelpazede "Afet Ahlakı" (tedbirin dini zorunluluğu) işlenmelidir. Bu, sadece can güvenliğini sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda eşref-i mahlukat olan insanın onurunu koruyan bir sorumluluk bilinci geliştirecektir.

Bununla beraber, sahadaki kriz yönetimi deneyimleri, bazı afetzedelerin psikolojik destek hizmetlerine mesafeli yaklaştığını, bu tür yardımları klinik bir müdahale (ilaç tedavisi vb.) olarak kodlayıp kendi dini başa çıkma pratiklerini tek başına yeterli gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu direnci kırmak ve toplumsal toparlanmayı hızlandırmak adına din görevlileri, DKAB öğretmenleri ve ruh sağlığı

⁸⁰ Altıntaş, "Din Eğitiminde Yapay Zekâ Teknolojileri: Fırsatlar ve Etik Tartışmalar", 112-113.

uzmanları (psikologlar) arasında güçlü bir disiplinlerarası iş birliği kurulmalıdır. Özellikle dini referansların belirleyici olduğu toplumsal yapılarda, manevi destek ile psikolojik ilkyardım birbirini dışlayan rakipler olarak değil; afetzedenin hem bireysel iyi oluşunu hem de inanç dünyasını koruyan tamamlayıcı hizmetler olarak sunulmalıdır.

Sonuç olarak; afet bilinci, mühendislik kadar ilahiyatın ve pedagojinin de konusudur. Önerilen bu model, din eğitimi afetin sonuçlarını yöneten bir mekanizma olmaktan çıkarp; afetin sebeplerini ortadan kaldıran ahlaki bir kalkana dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu süreçte, afet bilincinin inşasında din eğitimcilerine ve ilahiyat akademisyenlerine büyük bir görev düşmektedir. Eğitimciler, sadece geleneksel inanç kalıplarını aktarmakla yetinmemeli; aynı zamanda bireyin doğa, çevre ve insanlık karşısındaki etik sorumluluklarını sorgulatan bir vizyon ortaya koymalıdır. Din eğitimcisinin rolü, bireye sadece manevi bir teselli sunmak değil, aynı zamanda toplumda daha sorumlu ve adil bir yapı inşa etmek için eleştirel ve refleksif bir ahlaki uyanış sağlamaktır. Deprem gerçeğiyle yaşayan bir toplumda din eğitimi, insanı sadece ahirete hazırlayan değil; dünyada da güvenli, sorumlu ve ahlaklı bir yaşam kurmasını sağlayan bir vizyona sahip olmalıdır. "Önce deveni bağla" nebevi uyarısını pedagojik bir ilke haline getiren bu model, hem can güvenliğinin sağlanmasına hem de İslam'ın yaşatan yüzünün doğru anlaşılmasına hizmet edecektir.

Kaynakça | References

- Adzkiya, Ubbadul vd. "Perceptions of Youth Religious Understanding of Natural Disaster Resistance and Preparedness". *International Conference on Advance & Scientific Innovation*. 229-238. KnE Life Sciences, 2023. <https://doi.org/10.18502/kss.v8i9.13333>
- Aksa, Furqan I., 2020, 'Islamic perspectives in disaster: An alternative to changing fatalistic attitudes', *Jambá: Journal of Disaster Risk Studies* 12(1), a942, 1-4. <https://doi.org/10.4102/jamba.v12i1.942>
- Altıntaş, Mustafa Cabir. *Dijital Çağda Aile ve Din Eğitimi: Çocuğun Dinî-Ahlaki Gelişimi ve Yeni Ebeveyn Roller*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025. <https://doi.org/10.70458/fcr.9786255576859>
- Altıntaş, Mustafa Cabir. "Dini, Ahlaki ve Eğitimsel Açından Turizm: Akademik Bir Değerlendirme". *Tourism and Recreation* 6/2 (2024), 382-393. <https://doi.org/10.53601/tourismandrecreation.1492320>

- Altıntaş, Mustafa Cabir. "Din Eğitiminde Yapay Zekâ Teknolojileri: Fırsatlar ve Etik Tartışmalar". *İslami İlimler Dergisi* 40 (2025), 95-119. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1601197>
- Asoğlu, Emel - Özdemir, Ömer. "Deprem kaynaklı travma sonrası stres belirtileri ile başa çıkmada din eğitiminin rolü". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024): 321-348. <https://doi.org/10.53112/tudear.1458935>
- Aybey, Salih. "Deprem sonrası ortaya çıkan problemlerin çözümünde manevi danışmanlık (Zonguldak örneği)". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 17 (2024): 197-223. <https://doi.org/10.53112/tudear.1455918>
- Bahadır, Ziynet - Ay, Faruk. "Deprem kaygısı ve dini başa çıkma". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (2025): 83-101. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1494849>
- Baidhaw, Zakiyuddin. "The role of faith-based organization in coping with disaster management and mitigation: Muhammadiyah's experience". *Journal of Indonesian Islam* 9/2 (2015): 167-194. <https://doi.org/10.15642/JIIS.2015.9.2.167-194>
- Batır, İkrâm - İnce, Celal. "Din görevlilerinin bir afet biçimi olan deprem hakkındaki algıları". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 5/2 (2023): 98-119. <https://doi.org/10.53442/bider.vi.1382052>
- Baytiyeh, Hoda - Naja, Mohamad K. "Can education reduce Middle Eastern fatalistic attitude regarding earthquake disasters?". *Disaster Prevention and Management* 23/4 (2014): 343-355. <https://doi.org/10.1108/DPM-12-2013-0226>
- Çapcıoğlu, İhsan - Çapcıoğlu, Fatma - Çınar, Rüveyda (ed.). *Psikososyal Boyutlarıyla Afetler ve Din*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2023.
- Chester, David K. "Theology and disaster studies: The need for dialogue". *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 146/4 (2005): 319-328. <https://doi.org/10.1016/j.jvolgeores.2005.02.004>
- Demir, Abdurrahman. *Deprem anı ve sonrası sürecin bireyin dini duygu ve düşüncelerine etkisi: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem örneği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Doğanay, Süleyman. "Depremzedelerin hayatı anlamlandırma ve yas süreçlerinde dinin rolü: Nitel bir araştırma". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (2023): 157-190. <https://doi.org/10.54659/ulum.1347634>
- Doğru, Çetin. "Din eğitiminin imkânları bağlamında doğal afetlerin psiko-sosyal etkileriyle dini başa çıkma: Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremleri örneğinde fenomenolojik bir çalışma". *Harran İlahiyat Dergisi* 53 (2025): 94-124. <https://doi.org/10.30623/hij.1605707>

- Eren, Barış. *İslâm Düşünce Geleneğinde Tevekkül Eğitimi (Gazzâlî Örneği)*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Firdaus, Azhar - Hermansah, Tantan. "Solidarity and impact of 2009 Situ Gintung disaster-based value system to raise awareness of disaster resilience and the environment". *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* 940 (2021): 012096. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/940/1/012096>
- Gaillard, Jean C. - Texier, Pauline. "Religions, Natural Hazards, and Disasters: An Introduction". *Religion* 40/2 (2010), 81-84. <https://doi.org/10.1016/j.religion.2009.12.001>
- Ghafoory-Ashtiany, Mohsen. "Viewpoint of Islam on earthquakes, human vitality and disaster". *Disaster Prevention and Management: An International Journal* 18/3 (2009): 218-232. <https://doi.org/10.1108/09653560910965600>
- Gianisa, Adisaputri - Le De, Loic. "The role of religious beliefs and practices in disaster: The case study of 2009 earthquake in Padang city, Indonesia". *Disaster Prevention and Management* 27/1 (2018): 74-86. <https://doi.org/10.1108/DPM-10-2017-0238>
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. "Din eğitimi açısından doğal afetlerle başa çıkmada temel Kur'anî kavramlar". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 16 (2023): 79-109. <https://doi.org/10.53112/tudear.1331610>
- Hakkim Adeeba - Deb, Amrita. "Religious meaning-making and prosocial action among disaster response volunteers". *Mental Health, Religion & Culture* 25/7 (2022): 712-734. <https://doi.org/10.1080/13674676.2022.2116634>
- Hick, John. *Evil and the God of Love*. London: Palgrave Macmillan, 2010.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2010.
- Islam, Ranty R. "Believing to recover: The role of religion in the recovery phase of natural disasters". *Anthropos* 107/1 (2012): 209-217.
- Jang, Mikyung vd. "Religion and mental health among Nepal earthquake survivors in temporary tent villages". *Mental Health, Religion & Culture* 21/4 (2018): 329-335. <https://doi.org/10.1080/13674676.2018.1494703>
- Joakim, Erin P. - White, Robert S. "Exploring the Impact of Religious Beliefs, Leadership, and Networks on Response and Recovery of Disaster-Affected Populations: A Case Study from Indonesia". *Journal of Contemporary Religion* 30/2 (2015), 193-212.
- Kalın, Mehmet Fatih. "John Hick's theodicy of moral and spiritual development and a critical examination of theodicy". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/4 (2024): 1727-1750.

- Karancı, A. Nuray - Akşit, Bahattin - Dirik, Gülay. "Impact of a community disaster awareness training program in Turkey: Does it influence hazard-related cognitions and preparedness behaviors?". *Social Behavior and Personality: An International Journal* 33/3 (2005): 243-258. <https://doi.org/10.2224/sbp.2005.33.3.243>
- Kula, Naci. "Deprem ve dini başa çıkma". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002): 234-255.
- Kwabena, D. F. vd. "Mainstreaming Education into Disaster Management to Facilitate Disaster Resilience". *Climate Change, Hazards and Adaptation Options*. 187-208. Springer, 2021.
- Mesidor, Jean Kesnold. - Sly, Kaye F. "Religious coping, general coping strategies, perceived social support, PTSD symptoms, resilience, and posttraumatic growth among survivors of the 2010 earthquake in Haiti". *Mental Health, Religion & Culture* 22/2 (2019): 130-143. <https://doi.org/10.1080/13674676.2019.1580254>
- Muzani. "Earthquake disaster risk reduction based on Islamic religious education curriculum in Indonesia". *International Journal of Education, Information Technology and Others* 3/2 (2020): 70-79. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3967925>
- Önen, Rahime Şule- Kızılgöçit, Muhammet. "Depremin lise öğrencilerinin dinsel inanç-tutum-davranış örüntüleri üzerindeki etkileri: 2023 Diyarbakır depremi üzerine nitel bir araştırma". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 9 (2024): 63-98. <https://doi.org/10.59379/tdpd.1466670>
- Pargament, Kenneth I. "From research to practice: Three waves in the evolution of the psychology of religion and spirituality". *Spiritual Psychology and Counseling* 8/3 (2023): 207-225. <https://doi.org/10.37898/spc.2023.8.3.191>
- Rokib, Mohammad. "The significant role of religious group's response to natural disaster in Indonesia: The case of Santri Tanggap Bencana (Santana)". *Indonesian Journal of Islam and Muslim Societies* 2/1 (2012): 85-108.
- Rumahuru, Yance Z. - Kakiay, Agusthina C. "Issues and approaches in contemporary theological thinking about evil: Rethinking disaster theology". *Open Theology* 6 (2020): 623-635. https://doi.org/10.1515/opth-2020-0136?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate.net%26utm_medium%3Darticle
- Sadan, Hamza - Gurbet, Mahmut - Karaoğlu, Arslan. "Kur'an ve sünnet bağlamında doğal afetlere karşı takınılması gereken bazı tutum ve davranışlar". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/Özel Sayı (2023): 1-38. <https://doi.org/10.54659/ulum.1347103>
- Schmuck, Hanna. ""An act of Allah": Religious explanations for floods in Bangladesh as survival strategy". *International Journal of Mass Emergencies and Disasters* 18/1 (2000): 85-95. <https://doi.org/10.1177/028072700001800105>

- Shahzad, Imran. "Theodicy and civilizational suffering: A theological interpretation of historical catastrophes". *International Bulletin of Theology and Civilization* 2/4 (2019).
- Shiwaku, Koichi, et al. "School disaster resilience assessment in the affected areas of 2011 East Japan earthquake and tsunami." *Natural Hazards* 82.1 (2016): 333-365. <https://doi.org/10.1007/s11069-016-2204-5>
- Sun, Lei - Deng, Yan - Qi, Wen-Hua. "Religious belief, disaster awareness, and disaster response: Findings and implication for disaster risk reduction". *3rd Annual International Conference on Social Science and Contemporary Humanity Development (SSCHD 2017)*. Atlantis Press, 2017.
- Sun, Lei, Yan Deng, and Wenhua Qi. "Two impact pathways from religious belief to public disaster response: Findings from a literature review". *International Journal of Disaster Risk Reduction* 27 (2018): 588-595. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2017.10.004>
- Turgut, Mehmet. "Ortaokul öğrencilerinde deprem ve Tanrı algısı (Gaziantep ili örneği)". *Journal of Analytic Divinity* 8/2 (2024): 174-196. <https://doi.org/10.46595/jad.1570819>
- Üçer, Cenksu - Zoba, Büşra - Çiftçi, Abdulkadir. "Diyanet İşleri Başkanlığının doğal afetler hakkındaki yaklaşımı". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/2 (2023): 191-253. <https://doi.org/10.54659/ulum.1357956>
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.

Deprem Sonrası Travma ve Dini Başa Çıkma Mekanizmaları: Psiko-sosyolojik Bir Derleme

Fikret Gülaçtı

[0000-0002-3200-1994](https://orcid.org/0000-0002-3200-1994)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

fgulacti@erzincan.edu.tr

Öz

Bu derleme çalışmanın amacı, deprem sonrası travma bağlamında dini başa çıkma mekanizmalarına ilişkin ulusal ve uluslararası literatürü bütüncül ve eleştirel bir çerçevede incelemektir. Depremler, ani ve kontrol edilemez yapıları nedeniyle bireylerin temel güvenlik algılarını sarsmakta ve travma sonrası stres bozukluğu, depresyon ve anksiyete gibi ruhsal aynı zamanda sosyolojik sorunlara yol açabilmektedir. Afet sonrası uyum sürecinde bireylerin başa çıkma stratejileri önemli bir rol oynamakta; özellikle dini ve spiritüel başa çıkma, anlamlandırma ihtiyacının yoğunlaştığı bu dönemlerde öne çıkmaktadır. Çünkü bu tür olaylarda insanlar anlamlılıklarını sorguladıkları gibi varlıklarının buna maruz kalmasını genellikle öznel algılama eğilimine girmeleri yaygın görülür. Bununla birlikte içsel anlamda kişinin ruhsal açıdan anlamlılığının sorgulanmayı başlamış olması diğer uyum faaliyetlerini de çok zor pozisyona sokmakta ve uyum sürecinin gecikmesine o anda kullanamadıkları olumlu baş etme becerilerinin tekrar tekrar hatırlatılmasına ve yaşatılmasına ihtiyaç vardır. Literatür bulguları, pozitif dini başa çıkma biçimlerinin bazı bireylerde psikolojik uyumu ve iyi oluşu destekleyebildiğini, buna karşılık negatif dini başa çıkma biçimlerinin psikolojik sıkıntıyı artırabildiğini göstermektedir. Bununla birlikte dini başa çıkmanın etkilerinin travmanın şiddeti, bireyin kendini algılama ve öz benlik ve saygısının seviyesi, bulunduğu sosyal destek grubu, bireysel inanç yapısı, daha önceden bu olaylara benzer durumlarla karşılaşmış olma ve baş etme becerileri, bulabilecekleri sosyal destek ünite ve çevrelerinin varlığı ve kültürel bağlam gibi değişkenlere bağlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu çalışma, araştırmanın konusu olan özellikle 6 Şubat merkezli deprem sonrası psikososyal müdahalelerde dini başa çıkma mekanizmalarının tek yönlü bir koruyucu faktör olarak değil aksine çok yönlü olmasından bağlamsal ve eleştirel bir bakışla yani bütünsel olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Travma; Deprem; Dini Başa Çıkma; Ruh Sağlığı; Psikolojik Uyum

Öne Çıkanlar

- Depremler bireylerin güvenlik ve anlam sistemlerini derinden sarsan travmatik yaşantılardır.
- Dini başa çıkma afet sonrası süreçlerde önemli ancak tek yönlü olmayan bir role sahiptir.
- Pozitif dini başa çıkma psikolojik uyumu destekleyebilirken, negatif dini başa çıkma ruhsal sıkıntıyı artırabilmektedir.
- Dini başa çıkma mekanizmaları kültürel ve bağlamsal olarak değerlendirilmelidir.

Atıf Bilgisi

Gülaçtı, Fikret. “Deprem Sonrası Travma ve Dini Başa Çıkma Mekanizmaları: Psiko-sosyolojik Bir Derleme”. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*. Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026). 291-311. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19914920>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi 29 Ocak 2026

Kabul Tarihi 10 Şubat 2026

Yayın Tarihi 21 Nisan 2026

Yayın Tarihi 30 Nisan 2026

Hakem Sayısı İki İç Hakem–İki Dış Hakem

Değerlendirme Çift Taraflı Kör Hakemlik

YZ Etik Beyan Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.

Etik Beyan Bu çalışma derleme türünde olup etik kurul izni gerektirmemektedir.

Benzerlik Taraması Yapıldı–intihal.net

Etik Kurul İzni Etik izne tabi değildir.

Çıkar Çatışması Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Bildirim asardergisiebyu@gmail.com

S. Kalkınma Amaçları 3 Sağlık ve Kaliteli Yaşam

4 Nitelikli Eğitim

17 Amaçlar için Ortaklıklar

Dizinler **ERIH PLUS** (31.03.2025)

Lisans [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Post-Earthquake Trauma and Religious Coping Mechanisms: A Psycho-sociological Review

Fikret Gülaçtı

0000-0002-3200-1994

Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Education, Department of Guidance and Psychological Counseling, Department of Educational Sciences, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

fgulacti@erzincan.edu.tr

Abstract

The aim of this review is to examine the national and international literature on religious coping mechanisms in the context of post-earthquake trauma within a holistic and critical framework. Earthquakes, due to their sudden and uncontrollable nature, disrupt individuals' fundamental perceptions of security and can lead to psychological and sociological problems such as post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety. Coping strategies play a significant role in the post-disaster adaptation process; religious and spiritual coping, in particular, comes to the forefront during these periods when the need for meaning-making intensifies. This is because, in such events, people question their meaningfulness, and it is common for them to subjectively perceive their existence as being subjected to this. However, the fact that the individual's spiritual meaningfulness has begun to be questioned internally makes other adaptation activities very difficult, and the adaptation process is delayed, requiring the repeated reminder and experience of positive coping skills that they could not use at that moment. Literature findings show that positive religious coping styles can support psychological adaptation and well-being in some individuals, while negative religious coping styles can increase psychological distress. However, the effects of religious coping appear to vary depending on variables such as the severity of the trauma, the individual's self-perception and level of self-esteem, the social support group they belong to, their belief system, previous experiences with similar situations and coping skills, the availability of social support units and environments, and the cultural context. This study reveals that, particularly in psychosocial interventions following the February 6th earthquake, religious coping mechanisms should be considered not as a one-sided protective factor, but rather as a multifaceted one, requiring a contextual and critical perspective—that is, a holistic approach.

Keywords

Trauma; Earthquake; Religious coping; Mental health; Psychological adjustment.

Highlights

- Earthquakes are traumatic experiences that profoundly disrupt individuals' sense of safety and systems of meaning.
- Religious coping plays an important but not unidimensional role in post-disaster processes.
- While positive religious coping can support psychological adjustment, negative religious coping can increase psychological distress.
- Religious coping mechanisms should be evaluated within their cultural and contextual frameworks.

Citation

Gülaçtı, Fikret. "Post-Earthquake Trauma and Religious Coping Mechanisms: A Psycho-sociological". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies, Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026). 291-311. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19914920>

Article Information

Date of submission	10 February 2026
Date of acceptance	21 April 2026
Date of publication	30 April 2026
Reviewers	Two Internal-Two External
Review	Double-blind
AI Ethics Statement	No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.
Ethical Statement	This study is a review and does not require ethical committee approval.
Plagiarism checks	Yes- intihal.net
Ethics committee	Not subject to ethical clearance.
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	asardergisiebyu@gmail.com
S. Development Goals	3 Good Health and Well-being 4 Quality Education 17 Partnerships for the Goals
Indexes	ERIH PLUS (31.03.2025)
Lisance	CC BY-NC 4.0

Giriş

Deprem gibi ani, kontrol edilemeyen ve geniş çaplı yıkım yaratan afetler, bireyin yalnızca fiziksel güvenliğini tehdit eden olaylar değil; aynı zamanda onun zihinsel, duygusal ve varoluşsal bütünlüğünü sarsan çok katmanlı travmatik yaşantılardır. Bu tür olaylar, bireyin dünyayı algılama biçiminde köklü değişimlere yol açarak, psikolojik işleyişin temelini oluşturan bilişsel şemalarda ciddi kırılmalar meydana getirir.¹

Travma kuramları, özellikle doğal afetlerin bireyin “temel varsayımlar sistemi” üzerinde yıkıcı etkiler oluşturduğunu vurgulamaktadır. Janoff-Bulman’a göre bireyler, dünyayı anlamlandırırken üç temel kabule dayanır: dünyanın anlamlı ve düzenli olduğu, insanların genel olarak iyi olduğu ve bireyin kendisinin değerli olduğu. Deprem gibi olaylar bu kabulleri sarsarak bireyi bilişsel bir kriz içine sürükler.²

Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler, etkilenen kişi sayısı ve yol açtığı can kayıpları nedeniyle yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda derin bir psikolojik ve toplumsal travma yaratmıştır. Afet sonrası ruh sağlığını etkileyen koruyucu ve risk faktörlerinin belirlenmesi, psikososyal müdahalelerin planlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda bireylerin travmatik yaşantılar karşısında kullandıkları başa çıkma mekanizmaları önem kazanmaktadır.

Dini ve spiritüel başa çıkma, özellikle kontrol algısının zayıfladığı ve anlamlandırma ihtiyacının yoğunlaştığı afet bağlamlarında öne çıkan bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte dini başa çıkmanın psikolojik sonuçları tek yönlü değildir. Pozitif dini başa çıkma biçimleri psikolojik uyumu destekleyebilirken, negatif dini başa çıkma biçimleri psikolojik sıkıntıyı artırabilmektedir.³ Bu nedenle dini başa çıkma mekanizmalarının deprem sonrası travma bağlamında eleştirel ve bağlamsal bir bakışla incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma, anlatı derleme yaklaşımıyla yürütülmüştür. Ulusal ve uluslararası literatür; Google Scholar, Web of Science ve Scopus veri tabanları üzerinden taranmıştır.

¹ Pargament Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping* (New York: Guilford Press, 1997).

² Simon Dein, “Religion, Spirituality and Depression,” *Primary Care & Community Psychiatry* 11/2 (2006): 65–72.

³ Ano Gene G. – Erin B. Vasconcelles, “Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress: A Meta-Analysis,” *Journal of Clinical Psychology* 61/4 (2005): 461–480

Tarama sürecinde “earthquake”, “trauma”, “religious coping” ve “mental health” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Çalışmaların seçiminde son yirmi yıl içinde yayımlanmış, hakemli dergilerde yer alan ve konu ile doğrudan ilişkili araştırmalar dikkate alınmıştır. Elde edilen bulgular tematik olarak sınıflandırılmış ve eleştirel bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Deprem Sonrası Travmanın Psikolojik, Bilişsel ve Duygusal Boyutları

Depremler, bireylerin yalnızca fiziksel güvenliğini değil, aynı zamanda yaşamın sürekliliğine, dünyanın güvenli ve kontrol edilebilir olduğuna ilişkin temel inançlarını da sarsan çok boyutlu travmatik yaşantılardır. Travma kuramları, bu tür olayların bireyin temel varsayımlarında ciddi kırılmalara yol açtığını ileri sürmektedir.⁴ Bu nedenle depremler sonrasında ortaya çıkan psikolojik tepkiler, sıradan stres tepkilerinden farklı olarak derin ve kalıcı izler bırakabilmektedir.⁵

Deprem sonrası dönemde en sık bildirilen ruhsal sorunlar arasında travma sonrası stres bozukluğu, depresyon ve anksiyete yer almaktadır. Bununla birlikte yoğun korku, sürekli tetikte olma hâli, uyku bozuklukları, suçluluk duyguları, öfke ve kişilerarası ilişkilerde geri çekilme gibi belirtiler de yaygındır.⁶ Özellikle yakınlarını kaybeden, ağır yaralanma yaşayan ya da uzun süre barınma sorunu yaşayan bireylerde bu belirtilerin kronikleşme riski artmaktadır.

Türkiye’de Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında yapılan çalışmalar, travmanın yalnızca bireysel bir deneyim olmadığını; sosyal destek kaybı, ekonomik yoksunluk ve barınma koşulları gibi yapısal faktörlerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.⁷ Bu durum, deprem sonrası ruh sağlığının bireysel dayanıklılığın ötesinde, sosyal ve çevresel koşullar çerçevesinde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Deprem sonrası travmanın en belirgin etkilerinden biri, bireyin bilişsel şemalarında meydana gelen bozulmadır. Bu süreçte birey, yaşadığı olay ile daha önce sahip olduğu dünya görüşü arasında bir uyumsuzluk yaşar. Bu uyumsuzluk, bilişsel

⁴ Pargament Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping* (New York: Guilford Press, 1997).

⁵ Armen Goenjian vd., “Posttraumatic Stress and Depressive Reactions After Natural Disasters,” *American Journal of Psychiatry* 157/5 (2000): 788–794.

⁶ Leonardo Bertinelli – Eric Strobl – Roy van der Weide, “Earthquakes and Mental Health,” *World Development* 165 (2023): 106283.

⁷ Ahmet K. Çelik, “Deprem Sonrası Travma Belirtileri, Umut ve İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi,” *TRT Akademi* 8/18 (2023): 574–591.

yeniden yapılandırma sürecini zorunlu kılar. Bireyler bu süreçte sıklıkla şu sorularla karşı karşıya kalır:

“Bu neden oldu?”

“Ben bunu hak ettim mi?”

“Dünya gerçekten güvenli bir yer mi?”

Bu sorular yalnızca bilişsel bir sorgulamayı değil, aynı zamanda varoluşsal bir krizi de yansıtmaktadır. Özellikle anlam sisteminin çökmesi, bireyin psikolojik uyum sürecini ciddi şekilde zorlaştırmaktadır.⁸

Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus şudur: travma sonrası bilişsel süreçler her zaman rasyonel işlemez. Bireyler çoğu zaman olayları abartılı genellemeler, felaketleştirme veya kişiselleştirme gibi bilişsel çarpıtmalar yoluyla yorumlayabilir. Bu durum, travmanın etkilerini derinleştirebilir.

Duygusal Tepkiler ve Regülasyon Süreci

Deprem sonrası ortaya çıkan duygusal tepkiler, travmanın en görünür boyutlarından biridir. Bu süreçte bireylerde yoğun korku, çaresizlik, öfke, suçluluk ve umutsuzluk gibi duygular yaygın olarak gözlemlenmektedir. Özellikle hayatta kalan bireylerde görülen “sağ kalan suçluluğu” (survivor guilt), travmanın önemli bir bileşeni olarak dikkat çekmektedir. Birey, kendisinin hayatta kalmasını sorgularken, kayıplar karşısında yoğun bir suçluluk duygusu yaşayabilir. Duygusal regülasyonun başarısız olduğu durumlarda şu sonuçlar ortaya çıkabilir:

- Travma sonrası stres bozukluğu
- Depresif belirtiler
- Anksiyete bozuklukları

Bu noktada bireyin duygularını düzenleme kapasitesi, travmanın kronikleşip kronikleşmeyeceğini belirleyen temel faktörlerden biridir.

Sosyal ve Çevresel Boyut

Travmanın etkileri yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda sosyal bağlamda da ortaya çıkmaktadır. Deprem sonrası sosyal destek sistemlerinin zayıflaması, ekonomik kayıplar ve barınma sorunları gibi faktörler, psikolojik iyileşme sürecini doğrudan etkilemektedir.⁹ Araştırmalar, güçlü sosyal destek ağlarına sahip bireylerin travma sonrası daha hızlı toparlandığını göstermektedir. Ancak burada dikkat

⁸ Crystal L. Park, “Religion and Meaning,” *Journal of Positive Psychology* 5/3 (2010): 257–268.

⁹ Allison L. Ai vd., “Spiritual Coping,” *Journal of Religion and Health* (2005).

edilmesi gereken önemli bir nokta, sosyal desteğin niteliğidir. Niteliksiz veya yetersiz sosyal destek, travmanın etkilerini azaltmak yerine artırabilir.

Travmanın Kronikleşmesi ve Risk Faktörleri

Her birey travmaya aynı şekilde tepki vermez. Bazı bireyler travmatik deneyimden sonra kısa sürede toparlanırken, bazıları uzun süreli psikolojik sorunlar yaşayabilir. Bu farklılığın temelinde çeşitli risk faktörleri bulunmaktadır:

- Travmanın şiddeti
- Kayıp düzeyi
- Önceki travma geçmişi
- Sosyal destek eksikliği
- Negatif başa çıkma stratejileri

Bu faktörler arasında özellikle başa çıkma biçiminin niteliği kritik bir rol oynamaktadır.

Afet Sonrası Başa Çıkma Süreçleri ve Kuramsal Yaklaşımlar

Travmatik yaşam olaylarına verilen psikolojik tepkiler bireyler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Aynı afete maruz kalan bazı bireyler ciddi psikolojik sorunlar yaşarken, bazıları görece daha uyumlu tepkiler sergileyebilmektedir. Bu farklılığın açıklanmasında başa çıkma süreçleri merkezi bir rol oynamaktadır. Başa çıkma, bireyin stres yaratan durumları değerlendirme, bu durumlara anlam yükleme ve duygusal tepkilerini düzenleme sürecini ifade etmektedir.¹⁰

Afet literatüründe başa çıkma stratejileri problem odaklı, duygu odaklı ve kaçınma temelli olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak depremler gibi ani ve kontrol edilemeyen afetlerde problem odaklı başa çıkma olanakları sınırlıdır. Bu bağlamda duygu düzenleme ve anlamlandırma süreçleri ön plana çıkmakta; dini ve spiritüel başa çıkma, bu ihtiyaca yanıt veren önemli bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹

Dini Başa Çıkma: Kavramsal Çerçeve ve Türler

Dini başa çıkma, bireylerin stresli ve travmatik yaşam olaylarıyla baş ederken dini inanç, pratik ve sembollerini kullanmalarını ifade etmektedir. Bu süreç yalnızca

¹⁰ Lazarus Richard S. – Susan Folkman, *Stress, Appraisal, and Coping* (New York: Springer, 1984).

¹¹ Ano Gene G. – Erin B. Vasconcelles, “Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress,” 470–472.

duygusal rahatlama sağlamamakta, aynı zamanda bireyin yaşadığı travmayı daha geniş bir anlam sistemi içine yerleştirmesine imkân tanımaktadır.¹²

Literatürde dini başa çıkmanın anlaşılmasında en yaygın kullanılan ayrım, pozitif ve negatif dini başa çıkma biçimleri arasındadır. Pozitif dini başa çıkma; ilahi destek algısı, umut, teslimiyet ve dua gibi unsurları içerirken; negatif dini başa çıkma, bireyin yaşadığı travmayı ilahi cezalandırılma ya da terk edilme olarak yorumlamasını içermektedir.¹³ Meta-analitik çalışmalar, pozitif dini başa çıkmanın psikolojik uyumla, negatif dini başa çıkmanın ise psikolojik sıkıntıyla anlamlı biçimde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁴

Deprem sonrası travma sürecinde bireylerin başa çıkma stratejileri incelendiğinde, dini başa çıkmanın özellikle anlam arayışının yoğunlaştığı durumlarda öne çıkan bir mekanizma olduğu görülmektedir. Ancak dini başa çıkmayı yalnızca “inanç temelli bir rahatlama” olarak ele almak, bu kavramın psikolojik derinliğini göz ardı etmek anlamına gelir. Dini başa çıkma, bireyin travmatik yaşantıyı anlamlandırma, kontrol algısını yeniden yapılandırma ve duygusal yükü düzenleme süreçlerini içeren çok boyutlu bir psikolojik mekanizmadır.¹⁵

Dini Başa Çıkmanın Tanımı ve Kapsamı

Dini başa çıkma, bireyin stresli ve travmatik yaşam olaylarıyla baş ederken dini inanç, değer ve pratikleri kullanması olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç yalnızca ibadet veya dua ile sınırlı değildir; aynı zamanda bireyin yaşadığı olayı nasıl yorumladığını ve bu olaya hangi anlamı yüklediğini de kapsar.¹⁶

Pargament’e göre dini başa çıkma, bireyin “kutsal ile ilişki kurarak stresle baş etme süreci”dir ve bu süreç aktif bir psikolojik işleyiş içerir.¹⁷ Bu tanım, dini başa çıkmanın pasif bir kabullenme değil, aksine aktif bir anlam üretme süreci olduğunu göstermektedir. Deprem gibi büyük travmalar, bireyin kontrol algısını ciddi şekilde

¹² Pargament Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping* (New York: Guilford Press, 1997).

¹³ Simon Dein, “Religion, Spirituality and Depression: Implications for Research and Treatment,” *Primary Care & Community Psychiatry* 11/2 (2006): 67–75.

¹⁴ Ano Gene G.– Erin B. Vasconcelles, “Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress,” 473–475.

¹⁵ Pargament Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping* (New York: Guilford Press, 1997).

¹⁶ Simon Dein, “Religion, Spirituality and Depression,” *Primary Care & Community Psychiatry* 11/2 (2006): 65–72.

¹⁷ Simon Dein, “Religion, Spirituality and Depression,” *Primary Care & Community Psychiatry* 11/2 (2006): 65–72.

zayıflatır. Bu noktada dini başa çıkma, bireye alternatif bir kontrol algısı sunar. Birey, kontrolü tamamen kaybettiğini düşündüğü bir durumda, kontrolü ilahi bir çerçeveye yerleştirerek psikolojik denge kurmaya çalışır.

Dini Başa Çıkmanın Psikolojik İşlevleri

Dini başa çıkmanın psikolojik işleyişi üç temel fonksiyon üzerinden açıklanabilir:

Anlam Üretme Fonksiyonu

Travmatik olayların en yıkıcı etkilerinden biri, bireyin yaşamın anlamına dair kabullerini sarsmasıdır. Dini başa çıkma, bu noktada bireye güçlü bir anlamlandırma çerçevesi sunar.

Örneğin:

- Depremi “imtihan” olarak yorumlanması
- “ilahi takdir” çerçevesine oturtulması
- Bu tür anlamlandırmalar, bireyin yaşadığı kaotik deneyimi daha organize bir bilişsel yapı içine yerleştirmesine yardımcı olabilir.¹⁸
- Ancak burada kritik bir ayrım vardır: anlam üretimi her zaman sağlıklı değildir. Eğer birey yaşadığı olayı “ceza” olarak yorumlarsa, bu durum psikolojik uyumu zorlaştırabilir.

Kontrol Algısının Yeniden Yapılandırılması

Travmatik olaylar bireyin kontrol algısını ciddi biçimde zedeler. Dini başa çıkma, bu kaybı telafi etmek için kontrolü ilahi bir otoriteye devretme mekanizması sunar. Bu süreç iki şekilde işleyebilir:

- **Sağlıklı:** “Kontrol Allah’ta ama ben sorumluyum”
- **Sağlıksız:** “Hiçbir şey yapamam, her şey kader”

İkinci durumda birey pasifleşir ve bu durum psikolojik uyumu olumsuz etkiler.

Duygusal Regülasyon Fonksiyonu

Dini ritüeller (dua, ibadet, zikir vb.), bireyin yoğun duygusal yükünü düzenlemesine yardımcı olabilir. Bu süreç, özellikle kaygı ve korku gibi duyguların yatıştırılmasında etkili olabilir.¹⁹ Ancak negatif dini başa çıkma durumunda bu mekanizma tersine çalışabilir ve bireyin kaygı düzeyini artırabilir.

¹⁸ Crystal L. Park, “Religion and Meaning,” *Journal of Positive Psychology* 5/3 (2010): 257–268.

¹⁹ Allison L. Ai vd., “Spiritual Coping,” *Journal of Religion and Health* (2005).

Dini Başa Çıkmanın Türleri: Pozitif ve Negatif Ayrımın Derinleştirilmesi

Dini başa çıkmanın en kritik ayrımı, pozitif ve negatif başa çıkma biçimleri arasındadır.

Pozitif Dini Başa Çıkma

Pozitif dini başa çıkma, bireyin travmatik deneyimi daha geniş bir anlam sistemi içinde yorumlamasını ve umut geliştirmesini sağlar. Bu süreçte birey:

- İlahi destek hisseder
- Yalnız olmadığını düşünür
- Geleceğe yönelik umut geliştirir

Araştırmalar, pozitif dini başa çıkmanın psikolojik dayanıklılığı artırdığını göstermektedir.²⁰

Negatif Dini Başa Çıkma

Negatif dini başa çıkma ise bireyin dini inançlarını travmatik deneyimi açıklamak için işlevsiz veya yıkıcı biçimde kullanmasıdır. Bu süreçte ortaya çıkan düşünceler şunlardır:

“Bu benim cezalandırılmam”

“Tanrı beni terk etti”

Bu tür yorumlar, bireyin psikolojik kırılganlığını artırır ve depresif belirtileri güçlendirir.²¹

Dini Başa Çıkmanın Kültürel Bağlamı

Dini başa çıkma süreçleri kültürel bağlamdan bağımsız düşünülemez. Türkiye gibi dini referansların güçlü olduğu toplumlarda, dini başa çıkma daha yaygın bir stratejidir. Ancak bu durum, dini başa çıkmanın her zaman olumlu sonuçlar doğuracağı anlamına gelmez. Aynı kültürel bağlam içinde bile bireylerin dini yorumlama biçimleri farklılık gösterebilir. Bu nedenle dini başa çıkma, homojen bir yapı olarak değil, bireysel ve kültürel değişkenlerle şekillenen dinamik bir süreç olarak ele alınmalıdır.

Eleştirel Değerlendirme: Literatürdeki Eksiklikler

Dini başa çıkma literatürü incelendiğinde bazı önemli sınırlılıklar dikkat çekmektedir:

²⁰ Ano Gene G. – Erin B. Vasconcelles, “Religious Coping and Psychological Adjustment,” *Journal of Clinical Psychology* 61/4 (2005): 461–480.

²¹ Allison L. Ai vd., “Prayers, Spiritual Support, and Positive Reappraisal in Coping with Disasters,” *Journal of Religion and Health* 62 (2023): 1–18.

- Çalışmaların büyük kısmı kesitseldir
- Nedensel ilişkiler yeterince açıklanamamaktadır
- Kültürel farklılıklar yeterince dikkate alınmamaktadır

Bu durum, dini başa çıkmanın etkilerini anlamada daha kapsamlı ve boylamsal araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Pozitif ve Negatif Dini Başa Çıkmanın Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri

Pozitif dini başa çıkma, bireyin kontrol kaybı yaşadığı durumlarda psikolojik dengeyi yeniden kurmasına yardımcı olabilmektedir. Dua, teslimiyet ve ilahi destek algısı, umut ve psikolojik dayanıklılığı destekleyebilmektedir.²² Bununla birlikte pozitif dini başa çıkmanın her birey için aynı derecede koruyucu olmadığı; bazı durumlarda pasif kabullenmeye yol açabildiği de vurgulanmaktadır.²³ Negatif dini başa çıkma ise suçluluk, öfke ve çaresizlik duygularını artırabilmekte; depresyon ve anksiyete belirtilerinin şiddetlenmesine yol açabilmektedir. Afet sonrası dönemde negatif dini başa çıkmanın özellikle yoğun kayıp yaşayan bireylerde daha sık ortaya çıktığı bildirilmektedir.²⁴

Dini başa çıkma mekanizmalarının deprem sonrası travma bağlamında nasıl işlediğini anlamak için, bu sürecin pozitif ve negatif biçimlerinin yalnızca tanımlanması yeterli değildir. Bu iki biçimin psikolojik işleyişleri, sonuçları ve klinik yansımaları karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır. Çünkü literatürde uzun süre dini başa çıkma “koruyucu bir faktör” olarak ele alınmış, ancak daha sonraki çalışmalar bu yaklaşımın yetersiz olduğunu ortaya koymuştur.²⁵ Bu bağlamda pozitif ve negatif dini başa çıkma arasındaki ayrım, yalnızca kavramsal bir sınıflandırma değil; aynı zamanda travma sonrası psikolojik uyumun belirleyicisi olan temel bir değişkendir.

Pozitif Dini Başa Çıkmanın Psikolojik İşleyişi

Pozitif dini başa çıkma, bireyin travmatik deneyimi daha geniş ve anlamlı bir çerçeve içinde değerlendirmesine imkân tanır. Bu süreçte birey, yaşadığı olayı yalnızca bir kayıp olarak değil, aynı zamanda bir anlam üretme fırsatı olarak da yorumlayabilir. Bu mekanizma üç temel psikolojik süreç üzerinden işler:

²² Crystal L. Park, “Religion and Meaning,” *Journal of Positive Psychology* 5/3 (2010): 257–268.

²³ Kenneth I. Pargament vd., “Patterns of Positive and Negative Religious Coping,” *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4 (1998): 710–724.

²⁴ Ano, Gene G. – Vasconcelles, Erin B., “Religious Coping and Psychological Adjustment,” *Journal of Clinical Psychology* 61/4 (2005): 461–480.

²⁵ Park, Crystal L., “Religion and Meaning,” *Journal of Positive Psychology* 5/3 (2010): 257–268.

Bilişsel Yeniden Çerçeveleme

Pozitif dini başa çıkma, bireyin yaşadığı travmayı yeniden yorumlamasını sağlar. Örneğin deprem deneyiminin “imtihan” veya “kader” çerçevesinde değerlendirilmesi, bireyin yaşadığı kaotik deneyimi daha düzenli bir bilişsel yapıya yerleştirmesine yardımcı olabilir.²⁶ Bu süreç, bilişsel terapide kullanılan yeniden yapılandırma tekniklerine benzer bir işlev görmektedir.

Umut ve Gelecek Algısının Yeniden İnşası

Travma, bireyin geleceğe ilişkin beklentilerini ciddi şekilde zedeler. Pozitif dini başa çıkma, bireye umut duygusunu yeniden kazandırabilir. Özellikle:

- İlahi adalet inancı
- Sabır ve mükâfat beklentisi

Bireyin geleceğe yönelik olumlu bir perspektif geliştirmesine katkı sağlar.²⁷

Duygusal Düzenleme ve Yatıştırma

Dua, ibadet ve dini ritüeller, bireyin yoğun duygusal yükünü düzenlemesine yardımcı olabilir. Bu süreçte birey, yalnız olmadığını hisseder ve bu durum kaygıyı azaltabilir. Araştırmalar, pozitif dini başa çıkmanın stres düzeyini düşürdüğünü ve psikolojik iyi oluşu artırdığını göstermektedir.²⁸

Negatif Dini Başa Çıkmanın Psikolojik ve Klinik Etkileri

Negatif dini başa çıkma, bireyin dini inançlarını travmatik deneyimi açıklamak için işlevsiz ve çoğu zaman yıkıcı bir biçimde kullanmasıdır. Bu süreçte birey, yaşadığı olayı anlamlandırmak yerine kendini suçlama veya ilahi bir cezaya maruz kaldığını düşünme eğilimindedir.

Bilişsel Çarpıtmalar ve Suçluluk

Negatif dini başa çıkma, genellikle bilişsel çarpıtmalarla birlikte ortaya çıkar. Birey şu tür düşünceler geliştirebilir:

- “Bu benim günahlarımın cezası”
- “Ben bunu hak ettim”

Bu düşünceler, bireyin benlik algısını zedeler ve depresif belirtileri artırır.²⁹

²⁶ Pargament, Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping* (New York: Guilford Press, 1997).

²⁷ Ai, Allison L. vd., “Spiritual Coping,” *Journal of Religion and Health* (2005).

²⁸ Dein, Simon, “Religion, Spirituality and Depression,” *Primary Care & Community Psychiatry* 11/2 (2006): 65–72.

²⁹ Pargament, Kenneth I. vd., “Patterns of Religious Coping,” *Journal for the Scientific Study of Religion* (1998).

İlahi Terk Edilmişlik Algısı

Negatif dini başa çıkmanın en yıkıcı boyutlarından biri, bireyin ilahi olarak terk edildiğini düşünmesidir. Bu durum, yalnızlık ve umutsuzluk duygularını derinleştirir. Bu algı, özellikle travma sonrası depresyon ve anksiyete ile güçlü bir ilişki göstermektedir.³⁰

Klinik Yansımalar

Negatif dini başa çıkma şu psikolojik sonuçlarla ilişkilidir:

- Depresyon
- Anksiyete
- Travma sonrası stres bozukluğu
- Varoluşsal kriz

Bu nedenle klinik müdahalelerde negatif dini başa çıkmanın fark edilmesi kritik öneme sahiptir.

Pozitif ve Negatif Dini Başa Çıkmanın Karşılaştırmalı Analizi

Pozitif ve negatif dini başa çıkma arasındaki fark, yalnızca içerik değil; işlevsel sonuçlar açısından da belirgindir:

Boyut	Pozitif Dini Başa Çıkma	Negatif Dini Başa Çıkma
Anlamlandırma	Yapıcı	Yıkıcı
Kontrol algısı	Dengeli	Pasif
Duygusal etki	Yatıştırıcı	Artırıcı
Psikolojik sonuç	Uyum	Kırılganlık

Bu karşılaştırma, dini başa çıkmanın tek başına bir “iyi” ya da “kötü” mekanizma olmadığını; onun etkisinin **nasıl kullanıldığına bağlı olduğunu** göstermektedir.

Psikososyal Müdahale ve Klinik Uygulamalar Açısından Önemi

- Bu ayrım, uygulama açısından son derece kritiktir. Çünkü:
- Dini başa çıkma yanlış kullanıldığında müdahale etkisiz kalabilir.
- Psikolojik danışmanlık sürecinde şu adımlar izlenmelidir:
- Danışanın dini başa çıkma biçimi analiz edilmelidir
- Negatif dini yorumlar fark edilmelidir
- Suçluluk ve cezalandırılma algıları yeniden yapılandırılmalıdır
- Pozitif dini kaynaklar desteklenmelidir

³⁰ Ahmet Aydın vd., “Trauma Levels and Religious Coping of Earthquake Survivors with Chronic Diseases,” *Disaster Medicine and Public Health Preparedness* 19 (2025): e134.

Bu yaklaşım, dini başa çıkmayı terapötik bir araç haline getirebilir.

Eleştirel Değerlendirme: Literatürdeki Sınırlılıklar

Pozitif ve negatif dini başa çıkma ayrımı her ne kadar önemli bir kuramsal çerçeve sunsa da literatürde bazı sınırlılıklar bulunmaktadır:

- Çalışmaların büyük kısmı öz-bildirim verilerine dayanmaktadır
- Kültürel farklılıklar yeterince analiz edilmemektedir
- Nedensel ilişkiler sınırlı şekilde incelenmektedir

Bu durum, dini başa çıkmanın etkilerini daha iyi anlamak için çok yönlü araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Deprem Sonrası Anlamlandırma Süreçleri ve Travma Sonrası Büyüme

Depremler sonrasında bireylerin en yoğun yaşadığı psikolojik ihtiyaçlardan biri, yaşanan felaketi anlamlandırma ihtiyacıdır. Dini başa çıkma bu noktada anlam üretici bir işlev görmektedir. Türkiye’de yapılan nitel çalışmalar, bireylerin depremi sıklıkla “imtihan”, “kader” veya “ilahi takdir” çerçevesinde yorumladıklarını göstermektedir.³¹ Bazı bireylerde bu anlamlandırma süreçleri travma sonrası büyümeyi destekleyebilmekte; bireyin yaşamı daha derin bir anlamla değerlendirmesine katkı sunabilmektedir. Ancak bu sürecin doğrusal olmadığı ve her birey için geçerli olmadığı da vurgulanmaktadır.³² Travmatik yaşam olaylarına verilen tepkiler bireyler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların açıklanmasında en temel kavramlardan biri başa çıkma süreçleridir. Başa çıkma, bireyin stresli ve tehdit edici durumlara verdiği bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkileri kapsayan dinamik bir süreçtir.³³

Anlamlandırma İhtiyacının Psikolojik Temelleri

İnsan zihni, doğası gereği yaşanan olayları anlamlı bir bütün içinde değerlendirme eğilimindedir. Travmatik yaşantılar ise bu bütünlüğü bozar ve bireyi açıklama arayışına iter. Park’a göre anlamlandırma süreci, bireyin mevcut anlam sistemi ile yaşadığı olay arasındaki uyumsuzluğu azaltmaya yönelik bilişsel bir çabadır.³⁴ Bu süreçte iki tür anlamlandırma ortaya çıkar:

³¹ Crystal L. Park, “Meaning Making in the Context of Disasters,” *Journal of Positive Psychology* 5/4 (2010): 285-298.

³² Pargament, Kenneth I. vd., “Patterns of Religious Coping,” *Journal for the Scientific Study of Religion* (1998).

³³ Park, Crystal L., “Religion and Meaning,” *Journal of Positive Psychology* 5/3 (2010): 257-268.

³⁴ Tedeschi, Richard G. – Calhoun, Lawrence G., “Posttraumatic Growth,” *Psychological Inquiry* 15/1 (2004): 1-18.

- **Küresel anlam (global meaning):** Bireyin genel yaşam felsefesi ve inanç sistemi
- **Durumsal anlam (situational meaning):** Yaşanan spesifik olayın anlamlandırılması

Deprem gibi travmalar, bu iki yapı arasında ciddi bir uyumsuzluk yaratır. Anlamlandırma süreci, bu uyumsuzluğu azaltmaya yönelik bir yeniden yapılandırma sürecidir.

Dini Anlamlandırma Süreçleri

Dini başa çıkma, anlamlandırma sürecinin en güçlü araçlarından biridir. Özellikle dini referansların güçlü olduğu toplumlarda bireyler, travmatik olayları dini kavramlar aracılığıyla açıklama eğilimindedir. Bu süreçte en yaygın anlamlandırma biçimleri şunlardır:

- **Kader ve ilahi takdir çerçevesi**
- **İmtihan ve sınanma anlayışı**
- **Sabır ve mükâfat beklentisi**
- **Toplumsal veya ahlaki uyarı yorumları**

Bu anlamlandırma biçimleri, bireyin yaşadığı travmayı nasıl içselleştirdiğini belirler.

Örneğin:

- “Bu bir imtihan” → dayanıklılığı artırabilir
- “Bu bir ceza” → psikolojik kırılmayı artırabilir

Dolayısıyla anlamlandırma süreci, dini başa çıkmanın en belirleyici boyutudur.

Travma Sonrası Büyüme (Posttraumatic Growth)

Travma sonrası büyüme kavramı, bireyin yaşadığı travmatik deneyim sonucunda psikolojik olarak gelişmesi ve olgunlaşmasını ifade eder. Tedeschi ve Calhoun’a göre bu süreç, bireyin yaşamına yeni anlamlar kazandırması ile ortaya çıkar.³⁵

- Travma sonrası büyüme şu alanlarda gözlemlenebilir:
- Yaşamın değerini daha derin fark etme
- İnsan ilişkilerinde derinleşme
- Manevi gelişim
- Kişisel güç algısında artış

³⁵ Ano, Gene G. – Vasconcelles, Erin B., “Religious Coping and Psychological Adjustment,” *Journal of Clinical Psychology* 61/4 (2005): 461–480.

Dini başa çıkma, bu süreci destekleyen önemli bir mekanizma olabilir. Çünkü dini inanç sistemleri, bireye travmatik deneyimi yeniden yorumlayabileceği güçlü bir anlam çerçevesi sunar.

Anlamlandırma Sürecinin Çift Yönlü Doğası

Anlamlandırma süreci her zaman olumlu sonuçlar doğurmaz. Bu sürecin yönü, kullanılan bilişsel ve dini çerçeveye bağlıdır.

Olumlu yön

- Psikolojik dayanıklılık artar
- Umut gelişir
- Travma sonrası büyüme desteklenir
- Olumsuz yön
- Suçluluk artar
- Kaderci pasiflik gelişir
- Varoluşsal kaygı derinleşir

Bu nedenle anlamlandırma süreci hem iyileştirici hem de yıkıcı potansiyel taşıyan bir mekanizmadır.

Kültürel ve Toplumsal Bağlamın Rolü

Anlamlandırma süreçleri kültürel bağlamdan bağımsız değildir. Türkiye gibi dini ve kolektif değerlerin güçlü olduğu toplumlarda, bireyler travmatik olayları daha çok dini referanslar üzerinden yorumlama eğilimindedir. Ancak burada önemli bir nokta vardır: Kültür, anlamlandırma biçimini etkiler ama belirlemez. Aynı kültürel ortamda yetişmiş bireyler bile farklı anlamlandırma süreçleri geliştirebilir. Bu durum, bireysel farklılıkların önemini ortaya koymaktadır.

Eleştirel Değerlendirme

Anlamlandırma ve travma sonrası büyüme literatürü incelendiğinde bazı sınırlılıklar dikkat çekmektedir:

- Çalışmaların büyük kısmı öznel değerlendirmelere dayanmaktadır
- Kültürel karşılaştırmalar sınırlıdır
- Nedensel ilişkiler yeterince açıklanamamaktadır

Bu durum, gelecekte yapılacak araştırmalarda daha bütüncül yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular, deprem sonrası travma bağlamında dini başa çıkma mekanizmalarının tek boyutlu bir yapıya sahip olmadığını açık biçimde ortaya

koymaktadır. Literatürde uzun süre dini başa çıkma, travma sonrası uyumu destekleyen bir koruyucu faktör olarak değerlendirilmiş; ancak son dönem çalışmalar bu yaklaşımın indirgemeci olduğunu göstermiştir.³⁶ Bu bağlamda en önemli bulgu, dini başa çıkmanın etkisinin doğrudan değil, **bireyin anlamlandırma ve yorumlama süreçleri üzerinden dolaylı olarak şekillendiğidir**. Başka bir ifadeyle, dini başa çıkma mekanizmasının kendisi değil, bu mekanizmanın birey tarafından nasıl kullanıldığı belirleyici olmaktadır. Bu durum, Pargament'in ortaya koyduğu pozitif ve negatif dini başa çıkma ayrımının yalnızca teorik değil, aynı zamanda klinik açıdan da kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.³⁷

Dini Başa Çıkma Otomatik Bir Koruyucu Değildir

Bu çalışmanın en önemli katkılarından biri, dini başa çıkmanın otomatik olarak koruyucu bir faktör olarak kabul edilmesinin hatalı olduğunu ortaya koymasıdır. Pozitif dini başa çıkma bazı bireylerde psikolojik dayanıklılığı artırırken, negatif dini başa çıkma aynı birey grubunda ciddi psikolojik riskler oluşturabilmektedir. Bu bulgu, özellikle afet sonrası psikososyal müdahalelerde sık yapılan bir hatayı ortaya koymaktadır: “Dini destek iyidir” varsayımı her zaman geçerli değildir. Bu nedenle dini başa çıkma süreçleri, içerik ve işlev açısından analiz edilmeden müdahale sürecine dahil edilmemelidir.

Anlamlandırma Süreci Merkezi Değişkendir

Elde edilen bulgular, dini başa çıkmanın etkilerinin anlamlandırma süreçleri ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Birey travmatik deneyimi nasıl anlamlandırıyorsa, dini başa çıkma da o doğrultuda şekillenmektedir.³⁸

Örneğin:

- “İmtihan” → uyum artırıcı
- “Ceza” → yıkıcı

Bu durum, dini başa çıkmanın aslında bilişsel bir süreç olduğunu ve doğrudan inançtan ziyade yorumlama ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Kültürel Bağlamın Sınırlı Ama Önemli Rolü

Bu çalışma, dini başa çıkmanın kültürel bağlamdan bağımsız olmadığını; ancak tamamen kültürle de açıklanamayacağını göstermektedir. Türkiye gibi dini

³⁶ Pargament, Kenneth I., *The Psychology of Religion and Coping* (New York: Guilford Press, 1997).

³⁷ Park, Crystal L., “Meaning Making in the Context of Disasters,” *Journal of Positive Psychology* 5/4 (2010): 285–298.

³⁸ John M. Cénat vd., “Prevalence of Mental Health Problems Following Disasters: A Meta-Analysis,” *Journal of Affective Disorders* 277 (2020): 710–721.

referansların güçlü olduğu toplumlarda dini başa çıkma daha yaygın görülse de bireyler aynı dini çerçeveyi farklı biçimlerde yorumlayabilmektedir. Bu bulgu, dini başa çıkmanın yalnızca sosyolojik değil, aynı zamanda bireysel psikolojik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürdeki Sınırlılıklar ve Araştırma Boşlukları

Bu çalışma kapsamında incelenen literatür, bazı önemli sınırlılıklar içermektedir:

- Çalışmaların büyük çoğunluğu kesitseldir
- Nedensel ilişkiler yeterince ortaya konmamıştır
- Kültürel karşılaştırmalar sınırlıdır
- Dini başa çıkma çoğu zaman yüzeysel ölçülmüştür

Bu durum, gelecekte yapılacak araştırmalarda daha derinlemesine ve boylamsal çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

KLİNİK VE PSİKOSOSYAL MÜDAHALELERE YÖNELİK ÖNERİLER

Deprem sonrası psikososyal müdahalelerde dini başa çıkma mekanizmalarının doğru şekilde ele alınması, müdahalenin etkinliği açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

1. Dini Başa Çıkma Analiz Edilmelidir: Danışanın dini başa çıkma biçimi doğrudan “olumlu” kabul edilmemeli; içerik açısından analiz edilmelidir.

2. Negatif Dini Yorumlar Yeniden Yapılandırılmalıdır: Özellikle cezalandırılma, suçluluk ve terk edilme temelli inançlar, bilişsel yeniden yapılandırma teknikleriyle ele alınmalıdır.

3. Pozitif Dini Kaynaklar Güçlendirilmelidir: Umut, sabır ve anlam üretimi gibi unsurlar desteklenmelidir.

4. Kültürel Duyarlılık Göz Önünde Bulundurulmalıdır: Müdahale süreci, bireyin kültürel ve dini bağlamına uygun şekilde planlanmalıdır.

5. Disiplinlerarası Yaklaşım Benimsenmelidir: Psikoloji, sosyoloji ve din psikolojisi birlikte ele alınmalıdır.

Bu derleme çalışmada, deprem sonrası travma bağlamında dini başa çıkma mekanizmalarına ilişkin ulusal ve uluslararası literatür eleştirel ve bütüncül bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bulgular, depremlerin yalnızca kısa süreli stres tepkilerine değil, uzun vadeli ve çok boyutlu psikolojik sorunlara yol açabildiğini; bu süreçte bireylerin anlamlandırma ve başa çıkma stratejilerinin belirleyici bir rol oynadığını

göstermektedir.³⁹ İncelenen çalışmalar, dini başa çıkmanın deprem sonrası uyum süreçlerinde tek yönlü ve otomatik olarak koruyucu bir mekanizma olmadığını ortaya koymaktadır. Pozitif dini başa çıkma biçimleri bazı bireylerde psikolojik iyilik hâlini, umut ve dayanıklılığı destekleyebilirken; negatif dini başa çıkma biçimleri suçluluk, çaresizlik ve depresif belirtileri artırabilmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda, dini başa çıkmanın etkilerinin travmanın şiddeti, bireysel inanç yapısı ve kültürel bağlam gibi değişkenlerle birlikte ele alınması gerekmektedir. Özellikle anlamlandırma süreçlerinin, travma sonrası uyum ve ruh sağlığı üzerinde merkezi bir rol oynadığı; bu süreçlerin bazı bireylerde travma sonrası büyümeyi destekleyebildiği, bazılarında ise psikolojik kırılganlığı artırabildiği vurgulanmaktadır.⁴¹

Uygulama açısından bakıldığında, deprem sonrası psikososyal müdahalelerde dini başa çıkma mekanizmalarının otomatik olarak koruyucu kabul edilmemesi, aksine bireyin dini yorumlarının niteliğinin dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Negatif dini başa çıkma biçimlerinin fark edilmesi ve bu alanlarda psikoeğitim ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin sunulması önem taşımaktadır.⁴²

Son olarak, literatürdeki çalışmaların önemli bir kısmının kesitsel tasarıma sahip olması, dini başa çıkma ile ruh sağlığı arasındaki ilişkilerin nedensel olarak açıklanmasını sınırlamaktadır. Gelecek araştırmalarda boylamsal tasarımların kullanılması, nitel çalışmaların artırılması ve dini başa çıkmanın kültürel bağlamlar arası karşılaştırmalı olarak incelenmesi, alana önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça | References

- Ai, Allison L. – Tice, Terri N. – Peterson, Christopher – Huang, Bian. "Prayers, Spiritual Support, and Positive Attitudes in Coping with the September 11 National Crisis." *Journal of Personality* 73/3 (2005): 763–791. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00328.x>
- Ano, Gene G. – Vasconcelles, Erin B. "Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress: A Meta-Analysis." *Journal of Clinical Psychology* 61/4 (2005): 461–480. <https://doi.org/10.1002/jclp.20049>

³⁹ Ano Gene G. – Erin B. Vasconcelles, "Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress: A Meta-Analysis," *Journal of Clinical Psychology* 61/4 (2005): 461–480.

⁴⁰ Crystal L. Park, "Meaning Making in the Context of Disasters," *Journal of Positive Psychology* 5 (2010): 257–268.

⁴¹ Simon Dein, "Religion, Spirituality and Depression: Implications for Research and Treatment," *Primary Care & Community Psychiatry* 11/2 (2006): 67–75.

⁴² Tedeschi Richard G.– Lawrence G. Calhoun, "Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence," *Psychological Inquiry* 15/1 (2004): 1–18.

- Aydın, Ahmet – Gök, Merve Şirin – Çiftçi, Burak – Kılınç, Cem. "Trauma Levels and Religious Coping of Earthquake Survivors with Chronic Diseases." *Disaster Medicine and Public Health Preparedness* 19 (2025): e134. <https://doi.org/10.1017/dmp.2025.97>
- Bertinelli, Leonardo – Strobl, Eric – van der Weide, Roy. "Earthquakes and Mental Health." *World Development* 165 (2023): 106283. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106283>
- Cénat, John M. – Felix, Nadia – Blais-Rochette, Catherine – Rousseau, Cécile – Bukaka, Jean – Derivois, Daniel – Labelle, Pierre. "Prevalence of Mental Health Problems Following Disasters: A Systematic Review." *Journal of Affective Disorders* 277 (2020): 710–721.
- Çelik, Ahmet K. "Deprem Sonrası Travma Belirtileri, Umut ve İyi Oluş." *TRT Akademi* 8/18 (2023): 394–415.
- Dein, Simon. "Religion, Spirituality and Depression." *Primary Care & Community Psychiatry* 11/2 (2006): 65–72. <https://doi.org/10.1185/135525706X121110>
- Goenjian, Armen K. – Steinberg, Alan M. – Najarian, Lena M. – Fairbanks, Lisa A. – Tashjian, Maria – Pynoos, Robert S. "Posttraumatic Stress After Natural Disasters and Political Violence in Children and Adolescents." *American Journal of Psychiatry* 157/6 (2000): 911–916. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.157.6.911>
- Lazarus, Richard S. – Folkman, Susan. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer, 1984.
- Pargament, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping*. New York: Guilford Press, 1997.
- Pargament, Kenneth I. – Koenig, Harold G. – Perez, Lisa M. "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors." *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4 (1998): 710–724. <https://doi.org/10.2307/1388152>
- Park, Crystal L. "Meaning Making in the Context of Disasters." *Journal of Positive Psychology* 5/4 (2010): 285–298. <https://doi.org/10.1080/17439760.2010.488558>
- Park, Crystal L. "Religion and Meaning." *Journal of Positive Psychology* 5/3 (2010): 257–268.
- Tedeschi, Richard G. – Calhoun, Lawrence G. "Posttraumatic Growth." *Psychological Inquiry* 15/1 (2004): 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

Stoacılığın Afet-Erdem İlişkisine Yaklaşımı Üzerine Birkaç Not

İbrahim Aksu

[0000-0002-7172-4204](https://orcid.org/0000-0002-7172-4204)

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

ibrahim.aksu@erzincan.edu.tr

Öne Çıkanlar

- Afetler, felaketler, korkular ve acılar bireylerin erdemlerini sergilemeleri için birer fırsattır.
- Erdem tehlikeye açtır ve tehlike olmaksızın erdemlerin varlığını gerçek manada kanıtlamak mümkün değildir.
- Afetler topluma kimin gerçekten erdem sahibi olduğunun görülebileceği bir bağlam sunar.
- Afetler bireye erdemlerini önce kendine sonra da başkalarına gösterebilmesi için olanak sunar.

Atıf Bilgisi

Aksu, İbrahim. “Stoacılığın Afet-Erdem İlişkisine Yaklaşımı Üzerine Birkaç Not”. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, Deprem ve Din Özel Sayısı (Nisan 2026), 312-323.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.19916416>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi 22 Ocak 2026

Kabul Tarihi 22 Mart 2026

Yayın Tarihi 30 Nisan 2026

Hakem Sayısı İki İç Hakem-İki Dış Hakem

Değerlendirme Çift Taraflı Kör Hakemlik

YZ Etik Beyan Bu çalışmanın dil düzenleme, çeviri, veri analizi, kod yazımı veya görselleştirme gibi hiçbir aşamasında herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamış; nihai metin tamamen yazar tarafından oluşturulmuştur.

Etik Beyan Bu makale, özgün bir çalışma olup; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik, ilke ve kurallarına uygun davranılmıştır.

Benzerlik Taraması Yapıldı-intihal.net

Etik Kurul İzni Etik izne tabi değildir.

Çıkar Çatışması Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Bildirim asardergisiebyu@gmail.com

S. Kalkınma Amaçları 4 Nitelikli Eğitim

Dizinler **ERIH PLUS** (31.03.2025)

Lisans **CC BY-NC 4.0**

Some Notes on the Stoic Approach to the Disaster-Virtue Relationship

İbrahim Aksu

[0000-0002-7172-4204](https://orcid.org/0000-0002-7172-4204)

Erzincan Binali Yıldırım University, Department of Philosophy and Religious Studies, Faculty of Theology,
Erzincan, Türkiye

<https://ror.org/02h1e8605>

ibrahim.aksu@erzincan.edu.tr

Highlights

- Disasters, catastrophes, fears, and sufferings constitute opportunities for individuals to display their virtues.
- Virtue desires danger, and without danger it is not truly possible to prove the existence of virtues in a real sense.
- Disasters provide society with a context in which it can be seen who truly possesses virtue.
- Disasters offer individuals the possibility of demonstrating their virtues first to themselves and then to others.

Citation

Aksu, İbrahim. "Some Notes on the Stoic Approach to the Disaster-Virtue Relationship". *ÂSÂR Journal of Academic Religious Studies, Earthquake and Religion Special Issue* (April 2026), 312-323. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19916416>

Article Information

Date of submission 22 January 2026

Date of acceptance 22 March 2026

Date of publication 30 April 2026

Reviewers Two Internal-Two External

Review Double-blind

AI Ethics Statement No artificial intelligence tools were used in any phase of this study, including language editing, translation, data analysis, code generation, or visualization; the final text was created entirely by the author.

Ethical Statement This article is an original work, and all stages of its preparation, including data collection, analysis, and presentation of information, have been conducted in accordance with scientific ethical principles and standards. It is not subject to ethical approval.

Plagiarism checks Yes-intihal.net

Ethics committee Not subject to ethical clearance.

Conflicts of Interest The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest

Grant Support No funds, grants, or other support was received.

Complaints asardergisiebyu@gmail.com

S. Development Goals 4 Quality Education

Dizinler **ERIH PLUS** (31.03.2025)

Lisance [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Giriş

İnsanın yaşamın herhangi bir noktasında felaket şeklinde nitelenebilecek durumlara maruz kalması yahut şahit olması neredeyse kaçınılmazdır. Bu da felaketleri insan yaşamının bir parçası haline getirmektedir. Söz konusu felaketlerin bir kısmı doğrudan ya da dolaylı biçimde insanın tercih ve eylemlerinin birer neticesidir. Özleri itibariyle engellenebilir olmalarından ötürü bunların hazırlanma ve gerçekleşme süreçlerinde insanın müdahalesinden bahsedebilmek ve dolayısıyla da ilgili süreçler çerçevesinde bireysel sorumluluk tartışmaları yapabilmek mümkündür. Böylesi tartışmaların yapılabilmesi, anılan türdeki felaketlerin doğrudan ahlakî incelemelere konu kılınabilmesi anlamına gelmektedir. Ancak felaketlerin bir kısmı da var ki hiçbir biçimde insanın tercih ve eylemlerinin birer neticesi değildir. Bunlara evrendeki fiziksel süreçlerin kendiliğinden meydana getirdiği bir netice anlamında *doğal* veya evrendeki işleyişe metafiziksel bir müdahalenin neticesi anlamında *ilahî* felaketler demek mümkündür. Doğal ya da ilahî felaket kategorisine dahil olanların ilk türdeki felaketsel nispetle taşıdıkları mahiyet farklılığı kendisini isimlendirme düzeyinde de belli etmektedir. Nitekim Türkçede herhangi bir felaketin doğallığını, insanüstülüğünü vurgulamak adına “afet” sözcüğüne müracaat edilmektedir. Buna göre, felaket sözlükte “büyük sıkıntılara sebep olan çok üzücü durum, büyük dert, yıkım, belâ”¹ şeklinde tanımlanırken, afet “önlenmesi elde olmayan büyük felâket, belâ, musîbet, bâdire”² biçiminde tanımlanmaktadır. Peki, hazırlanışları ve gerçekleşmeleri itibariyle bütünüyle insan müdahalesine kapalı olmalarını göz önünde bulundurduğumuzda afetlerin ahlakî incelemelere konu edilmesinden bahsedilebilir mi? Bu sorunun cevabı evettir, çünkü afetlerden doğrudan etkilenen taraflardan biri de insandır. İhtiyar sahibi bir varlık olarak insanın tercihleri ve bilinçli eylemleri afetin kendisinin değilse de oluşturduğu etkilerin, meydana getirdiği sonuçların gerek maddi gerekse manevi anlamda yönü, büyüklüğü, yıkıcılığı vb. hususlar üzerinde belirleyiciliğe sahiptir. Bundan ötürü, hazırlık ve oluşum aşamalarındaki doğallıklarına ya da ilahîliklerine rağmen afetler etki/sonuç aşamalarında insanla ilişkilidir.³ İnsanla olan ilişkileri ise bizlere afetleri de ahlakî soruşturmanın konusu haline getirme imkânı sunmaktadır.

¹ İlhan Ayverdi, “Felâket” md., *Misallı Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005), 1/930.

² Ayverdi, “Âfet” md., 1/34.

³ Afet-insan ilişkisine bir başka açıdan daha yaklaşmak mümkündür. Çağlayan’ın gündeme getirdiği bu yaklaşıma göre, esasında doğada *afet* bulunmamaktadır. Bizler, daha ziyade, doğanın olağan hareketleri içerisinde insanoğlunu olumsuz etkilediğini düşündüklerimizi *afet* şeklinde isimlendirmekteyiz. Dolayısıyla da doğa hareketlerinin nesnellğine kıyasla *afetlerin*

Afetlere yönelik ahlakî bir soruşturmayı farklı kavramları merkeze alarak yürütmek mümkündür. Örneğin; özgürlük, sorumluluk, vicdan, duygu vb. O kavramlardan biri de erdemdir. Erdem kavramı her ne kadar günümüz ahlak incelemelerinde biraz geri planda kalmış gözükse de modern dönem öncesi ahlak felsefesi ve düşüncesi literatüründe soruşturmaların büyük oranda bu kavram üzerinden yürütüldüğünü söyleyebiliriz.

Övgüye değer karakter özellikleri olarak erdemler, Antik felsefe gelenekleri içerisinde insan yaşamının nasıl sürdürülmesi gerektiğine ilişkin ideal anlatıların merkezinde yer almaktadır. Söz konusu anlatılarda erdemler, nihai hedef kabul edilen mutluluğa ulaşmada insana yardım edecek en önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak erdemlerin böylesi bir vazifeyi üstlenebilmeleri ve sonuç doğurabilmeleri için eylem üretmeleri gerekmektedir. Bu açıdan failin iyi günleri, rahat zamanları ve bolluk dönemleri ile kötü günleri, zor zamanları ve darlık dönemleri arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Hatta sabır, şükür, kanaat gibi insana zorluklara karşı direnme ve ayakta kalma imkânı sağlayan birtakım erdemlerin bilfiil sergilenmelerine yönelik beklentinin ve gerekliliğin kötü günlerde daha da arttığını söylemek bile mümkündür. Afetler de insanların kötü günleri ve zor zamanlarıdır. O nedenle bazı felsefe okulları afetler dahil her türden felaketin varlığını gerçek erdem sahipleri ile böyle olmayanların arasını ayırt edebilmek için bir fırsat şeklinde değerlendirmiştir. İlgili bakış açısını en iyi temsil eden okullardan biri Stoacılık iken, böyle bir yaklaşımın ayrıntılarını metinleri ile delillendirip geliştirenler de Stoacı filozoflar olmuştur. Bu çalışmada, Stoacılığın afetleri erdemlerin sergilenmesine yönelik birer fırsat olarak değerlendiren yaklaşımına ilişkin araştırma notlarımızı paylaşacağız.

1. Stoacılığın Afete Bakışını Anlamada Anahtar Bir Kavram: *Farksız/Adiaphoros*

Antik felsefe geleneği içerisinde hayat bulan önemli, taraftar kitlesi büyük ve geniş etki alanına sahip felsefe okullarından biri Stoacılıktır.⁴ Stoacılık, diğer pek çok antik felsefe okulu gibi, insanın bu dünya yaşamı boyunca peşinde koştuğu nihai

göreceli/toplumsal/kültürel olgular olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu da yine bizlere *afetlerin* insanla ilişkili olduğunu göstermektedir. Afetin toplumsallığı/kültüreliliği hususuna dair bk. Harun Çağlayan, “Afet, İmtihan ve Kötülük Bağlamında Doğa Yasaları”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/2 (Aralık 2024), 402.

⁴ Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje, *Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu (İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları, T.y.), 130.

hedefin mutluluk olduğunu öne sürmüştür.⁵ Söz konusu hedefe ulaşabilmek için insanın ihtiyaç duyduğu araçlar ise erdemlerdir.⁶ Erdemlerin mutluluk açısından oynadığı temel role yönelik vurguyu esasında neredeyse tüm klasik dönem ahlak öğretileri paylaşmaktadır. Bununla birlikte, Stoacıları diğerlerinden ayıran noktalardan biri, onların erdemi mutluluğun yalnızca önemli değil aynı zamanda tek bileşeni ve vasıtası olarak kabul etmeleridir. Başka bir deyişle Stoacılara göre, yaşamında mutluluğu elde etmek isteyenler için erdemler hem gerekli hem de yeterlidir.⁷ Erdemler dışında kalan ve genel itibarıyla “dışsal iyiler” olarak adlandırılan servet, güç, sağlık, güzellik, aile, dostluk vb. şeylere gelince, bunlar varlıkları bize bağlı olan şeyler değildir.⁸ O nedenle dışsal iyilerden yoksunluğun da mutluluk üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır.

Mutluluğa erişebilme sürecine dair Stoacı öğretinin barındırdığı ve bu okulun yaklaşımını rakiplerinden ayırt etmemizi sağlayan bir başka unsur da Türkçeye *farksız/farksızlar* şeklinde tercüme edebileceğimiz *adiaphoros/adiaphora* kavramıdır. Stoacılığın ürettiği özgün kavramların başta gelenlerinden olan farksız kavramı, değişik şekillerde tanımlanmasına rağmen asıl itibarıyla içerisinde “iki yönlü”lüğü ve “iki bakımdan yönlü” lüğü barındırmaktadır. Bu çerçevede farksızlar Stoacılar tarafından “iyi ile kötü arasında bulunan”, “ne iyi ne de kötü olan”, “iyi ya da kötü yönde kullanılan”, özü itibarıyla “mutluluğa ya da mutsuzluğa yol açmayan” ya da “erdem ile erdemsizliğin ortası”nda yer alan şeyleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.⁹

Stoacılar, farksızların bireyin mutluluğunda dolaylı bir rol oynayabileceğini ve tam da bu nedenle, mutluluğun en temel bileşeni olması hasebiyle erdemle de ilişki içerisinde olduklarını ileri sürmektedir. Bu Stoacı iddiayı daha iyi anlayabilmek için öncelikle farksızlar şeklinde nitelenen her bir olgunun/durumun insan tercihi ile irtibatlı görüldüğünü kaydetmek gerekmektedir. Tercihe konu kılınmaları, bunların

⁵ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine & Yaşamın Kısıtlılığı Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, X. Baskı, 2021), 12.

⁶ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, 2015), VII, 87-89.

⁷ İbrahim Aksu, “Erdem Mutluluk İçin Yeterli Midir? Râgıb el-İsfahânî’de Dışsal İyiler Problemi”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 42 (Eylül 2020), 15-16.

⁸ Mustafa Ağaoğlu, “Stoa Felsefesinde Fizik ve Etik: Mutluluğun Yolu Olarak Stoacı Erdem”, *Özne: Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29 (Güz 2018), 84.

⁹ Melike Molacı, *On Kavramda Stoa* (İstanbul: Runik Kitap, 2021), 71; Zenon ve Kleanthes, *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları*, drl. ve çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 77.

salt kendilerinden ötürü “seçilmeye değer” kabul edilmediklerini ve ancak yol açtıkları/açacakları neticeler itibariyle tercih edilmelerinin ya da edilmemelerinin söz konusu olabileceğini göstermektedir. Çünkü Stoacılara göre neticeleri dikkate alınmaksızın salt kendisi için seçilmesi gerekenler yalnızca erdemlerdir. Farksızlar ise “erdemli yaşama katkı sağladıkları” için ve yine o katkı nispetinde tercihe şayan sayılabilecek şeylerdir.¹⁰

Farksızlar çeşitli şekillerde tasnif edilmektedir. İlgili tasniflerin en temelinde *doğallık*, *doğaya karşıtlık* ve *yansızlık* şeklindeki ayrım yer almaktadır. Doğal farksızlar erdemin varlığına sundukları katkıdan ötürü de olumlu görülen şeylerdir. O nedenle bunlara, kimi durumlarda, “tercih edilen”, “kabul edilen”, “olumlu” da denilmektedir. Doğaya karşıt farksızlar ise bunların tam tersi özelliklere sahiptir. Bundan ötürü de kimi durumlarda onlar “tercih edilmeyen”, “reddedilen” ve “olumsuz” adını da almaktadır. Yansızlara gelince, bunlar da doğaya uygun olmaları ya da olmamaları herhangi bir değişiklik doğurmayan şeylerdir.¹¹ Tüm bu üç kategori de kendi içerisinde ikinci bir ayrıma tabi tutulmaktadır: Ruhla ilgili, bedenle ilgili ve dışsal şeylerle ilgili farksızlar. Ruhla ilgili farksızlar içerisinde doğal olanlar hafıza, kıvrak zekâ, yükümlülüklerin sergilenmesine olanak tanıyan zihinsel yetkinlik vb. özellikler iken doğaya karşıt olanlar da bunların tam tersine zihin geriliği, düşük zekâlılık, kötü hafıza gibi özelliklerdir. Bedenle ilgili farksızlar arasında doğal olanlar ise sıhhat veya uzuvların tamlığı gibi özellikler iken, aynı şekilde, doğaya karşıt olanlar da hastalık yahut uzuv eksikliği gibi kusurlardır. Dışsal şeylerle ilgili farksızlara gelince, bunlardan doğal olanlara örnek olarak anne-babanın sağ oluşu, çocuk sahibi olma, insanların gözünde itibarlı bir konumda bulunma vb. durumlar verilebilir iken, doğaya karşıt olanlara örnek olarak da böylesi durumların yokluğu yani yetim/öksüz olma, istenmesine rağmen çocuk sahibi olamama veya insanlar nezdinde itibarsızlık verilebilir.¹²

Stoacıların farksızlar kategorisi içerisine aldığı olgu ve niteliklerden *doğaya karşıt/olumsuz* başlığına dahil ettiklerinin insan yaşamını zorlaştıracı unsurlar olduğu konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Stoacılık böylesi olgu ve nitelikler de dahil bir bütün olarak farksız kategorisini kötü de

¹⁰ Molacı, *On Kavramda Stoa*, 71-74.

¹¹ Molacı, *On Kavramda Stoa*, 73-74; Zenon ve Kleanthes, *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları*, 77-79.

¹² Molacı, *On Kavramda Stoa*, 75-76.

görmemektedir.¹³ Erdemi mutlak iyilik olarak tanımlayan bu okul mensubu isimlere göre mutlak kötülük yalnızca erdemsizliktir.¹⁴ Erdemsizlik dışında kötü sıfatını hakiki manada hak edecek herhangi bir şey yoktur. Bizlerin gündelik yaşamında kötülük diye adlandırdığı şeyler ise sadece “görünürde kötü”dür.¹⁵ Dolayısıyla, erdem olmamalarına rağmen farksızlar kötülük olarak nitelendirilemezler. Peki, Stoacıların erdemlere/erdemsizliklere, iyiliklere/kötülüklere ve de konumuz itibarıyla en önemlisi farksızlara ilişkin çizmiş olduğu bu tablo içerisinde adına afet dediğimiz olgunun yeri neresidir?

2. Afet Kötü Değil Farksızdır!

Felsefe literatürü afeti, genellikle, ahlakî/moral kötülük-doğal/fiziki kötülük şeklinde yapılan ikili tasnif içerisinde ikinci tür kötülük kategorisine dahil etmektedir. Buna göre, ilkinin aksine doğal kötülük, insanın sebep olmadığı doğal felaketleri ifade etmektedir: Deprem, kuraklık, yangın, sel yahut tsunami gibi.¹⁶ Ancak Stoacılık, literatürdeki bu yaklaşıma istisna teşkil eden okullardan biri sayılabilir. Şöyle ki, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Stoacılar erdem veya erdemsizlik şeklinde nitelenemeyecek böylesi afetleri kötü kategorisinde değerlendirmemektedir. O nedenle bunların altına yerleştirilebileceği üst başlık farksızlardır.

Farksızlar içerisinde doğal olanlar, doğaya karşıt olanlar ve yansızlar şeklinde üçlü bir alt ayrımın daha yer aldığını biliyoruz. İlk elde hatıra, afetlerin tercih edilmeyenler grubunda yer alabileceği gelmektedir. Ne var ki, deprem örneği üzerinden konuşacak olursak, Stoacılar açısından bunlar fiziki sebepleri olan birer doğa olayından ibarettir. Eş deyişle, doğaya uygundur. Tanrıların öfkeleriyle ya da insanların edimleriyle herhangi bir ilgileri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, nadiren meydana gelmeleri, alışık olmamamız ve nedenlerini bilemememiz dolayısıyla bunların bizlere zorluklar çıkarmaları ve bizler üzerinde büyük dehşet

¹³ Zenon ve Kleanthes, *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları*, 79.

¹⁴ Jon Miller, *Spinoza ve Stoacılar*, çev. Berk Utkan Atbakan (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 237; Molacı, *On Kavramda Stoa*, 71.

¹⁵ Özcan Akdağ, “Kötülük Sorunu ve Teodise”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 38 (Autumn II/2015), 476. Evrende kötülük olarak görünen şeylerin “iyiliği daha görünür kılmak için birer vesile” olduğu düşüncesine dair bk. Mustafa Günay, “İnayet Düşüncesinin Tarihî Serüveni: Herakleitos’tan Seneca’ya”, *Özne: Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29 (Güz 2018), 142.

¹⁶ Mehmet Önal, “Kötülük Problemine Epiktetos’un Mutluluk Öğretisiyle Bakmak”, *Felsefe Dünyası* 56 (2012/2), 127.

uyandırmaları da anlaşılabilir bir durumdur.¹⁷ Böyle bakıldığında afetlerin ne “kötü” ne de “doğaya karşıt” olduklarını söyleyebiliriz. Peki, bunlar *yansızlar* grubuna dahil edilebilir mi? Bunu yapmayı engelleyen faktör, Stoacı filozofların insan yaşamındaki zorluklara ve talihsizliklere yönelik genel düşüncesidir. Onlara göre, yaşamımız esnasında başımıza gelen ve zorluk ya da talihsizlik diye adlandırmayı *tercih ettiğimiz* şeyler olsa olsa görünüşte bir zorluk ya da talihsizliktir. Bunlar esasında “daha iyinin ortaya çıkmasına” yardımcı olan ve hatta “talihliliğin bir ön hazırlığı” dahi kabul edebileceğimiz olgulardır.¹⁸ Bu açıdan bakıldığında afetler, ne olumlu/doğal/tercih edilen ne de olumsuz/doğaya karşıt/tercih edilmeyen şeylerin yer aldığı *yansızlar* grubunun¹⁹ üyesi olmaya da uygun gözükmemektedir. Şu hâlde geriye kalan tek seçenek, afetlerin *doğal/doğaya uygun farksızlar* arasında bulunmasıdır. Daha önce de belirttiği üzere *doğal farksızlar*, Stoacılar için, aynı zamanda erdemlin varlığına katkı sunup erdemliliğin ortaya çıkışını destekleyen olgulardır. Nitekim afet ile erdem arasındaki ilişki de tam olarak bu noktada kendisini belli etmekte ve Stoacı yaklaşım nezdinde afetler erdemlerin sergilenmesi ve o sayede de erdemliliğin sınanması için insana sunulmuş birer doğal fırsata dönüşmektedir. Bu yaklaşımın detaylarını görebilmek için önde gelen bir Stoacı filozof olan Seneca’nın (ö. 65) açıklamalarına biraz daha yakından bakmak gerekmektedir.

3. Afet Erdem Fırsatıdır!

Seneca ilahî takdir ve kader meselelerini ele aldığı meşhur *De Providentia* adlı eserinde, Roma’da kamusal işlerin iyileştirilmesinde ve de Romalılık kimliği ile bilincinin korunmasında önemli hizmetleri/etkileri bulunan ünlü entelektüel Cato’ya (ö. MÖ 149)²⁰ dair övgü dolu satırlara yer vermekte ve Cato hakkında “bütün insanlık onun en yüce mutluluğa eriştiğini kabul etmeli”²¹ demektedir. Sonrasında da mutluluk-felaket-acı-erdem arasındaki ilişkiye dair şunları kaydetmektedir:

¹⁷ Seneca, *Doğa Araştırmaları*, çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Jaguar Kitap, 2014), 224. Seneca, eserin devamında depremlerin sözü edilen doğal sebebini tespit etmeye çalışmakta ve bu sebebin yer altında oluşan hava akımları olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bk. s. 225-259.

¹⁸ Fatih Öztürk ve diğerleri, “Geç Dönem Stoa Felsefesinde Yaşam Sanatı Olarak Etik Anlayışı”, *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* 3/2 (2017), 38. İyilik ve erdem peşinde koşarken insanın sıkıntılarla karşılaşabileceği ve dahası iyilik, adalet ve ölçülülük gibi yüce değerlerin böylesi sıkıntılara katlanmadan elde edilemeyeceği düşüncesine dair bk. Melike Molacı (haz.), *Musonius Rufus’tan Kalanlar*, çev. Melike Molacı (Konya: Çizgi Kitabevi, 2021), 33-34.

¹⁹ Molacı, *On Kavramda Stoa*, 73-74.

²⁰ Necmettin Bilik, “Cato ve Roma Muhafazakârlığı”, *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 9/Özel Sayı: Dr. Selma Pehlivan’a Armağan (2024), 1781-1786.

²¹ Seneca, *Tanrısal Öngörü*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: ALFA, 2. Baskı, 2017), 57.

“Refah dolu bir yaşam sıradan bir adama da nasip olur, sıradan yeteneklere de; ama ölümlülerin başına gelen felaketleri ve korkuları boyunduruk altına almak, ancak büyük adamın işidir. Gerçekten de sürgit mutlu olmak, zihinsel acı çekmeksizin bir ömür sürmek doğanın bir yanına yabancı kalmak demektir. *Büyük adamsın, ama nereden bileyim [eğer] kaderin sana erdemini hiç sergileme fırsatı tanımamışsa?*”²²

Seneca bu alıntıda birkaç noktanın altını çizmektedir. Öncelikle, yaşam süresince elde edilmiş refah ile “büyük adam” olmanın arasını ayırmaktadır. Refah sahibi olmak kendiliğinden insanı *büyüklik* sahibi yapmamaktadır. Büyüklik ancak “felaketleri ve korkuları boyunduruk altına almak” ile mümkündür. İkinci olarak Seneca, sözü edilen felaketleri, korkuları ve hatta acıları da doğallaştırmaktadır. Onları yaşamın kabul edilebilir boyutları haline getirmektedir. Bizim de vurguladığımız son cümleye geldiğimizde ise tüm bu felaket, korku ve acılar hem erdemin varlığını gösterebilmek için bir fırsat hem de büyüklik iddiasını kanıtlamak için bir imkân halini almaktadır. Öyle ki, Seneca’ya göre, böylesi fırsatların ve imkanların gelmekte geciktiğini fark eden bazıları sırf “karanlığa gömülmek üzere olan erdemlerini aydınlığa kavuşturabilmek için” kendileri bile isteye talihsizliklerin, savaşların, cesaret gösterisine ortam sağlayacak gladyatör döğüşlerinin peşinde olmuştur.²³

Seneca’nın yaşamın insana sunduğu acıları ve zorlukları erdemin varlığını ya da yokluğunu kanıtlayacak bir *imtahan* olarak görmesinin ve bu bağlamda “calamitas virtutis occasio est (felaket erdemin sergilenme fırsatıdır)”²⁴ şeklindeki meşhur sözünü etmesinin ardında yatan ana kabul, erdemin daima sınanmaya muhtaç bir olgu oluşudur: “Erdem tehlikeye açtır.”²⁵ Bizler gerçek kaptanı fırtınada, gerçek askeri de savaşta tanıyabiliriz. Zenginlik içerisinde yaşayan yoksullukla, alkışlar içerisinde yaşayan kötü şöhret ve toplum nefretiyle, bolluk içinde yaşayan yokluk durumuyla sınanmadığı sürece onun gerçek yüzünü görebilmek ve erdemine şahitlik edebilmek mümkün değildir.²⁶

Felaketin erdemi açığa çıkarıcı işlevini açıkça vurgulayan bu Stoacı bakış açısı afet-erdem ilişkisi bağlamında birkaç açıdan değerlendirilebilir. İlk olarak, afetlerin erdem üretmediği fakat yalnızca var olanı görünür kıldığı ifade edilmelidir. Afetler

²² Seneca, *Tanrısal Öngörü*, 57-59. *İtalik* vurgular ile [] içi ilaveler tarafımıza aittir.

²³ Seneca, *Tanrısal Öngörü*, 59.

²⁴ Seneca, *Tanrısal Öngörü*, 62-63.

²⁵ Seneca, *Tanrısal Öngörü*, 61.

²⁶ Seneca, *Tanrısal Öngörü*, 61.

erdemleri kazanma değil kazanılmış olanı sergileme fırsattır. İkinci olarak, yukarıdaki açıklamalar kimi durumlarda “felaket iyidir” şeklinde yorumlanabilecek bir ima barındırır da yalnızca bu imadan hareketle afetlerin varlığı istenilen şeyler olduğu sonucuna varabilmek mümkün değildir. Farksızlar kategorisinde yer almaları başlı başına onların iyi kabul edilmediklerini ancak belirli şartlar altında iyiliğin vesilelerine/araçlarına dönüşebileceklerini göstermektedir.

Afet gibi pek çok açıdan zorlayıcı olayların erdem gibi özünde birer karakter özelliği olan ve kendisini yalnızca eylemde belli edebilen bir şeyin varlığını ya da yokluğunu test edebilmek için uygun bir zemin sayılabileceğini ve dolayısıyla da mevcut haliyle bu Stoacı yaklaşımın sağduyuya yakın durduğunu kabul edebiliriz. Bununla birlikte, aynı yaklaşımın taşıdığı iki önemli sınırlılığa da işaret etmek gerekmektedir. Öncelikle, burada afetler başta gelmek üzere tüm felaketleri yalnızca bireysel ahlak sahnesine indirgeme tehlikesi bulunmaktadır. Esasında bu tehlike, insanın karşılaştığı problemlerin çözümünü yine ve sadece insanda arama şeklinde özetlenebilecek daha genel bir Stoacı ilkenin sonucu olarak da görülebilir. Dolayısıyla, afetlerin erdemle olan ilişkisine yalnızca Stoacı bakış açısından bakıp afetleri tek tek bireyler için birer *erdemlerin sergilenme fırsatları* olarak görmekle yetinmek ve onları sadece erdem gibi var olmaları kayıtsız şartsız istenilen, mutlak iyilik sayılan niteliklerin açığa çıktığı bağlamlar şeklinde değerlendirmek afet-erdem ilişkisine ilişkin resmin tamamını görebilmek adına yanıltıcı olabilir. Bunun en temel nedeni, söz konusu yaklaşımın afetlerin ortaya çıkışını değilse de sonuçlarının yıkıcılık düzeyini etkileyen ve farklı açılardan erdemsizlik ya da kötülük dahi sayılabilecek toplumsal sebepleri, yapısal eşitsizlikleri ve kurumsal sorumluluğu göz ardı etme riski taşımasıdır.

Sınırlılık çerçevesinde değineceğimiz bir başka husus daha bulunmaktadır. Afet ve erdem diye isimlendirilen iki olgunun birbiriyle ilişkisine dair Stoacı anlatı meseleyi erdemi merkeze oturtarak ele almakta ve “erdem için afet ne anlam ifade etmektedir?” sorusunun cevabını aramaktadır. Erdem tarafından bakıldığında ise afetler erdemi açığa çıkarıcı doğal hadiseler olarak görülmektedir: Felaketler erdem fırsattır! Ancak aynı meseleyi afeti merkeze alarak soruşturmak ve benzer şekilde “afet için erdem ne anlam ifade etmektedir?” sorusunu sormak da mümkün ve hatta gereklidir. Nitekim afet tarafından bakıldığında da bu kez erdemler afetlerin yol açtığı olumsuzlukların ya bütünüyle giderilmesini ya da etkilerinin azaltılmasını sağlayabilecek araçlar olarak görülmektedir: Erdemler felaket yaralarını sarma

fırsatıdır! Ne var ki, Stoacılığın meselenin bu ikinci yönüyle hakiki manada ilgilenip ilgilenmediği ve şayet ilgilendiyse bunun ne boyutta olduğu büyük bir soru olarak ortada durmaktadır. Dolayısıyla, afet-erdem ilişkisine dair çizilen Stoacı resmin bütüncül ve kapsamlı bir hale gelebilmesi için bahse konu sorunun da ayrıca incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, buraya kadar kaydedilenler, Stoacı düşünce açısından afetlerin biri topluma, diğeri de bireye yönelik iki işlevinin olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, afetler bir yandan topluma kimin gerçekten erdem sahibi olduğunun görülebileceği bir bağlam sunarken, öte yandan da bireye erdemlerini (ör. cesaret, kanaat, sabır, şükür, metanet, adalet vs.) önce kendine sonra da başkalarına gösterebilmesi için bir olanak sunmaktadır.

Kaynakça | References

- Ağaoğlu, Mustafa. “Stoa Felsefesinde Fizik ve Etik: Mutluluğun Yolu Olarak Stoacı Erdem”. *Özne: Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29 (Güz 2018), 77-86.
- Akdağ, Özcan. “Kötülük Sorunu ve Teodise”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 38 (Autumn II/2015), 473-480.
- Aksu, İbrahim. “Erdem Mutluluk İçin Yeterli Midir? Râgıb el-İsfahânî’de Dışsal İyiler Problemi”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları* 42 (Eylül 2020), 11-35.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.
- Bilik, Necmettin. “Cato ve Roma Muhafazakârlığı”. *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 9/Özel Sayı: Dr. Selma Pehlivan’a Armağan (2024), 1779-1809.
- Çağlayan, Harun. “Afet, İmtihan ve Kötülük Bağlamında Doğa Yasaları”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/2 (Aralık 2024), 396-409.
- Günay, Mustafa. “İnayet Düşüncesinin Tarihsel Serüveni: Herakleitos’tan Seneca’ya”. *Özne: Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları* 29 (Güz 2018), 133-148.
- Laertios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. çev. Candan Şentuna. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, 2015.
- Miller, Jon. *Spinoza ve Stoacılar*. çev. Berk Utkan Atbakan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- Molacı, Melike (haz.). *Musonius Rufus’tan Kalanlar*. çev. Melike Molacı. Konya: Çizgi Kitabevi, 2021.
- Molacı, Melike. *On Kavramda Stoa*. İstanbul: Runik Kitap, 2021.
- Önal, Mehmet. “Kötülük Problemine Epiktetos’un Mutluluk Öğretisiyle Bakmak”. *Felsefe Dünyası* 56 (2012/2), 126-146.
- Öztürk, Fatih ve diğerleri. “Geç Dönem Stoa Felsefesinde Yaşam Sanatı Olarak Etik Anlayışı”. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* 3/2 (2017), 31-39.
- Seneca. *Doğa Araştırmaları*. çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Jaguar Kitap, 2014.

- Seneca. *Mutlu Yaşam Üzerine & Yaşamın Kısıtlılığı Üzerine*. çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, X. Baskı, 2021.
- Seneca. *Tanrısal Öngörü*. çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: ALFA, 2. Baskı, 2017.
- Skirbekk, Gunnar ve Gilje, Nils. *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. çev. Emrullah Akbaş ve Şule Mutlu. İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları, T.y.
- Zenon ve Kleanthes. *Stoa Felsefesinin Kuruluş Fragmanları*. drl. ve çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.